BÜYÜK TÜRK

Henk Boom

Çeviri Lon Mutlu Briet
Gül Özlen

Büyük Türk

Muhteşem Süleyman'ın izinden 1494-1566

Kitap YAYINEVİ

KİTAP YAYINEVİ – 271
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 81

BÜYÜK TÜRK: MUHTEŞEM SÜLEYMAN'IN İZİNDEN (1494-1566) / HENK BOOM

ÖZGÜN ADI
DE GROTE TURK, IN HET VOETSPOOR VAN SÜLEYMAN DE PRACHTLIEVENDE (1494-1566)

ESERİN TÜRKÇE BASIMI
NEDERLANDS LETTERENFONDS DESTEĞİYLE GERÇEKLEŞTİRİLMİŞTİR.

ÇEVİRİ
LON MUTLU BRİET
GÜL ÖZLEN

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

KAPAK MİNYATÜRÜ
NAKKAŞ OSMAN, KİYAFETÜ'L-INSANİYE Fİ SEMA'İLÜ'L-OSMANİYE, 1579

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
KASIM 2012

ISBN 978-605-105-103-1

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KAĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Büyük Türk

Muhteşem Süleyman'ın İzinden (1494-1566)

Henk Boom

Çeviri
Lon Mutlu Briet
Gül Özlen

Kitap Yayınevi

Hollanda Kraliyeti

Bu kitap Hollanda ve Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin 400. yılı kutlamaları kapsamında yayınlanmıştır.

Desteği için teşekkür ederiz.

İçindekiler

Giriş

Topkapı Sarayı Müzesinin Başkanı Prof. Dr. İlber Ortaylı,[1] *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek* (*Discovering the Ottomans*) adlı kitabında, "Kitaplar yeterli değil, gidip yerinde görmek gerekir," diye vurguluyor. Benim bu çalışmam da klasik bir tarih kitabının içeriğinden daha çok tanıklığa dayalı hikâyelerden oluşuyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı karakteristik özelliklerine vurgu yaptığım bu kitapla aynı zamanda bu zengin geçmişi daha iyi değerlendirmeleri konusunda Türkiye'nin yetkili mercilerinin dikkatlerini çekmek istiyorum. Osmanlı İmparatorluğu söz konusu olduğunda bir otorite olduğu kesinlikle kabul edilen Ortaylı ile ilk karşılaşmam birkaç sene önceydi. Bir konuşma yapmak üzere Los Angeles'e hareket etmesinden hemen önce, Türk misafirperverliğine güzel bir örnek göstererek benimle sultanın eski sarayındaki çalışma odasında kısa bir görüşme yapmayı kabul etti. Bana öncelikle ve ısrarla bir başeser olarak kabul edilen, Avusturyalı tarihçi Joseph von Hammer-Purgstall'ın 19. yüzyılda kaleme aldığı Osmanlı Hanedanını anlatan on bölümlük eserini okumamı tavsiye etti. "Yeterince Türkçe öğrendikten sonra da gelin tekrar görüşelim," diye ekledi gülümseyerek.

İlk görüşmemizden birkaç yıl sonra İlber Ortaylı ile tekrar buluşacakken görüşme son anda iptal edildi. Tesadüf bu ya tam o gün doksan yedi yaşındaki Ertuğrul Osman Osmanoğlu ebediyete intikal etmişti. Birçok Türk vefat edeni şahsen tanımazken Ortaylı için adeta manevi babası ölmüş gibiydi. Az buz değil, söz konusu kişi II. Abdülhamid'in, Osmanlı topraklarında hükümdarlık yapmış son sultanın torunuydu. Son Osmanlı Hükümdarı II. Abdülhamid 1924'te yerini Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'e bırakmak zorunda kaldığında Ertuğrul on iki yaşındaydı. Ortaylı'nın o günlerde Osman ailesinin sözcülüğünü yapması gerektiğinden doğal olarak gündemindeki öncelikler değişmişti.[2]

1 Kitabın Türkçe baskısı hazırlanırken bu görevinden ayrıldı.

2 Osmanlı ailesinin hâlâ hayatta kalmış altmış yedi üyesi var, aralarında yirmi dört şehzade bulunuyor. Türkiye, Amerika, Fransa, İngiltere ve çeşitli Arap ülkelerinde yaşıyorlar. Ertuğrul Osman Osmanoğlu'nun ölümünden sonra New York'ta yaşamını sürdüren II. Abdülmecid'in torunu en yaşlı Osmanlı Osman Bayezid Efendi (85 yaşında) 1922 yılından sonra Halife olarak tanınmış ve 1924 yılında yurtdışına siyasi iltica talebinde bulunmak zorunda kalmıştı.

Bu arada Von Hammer-Purgstall'ın kitabını, daha doğrusu 1520-1574 yıllarını anlattığı üçüncü bölümü (1828'de yayınlanan) okudum. Türkçem henüz pürüzsüz değildi ancak görüştüğüm kişilerle genellikle İngilizce iletişim kurabildiğim için bu sorun olmuyordu. Bunun mümkün olmadığı durumlarda gönüllü olarak yardımcı olan, tercümanlarla iletişimi sağlayabildim. Tarihçilerin işi çok daha zor olmalı. Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu ülkelerle ilgili arşiv belgelerini ve vakayinameleri incelemek için sadece Türkçe, Farsça, Arapça ya da Osmanlı Türkçesi bilmek değil ayrıca Macarca, Lehçe, Yunanca, Sırpça, Bulgarca, Romence ve Latin dillerini de bilmek gerekiyor. Bunların yanı sıra İngilizce, Almanca, Fransızca ve İspanyolca bilmek de işe yarar. Gazeteci olarak bu dillerde yazılmış ya da Türkçeden tercüme edilmiş, birçok ülkedeki Osmanlı araştırmacılarının kaleminden çıkmış kitap, derleme, anlaşma, tez gibi belgelerden yararlandım. Bütün bu bilgiler ışığında Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıldaki durumu hakkında kapsamlı ve sağlam bir bakış açısına ulaştığımı düşünüyorum.

En önemlisi gerçek malzemelerin toplanması faaliyetiydi. İlber Ortaylı'nın tavsiyesine uyarak 16. yüzyılda yaşananlarla ilgili fikir sahibi olabilmek amacıyla İstanbul, Amasya, Konya, Budapeşte, Eğri, Peç, Mohaç, Zigetvar, Viyana, Simmering, Rodos, Tolon, Saraybosna, Mostar ve Vişegrad'a gittim. Oralarda profesörler, tarihçiler ve uzmanlarla görüştüm. Aslında gazeteci olmanın sağladığı bir avantajdı bu, tarihçiler meslektaşlarıyla bilgi edinme anlamında rahatça söyleşi yapamayabilir.

Bu görüşmeler sonunda bazı önemli konularda çelişkili fikirler ortaya çıktı. Sultan Süleyman'ın asıl hedefi Macaristan'ın işgal edilmesi miydi? Yoksa amacı sabık kraliyeti, Habsburg ve Osmanlı İmparatorluğu arasında tampon devlet haline mi getirmekti? Viyana, imparatorluğa katılması amacıyla mı kuşatılmıştı? Yoksa iktidar mücadelesinin irticalen oluşmuş bir göstergesi miydi? Kızıl Elma teorisinin önemi neydi? Nasıl olmuş da bu destan, Macar kenti Eğri'de yazılmış olan tarihin önüne geçebilmişti?

Yaptığım mülakatlarda aldığım çelişkili cevaplar Büyük Türk hakkında sahip olduğum fikirlere hem iyi bir kaynak oluşturdu hem de bu fikirleri geliştirmeme, değiştirmeme yardımcı oldu. Bu kitap; Türkiye'de

söylendiği şekliyle Kanuni Sultan Süleyman'ın, Batı yazılı tarihinde tanındığı şekliyle Muhteşem Süleyman'ın, bana kalırsa tarih arşivlerine Adaletli Süleyman olarak geçmesi gereken bu padişahın yaşadığı (1494-1566) dönemi ve o dönemde Avrupa'da bıraktığı izleri kapsıyor.

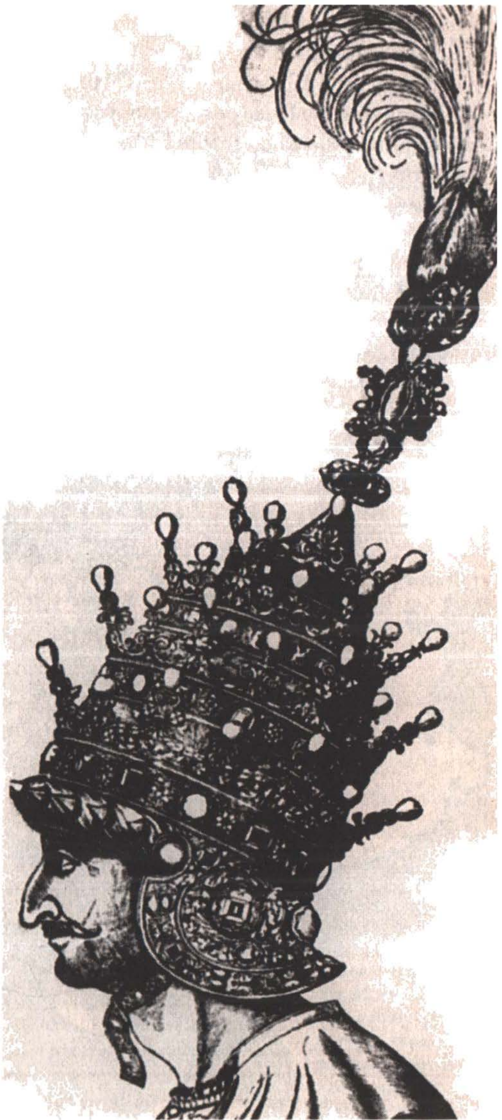
Kitabın devamında, yüzyıllar boyunca tarihçilerin, öykü yazarlarının, köşe yazarlarının topladıkları hakikatleri, hikâyeleri muhtemelen bir tarihçinin yapacağından farklı bir şekilde yeniden bir araya getirip sıraladım. Kitap geleneksel anlamıyla bir biyografiden çok kapsamlı bir röportaj oldu. Bu kitap, Avrupa merkezli yazılı tarihin doğrulanmasından ziyade, Avrupa ile Türkiye'nin tarihteki çatışmalarına mütevazı bir şekilde iki tarafı da dinleyerek farklı bir bakış sunma çabasından ibaret. Kitapta anlatılan sadece Osmanlı Padişahı ve İslam Halifesi Sultan Süleyman'ın yayılma politikaları değil aynı zamanda İstanbul'u altın çağa götüren yılların hikâyesi. Bizim tarihimize de yön veren ancak hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız bir imparatorun hikâyesi.

Bu kitabı yazmak için başkalarının tavsiyeleri, yardımları ve bilgilerinden yararlandım. Onlar olmasa bu kitap kesinlikle yazılamazdı. İlgili yerlerde yaptığım söyleşilerde birçok kişi benimle bilgilerini paylaştı. İstanbul'da, İlber Ortaylı, Mehmet İpşirli, Necdet Sakaoğlu, Günsel Renda, Soli Özel, Ülkü Altındağ ve Özlem Kumrular, Amasya'da Muzaffer Doğanbaş ve Nurdan Kayalar, Budapeşte'de Pál Fodor, Géza Dávid ve Pál Tomás, Viyana'da Matthias Pfaffenbichler ve Ernst Petritsch, Saraybosna'da Enes Pelidija ve Ramiza Smajic, Rodos'ta Anna-Maria Kasdagli ve Mustafa Şeyh, Eğri'de Laszlö Fodor, Brüksel'de Alain Servantie ve Madrid'te Mustafa Ceric. Osmanlı İmparatorluğu hakkında değerli fikirlerini topladıkları eserlerin yazarlarının da unutulmaması gerekiyor. Bu grubun içinde Halil İnalcık, Colin Imber, André Clot, Leslie P. Peirce, Caroline Finkel, Esin Atıl, Suraiya Faroqhi ve Gülru Necipoğlu'nu sayabilirim.

Ayrıca Türkiye Madrid Büyükelçisi Ender Erat ve İspanya başkentindeki Türkiye Turizm Müdürü İsmail Akel'e de teşekkür borçluyum. Her ikisi de Türkiye'ye yaptığım yolculuklarda yardımcı oldular. İstanbul'daki Barceló Saray Oteli ve Amasya'da Emin Efendi Konakları'na da misafirperverlikleri için teşekkür etmeliyim.

Sultan Süleyman'ın birkaç şiirini tercüme eden Ronald Brouwer'a, Pierre Gilles ve Nicolas de Nicolay'ın çalışmalarındaki Fransızca bölümlere ve Cornelis de Schepper'in Anılarında ve *Viaje de Turquia* adlı seyahat notlarında bana yardımcı olan Jaap de Lussanet'e de teşekkür borçluyum. Erika Langbroek, Hans Dernschwam'ın eski Almanca olarak kaleme aldığı seyahat notlarının birkaç paragrafında bana yardımcı oldu. Runa Hellinga Macarca terimler ve tarih konusunda kılavuzluğumu yaptı. Armand Saq Türkçe metinlerde en büyük desteğimdi. Gijs Versteegen ulaşılmaz görünen arşivlerde yolumu bulmamı sağladı. Tarihçi Erik Bruns beni Rodos tarihiyle tanıştırdı daha sonra metinleri okuyarak anakronizme düşmememe itina gösterdi. Roy Kraaijenoord bazı yerlerde kullandığım antika dili törpüledi.

Son olarak çok özel bir teşekkürü de eşim Lotje de Lussanet hak ediyor. Bu kitabın ortaya çıkmasında onun verdiği destek, gayret, bilgi ve duyduğu heyecanın son derece önemli rolü oldu.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Venedik'te güç ve ihtişamın simgesi olarak yaptırdığı ve üstü çeşitli değerli taşlar ve mücevherlerle süslü yüksek miğferi (Tahta basımı Venedikli anonim bir sanatçıya ait, 1532, British Museum Londra).
Konuya ilişkin bkz. s. 153-154 ve 253

16. yüzyılda Sultan Süleyman'ın hükümdarlık döneminde Osmanlı İmparatorluğu. Babıâli'nin sınırları Kuzey Afrika'da Cezayir'e güneyde Medine, Mekke ve Yemen'e kadar ulaşıyordu (haritada görünmüyor).

Önsöz

Öteki yok

Bizler ve onlar. Madrid'deki basın toplantısında Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu sorduğum bir sorudan rahatsız oldu. Sorduğum soru o dönemde Avrupa parlamento üyesi Polonyalı Jerzy Buzek ile *El Pais* dergisinde yapılan söyleşiyle ilgiliydi. Buzek, bu söyleşide, "Türkiye önemli bir tarihe sahip büyük bir ülke, ancak kültürel mirası Avrupa Birliği'ne üye olmasını zorlaştırıyor," diyerek geçmişteki tartışmalara yeniden kapı açmıştı.

Davutoğlu birden parlayıp, "İşte bu şekilde yeniden bizler ve onlar anlayışına geri dönüyoruz. Bizim kültürümüz ve onların kültürü," dedikten sonra sakinleşerek devam etti, "artık öteki yok. Global dünyada hepimiz biriz. Avrupalı olan, Avrupalı olmayan anlayışını bırakmalıyız. Avrupa ile Türkiye arasında doğuyla batıyı ayıran eski Berlin duvarı gibi bir duvar yok ki. Türk kültürü yüzyıllar boyunca Avrupa kültürünün bir parçası olmuştur. Bu kültürü reddedenler Saraybosna'yı hiçbir zaman anlayamaz. Osmanlı arşivlerinin açılması sayesinde tarihçiler Avrupa tarihinde uyarlamalar yapabiliyor. Bunun aksine Osmanlı kültürünü görmezden gelirsen o zaman 16. yüzyıl Avrupa'sına geri dönmüş olursun." Bunlar, ülkesini haritanın üstüne yeniden yerleştiren Türk siyasetçinin sözleri.

16. yüzyıl Avrupa'sına geri dönmek ne anlama geliyor? O dönemin deyişiyle; "biz Avrupalıyız, onlar Türk." Biz Hıristiyanız, onlar Müslüman. Almanya, Felemenk ülkeleri, Avusturya ve diğer Orta Avrupa ülkelerinde iyi ile kötü gibi ayrışmalar, korku yayan vaazlar ve propaganda dolu anlaşmalar destek buluyordu. 'Türk barbarlar' yaklaştıkça dildeki ve görüntülerdeki ifade sertleşiyordu. Osmanlı Devleti, giderek kadınları kaçıran barbar Müslüman Türklerin anayurdu olarak algılanmaya başlandı ve bu algı 1580 yılında Tintoretto'nun *Türkler ve Hıristiyanlar arasındaki meydan savaşı* adlı tablosunda hayat buldu.

16. yüzyıla geri dönmek Viyana kuşatmasına dönmek anlamına gelir, aynı zamanda Macaristan'ın fethine ve Türklerin büyümesiyle Roma'nın

son hedef haline gelme tehdidine de. Osmanlının büyüme döneminin Avrupa'daki siyasi gelişmeler üstünde istikrarlı bir etkisinin olduğu yıllara dönelim, kıtanın içeriğinin sadece dinden ibaret olmadığının, daha çok sınırları belli siyasi bir oluşumun farkına varıldığı yıllara. Günümüz Türk tarihçilerinin duayeni Halil İnalcık, "Modern zamanların arifesinde papa ve imparator gözetimindeki sözde Avrupa Birliği gerçek siyasete yer açtı," diye yazmış ve devam etmiş, "bağımsız ulusal krallıklara dayanan bu yeni düzen dengeli bir sisteme ihtiyaç duyuyordu. Bu süreç içinde Osmanlı Devleti göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir rol oynamıştır."

Oryantalizm

Bizler ve onlar. Tartışma, Filistin doğumlu, Mısır'da yaşadıktan sonra Amerika'ya göç eden ateist, Kolombiya Üniversitesinde İngilizce ve karşılaştırmalı edebiyat dersleri veren Edward W. Said'in ileri sürdüğü teorilerle derinlik kazandı. Said, 1978 yılında yayınlanan *Oryantalizm* adlı kitabında oryantalistlerin, yani Doğu kültürünü ve dinini bilen Batılı uzmanların İslamiyeti ısrarla geri kalmış halkların sembolü olarak gösterdiklerini iddia etti. Bu teze göre onlar bilimsel, edebi ve kültürel alanda Batının ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeleriyle boy ölçüşemezlerdi, İslamiyet ortaçağa dönüş anlamına geliyordu. Bu bağlamda Dante'nin 1321'de yazdığı *İlahi Komedya'*sından alıntı yapılır, Dante burada Muhammed Peygamber'in cehennemin dokuzuncu halkasında, günahkârlara ayrılan yerde bulunduğunu söyler.

Said'e göre Napoleon'un 1798'de Mısır'ı fethetmesinden sonra Doğu ile ilgili sistematik olarak ve tek taraflı bir süzgeçten geçirilmiş tasvirler ortaya çıktı, bunlar Batının İslamiyeti nasıl görmek istediğinin ifadeleriydi. Said edebiyat, kültür ve politik alanda ortaya çıkan bu önyargıların hepsine birden yapısal yalanlar ve efsaneler diyor. Said'e göre, "Dünya, Doğu kavramı ve kimliğini kendi çabasıyla değil, Batının hünerli yönlendirmelerinden oluşan kimliğiyle tanıyor."

Doğu hakkında çok daha farklı bir yaklaşımı da bazen saygı, bazen hakaret gören Princeton Üniversitesi Ortadoğu çalışmaları bölümünden emekli Profesör Bernard Lewis'in kaleminden okuyoruz. Lewis'in Ortadoğu ile Batı arasındaki ilişkiler hakkında birçok çalışması bulunmaktadır,

ayrıca sahip olduğu geniş bilgi hazinesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi hakkında da birçok kitap yazmıştır. Said onu eleştirir ve Müslümanların mitolojiye bağımlılığı yüzünden gelişme göstermediğini düşünmekle suçlar. "Lewis İslamiyette sadece akılcı olmayan sürüler ve kitleler görüyor ayrıca Müslümanların, içgüdü, tutku ve nefretle hareket ettiklerini düşünüyor. Kendisi İslamiyeti bir dinden çok Yahudi düşmanı bir ideoloji olarak görüyor. "

Said'in iddia ettiğinin aksine, Lewis'e göre Oryantalizm Erasmus, Vives ve More gibi hümanistlerin Avrupa'da seslerini duyurdukları yıllardan çok daha gerilere gidiyordu. "İslamiyet 16. ve 17. yüzyıllarda, Ortadoğu'ya yönelik sömürgecilik çıkarlarının Paris ve Londra gündemlerini belirlemesinden çok daha önce, Fransa ve İngiltere'de ders konusu olmuştu. Hollanda, İtalya ve Almanya gibi ülkeler de Oryantalizmin gelişmesinde önemli rol oynamışlardı." Ona göre bu akım bazen o dönemin emperyalist çıkarlarının tersine bağımsız bir gelişme gösteriyordu.

Topkapı Müzesindeki çalışma odasında konuşurken Said adını duyan İlber Ortaylı sağ elini hızlı hızlı salladı. "Kendisi Türkiye'ye hiç gelmedi," dedi. Peki ya Lewis? "Onun tarihimiz hakkında çok geniş bilgisi vardır. Lewis, Said'in bilmediği birçok şeyi bilir."

Dışişleri Bakanı Davutoğlu gibi İlber Ortaylı için de bizler ve onlar yok. "Biz hem ötekiyiz hem de öteki değiliz. Öteki diye bir şey yok. Hepimiz İbrahim Peygamberin dininden geliyoruz. Hepimiz Yahudiyiz ve dinlerimiz onun birer çeşitlemesi." Osmanlıda, tanımlanamayan bir kaynaktan gelen ortak bir kültürün çocuğunu görüyor. "Osmanlı Suriye'deki çölleri Balkanlar'a, Balkan mimarisini Doğuya, Farsları Sırbistan'a, Yunanlıları da Arnavutluk'a taşıdı." Peki ya Türkler? Ortaylı'ya göre Türkler yine bilinmeyen bir kaynaktan doğan kültürel bir dostluğun ürünü olarak Osmanlı soyundan geliyor.

Kimlik

Bizler ve onlar tartışmasının yanı sıra Türkiye tarihinde bir başka konu da gündemden inmiyor, o da "kimlik meselesi." Nobel ödüllü Orhan Pamuk doğduğu şehir İstanbul hakkında yazdığı kitabında bu konuyla ilgili olarak şöyle der:

Osmanlı İmparatorluğu yıkılıp gidince ve Türkiye Cumhuriyeti ne olduğuna da karar veremediği kendi Türklüğünden başka bir şey göremeyip dünyadan kopunca İstanbul eski çok dilli, muzaffer ve tantanalı günlerini kaybedip her şeyin kendi yerinde ağır ağır yıllandığı, tenhalaştığı, boş, siyah beyaz ve tek sesli, tek dilli bir yere dönüştü.

Kimlik konusu cumhuriyetten daha eskidir. Atatürk'ten çok önceki zamanlarda Osmanlılar, her ne kadar Osmanlı Hanedanının Türk soyunu kabul etseler ve Osmanlı Türkçesiyle konuşsalar da kendilerini Türk olarak tanımlamak istemezlerdi. Türk olmak mı? Bu olsa olsa etnik bir belirti olurdu. Sadrazam İbrahim Paşa'nın, 1536'da hükümdarı ve kayınbiraderi Sultan Süleyman'a Türk diye hitap ettikten sonra boğdurulduğu rivayet edilir. Keçi çobanına Türk denebilir ama Osmanlı sultanına değil. Atatürk'ün gelişiyle kimlik meselesi, ancak bu kez Osmanlı kaynakları dışlanarak, tekrar gündeme geldi. Sultanların imparatorluğu üstüne, bütün zengin tarihine rağmen, bir çizgi çekildi. Gelenekler, edebiyat, sanat, kılık kıyafet, yüzyıllar boyunca Osmanlı Hanedanına ait her şey arşiv dolaplarına kapatıldı. Cumhuriyetin inşası ancak Osmanlı İmparatorluğu hakkında kötü konuşarak gerçekleşebilirdi. İmparatorluk ile cumhuriyet birbirine düşman kurumlardı. Yönünü aydınlanmaya çevirmiş olan Atatürk, halkın, İslamiyetin dogmalarından kurtulmuş laik bir cumhuriyeti hedeflemesini istiyordu. Bunun dışındaki her türlü açıklama Türk kimliğine hakaret anlamını taşıyordu.

Atatürk'ün ülkenin başına geçmesinden yüz yıl sonra sular durulmaya başladı. Ertuğrul Osman Osmanoğlu'nun ölümü Türk medyasında geniş yankı buldu. Cenaze törenine gösterilen büyük ilgiye dayanarak *Zaman* gazetesi köşe yazarlarından Abdülhamit Bilici bu ilgiyi, "Yazılı resmi tarihte Osmanlı mirasını karalama kampanyalarının ne kadar büyük haksızlık olduğunun canlı kanıtı," diye ifade etti. Bilici yazısında, "Bu karalama kampanyalarında, 'adaletsiz, gayri medeni, fanatik ve hırslı' olarak tanıtılan Osmanlı rejimi gerçekten böyle olsaydı bir Osmanlı Hanedanı mensubunun ölümünde bu kadar insan bir araya gelir miydi?" diye sordu. "Bunlardan hiçbiri sultanlığın sürmesinden yana değildi, ancak bu Osmanlı İmparatorluğu döneminde sadece ülkemizde değil dış ülkelerde de temsil

ettiği, sahip olunan değerlere özlem duyulmasına engel teşkil etmiyordu." Bilici'ye göre, bu cenaze törenine gösterilen ilgi, Osmanlılarda hâkim olan hoşgörü, barış ve adalete duyulan özlemden kaynaklanıyordu.

İstanbul Bilgi Üniversitesinde Uluslararası İlişkiler Bölümü Profesörü Soli Özel'e göre imparatorluk geçmişini rahatsızlık duymadan hatırlamak hatta ondan destek almak, çok daha önceden başlamış. Özel'e göre Türkiye'nin gerçek tarihinin yazılmasına yirmi yıl kadar önce başlanmış. "Ben Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü kuşağındanım. Türk orta sınıfının benim de ait olduğum kuşağı kendine güven duyuyor. Kendi geçmişine daha eleştirel bakabiliyor. Otuzlu yıllarda Osmanlıların Bizans İmparatorluğu'nun mirasçıları olup olmadığı ya da Bizanslılar ile Osmanlılar arasında bir kopukluk olup olmadığı tartışılıyordu. Milliyetçi yazarlar kendi tarihimizi gerektiği şekilde öğrenmemizin önünü kestiler. Son yirmi yıldır tarihimizi analiz etmek ve anlamak açısından farklı perspektifler doğdu. Nihayet tarihimize nispeten tarafsız olarak yaklaşabiliyoruz. Topkapı Müzesindeki arşivler bizlere tamamen açık, Ankara'daki arşivler de ufak ufak açılıyor. Üzerimize yapışan geleneksel düşman görüntüsünü değiştirmek için artık karmaşık olmayan daha iyi bir perspektifimiz var."

Sultanlığa değil, sadece onun bilgisine özlem duyuluyor. Türkiye'de bugün otuz, kırk yaşlarında olanlara eğitimleri süresince neler öğrendiklerini sorduğumda sadece bazı isimlerin ve tarihlerin öğretildiğini öğrendim. Kapalıçarşı'da sohbet ettiğim bir mücevherci, "Bize sadece en önemli olaylar anlatıldı," dedi. "Meselâ Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman ama onların Türkiye tarihi için ne gibi bir öneme sahip olduklarını öğrenmedik."

Amasyalı bir hanım, "Ben Türkiye Cumhuriyeti çocuğuyum," diye başladı konuşmaya. "Eskiden Sultan Süleyman'ın özel hayatı ile ilgili hiçbir şey bilmezdim. Okulda Hürrem Sultan'ın adını hiç duymamıştım. Sultan Süleyman ile Hürrem'in benim doğduğum yerde, Amasya'da yaşamış olduklarını, annemlerle gittiğim camiye aynı yollardan geçerek yürüdüğümüzü çok sonradan öğrendim. Bunları öğrendiğimde geçmişle bir köprü kurulmuş gibi oldu, mutlu oldum."

Soli Özel de bu hikâyeleri doğruluyor. "Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun neden parçalandığı sorusu bile gündeme gelmezdi. Yabancı em-

peryalistlerin bizleri bölme çabaları tek neden olarak gösterilirdi. Felsefi olarak toplumda imparatorluğun önemiyle alâkalı ciddi tarihsel bir bilincin oluşmuş olduğunu düşünmüyorum." Bu çerçevede Özel uzun bir süre Türk ve Osmanlı tarihi arasında şizofrenik bir ilişkinin yaşandığını düşünüyor. "Bir tarafta görkemli geçmiş diğer tarafta ise cumhuriyet. Millet oluşumu için, tek dil, tek kültür, tek başşehir ve ortak İslami geçmiş gibi homojenlik kaçınılmaz koşuldu."

Yegâne Osmanlı esintisi son zamanlarda Dışişleri Bakanı Davutoğlu tarafından geliştirilen dış ilişkiler politikasında hissediliyor. Her ne kadar bakan uyguladığı politikaların yeni Osmanlı politikası tasarımı olmadığını vurguluyorsa da söz konusu Doğu ile Batı, Hıristiyanlık ile Müslümanlık arasında köprü vazifesi görülmesi. Özel, "Türkiye yeniden bir tarafta Balkanlar diğer tarafta Ortadoğu olmak üzere bu defa çok daha büyük bir bölgenin merkezi olmayı hedefliyor. Belki bunları Türk olduğum ve doğal olarak önyargılarım olduğu için söylüyorum, ancak diğer yandan kendimi siyasi bir bilim adamı olarak görüyorum ve dünyaya bakışım, Türkiye'nin gelecekte dünyada stratejik role sahip olacak Avrupa'nın, hayati öneme sahip bir parçası olması gerektiği perspektifinden bakıyorum."

Şark tuzağı

Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki yazılı tarihin güncelleştirilmesi artık geri dönülemez bir süreç. *The International Journal of Turkish Studies* dergisi Yazı İşleri Müdürü, Wisconsin Üniversitesinde tarih dersleri veren Profesör Kemal H. Karpat bunun tam zamanı olduğu görüşünde. Kendisi tarih araştırmaları içinde Osmanlı tarihinin üvey evlat gibi görüldüğünü düşünüyor, sultanların yüzyıllar süren varlığının Avrupa ve Asya'daki tarih çalışmalarında dipnotlarda belirtilmekten ileri gidemediğini vurguluyor. Bunun haksızlık olduğu görüşünde. "Osmanlı Devleti ortaçağ ve modern çağda Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi tek tanrılı dinleri resmen tanıyan yegâne siyasi organizasyondur. Bu da bir dönem sayıları altmışı bulan farklı etnik ve dil grubunun bir arada uyumlu bir şekilde yaşamasının garantisiydi."

Sadece bizler ve onlar, bu hiç kaybolmadı. Suraiya Faroqhi *Approaching Ottoman History* adlı kitabında, "Şarkçılık, İslam Dünyası'nı ebedi öteki

olarak tanımlama eğilimine sahip" diyor. Faroqhi, Edward Said'in teorisini doğruluyor ve bu süreçte Müslüman toplumunun kendi tarihi ve dinamikleri olduğunu kabul etmeyen inatçı bir isteksizliğin varlığından söz ediyor. Avrupa'da hâlâ, Doğu ile ilgili olarak giderek artan doğru olmayan, sahte bir imaj üretiliyor. Avrupalılar, Doğu gerçeğine kendi Hıristiyan gözlükleriyle bakıyorlar. Faroqhi bu tek taraflı batılı yaklaşıma, "Şark tuzağı," diyor.

İnalcık bu konuyla ilgili olarak, "Osmanlı İmparatorluğu genel olarak batılı yazılı tarih içinde Avrupa'nın ve Avrupalının karşıtı, zıttı olarak ortaya kondu ve böyle benimsendi," diyor. İnalcık bu duruma, haçlı seferleri, uzun süren savaşlar nedeniyle oluşan genel düşmanlık, kültürel yabancılaşma ve belki de Osmanlıların Rönesans ve aydınlanma süreçlerinin dışında kalmış olması gibi tarihsel nedenlerin yol açtığını düşünüyor.

Kuzey Amerikalı Tarihçi Profesör Daniel Goffman *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*[1] adlı kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun doğaüstü bir yapı gibi görüldüğünü vurguluyor. Her ne kadar başkenti Avrupa'da olsa, imparatorluğun üçte biri Avrupa kıtasında bulunsa da Batı ile arasında çözülemeyecek bir kültür ve din farklılığı vardı. Goffman, "Birçok tarihçi Osmanlı militarizmine, ordunun acımasız davranışlarına, padişahların cinsellik zevkine ve diğer egzotik konulara, batılı gözlüklerle bakarak bir algı oluşturdular. Hepsinin ortak görüşü Türklerin kültür ve medeniyette topalladığıydı.

Osmanlı dönemiyle ilgili sayısız çalışması bulunan *Soliman le Magnifique et son temps* kitabının yazarı 1945 doğumlu Fransız Tarihçi Gilles Veinstein'in yaklaşımı da aynı doğrultuda. "Batılı çağdaşlar 16. yüzyılla ilgili genel olarak doğru ve tam bilgiye sahip değil, muhtemelen bu durum daha çok o dönemdeki olayları takip eden tarihçiler için geçerli." Aslında Veinstein şunu söylemek istiyor: Kendi tarihini bilmeyen onun tekrarını yaşamaya mahkûmdur, bu durum tarihçiler ve onların çalışmalarını okuyanlar için de geçerlidir.

1 *Osmanlı Dünyası ve Avrupa, 1300-1700*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Birinci Bölüm

ALLAH'IN YERYÜZÜNDEKİ GÖLGESİ

"Al-laaaaaaaahu ekber..." Müezzinin sesi Boğaziçi'nin suları üzerinde portedeki notalar gibi dans ediyordu. Sonbaharda kuzeydoğudan çivi gibi soğuk bir havayı getiren poyrazın bize kadar taşıdığı öğlen ezanı sanki daha da hüzünlüydü. Yükselen güneşin altında sabahın son sisleri yok olurken merhametli Allah boğazın iki kıyısında müminlerini camilerde bekliyordu. Yıl 1520 Eylül ayının son günüydü. Bir gün sonra İstanbul'da tarih yazılacaktı.

Yirmi altı yaşındaki veliaht Süleyman kendini Asya'dan Avrupa'ya taşıyan 10 metre uzunluğundaki saray teknesinin, yani saltanat kayığının arka güvertesinde ipek çardağın altında hem hüzünlü hem de gururlu, sırtı düz, başı dimdik duruyordu. Hüzünlüydü çünkü babası vefat etmişti. Gururluydu, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi gibi üstün bir göreve seçilmişti. Veliaht sağ elinin başparmağı ile ince işaret parmağı arasında, kemerli burnunun altında tuttuğu gülü tekrar tekrar kokluyordu. Rivayete göre Muhammed Peygamber toprakta çalışırken o kadar terler ki, bir ter damlası toprağa düşer. Bu ter damlasının düştüğü yerde kendiliğinden bir gül biter. O günden beri gülün güzel kokusunun peygamberin beden kokusunu hatırlattığı söylenir. Gül koklamak saygın bir tefekkür biçimidir. Bundan böyle peygamber ve Kuran artık önceden olmadığı kadar ona yol gösterecek kılavuzlarıdır. Birinci surede; "*Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil,*" yazılıdır.

Süleyman'ın babası Yavuz Sultan Selim, eski Adrianopolis, şimdiki Edirne'den İstanbul'a gelirken aniden ölmüştü.[1] Süleyman'a haber sancakbeyliği yaptığı Manisa'da ulaşmıştı. Kargaşa çıkmaması için müstakbel veliahttın en kısa zamanda İstanbul'a ulaşması gerekiyordu. Bir seferinde yeni padişahın cülus töreni gecikince padişaha yakın olan yeniçeri ocakları[2] ayaklanmışlardı.

1 Selim muhtemelen Ortadoğu ve Mısır meydan muharebelerinde yakalandığı deri kanserinden öldü.
2 Bu piyade birlikleri genellikle Balkanlar'da ele geçirilen, İslam dinini kabul eden, sultana sonsuz sadakatle bağlı kölelerden oluşuyordu. Net bir bilgi verilemese de Kanuni Sultan Süleyman döneminde sayılarının 12.000 - 40.000 arasında olduğu rivayet ediliyor.

Altın tahtın sahibi değişince yazılı olmayan kanuna göre ocağa ödenen ek gelirlerini kaybetmekten korkan askerler sağa sola saldırmışlardı. Ancak bu sefer her şey düzgün yürüyordu. Süleyman hızla İstanbul'a doğru giderken Edirne'de Selim'in vefatı resmi olarak duyurulmuştu. Orada konaklayan askerler bu müşterek acıyı paylaşıp ağlıyorlardı. Yaslarını ifade etmek için çadırlarını yıktılar. Padişah yoksa onları ancak gökyüzü koruyabilirdi.

Solunda Marmara Denizi, sağında ise Karadeniz'e akan boğaz olduğu halde Süleyman hükmedeceği iki kıtanın kıyıları arasından geçiyordu. Bir tarafında miras alacağı Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde bulunan Anadolu, Suriye, Lübnan ve Filistin (daha güneye doğru Afrika kıtasında Mısır) ile birlikte kutsal şehirler olan Mekke, Medine ve Kudüs. Diğer tarafında Roma İmparatorluğu'nu hatırlatan ismiyle devlet kayıtlarında Avrupa vilayeti olarak Rumeli adı altında toplanmış Yunanistan, Bulgaristan ve Balkanlar'ın büyük bölümü vardı. İleride henüz devletin sınırlarına dahil edilmemiş olan Macaristan, Avusturya (Habsburg toprakları) ve Roma (Papanın ikametgâhı) vardı. Atalarından miras aldığı kutsal görevi, müezzinin beş vakit ezanlarının Tiber Nehri'nin sularında da duyulmaya başlamasından sonra tamamlanmış olacaktı. O zaman Hıristiyan dünyasının tamamı şeriat altına alınmış olacaktı. Tek devlet, tek din, tek hükümdar. Süleyman aklında büyük dedesi II. Mehmed'in bu vecizesini düşünerek, babasının görevini devralmak üzere karşı kıyıya geçiriliyordu.

Tam tepede duran güneş Ayasofya'nın[3] iki minaresini kızıla boyamıştı. Taşlaşmış servilere benzeyen minareler, Süleyman'a adeta cennette ona ayrılmış imtiyazlı bir yerin müjdesini veriyorlardı. Kürekçilerin elli metre daha kürek çekmeleri gerekiyordu. Artık ezan sesi duyulmaz olmuştu. Şimdi büyük davul, kösün ağır titreşimleri ile normal koşullarda sadece padişahın askeri harekât için şehirden ayrılırken çalınan zurnanın tiz sesi duyuluyordu. Poyrazdan dolayı oluşan dalgalara rağmen saltanat kayığı Sarayburnu'ndaki Yalı Köşkü'nün iskelesine kusursuzca yanaştı. Süleyman'ı sadrazam ile müftü bekliyordu.

3 Ayasofya'nın 1520 yılında iki minaresi vardı. İlk minare 1453'te Konstantinopolis'in fethinden kısa süre sonra yapılmıştı. İkinci minare Fatih Sultan Mehmet'in oğlu II. Bayezid döneminde yapılmıştı. Sultan Süleyman'ın oğlu II. Selim ise bir tadilat esnasında iki minare daha ekletti.

1530 yılında
Giovanni Andrea
Vavassore tarafından
yapılmış İstanbul haritası

Houghton Kütüphanesi,
Harvard Üniversitesi, Cambridge

Onları, Roma gibi yedi tepe üstüne kurulu İstanbul'un ilk tepesine ulaştıracak hafif bir yokuştan çıktılar. İşte Topkapı Sarayı, şiirsel bir deyişle Babüssaade (Saadet Kapısı) buradaydı. Sultan II. Mehmed 1453 yılında, şehrin fethinden bir müddet sonra imparatorluğun saygınlığı ve büyüklüğünü yansıtacak bu sarayın yapımına karar vermişti. Gezgin tarihçi Evliya Çelebi 17. yüzyılda, Süleyman'ın yaşadığı dönemdeki önemli olaylara dikkat çekerken, " İnsan eliyle yapılmış olan en muhteşem sultan sarayı" diye yazacaktı coşkuyla.

Tahtı devralırken Süleyman'a herhangi bir sorun yaratılmadı. Onun iktidara el koymasına engel olabilecek üç kardeşi Abdullah, Mahmud ve Murad çoktan ölmüşlerdi. Nasıl ölmüş oldukları kimse tarafından bilinmiyordu. Kimi kaynaklara göre genç yaşlarında doğal bir şekilde ölmüşlerdi. Başka kaynaklarda ise Süleyman'ın babası Selim'in en gözde oğlu olduğu ve 1514 yılında babasının diğer üç kardeşini öldürttüğü ifade ediliyor. Selim deneyimliydi. Öz kardeşleri Korkut ve Ahmed'le hatta babası Bayezid ile uzun bir iktidar kavgası vermek zorunda kalmıştı. Selim birçok entrika ve yerine getirilmeyen sözlerden sonra tahtı kazanmıştı. Ancak bu zafere ulaşması için Korkud, Ahmed ve iktidar kavgasında tarafsız kalan diğer üç kardeşini sağır cellatlara boğdurtması gerekmişti.[4] Onların çocukları da idam edilmişlerdi. Osmanlı tahtında iktidarı korumak için kardeş cinayetleri kanlı bir gelenek olmuştu. Süleyman bunlarla daha çok karşılaşacaktı.

Topkapı Sarayı'na geldiği günün ertesinde Osmanlı Hanedanının onuncu padişahı için tahta çıkma törenleri düzenlendi. Bütün yetkililer Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda, Babüssaade'nin önünde erkenden toplanmışlardı. En önde sadrazam Piri Mehmed Paşa, yanında vezirler Mustafa Paşa, Ferhad Paşa (padişahın eniştesi) ve Kasım Paşa duruyordu. İkinci sırada ulemalar, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, devlet erkânı ve divan-ı hümayun üyeleri vardı. Peygamberin en sevdiği renk yeşil onun da tercihiydi ama Süleyman bu tören için altın işlemeli kırmızı uzun kollu elbisenin üstüne kolsuz mavi bir tören kaftanı giymişti. Başında yüksek beyaz bir sarık bulunuyordu. Törenin en önemli anı Muhammed Peygamber'in hı-

4 Sarayda öldürülmeler, genellikle sultanın dairesine girebilen küçük bir grup, güvenilir, sağır hizmetkârlara yaptırılıyordu. Sağır hizmetkârın üç avantajı vardı. Başkalarıyla konuşamadığı için sultanın arzu ettiği sessizlik sağlanmış olurdu, duydukları nedeniyle rüşvet verilerek kullanılamazdı ve öldürdüğü kişinin yalvarmalarını duyamadığı için işini rahat yapardı.

lıcının kuşanılmasıydı. Bunun gerçekleşmesinden sonra, Süleyman ölümcül bir sessizlik içinde, Sasani ve Abbasi krallıklarına ait onursal bir unvan olan, Zillullahi fi-l Arz [Allah'ın yeryüzündeki gölgesi] ilan edildi. Bir grup yeniçeri papanın muhafızları gibi tören kıyafetleriyle nöbet tutarken, divan üyeleri sırayla biat ettiklerinin işareti olarak eteklerini öptüler.[5]

İki gün sonra hazine sandığı açılarak yeniçerilere yeni padişaha sadakatlerinin tasdiki anlamına gelen cülus bahşişi verildi. Kahire'nin fethi esnasında Süleyman'ın babasının esir aldığı altı yüz Mısırlı azat edildi. Malına el konmuş Acemlere cömert tazminatlar ödendi. Anadolu'da ayaklanma örgütleyen lidere af yoktu. Beş yoldaşıyla birlikte idam edildikten sonra cesetleri yeni hainlerin gözünü korkutmak amacıyla kazıklara geçirildi.

Bu sırada Avrupa'nın kamu hayatını kendileriyle ilgili olaylar meşgul ediyordu. İstanbul'daki taht devrinden üç hafta sonra Aachen şehrinde o zaman yirmi yaşındaki V. Karl (Şarlken) Alman Krallığı'nın başına getirildi. Gent kentinde doğmuş olan kral, yeni padişahla arasında neler geçeceğini henüz tahayyül edemiyordu. Almanya Katolik ve Protestanlar arasındaki din savaşlarından giderek daha fazla etkileniyordu. Kısa bir süre sonra Luther Worms'taki Millet Meclisi'nde aforoz edilecekti. Fransa ve İngiltere arasındaki ikili ilişkilerin düzeltilmesi Calais yakınındaki Camp du Crap d'Or'da onlarca şişe Grand Cru patlatılarak kutlanıyordu. I. François, İngiliz misafiri VIII. Henry ile ilk baş başa kalışında rakibi V. Karl'ın Kutsal Roma İmparatorluğu'nun kralı olmasını önlemek amacıyla geliştirdiği strateji hakkında onun düşüncelerini usulca yokladı. François'nın fırsatçı kimliği yakın zamanda daha belirginleşecekti.

Habsburg Sarayı çevresinde başlangıçta Süleyman'ın tahta çıkışı küçümsenmişti. Yeni sultan zayıf bir kişi olarak tasvir ediliyor, babasının hid-

5 Cülus ve kılıç kuşanma törenleri daha sonra Topkapı Sarayı'ndan Eyüp'e taşındı. Bugünkü Eyüp semtinde Muhammed Peygamber'in sancaktarı Ebu Eyüp el-Ensari'nin türbesi bulunmaktadır. Rivayete göre 674- 678 yılları arasında Konstantinopolis'i kuşatmaya gelen Arap ordusuyla birlikte gelmişti. Şehir direnmiş sancaktar da ölmüştü. Konstantinopolis sekiz yüzyıl sonra fethedildiğinde II. Mehmed onun mezarının bulunması emrini verdi. Aynı gece Şeyhülislam Akşemseddin rüyasında mezarın yerini gördü. Ertesi gün mezar bulundu, Eyüp el-Ensari'nin cenazesi sanki önceki gün gömülmüş gibi safran renginde bir kefene sarılmış halde bulundu. Mezarın başına bir taş dikildi. Onu takip eden günler içinde muazzam Eyüp Camii ve türbesinin inşaatına başlandı. O dönemden beri Eyüp Müslümanlar için önemli bir ibadet yeridir.

detine yetişemeyeceği söyleniyordu. İtalyan hümanist tarihçi Paolo Giovio V. Karl'a gönderdiği mektupta "Herkes, vahşi aslanın ardından yumuşak huylu bir kuzunun geldiğinden emin," diye yazmıştı. Genç ve hırslı bir hükümdar için rahatlatıcı sözlerdi bunlar. Babasının vahşi bir aslanla kıyaslanması, Selim'in Ortadoğu'da saldırgan bir yayılma politikası izlemesinden dolayıydı. Ancak Giovio yanılıyordu. Ortalıkta yumuşak bir kuzudan eser yoktu. Süleyman'ın kişiliğinde, Machiavelli'nin birkaç yıl sonra ideal hükümdarın nitelikleri olarak sıraladıkları bir araya geliyordu: toprağını koruma içgüdüsünden korkulan aslan ile kurnazlığıyla övünen tilkinin karakter özellikleri.

İstanbul'daki cülus töreninin üstünden henüz bir yıl bile geçmeden haberciler Avrupa'nın taht salonlarına endişe verici haberler götürmeye başlamıştı. Osmanlı ordusu Belgrad'ı fethetmişti. Sultan Süleyman'ın bu ilk askeri harekâtıyla Macar Krallığı'nın güney savunma hattı ciddi hasar gördü, zayıfladı. Habsburgların hüküm sürmek istedikleri Hıristiyan Avrupa birdenbire lanetli Türklerin erişim alanının içine girmişti, ilk adım atılmıştı. İtalyan çizmesinin topuğundaki Otranto'ya yapılmış başarılı saldırı unutulmamıştı. Bir mucize sonucu, Fatih Mehmed'in 1481'de ani ölümüyle ordu gerilemek zorunda kalmış İtalya'nın istilası ertelenmişti. Peki bu, amacın iptali anlamına mı geliyordu? O dönemde Avrupa üstünde birikmiş olan kara bulutlar geri geliyordu. Worms'taki Millet Meclisi'nde, *Reichstag*, Macar sefir Hieronymus Balbus korkusunu şöyle ifade etmişti: "Türklerin gücünün bu kadar büyümesine Hıristiyanların tembelliği ve yüreksizliği neden olmuştur. Konstantinopolis'i yeniden fethetme umudumuz kalmadı, bundan böyle Roma'yı kaybetmekten korkmalıyız."

İslam Halifesi

Sultan Süleyman 6 Kasım 1494'te o zamanlar da Karadeniz'in önemli liman kenti olan Trabzon'da doğdu. Babası kendine Kral Süleyman'ın adını vermişti. Rivayete göre onun doğduğu gün Kuran'ın bir sayfası rastlantısal şekilde açılmıştı ve XXVIII. surenin (30. ayeti) bulunduğu sayfada şöyle yazıyordu: "*Süleyman'dan bir mektup. Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla başlıyor...*" Bu ümidin işaretiydi. Yeni doğmuş bebek Yuda ve İsrail'in hü-

kümdarına en azından bilgelik, adalet, bolluk ve ün anlamında yetişecekti. Hicri takvime göre 900 yılıydı. Gezgin tarihçi Evliya Çelebi yüz yıl sonra şu kehanete gönderme yapacaktı: "Allah, her yüzyılın başında halkının canlanması amacıyla bir adam gönderir." Süleyman'ın doğumuyla bu kehanet gerçekleşmişti. "46 yıllık iktidarı süresince dünyayı boyunduruğu altına aldı ve 18 hükümdarı haraca bağladı."

Sultan Süleyman'ın annesi, köle Ayşe Hafsa Sultan Bosna'da doğmuştu. Bazı farklı kaynaklara göre ise Kırım doğumluydu.[6] Sultan Süleyman'ın çocukluğu veliaht olan Selim'in sancakbeyliği yaptığı Trabzon'da geçti. Henüz on beş yaşındayken eğitim görmesi amacıyla Kırım'ın doğusundaki Kefe'ye gönderildi. 1513 yılında Manisa sancakbeyliğine atandı ve bu görevini tahta çıkıncaya kadar sürdürdü. Bu dönemde iki kere başka vazifeleri de oldu; bir keresinde babası İran'a karşı sefere çıktığı için İstanbul'a çağrıldı. Sonra bir ayaklanmayı bastıran orduyu yönetmek için Edirne'ye gitti.

Sultan Süleyman, 1566 yılında Macaristan'ın Zigetvar Kalesi'nde ölünceye kadar *sefer-i hümayun* denilen on üç askeri sefere çıktı. Ordusunun önünde savaşan son sultandı. Ondan sonra gelenler bu görevi sadrazamlara bırakacaklardı. Bu seferlerin dokuzu Habsburg Hanedanına karşı yapıldı. İki defa ordularını Viyana'ya kadar götürdüğü halde can düşmanı V. Karl ile yüz yüze savaşamadı. Viyana'nın fethedilmesi gerçekten hedeflenmiş miydi? Bu konuda farklı fikirler var. İtalya'nın istilası son anda müttefik I. François'nın Sultan Süleyman'ı yalnız bırakmasıyla iptal edilmek zorunda kalmıştı. Barbaros Hayreddin Paşa'nın[7] faaliyetleri sonucunda Akdeniz yıllar boyunca *mare turcicum'a* [Türk denizi] dönüşmüştü. Hem karada hem denizde yapılan bu askeri harekât sayesinde Osmanlı Devleti Sultan Süleyman'ın iktidarı altında üç kıtaya yayıldı, otuz sekiz devlet ve özerk

6 Ragusalı (Bugünkü Dubrovnik) İtalyan tarihçi Giacomo di Pietro'ya göre Sultan Süleyman'ın annesi Bosna'nın doğu bölgesinde bulunan Zvornik'te doğmuştu. Tarihçilerin çoğunluğu onun Kırım'da doğduğunu iddia ediyor. Bu iddiaya göre Kırım Hanı I. Mengli Giray'ın kızıdır. Ancak Manisa'daki Ayşe Hafsa Sultan külliyesinin arşivlerinde bulunan son belgelerle bu iddia çürütülüyor. Belki bu farklı iddialar isim karışıklığından doğmuştur. I. Sultan Selim'in ikinci eşinin adı da Ayşe Hafsa Hatun'dur, Sultan Süleyman'ın sancakbeyliği yaptığı dönemde onunla birlikte Manisa'da yaşamıştır ve Süleyman'ın annesidir.

7 1478 yılında Yunanistan'ın Midilli Adası'nda doğmuş olan Barbaros Hayreddin Paşa'nın asıl adı Yakup Ağa oğlu Hızır'dır. Korsan olarak tanınan babası Müslümandı. Sultan Süleyman Hayreddin'in kapasitesini gördükten sonra ona Kaptan-ı Derya unvanını vermiştir. Bu görevi esnasında V. Karl'a Akdeniz savaşlarında hayatı zehir etmiştir.

cumhuriyeti, altmıştan fazla değişik diller konuşan etnik grupları içinde barındıran bir dünya imparatorluğu haline geldi.[8]

İmparatorluğun sınırları içinde sultan mutlak bir güce sahipti. Sadece dünyevi bir hükümdar da değildi, babasının Kahire'yi fethetmesinden sonra halifeliğin Osmanlı İmparatorluğu'na geçmesi nedeniyle o da halife ilan edilmişti.[9] Sultan bireysel olarak halkının refahından sorumluydu. Tarihçi Tursun Bey 15. yüzyılda, "Toplum içindeki insanların uyumlu yaşantısı iyi bir devlet yönetimiyle sağlanır," diye yazmıştı. Toplumdaki uyum ve adaletin sağlanması, ihtisaba uygun olarak düzenlenmesi ve geliştirilmesi sultanın vazifesiydi. Bu vazifeyi herkes takdir etmiyordu. Sultan Süleyman defalarca kısmen memnuniyetsizlikten, kısmen dini anlaşmazlıklardan kaynaklanan iç isyanlarla hesaplaşmak zorunda kaldı. Belgrad seferine çıkmadan önce sadrazamını bir ayaklanmayı bastırmak üzere Suriye'ye yolladı. 1526'daki Mohaç Muharebesinden ve onu takip eden Buda'nın fethinden hemen sonra Karaman ve Sivas'ta Doğu Anadolu'da yaşayan Şiilerin, Kızılbaşların başkaldırmaları nedeniyle Macaristan'da uzun zaman kalamadı. 1554-1555'in kış aylarında tekrar, bu sefer Rum eyaletinin sancak merkezi Amasya'da Kızılbaşlarla uğraşmak zorunda kalacaktı.

Sultan Süleyman'ın halifelik dışında başka unvanları da vardı. Saray görevlileri kendisine saygıyla "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" derlerdi. O ise kendisine halife denmesini tercih ediyordu.[10] Şeriatı temel alan kararnameler, kanunlar çıkarttığı için Osmanlı tarihine Kanuni Sultan Süleyman olarak geçecekti. Macaristan'a yaptığı ilk seferinden sonra Hıristiyan

8 Bugünkü politik duruma göre Avrupa'da bunlar Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya, Kosova, Karadağ, Sırbistan, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Polonya, Ukrayna, Slovakya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Kırım ve Moldova. Afrika'da Mısır, Libya, Tunus ve Cezayir'in bir bölümü; Ortadoğu'da Filistin, bugünkü İsrail, Irak, Yemen, Kuveyt, Lübnan ve Suudi Arabistan (kutsal kentler Mekke ve Medine dahil); ayrıca Anadolu, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Kafkas bölgesinde birkaç devlet daha.

9 Emeviler döneminde ilk halife Abbasilerin 750'de sonlandırılmasına kadar Şam'da bulunuyordu. Abbasilerden kaçan I. Abdurrahman 756'da İspanya'da bir İslam devleti kurarak Kurtuba'daki (Cordoba) Endülüs Emevileri Hanedanının ilk hükümdarı oldu. Bu arada Abbasiler yeni halifeliği Bağdat'ta kurmuştu. Moğolların 1258'de kenti kuşatmalarıyla bu halifelik de son buldu. Kaçan Abbasilerin daha sonra Kahire'de kurduğu halifelik İslam dünyasından kabul görmedi. Selim 1517'de Kahire'yi fethedince halife ilan edildi ve halifelik İstanbul'a taşındı. Halife olarak Sultan Süleyman'ın törensel bir rolü vardı.

10 İngiliz Amerikalı tarihçi, oryantalist Bernard Lewis Osmanlıdaki unvanların doğrudan doğruya İslam ile bağlantılı olduğuna dikkat çekiyor. İmparatorluğun adı *Memalik-i İslamiye* (İslam memleketleri), padişaha İslam halifesi, orduya da *asakir-i islam* (İslamın askerleri) deniyordu.

Avrupa'da hem korku hem de saygıyla Büyük Türk'ten bahsedilir olmuştu. Daha sonra sefaret kanallarından gelen ihtişam, şatafat ve himaye hikâyelerinin Venedik, Roma, Linz ve Prag'da dolaşmaya başlamasıyla Büyük Türk'e duyulan korkuya, hayranlık eşlik edecek ve Batı ona Muhteşem Süleyman adını verecekti.

Fakat yeryüzünde Allah'ın gölgesi nasıl olunurdu? İstanbul'da görüştüğüm tarihçi Necdet Sakaoğlu böylesine yüce bir tasvire olumsuzca başını salladı. "İslamiyet açısından birinin yeryüzünde Allah'ın gölgesi olmayı istemesi kabul edilmez. Allah'ın gölgesi olamaz, çünkü Allah görünmez. Allah hiçbir zaman gölgesi olan bir şey ya da bir kimse gibi kendini gösteremez." Sakaoğlu'na göre padişahın böyle nitelenmesi Hz. Muhammed'in "Yeryüzündeki insanların tasalanmasına gerek yok, çünkü onları kendisinin gölgesi korur" ifadesinden kaynaklanmış olabilirdi.

DİVAN

İmparatorluk, Sultan Süleyman'ın saltanatında merkezi olarak yönetilen bir devlet haline geldi. Avrupa'da imparatorlar, dünyevi ve dini güçleri papalarla paylaşmak zorundayken, burada bütün güçler padişahın elinde toplanmıştı. Eski Roma hukuku *Quod principi placuit, legis habet vigorem* (hükümdar ne isterse, kanun odur) prensibi Tursun Bey'in *yasağ-ı sultani* diye nitelenen ebedi saadet ilkesi ile yer değiştirmişti. "Cihan, saadetin teminatı olan ilkelere dayanarak yönetilmeliydi; ancak ondan sonra Peygamber'in vaaz ettiği kutsal politika, ya da şeriat gelebilirdi. Sadece hükümdarın yetkisi böyle bir politikaya şekil verebilirdi. Hükümdarlık olmadan uyum içinde yaşamak mümkün değildi. Allah bu yetkeyi mutluluğun devamlılığını sağlamak için mutlak itaat bekleyen tek bir kişiye vermişti."

Padişah günlük idareyi haftada dört kere cumartesi, pazar, pazartesi ve salı günlerinde yedi saat toplantı yapan divanıhümayuna devretmişti. Divan dört bölüme ayrılmıştı: vezirler, kazaskerler, defterdarlar ve nişancılar. Paşa unvanlı vezirler devletin siyasi yönetiminden sorumluydular. Kazaskerler, Anadolu ve Rumeli'nin baş hâkimleriydi ve dini konularda en yüksek yetki sahipleri olan ulemayı temsil ediyorlardı. Defterdarlar bugünkü maliye bakanları gibi, hazineden sorumluydular. Nişancıları divanıhüma-

yundan çıkan yazıları inceleyip düzelten, gerekli belgelere tuğra çeken yüksek görevliler olarak tarif edebiliriz. Ayrıca devletin değişik görev yerlerine yazılan ve mühürlenen resmi mektuplardan ve tutanakları tutmaktan sorumlu olan kâtipler de toplantılara katılırlardı.

Divanıhümayuna sadrazamın kendisi ya da görevlendirdiği bir vezir başkanlık yapardı. Protokola uygun giyinilirdi; divan içindeki hiyerarşi, başa takılan kavuğun çeşidi, sakalın şekli ve kıyafetlerin renginden anlaşılırdı. Vezirlerin kıyafetleri yeşil, kazaskerlerin açık maviyken, sadrazamın iki kıyafeti vardı, biri beyaz kemha (*brokar*) kumaşından, diğeri pazar günleri giydiği kırmızı kemhadan yapılmış kaftanlardı. Üstüne samur kürk giyer, başına gösterişli kavuklar takardı. Amiral ve vezirler de merasim için yapılmış özel kavuklar takarlar, açık ya da koyu yeşil ipekli hilat giyerlerdi.

Divanıhümayun toplantısından önce divan üyeleri sabah namazını kılmak için Ayasofya'da bir araya gelirdi. Saraya geri döndüklerinde kendilerini bekleyen yeniçeriler ve kâtiplerle birlikte ayrıntılarıyla belirlenmiş protokol eşliğinde görkemli bir şekilde açılan ikinci kapıya doğru yürürlerdi. Sonra üçüncü kapının, arkasında padişaha ait özel mekânların bulunduğu Babüssaade'nin önünden geçilirdi. Burada Osmanlı Hanedanına ve onu temsilen padişaha selam durulurdu. Sadrazam törenin son bölümünde sırasını bozmadan bekleyenlerin önünden ve onların alkışlarıyla geçerek toplantı salonuna girerdi.

Padişah genellikle müzakerelere katılmazdı. Ara sıra haber vermeden kafesin arkasından tartışmaları izlemeyi tercih ederdi. Bir rivayete göre, Sultan II. Mehmed zamanında cahil bir köylü, vezirler, sadrazam ve sultanın o anda devlet işlerini tartıştıkları toplantı salonuna girmeyi başarıp "Hanginiz padişah?" diye bağırmıştı? Bu soru divan üyelerini şaşkına çevirmiş, kendini tanımayan köylüye çok kızan Sultan Mehmed bir şey söylemeden salonu terk etmişti. Bu olaydan sonra sadrazam beklenmeyen ve istenmeyen karşılaşmaları önlemek amacıyla padişaha toplantıları kafesin arkasından izlemeyi tavsiye etmişti. O günden sonra padişahlar toplantı salonunda görünmedi. Davetsiz misafirler de.

Bölgesel yönetim, paşaların kontrolü altındaki sancakbeylerine bırakılmıştı. Fethedilmiş topraklar Osmanlı ordusunun belkemiğini oluşturan

sipahilere "kiralanırdı." Onlar da verilen bu toprağı *tımar* edip işler, hasadın bir kısmını kendilerine ayırırlardı. Bunun karşılığında bölgelerinde vergi toplar ve çevreye göz kulak olurlardı, yeni bir sefer ilan edildiğinde katılmak üzere hazır beklerlerdi. Feodal köleliğin Osmanlıda uygulanma şekli böyleydi.

Mutlak iktidarı teminat altına almak için fethedilmiş bölgelerdeki her türlü aristokrasi, muhtemel bir isyana önayak olmasına engel olmak için devre dışı bırakılırdı. Devlet hizmetlerine kul denilen, padişahın hizmetinde bulunan, dini ve idari meselelerde eğitilmiş, köleler tayin edilirdi. En zeki köleler aldıkları eğitimden sonra içoğlanlarının seçkin grubuna terfi ettirilirdi. İdari gücün üst yöneticileri bu gruptan seçilirdi. Bu konuda Halil İnalcık, İslam hukukunda özgürlük insanın temel hakkı olarak kabul edildiğinden kul kelimesinin "köle" olarak tercüme edilmesinin yanıltıcı olduğuna dikkat çeker. Kölelik bir geçiş süreci olarak kabul edilirdi. "Padişahın kölesi olmak onur veren bir ayrıcalıktı," diyor İnalcık ve kul sistemini, "Osmanlı devlet idaresinin temel kurumlarından biri," olarak niteliyor.

Yürütme organı olarak devlet, İslamiyetle karmaşık ilişkisinde ulema ve medreselere öncelik tanıyordu. Müftü, imam ve müezzinler esasında memurdu, ulema padişahın hükümranlığının ilahi bir tasarım olduğunu kabul ederdi. Medreselerde Müslümanların yeni liderleri eğitiliyordu. Kamuoyu camilerde şekilleniyor, her cuma namazı padişahın adı anılan bir vaaz ile bitiyordu. Padişahın meşruiyetini teyit eden ve her hafta tekrarlanan bu vaaza hutbe denirdi. Bu şekilde din, devletin bir kurumu olarak işlerken, aynı zamanda da yönetim şeklinin bir şartıydı. Siyaset ve dinin arka plandaki bu karşılıklı etkileşiminden dolayı Osmanlı Devleti Kuran'a dayalı mutlak bir monarşiye dönüştü. İnalcık buna "*patrimonyal otokrasi*" adını veriyor. Bu muazzam imparatorluk hayatta kalma gücünü eski bir İran düşünürünün görüşlerinden alıyordu. Asker olmadan hükümdarın gücü, para olmadan da asker olmazdı. Para yoksa halkın refahı olmaz, adalet olmadan da refah olmazdı. Sultan Süleyman "...adalet olmadan refah olmaz," ifadesini saltanatının temel prensibi haline getirdi; şeriat temelinde, ülkenin her yerinde geçerli olan bir medeni kanun bulunmalı, ulema sadece kanunun doğru işlemesinin denetiminden sorumlu olmalıydı. Ordu ve ulema doğ-

rudan padişahın gözetimi altında birbirinden ayrı çalışıyordu. Dini otorite devlet meselelerine karışmamalıydı. İtilaf ya da kanunun uygulanmadığı hallerde sadece padişah tarafından görevlendirilen kadı duruma müdahale edebilecekti. Şeriatı esas alarak ve yorumlayarak sadece kadının hüküm verme hakkı vardı.

Halkın bileşiminde iki farklı ana grup ayırt ediliyordu. Bir tarafta vergi mükellefiyetinden muaf tutulan *askerler* diğer tarafta ise *reaya (raiyet)* vardı. Reaya vergi mükellefi bütün Müslüman ve gayrimüslimlerdi. İnalcık, " Askerlere tanınan ayrıcalıklardan sıradan halkın mahrum bırakılması devletin temel prensiplerden biriydi," diyor.[11] İmparatorlukta zimmi denilen gayrimüslimlere büyük tolerans gösterilirdi. Hıristiyan Avrupa'da uygulanan toplu kıyım ve engizisyon yöntemlerini sultan bilmezdi. Hıristiyanlar ve Yahudiler kendi dini törelerini uygulamakta özgürdü. Üstelik 1492'de İspanya'dan kovulan Yahudiler İstanbul'a yerleşmek üzere davet edildiler. Onları Müslüman vatandaşlardan ayıran tek konu cizyeydi, gayrimüslimler cizye adı verilen özel vergiyi ödemeye mecburdu. Britanyalı tarihçi Colin Imber'in ifadesine göre, "Osmanlı İmparatorluğu ne sadece Müslümandı ne de sadece Türk."

Devşirme / Oğlan Hasadı

Her yıl orduya ve saray işlerine katılmak üzere imparatorluğa ait tarımsal alanlardan özellikle Balkan ve Kafkas ülkelerinden büyük bir titizlikle yetenekli çocuklar seçilirdi. Köylerden her haneden bir çocuk İstanbul'a götürülürdü. En zeki olanlarına sarayda eğitim verilir hatta bu gençler sadrazamlığa bile yükselebilirlerdi. Çoğunluğu askeri eğitimden sonra yeniçeri ocağına alınırdı.

Hükümdarların hizmetinde kölelerin kullanılması Müslüman devletlerde yüzyıllardır görünen bir uygulamadır. Hıristiyan Avrupa'da kan vergisi ve çocuk hırsızlığı olarak görülen devşirme uygulaması kınanırdı. Almanya'da bu uygulamaya alaycı bir ifadeyle *"Oğlan Hasadı"* derlerdi. Bazı Türk tarihçileri bu yaklaşıma katılmıyor, İstanbul Fatih Üniversitesi profe-

11 Birçok kişi demokrasinin çıkış noktalarını giderek daha az dikkate alan bugünkü Türk ordusunda da o dönemin temel prensiplerini görüyor. Brüksel Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği için bu noktada değişiklik yapılmasını ön koşul olarak sunuyor.

sörlerinden Mehmet İpşirli, Ayasofya'nın gölgesindeki bir kahvede sohbet ederken, "Hapsedilmiş değiller, köle gibi götürülmediler. Hiç böyle şey olur mu? Onlar imparatorluğa vergi katkısı olarak verilirdi," diye açıkladı. "Katı kurallar uygulanırdı. Her kırk köylü hanesinden bir oğlan verilmesi gerekiyordu, aynı soydan sadece bir oğlan alınırdı, eğer ailenin tek oğlu varsa o zaman bu çocuk alınmaz aileye destek olması ve ilerde babasının yerini alması için aile yanında bırakılırdı. Bu çocuklara, ilerde büyük sorumluluk gerektiren görevlere gelebilecekleri düşünülerek, akla gelebilecek en mükemmel eğitim ve terbiye verilirdi. En iyi ailelerden Osmanlı Türkçesi öğrenip İslamın kurallarına uygun olarak eğitilirlerdi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti içindeki kamu yönetimine olan katkıları son derece önemliydi."

İlber Ortaylı devşirme eleştirilerine karşı daha da öfkeliydi. Osmanlı kaynaklarını incelemeden Balkan ülkelerinden kuşaklar boyunca çocukların toplanıp Türkleştirildiklerini yazan Balkan ve diğer Hıristiyan tarihçileri ayıplıyordu. Ortaylı her yıl devşirme yapılmadığını ayrıca Müslüman bölgelerinde de yapıldığını vurguladı. *Drina Köprüsü*'nün yazarı İvo Andriç de Ortaylı'nın eleştirilerinden nasibini aldı. Andriç üç, dört yaşlarındaki oğlanların kafesler içinde götürüldüklerini anlatıyor –ki bunlar halen Sırbistan'daki ders kitaplarında bu şekilde resmediliyor– Ortaylı'ya göre bunlar tamamen saçmalık. "İstanbul'da kimse henüz çocuk hastalıklarını bile geçirmemiş bu yaştaki çocukların peşinde değildi." Ayrıca 10-12 yaşındaki seçilmiş çocukların bazılarını çok parlak bir geleceğin beklediğini unutmamak gerekirdi. "Kafkasya ile Arnavutluk'un fakir dağ köylerinde aileler devşirme memurlarının gelmelerini dört gözle beklermiş. Aileler, sultanın oğullarını seçmesine, İstanbul'da çok daha iyi yerlere gelebileceklerini düşündükleri için sevinirlermiş."

Kemerli burun

Sultan Süleyman'ın nasıl bir görüntüsü vardı? Türkiye'de Atatürk'ün ne kadar çok heykeli, portresi ya da fotoğrafı varsa Türkiye'ye bir altın çağ yaşatan Sultan Süleyman Han'a da kamu hayatında o kadar az paye verilmiş. Sultanhanı'ndaki (Aksaray-Konya arasında) 1991'de restore edilmiş kervansarayın önünde bakımsız bronz bir heykel bize yaşlı, yorgun bir adamı gösterirken, Topkapı Müzesinin portre galerisinde de yaşlı Süleyman Han'ın

iç karartıcı bir portresini görüyoruz. Başka bir şey de yok. Avrupa'nın kahramanlarını ölümsüzleştirdiği gibi, Sultan Süleyman'ın Türkiye'nin hiçbir köşesinde at üstünde oturmuş gururla bakan bir heykeli yok. Gerçi Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdarların portrelerinin yapılması istisnaydı. İslam öğretisinde insanı tasvir etmek tabu sayılırdı. Sadece üç ressam Sultan Süleyman'ı gerçekten gördükten sonra portresini yapmışlardır. Diğerleri sefirlerin hikâyelerini temel alırlar ya da tamamen kendi hayal güçlerini kullanırlardı. Buna rağmen Osmanlı padişahları arasında yine de en çok portresi yapılan padişah Sultan Süleyman'dı. Bu konuda sayısız çalışması bulunan Profesör Günsel Renda "Buna şaşırmamak gerekir," dedi. "Neticede o 16. yüzyıl Avrupa'sının politik gelişmelerinde de önemli bir rol oynamıştı." İstanbul'da Topkapı Müzesinin bir ziyaretçisi ne yazık ki bunu pek fark edemeyecek. Sultan portrelerinin, yani suretlerinin asılı olduğu salonda Sultan Süleyman Paolo Veronese'nin çevresindekiler olarak tasvir edilen resimde görünüyor.[12] Sultan burada ileri yaşlarında, gür sakallı haliyle sol tarafa bakarken resmedilmiş. Bu yağlıboya resim İtalyan asıllı, tarihçi Paolo Giovio'nun Como'daki villasında bulunan dünya liderlerinin portreleri koleksiyonuna aitti. Tuval koyu renkte ve iç karartıcıydı. Bu salonda Venedikli ressam Gentile Bellini'nin Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine yaptığı, bir şark canlandırması içine paketlenmiş tipik bir Rönesans portresinin kopyası asılı olduğu halde, genç, savaşçı ve gururlu Sultan Süleyman'ın Tiziano takipçilerinden birinin kendisini canlı olarak görmeden de olsa yaptığı portre neden asılı değildi?[13] Rivayete göre Tiziano da tıpkı Bellini gibi İstanbul'a gelip dört portre yapmış ancak sonra bunlar kaybolmuştu, Günsel Renda'ya göre bu bilgi gerçeği yansıtmıyor. "Bu masalın, masalı uyduran kişinin hayal mahsulü olduğu sonucuna vardım."[14]

12 Paolo Veronese (1528-1588) Sultan Süleyman'ı görmeden, bugünlerde Louvre Müzesi'nde bulunan *Kana'da Düğün* adlı tabloda resmetmiş. V. Karl ve I. François ile beraber Sultan Süleyman da İsa'nın ilk mucizesi olan suyun şaraba dönüşmesine tanık oluyor. Veronese'nin çağdaşı Giulio Clovio daha da ileriye gitmişti. Tamamen hayal ürünü olarak Süleyman tarafından V. Karl'a dünya imparatorluğu tacının giydirilmesini devasa bir tuvalde resmetti.

13 Orijinali Innsbruck'taki Schloss Ambras Sanat Tarihi Müzesinin koleksiyonuna ait. 2000'de Topkapı Sarayı Müzesinde düzenlenen portre sergisinde resmin sık kopyalanan bir örneği yer aldı.

14 Bir başka hikâyeye göre Tiziano 1561-1562 yılları arasında Kardinal Ercola Gonzaga'nın emriyle tıpkı V. Karl'ın resmi gibi Sultan Süleyman'ın at üstünde bir resmini yapmıştı.

Sonuç olarak, sadece üç ressamın Sultan Süleyman'ı gerçekten gördükten sonra resmettiğini söyleyebiliriz.

1533'te Flaman Sefir Cornelis de Schepper'in önderliğindeki Habsburg heyetine katılan Pieter Coecke van Aelst, Brükselli halı dokumacısının (Willem van der Moyen) talebi üstüne Konstantinopolis Sultanına goblen örnekleri göstermek istemişti. Yanında bulunan kâğıt kalemle yol boyunca, daha sonra karısı Mayken Verhulst tarafından ciltlenip yayınlanacak olan, bir dizi eskiz çizmişti. Aelst İstanbul'a vardıktan sonra Ayasofya'ya cuma namazına giden sultan alayının, daha sonra binlerce defa kopyalanacak gravürünü yapacaktı.[15] 1555'te yine bir Flaman Sefir Ogier Ghiselin van Busbeck'in[16] diplomatik heyetinde bulunan Danimarkalı Melchior Lorck, sultanı yeterli sıklıkta görmüş olacak ki boylu boyunca resmedebilmişti. Sultan Süleyman adeta onun önünde poz vermişti. Lorck sultanın yanına, altından bir filin geçtiği eski, oryantal bir kapı yerleştirmişti. Arka planda Ayasofya görünüyordu. Veronese'nin resminde olduğu gibi burada da omuzlarında imparatorluğun ağır yükünü taşıyan ak saçlı, yaşlı bir adam görüyoruz.

Süleyman Han'ın hayatının ancak son yıllarında Avrupa'da bilinen resim yapma tarzını, minyatür sanata uygulayarak bir devrim gerçekleştiren bir Osmanlı nakkaşı kendini gösterecekti. Bu kişi Nakkaş Nigari lakabıyla bilinen Haydar Reis'ti. Günsel Renda'ya göre Nigari "Bellini gibi Avrupalı ressamlarca İstanbul'a getirilen yağlıboya tekniği ile portre sanatında ustalaştıktan sonra bu tekniği uyarlayarak, portre ve minyatür sanatına uyguladı." Renda'ya göre saraydaki Avrupa gravürleri koleksiyonunu gördüğüne bakılırsa Nigari'nin sarayla ilişkileri çok iyiymiş. Hem Sultan Süleyman'ın hem V. Karl hem de I. François'nın üç çeyrek portrelerini bu gravürleri temel alarak yapmış.

Bununla beraber Barbaros Hayreddin Paşa sayesinde bir dizi Türk Sultanı portreleri Avrupa'ya ulaşabilmiş. 1543 yılında Akdeniz'de gerçekleşen

15 Sanat tarihçisi Gülru Necipoğlu'na göre Van Aelst sultanın portresini de çizmiş. Ancak bu portrenin nerede olduğu ve akıbeti bilinmiyor.

16 Ogier Ghiselin van Busbecq 1554 ile 1562 arasında Habsburg İmparatorluğu'nun sefiri olarak uzun bir zaman İstanbul'da bulunmuş. Yakın bir dostuna yazdığı dört mektupta başına gelenleri anlatıyor. *Türkiye Mektupları* denen bu mektuplar, 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, kültürel ve siyasi hayatını anlatan ve en fazla alıntı yapılan kaynağı oluşturmaktadır.

bir deniz harekâtı esnasında Marsilya'ya yanaşıldığında Barbaros Hayreddin Paşa burada İtalyan asıllı deniz kuvvetleri amirali Gentile Virginio Orsini'ye abanoz ağacından bir kutu içinde on bir portre hediye etmiş. Daha sonra Paolo Giovio portreleri Orsini'den ödünç alıp İsviçreli sanatçı Tobias Simmer'e *Elogia Virorum Bellica Illustrum* adlı kitabında yayınlamak amacıyla kopyalatmış.

Bu portrelerle ilgili ortalıkta birçok söylenti dolaşmış. Sultan Süleyman Osmanlı İmparatorluğu'nun onuncu padişahı olduğu halde neden on bir portre verilmişti? Yoksa kendini beğenmiş Hayreddin Paşa'nın kendi portresi de mi kutudaydı? Portrelerin ne asılları ne de ilk kopyaları ortada yoktu. Daha sonra Floransa şehir cumhuriyeti lideri Grandük I. Cosimo de Medici'nin siparişi üzerine Cristofano dell'Altissimo kaybolan kopyaların yağlıboya kopyalarını yapmıştı. Floransa Uffizi Müzesi koleksiyonunda aralarında *Süleimannus* 'ın da bulunduğu sadece yedi portre var. Her halükârda kutudakilerin orijinal minyatür olduklarından emin olabiliriz. Giovio onların "aharlı kâğıt"a yapılmış olduklarını yazmış. Ancak kim tarafından yapıldıkları hâlâ bir muamma.

Peki ya üstüne sultanın resmedildiği minyatürler ve paralar? Portre sanatı geleneği olmadığından temel alınabilecek örnekler nadir. Renda: "Ayrıca yüz hatlarının belirleyici detayları bu küçücük nesnelerden öğrenilemezdi. Yaşı ilerlediğinde fark ettiğimiz tek değişiklik sakalı. Bundan fazla bir şey görülemiyor. Tüm portrelerinde değişmeyen tek ayrıntı kemerli burnu. Bu ayrıntı onu gören kimsenin gözünden kaçmamış."

Sultanın karikatürize edilmiş portrelerinin ortalıkta dolaşmasının nedeni Almanya'da duyulan merak ve korkuydu. İnsanlar büyük şehirlerde giderek daha yüksek sayıda baskı yapan, 'İşte Türkler' başlıklı broşürlerde Sultan Süleyman hakkında yazılanları okumakla yetinmiyor onu görmek de istiyorlardı. Albrecht Dürer 1526 yılında sola bakmakta olan sultanın ince kurşun kalemle eskizini yapmış, bunu yaparken hangi kaynaktan yararlandığı bilinmiyor. Propaganda amaçlı birçok gravürde Türklerin vahşetlerini kaydeden Erhard Schön dört yıl sonra sağa bakan bir Sultan Süleyman çizmiş. Uzmanlara göre bu çizim Dürer'in gravürüyle benzerlik gösteriyor. Kulağında incili bir küpe, yüzü lapa gibi şişmiş, alt çenesi çıkık ve bıyıkları kıvrık. Yüzü, fazla kızartma et yemiş Burgonyalı imparatoru hatırlatıyor.

Almanya'da o dönemde Batı Avrupa geleneğinde kralların ve prenslerin resmedildiği gibi sultanı at üstünde gösteren resimler de dolaşıyordu. Hatta Schön'ün çağdaşı olan Hans Guldenmundt sultanı sol elinde hayvanın hızını artırmak için kullandığı bir dal olduğu halde bir devenin üstünde resmetmişti. Kılıç kınındaydı. Deveye küfe yerine hazine sandığı yüklenmişti anlaşılan izleyicilere çalıntı altınların sandıkla İstanbul'a götürüldüğü anlatılmak isteniyordu. Groningen doğumlu Jan Swart 1526 yılında ahşap baskı tekniğiyle, binek atı üstündeki sultanı yanında uyuşuk bir hizmetkârla gösteren ve altında, *Solimanus imperator Turcharum* yazılı bir tablo yapmış. Swart sultanı gerçekten görmüş müydü? Teyit edilmemiş bazı kaynaklara göre Swart İtalya'dan İstanbul'a gitmişti. Dikkat çeken bir nokta vardı, o da Dürer, Guldenmundt, Schön ve Swart'ın dördünün de sultanı kavukla değil, sarıkla çizmiş olmalarıydı. Muhteşem Süleyman'ı bizzat görmediklerinin en iyi kanıtı buydu.

Bu iş altmış civarında portreyle kalmayacaktı. Sultan Süleyman'ın ölümünün üstünden yaklaşık üç yüzyıl geçtikten sonra Rum asıllı Osmanlı ressamı Konstantin Kapıdağlı, III. Sultan Selim'in emriyle onun ve ondan önceki sultanların portrelerini yaptı. Kapıdağlı görevini aksatmadan yerine getirdiği halde sultanın 1807'de tahttan indirilmesiyle bu portreler, İngiliz koleksiyoncu John Young'un 1815'te Sultan Süleyman'ın portresini de içeren *Series of Portraits of the Emperors of Turkey* isimli albümü yayınlanana kadar kapalı kapılar ardında kaldı. Kapıdağlı onu gri elbiseler içinde üstünde altın işlemeli bir kaftanla uzun boylu bir devlet adamı olarak resmetmişti. Aklaşmış uzun sakalı saygı uyandıran otoritesini belirginleştiriyordu.

MERHAMETLİ ASLAN

Sultanın fiziksel ve kişisel özelliklerinin ayrıntılarını daha iyi öğrenebilmek için yazılı portrelerini okumalıyız. Venedik'e ulaşan ilk tasvir, Venedik'in İstanbul'daki Balyosu Pietro Bragadin tarafından yazılmış olandı. Bragadin, sultanın Macaristan seferinden altı hafta sonra, 9 Haziran 1526 tarihli mektubunda, otuz iki yaşındaki sultanı şöyle tasvir ediyordu; "Ölü gibi soluk tenli, kartal gagasını andıran bir burnu ve uzun bir boynu var, çok güçlü bir görünümü olmasa da elini öperken ne kadar güçlü elleri

olduğunu anladım, bu ellerle kimselerin eğemediği yayları büktüğü söyleniyor." Bragadin, Sultan Süleyman'ın önemli özelliklerini şöyle sıralamış: "Özgürlükçü, düşünen, gururlu, tez canlı, zaman zaman son derece kibar olabilen ve yaşamındaki kadınlara çok bağlı."

1534 yılının haziran ayında Venedik Elçisi Daniello de Ludovisi sultanı, "Boyu uzun, zayıf, kemerli burunlu ve yüzü toprak renginde," diye tasvir etmişti. "Çabuk parlaması ve karamsar olması," göze çarpıyormuş. Ludovisi daha sonra onun dindar olduğunu söylemiş ama zekâsından şüphe duymuştu. "İdareyi tamamen Sadrazam İbrahim Paşa'ya bırakmışken o gerektiği kadar güçlü ve dikkatli değil, İbrahim Paşa ise önceden Gran Senyör'e danışmadan dilediği gibi hareket ediyor."

On dokuz yıl sonra Şubat 1553'te, Balyos Bernardo Navagero, sultanı orta boyludan biraz uzun, zayıf ve yanık tenli olarak tasvir edecekti. "Fazla iştahlı değil, nadiren et yiyor ve eskiden içtiği kadar şarap içmiyor." Venedikli elçi Navagero, doğru bilgilendikten sonra sultanı adaletli davranan, kimseye zarar vermek istemeyen biri olarak tanımlayacak, onun için "Sözünde duran bir insan," diyecekti.

İki yıl sonra Van Busbeck o zaman neredeyse altmış yaşındaki sultanla karşılaştı. "Dini ve dinin vecibelerini sıkı bir şekilde himayesi altına almış, dinini de imparatorluğu gibi olabildiğince yaymaya hevesliydi. Yaşına göre sağlığı oldukça iyi görünüyordu." Yüz rengini canlandırmak için yanaklarına allık sürmesi Flaman sefirin gözünden kaçmamıştı. Van Busbeck sultanın tedavisi olmayan bir ülser ya da babası gibi habis bir tümörü olduğuna karar vermişti. Sultan Süleyman yaptığı makyajla ziyaretine gelenleri sağlığının mükemmel olduğuna inandırmaya çalışıyordu. "Yabancı hükümdarları bu şekilde daha da korkutabileceğini umuyordu."

Sultan hakkındaki son haberler 1559 ile 1562 yılları arasında İstanbul'daki Venedik elçiliğinde sekreterlik yapan Marcantonio Donini'den geldi. Ayaklarının ödemli, şiş olması, yüz renginin sağlıksız görünmesi ve sık sık bayılması ona Sultan Süleyman'ın ölümünün yakın olduğunu düşündürtmüştü. Ama Donini yanılıyordu. Topkapı Aslanının gücü, birkaç yıl sonra ordusunu on üçüncü askeri harekâtla yeniden Macaristan'a götürmeye yetecek ama bu son seferi olacaktı.

Ölümünden on üç yıl sonra sultanın bir portresi daha elden ele dolaşacaktı (bkz. kitabın kapağı). Nakkaş Osman onu muhtemelen tahtının üstünde, bağdaş kurmuş şekilde resmetmiş. Duruşundan derin bir huzur yayılıyor. Sol eli sağ dizinde, sağ elinin zarif parmaklarıyla olmayan bir şeyi tutmaya çalışıyor sanki. Bu bir gül mü? Yoksa şiir yazdığı kalemi mi? Ne olursa olsun kesinlikle peygamberin kılıcı değil.

Portre 1579 yılında *Kıyafet-ül İnsaniye Fi Şemaili'l Osmaniye* adlı kitapta basılmış. Saray tarihçisi Seyyid Lokman Osmanlı sultanlarının portrelerinin toplandığı bu kitabın son düzeltmelerini yapmış. Nakkaş Osman'ın hangi resmi örnek aldığı bilinmiyor ancak Lokman'ın resmin altına yazdıkları okunuyor: "Yuvarlak güzel bir yüz, çatık kaşlar, masmavi gözler ve koç burun. Merhametli bir aslan gibi etkileyici ve haşmetli gövdesi var, gür sakalları, uzun boynu ve tam olması gereken uzunlukta bir boyu var. Yakışıklı bir erkek, göğüs kafesi geniş, omuzları düşük, parmakları uzun, ayakları ve kolları kuvvetli. Korkusuz, hata yapmayan muhteşem bir hükümdar." Seyyid Lokman, Kanuni Sultan Süleyman'ın –"Allah ona cennetin en yüksek mertebesinde yer versin"– tarihte böyle tanınmasını istemişti.

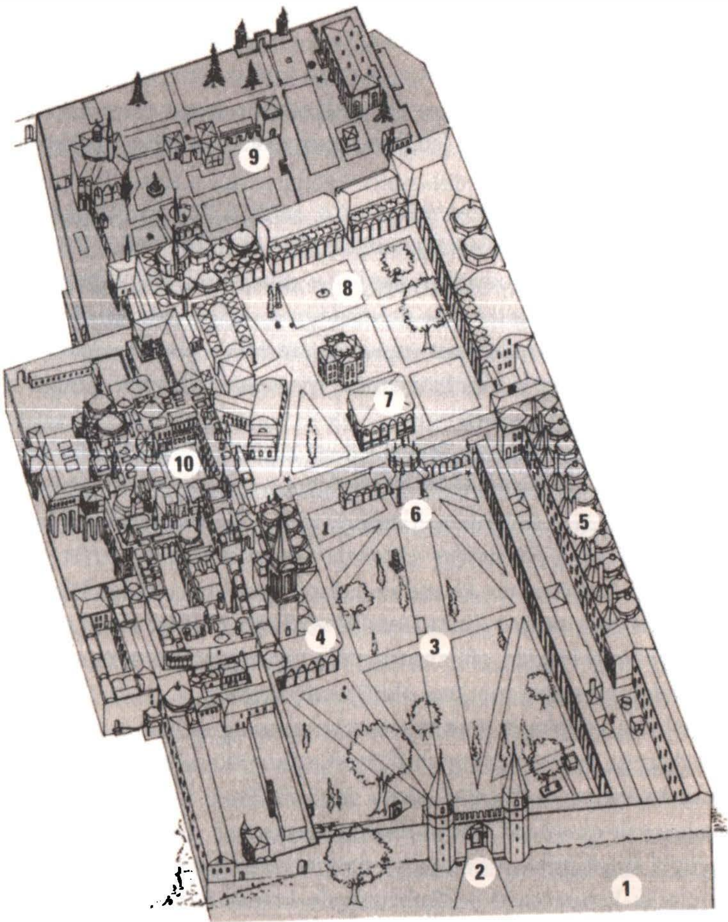
BÜYÜK TÜRK'ÜN SARAYI

Söz, Ahmed İbn-i Kemal, diğer adıyla Kemal Paşazade'nin ağzından çıktıysa kabul görürdü. Osmanlı Devleti'nde dini konularda en yüksek yetkiye sahip devlet görevlisi şeyhülislamın sözlerinden kimse kuşku duymazdı. Topkapı Sarayı'nın cennete bir adım uzaklıkta olduğunu yazdığında dahi kimse bundan şüphe duymadı. Kitaplarında göklere çıkarıyordu sarayı: "Muhteşem bir kale, benzersiz. Suyu cennetten geliyor, toprağın kokusu enfes, ağaçları tıpkı cennetteki ağaçlar gibi, çimenler ipek kadar yumuşak, çiçekler tıpkı cennetin gül bahçesindekiler gibi solmuyor, meyveleri ise daima taze." Uzun lafın kısası burası yeryüzündeki cennetti anlaşılan.

23 Haziran 1533'te sultanın huzuruna kabul edilen Flaman sefir Cornelis de Schepper saray ziyaretini, gerçeklere sadık kalarak günlüğüne kaydetmiş. "Saray belli yerlerde taştan yapılmış kulelerin bulunduğu yüksekçe taş duvarla çevrili çok geniş bir mekân. Kuzey ve doğu tarafında duvarları denizle çevrili. Diğer tarafında mütevazı dış görünümüyle içi geniş ve etkileyici olduğu söylenen Ayasofya duruyor. Olağanüstü güzel tezyin edilmiş bir kapıdan geçtikten sonraki avluda ya da düz bir alanda bizi selamlayan insanlarla karşılaştık. Burada asalet unvanına sahip olmayan kişiler atlarından inmek zorundaymış. Her tarafta çok sayıda nöbetçi görünüyor. Bu alandan geçtikten sonra ikinci kapıda atlarımızdan indik, etrafı revaklarla çevrili, birçok ulu ağacın gölgelediği, büyük bir ustalıkla ve çok zarif şekilde düzenlenmiş geniş bir alana geldik."

Aynı yıl sultanın huzuruna kabul edilen Fransa elçisine eşlik eden Fransız hümanist Nicolas de Nicolay[1] da şöyle yazmış: "Çepeçevre kapalı bir

1 Willem Silvius'ün 1576'da Anvers'te basılmış *De schipvaert en de reysen gedaan int landt van Turcken [Türklerin ülkesinde yapılan tekne gezintisi ve yolculuk]* yayınına on kadar tahta baskı eşlik etmiş. Yazılarında Kapalıçarşı için; "Büyük, dikdörtgen şeklinde dört kapısı ve içinde sokakları olan bir ev," Pera semti için; " pek güzel olmayan, konforlu görünmeyen birçok evin bulunduğu semt " ifadelerini kullanmış ancak yaptığı eskizlerde daha çok insanlara yer vermiştir; Cezayirli bir kadın köle, hamama giden iki Türk kadın, bir Yunan köylüsü, Yahudi bir hizmetçi, güreşçiler hatta sarhoş insanların görüntüleri ile kendilerine bıçaklar saplayan dervişler ve dini törenler.

Topkapı Sarayı planı

1. Dış Avlu
2. Babühümayun
3. II. Avlu
4. Kubbealtı
5. Mutfaklar
6. Babüssaade
7. Arz Odası
8. III. Avlu
9. Sultanın özel daireleri/Sofayı Hümayun
10. Harem

mekânda bulunan sarayın içinde Büyük Türk'ün karısı sultanın muhteşem hamamları var," diye not etmiş. Ortalıkta birçok küçük çocuğun dolaştığı dikkatini çekmiş; "Bu hizmetkâr içoğlanları kulluk statüsünde yetiştirilirler, dini eğitim alırlar, ata binme ve okçuluk sanatının yanı sıra askeri eğitim konusunda da eğitilirlermiş. İçoğlanlarının sayısı en azından beş yüz, altı yüz kadar var."

1555'te tüm ömrü boyunca Alman bankacı Anton Fugger'in yanında çalışmış olan Hans Dernschwam, Habsburg Sefiri Ogier Ghislein van Busbeck'in diplomatik heyetine katılmış, duvarlarla çevrili sarayı sadece dışarıdan görebildiği halde yine de etkilenmiş. İzlenimlerini Konstantinopolis ve Küçük Asya seyahatnamesinde "İstanbul'da kimse imparatorun kalesinin nasıl yapıldığını bilmiyor ama Viyana kadar büyük olduğu rivayet ediliyor" diye yazmış.

"Hikâye çok," dedi tarihçi Necdet Sakaoğlu, "ama bunlar bizi yapının sembolik ve karakteristik özellikleri konusunda yeterince aydınlatmıyor. Bu konuda en kapsamlı eserlerden sayılan *Tarihi, Mekânları, Kitabeleri, Anıları ile Saray-ı Hümayun - Topkapı Sarayı* kitabının yazarı, müzenin müdür odasında beni her konuda en ince ayrıntılara kadar bilgilendirdi. "Eski tasvirler bize sarayın Karadeniz ile Akdeniz'in [Marmara] arasında olduğunu açıklıyor. Herkes sultanın burada yaşadığını, burasının hanedanın sarayı ve İslami hayatın merkezi olduğunu yazıyor."

Aslında Topkapı Batının saray anlayışına pek uymuyor. Batıya göre Avrupa krallarının ve hükümetlerinin ikamet ettiği bina büyük, çoğu zaman fazlasıyla büyük, bazen aşırı süslü ve barok, bazen iç karartıcı ve simetrik olmalıdır. Mimarisinde sömürgeci güçlerin izleri görülen Londra'daki Buckingham Sarayı, ya da büyük imparatorluk gücünün göstergesi olarak Viyana'daki Schönbrunn ile Fransa'daki Versailles ya da İspanya Escorial'deki II. Felipe'nin dini inanışların simgeleriyle dolu manastır benzeri sarayı gibi. Topkapı'da ise İslami öğretiler temel alınmış, şehir içinde şehir anlayışı hâkim kılınmıştı. Avrupa'daki benzerleri Granada'daki Elhamra ile Córdoba'daki Medinetü'z Zehra Sarayı'ydı. Topkapı Sarayı'nın temel yapısı kaba hatlarıyla Bağdat'ın otuz kilometre güney doğusundaki Ktesifon'da Pers Sasani Hanedanına ait kışlık sarayın devamı niteliğindey-

di. Ktesifon, milattan sonra 3. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar Mezopotamya'nın en önemli şehirlerinden biriydi. Bu yapıdan geriye sadece bir zamanki taht salonunun tonozları kalmış durumda.

Osmanlı padişahları Perslerin iki mekân geleneğini örnek almışlardı: *birûn* (dış avlu) ve *enderûn* (iç avlu). Topkapı Sarayı'nda dış avlu iki mekândan oluşuyordu, birine giriş serbest diğerine kısıtlıydı ve bu mekânlar iki kapalı kapıyla birbirinden ayrılıyordu. İç avlu ise sultana ait özel bir mekândı ve sultan orada sessiz, hareket etmeyen bir ilaha dönüşmüş gibiydi, neredeyse görünmesi bile kutsal sayılırdı. İlber Ortaylı, "Osmanlı Sarayı, ihtişamlı bir kral sarayından daha çok mütevazı bir güzelliğe sahiptir," diye tanımlıyor " Ekstra Avangard olmaktan çok, *sui generis*."

Topkapı, yüzyıllar boyunca yabancı ülkelerin gözünde lütfun ve saadetin kaynağı görülmüş, idari ve dini gücün simgesi olarak hak ettiği şan ve şerefle Yüce Kapı diye anılmıştır. Önemli günlerde sarayda barınan askerler, vezirler, mollalar, falcılar, doğancılar, hekimler, hükümet üyeleri, saray çalışanları, hadımlar, cariyeler ve sultanın akrabalarının sayısı 20.000'i (kimi kaynaklara göre bu sayı 35.000'e kadar çıkıyormuş) bulurmuş. Sarayın tamamı kapılar, avlular, kabul ve toplantı salonları, mutfaklar, fırınlar, ahırlar, bahçeler, hatta bir av bölgesi, hizmetçi odaları, camiler, harem dairesi ve sultanın özel dairesinden oluşuyor. Törelere, geleneklere bağlı, protokollere uygun merasimlerin yaşandığı, rivayetlerin ve bin bir gece masallarını aratmayan efsanelerin dolaştığı sarayın çevresi yüksek duvarlarla çevrili.

Topkapı ismi aslında uygun değil. İsmini eski Bizans şehir kapısının önüne Boğaziçi'ne yönelik olarak konmuş toplardan almış: Herkes bu kapıya Topkapı dermiş. Sonra bu kelimeye Fars kökenli saray kelimesi eklenince burası Topkapı Sarayı olmuş. "Aslında Saray-i Cedide-i Amire veya Saray-i Hümayun deriz," dedi Necdet Sakaoğlu. Şaşkın bakışlarımı görünce bir tebessüm belirdi yüzünde ve tercümesini yaptı: "Yeni Saray veya Hayırlı Hanedan Sarayı."

Sultan Süleyman zamanına ait fazla otantik bir şey kalmamış. Zaman içinde birden fazla binanın yangın ya da depremden dolayı yeniden inşa edilmesi gerekmiş. Günümüzde ziyaretçiler Arap geometrik üsluptan, Fransız rokokoya kadar çeşitli üsluplarla karşılaşıyor. Buna rağmen sarayın

esas planı kapı ve avluları dahil değişmemiş. Sadece bulunduğu bölgenin sınırları daralmış: Çinili Köşk şimdiki duvarların dışında, çok sonraları yapılan Arkeoloji Müzesinin bulunduğu binanın tam karşısında kalmış. Eski av bölgesi, şimdi herkese açık, yeşil papağanların neşeli gevezeliklerinin duyulduğu Gülhane Parkı.

Topkapı Müzesini, bahçeleri, avluları, binaları, toplantı salonunu, Saadet Kapısını, uzun uzun gezdikten sonra insanın aklına ister istemez şu soru geliyor: Sultanın sarayı neresiydi? Orhan Pamuk'tan alıntılarsak: "Yüce Padişah nerede yatardı; Deniz kıyısındaki köşklerden birinde mi, haremde mi, yoksa iç avludaki kendi dairesinde mi?"

İSLAMİ YAPILAR

Topkapı Sarayı'nın temel taşları Konstantinopolis'in fethinden birkaç yıl sonra 1459'da II. Mehmed tarafından atıldı. Sultan önce, bir dönem Harbiye Nezaretini, şimdi de İstanbul'un en eski üniversitesini barındıran Eski Saray'da yaşıyordu. II. Mehmed kısa süre içinde fethettiği bu şehrin, Haliç ve Boğaz'ın çevrelediği ve Yunanların zamanında üzerinde akropolü inşa ettikleri yüksek burnun bir saray için en uygun ve stratejik nokta olduğunun farkına vardı. 1465 yılında buraya taşındı. 1478'de Sarayburnu denilen tepeyi çevreleyen surları bitirdi.[2]

Edirne'deki başkent İstanbul'a taşındı. Sultan Süleyman zamanında yeni başkent herkes tarafından çok beğeniliyordu. Bernard Lewis şehrin tarihinin doruk noktalarını anlattığı *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire* (*İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*) adlı kitabında "İmparatorluğun içinden ve dışından her köşesinden sürüyle sanatçı, bilim adamı, asker, devlet adamı, tüccar ve girişimciler saltanatın yeni başkentine akın ediyor," diye yazmıştı. İstanbul, Lewis'ten çok daha önce dünyayı epey gezmiş olan Van Busbeck'i heyecanlandırmıştı. "Sanki doğa İstanbul'u dünyanın başkenti olması için yaratmış. Kentin bir yanı Avrupa'da ama yüzü Asya'ya dönük, sağ tarafındaysa Afrika ve Mısır var." 16. yüzyılda Bizans çağına ait kalıntıları bulmak amacıyla İstanbul'da birkaç yıl kalmış olan hü-

2 1855 yılında Sultan Abdülmecid saray halkını Boğaz kıyısındaki Dolmabahçe'ye taşıdı.

manist Pierre Gilles[3] de şehrin konumundan etkilenmişti. " Dünya turuna çıkan en usta denizcilerin de dönebilecekleri tek nokta bu liman. İster Asya'dan, isterse Avrupa'dan geliyor olsun hiçbir gemi görünmeden yoluna devam edemez. Burası, iki kıtanın limanı ve aynı zamanda da köprüsüdür."

Şehrin yüzyıllar boyunca isim bakımından bir sıkıntısı olmadı. Yunan Byzas, milattan önce 7. yüzyılda Boğaziçi'nin Avrupa yakasında bu kenti kurduğu için ona Byzantium adı verilmişti. Şehrin nereye kurulacağını da tesadüfe bırakmamış ve bir Delfi kâhinine danışmıştı. Milattan sonra 330 yılında Byzantium'un adı Yeni Roma olarak değiştirildi.[4] İmparator Constantinus bu isim değişikliğiyle Roma İmparatorluğu'nun başkentinin artık Tiber Nehri kıyısında değil Boğaziçi kıyısında olduğunu göstermek istiyordu. Şehrin ismi Constantinus'un şehri anlamına gelen Konstantinopolis veya Müslümanların dedikleri gibi Kostantiniyye olarak değişecekti. Ama fetihten önce de kentin en yaygın kullanılan adı *Poli*'ydi (şehir). Yunanca *eis tin polin*'den (şehre doğru) esinlenilerek, Türkçe ağızda şehrin adı İstanbul olarak yerleşti. Resmi Osmanlı belgeleri şehre Kostantiniyye dese de halk ona İstanbul diyordu.

Gilles ve Van Busbeck'in gözleri İslam mimarisinden ziyade şehirde kaybolmuş olanı arıyordu. 537 yılında Kutsal Bilgelik Kilisesi olarak inşa edilen Haghia Sophia'nın adının Ayasofya olarak değiştirilerek İstanbul'un en önemli camisine dönüştürüldüğünü öfke içinde anlatmışlardı. Van Busbeck "Kilisenin eskiden daha geniş bir alana yayıldığı söyleniyor, çok daha büyükmüş ancak şimdi ek binaları kaybolmuş, sadece sunağın bulunduğu orta bölüm kalmış," diye yazmıştı. Ancak resmi müsaade aldıktan sonra camiyi ziyaret edebildiklerini öfke içinde anlatıyordu. Türkler kendi ibadet mekânlarına Hıristiyanların girmesini uğursuzluk addediyorlarmış."

3 Latince metinlerde Petrus Gyllius olarak bilinen Pierre Gilles Fransa'da doğa ve antikçağ bilimlerinde uzmanlaşmıştı. 1544 yılında Fransa'dan diplomatik bir heyetle İstanbul'a geldi. 1547'ye kadar kaldıktan sonra para sıkıntısı çektiği için olacak Sultan Süleyman'ın ordusuyla birlikte İran seferine katıldı. Ocak 1550'de İstanbul'a dönüp kısa bir süre sonra da Fransa'ya geri döndü. 1555'te ölmeden kısa bir süre önce Konstantinopolis konulu kitabını bitirdi.

4 İmparator Constantinus milattan sonra 330 yılında Byzantium'u Doğu Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti Yeni Roma olarak ilan etti. İki devlet imparator Theodosius'un hükümdarlığı zamanında 395 yılında birbirinden kesin olarak koptu. Batı Roma İmparatorluğu 476 yılında son buldu.

Özellikle söz konusu Haghia Sophia olduğunda Gilles'in gözünden hiçbir ayrıntı kaçmamıştı. Nişleri, cumbaları, şapelleri, kolonlu koridorları, kolonları her şeyi büyüteçle incelemişti. İnceleme sonunda, Rum-Ortodokslar döneminde sadece papazların girebildikleri kutsal yer *sanctum sanctorum* hâlâ var olduğu halde bir zamanlar ona ihtişam veren mücevherlerin ve süslerinin kaybolduğu sonucuna vardı. "Düşman putperestler yağmalamış," demişti Gilles. 1204 yılında Haçlıların yaptığı yağmalamaları hiç duymamış gibiydi. Oysa olayların tanığı olanlar Katolik Hıristiyan askerlerin yol açtığı kan göllerinde yüzdüklerini anlatıyorlardı. Atları Haghia Sophia'nın zeminine pislemiş, sokak kadınları öldürülen patriğin tahtına çıkıp üstünde dans etmişlerdi. Kilisede ne kadar altın, değerli taş ya da pırıltılı nesne varsa sökülüp götürülmüştü.

1551'de Gilles şehri terk ettiğinde Ayasofya ile birlikte İstanbul'un siluetini oluşturacak Sultan Süleyman'ın Süleymaniye ve I. Ahmed'in Sultan Ahmed[5] camileri henüz yapılmamıştı. Ne zaman Gilles'in görüş alanına bir cami girse, onu, Türklerin dünyaya yaymak istedikleri kötülüklerin taşlaşmış simgesi olarak görüyordu. Hatta ona göre depremler bile, yerine 'İslami yapıların' konabilmesi için Hıristiyanlar tarafından yapılmış medeni binaların yıkılmasından daha az tahribata yol açmıştı. Eski Saray'ı (II. Sultan Mehmed'in eski sarayı) ve eskiden Aziz Havariler Kilisesi'nin bulunduğu dördüncü tepede 1453'teki fetihten sonra yapılmış Fatih Camii gibi İslami yapıları inatla görmezden geliyordu. Anason, zencefil, tarçın ve kimyon kokulu Kapalıçarşı ile Topkapı Sarayı da şehir düzeninin birer parçaları olmasına rağmen bunlardan hiç söz etmedi. Hiç demeyelim, sadece altı kelimeyle ifade etti: "Gran Senyör'ün muhteşem ve görkemli sarayı."

Yüce Kapı

Kuran-ı Kerim'i okumayın, Kuran -ı Kerim'i dinleyin derler. Tıpkı saray kapılarına verilen; Bâb-i Hümâyûn, Bâbüsselâm ve Bâbüssaâde adları gibi o da saf şiirdir. Necdet Sakaoğlu, "İlk kapı Bâb-i Hümâyûn'a, 'Devletin Kapısı' ya da 'Saltanat Kapısı,' deriz," dedi. "İkinci kapı Bâbüsselâm'ın

5 Sultan Ahmed Camii 1617'de merasimle açılmıştır. Mimarı, Mimar Sinan'ın öğrencisi Sedefkâr Mehmed Ağa'ydı. İç mekânında kullanılan 20.000'i aşkın İznik çinisinin mavi renklerinden ötürü batı dillerinde adı "Mavi Cami" diye geçer.

içinde 'selam' sözcüğü saklı olduğundan bunu "Selamün Aleyküm" olarak tercüme edebiliriz. Ziyaretçiye barış vadeden kapı. Nitekim erişilebilen en yüksek kapı Bâbüssade yani Saadet Kapısı'dır."

Hâlâ askerlerin nöbet tuttuğu görkemli Bâb-i Hümâyûn 16. yüzyılda o kadar etkileyiciymiş ki sefirler arasında "Yüce Kapı" diye anılırmış. Sakaoğlu'na göre Yüce Kapı,[6] Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü hâkimiyeti için bir mecaz olarak kullanılmaya başlanmış; tıpkı Beyaz Saray ya da Kremlin dendiğinde Amerika Birleşik Devletleri ya da Rusya'nın güçlü hâkimiyetinin akla gelmesi gibi. Küçük bir ayrıntıyı atlamayalım: kapının üstünde *celi-sülüs*[7] yazı ile Kuran-ı Kerim'deki bazı sureler yazılmıştır: "İman edenler ile Allah korkusunu bilenlere cennetin kapıları açılır." Birinci kapının adının ayrıca Alay Kapısı olmasının nedeni her cuma oradan bir cuma alayının hareket etmesiydi. O gün Ayasofya'daki cuma namazında sultana eşlik edecek bir kısım saraylı ile yeniçerilerin bir kolu bu kapıdan yola çıkıyordu. Halkın sultanı görebileceği nadir olanaklardan biri olduğu için güzergâh boyunca yolun iki tarafında sultanı alkışlayan büyük bir insan kalabalığı doluşuyordu. Bu kalabalık "Alkış için değildi," diyor İlber Ortaylı, sultan "merasimin manasını vurgulamak için alkışlanırdı: Sultanım, kibirli olmayınız, çünkü Allah sizden büyüktür."

Şimdi birinci kapının arkasındaki patikalardan ikinci kapıya gidiliyor. Anlatılanlara göre eskiden buradaki "20.000 sipahi barındırabilecek büyüklükte bir alanın" çevresinde fırınlar, darphane ve bir hastane bulunuyordu. Sultan Süleyman'ın emriyle iki sekizgen kulenin eklendiği ikinci kapı Bâbüsselâm'a Selam Kapısı deniyordu. Bu kapılar sarayın herkese açık olmayan bölümlerinin bulunduğu ikinci avluya açılıyordu. Sakaoğlu, "Oradan ancak sefirler ve imparatorluk içinde yüksek mertebelere erişmiş görevliler gibi belirli ayrıcalıklara sahip olanlar girebiliyorlardı. Kapıdan giren her kimse güvenliğinin garanti altına alınması karşılığında, sahip olduğu ayrı-

6 'Yüce Kapı' kavramının nereden geldiği konusunda farklı görüşler var. Halil İnalcık bu ifadenin Sultan Süleyman'dan önceki hükümdarların devlet işlerinin görüşüldüğü ve saray anlamında kullanılan *dergâh-i âli* veya *kapî* sözcüklerinden geldiğini söylüyor. İlber Ortaylı'ya göre ise Farslar döneminde devlet anlamında kullanılan bab-i âli'nin tercümesi söz konusu.

7 O yıllarda hat sanatında altı farklı tarz bilinirdi. *Celi Sülüs* Osmanlıların tercih ettiği anıtsal bir yazı tarzıydı. Burada *celi* "belli" veya "göz alıcı" anlamındadır.

calıkları ve önemi yitiriyordu. Bu yüzden kapının diğer ismi Barış Kapısıydı. Kapıdan padişah dışında hiç kimse at sırtında geçemiyordu," diye anlattı.

Padişahın kesin emriyle bu ikinci avluda mutlak bir sessizliğe uyulması gerekiyordu. Saraylılar fısıldayarak konuşurlarken atlar da normalden daha yumuşak kişnerlermiş. Hatta o zamanki ziyaretçilerin söylediklerine inanacak olursak nalları neredeyse taşlara dokunmuyor gibiymiş. Üstelik etkinliklerin de çoğu burada; ters duran hunilere benzer bacalarıyla mutfaklar, sultanın ahırları, bazı askeri daireler, atölyeler ve kabul salonlarının bulunduğu, avluda gerçekleşiyormuş. Önemli günlerde dokuz bölümden oluşan bu mutfaklarda bazen 10.000 kişiye iki öğün yemek hazırlanırmış. Arşiv belgelerinden yıllık 30.000 tavuk ve diğer kanatlı hayvanlarla 22.500 kuzunun kesildiğini öğreniyoruz. *Çeşnicibaşı* mutfak hiyerarşisinin en tepesinde bulunan kişidir. Sultana, ailesine, kimi zaman da davetli sefirlere sunulacak yemeklerin tadına bakmakla görevlidir. Görevi bayram yemeklerinin lezzetini değerlendirmek değil daha çok yemeklerin zehirli olup olmadığını kontrol etmektir.

İkinci avlunun en önemli binası olan Kubbealtı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun en yetkili organı, divan toplanırdı. Geniş oryantal revakları, yüksek pencereleri, bronz parmaklıkları, yeşil, beyaz, mermer, granit ve ahşap kolonlarıyla, Anadolu ve Çin motifleriyle süslenmiş tavanlarıyla bu bina hâlâ dikkat çekici. Burada yükselen Adalet Kulesi, Sultan Süleyman'ın imparatorluğunu sürekli olarak gözlem altında tuttuğunu simgeliyordu. Necdet Sakaoğlu'na göre mimar uyguladığı tarz ile Osmanlı Devleti'nin gücünü, verdiği güveni ve adaleti güzel bir şekilde yansıtmayı başarmış.

1527 yılında Kubbealtı, tarihçilerin birbirinden farklı anlattıkları, ses getiren önemli bir davaya sahne olmuş. Ulema üyelerinden Molla Kâbız, Hazreti İsa'nın, Muhammed Peygamber'den daha önemli bir peygamber olduğunu öne sürmüş, buna bağlı olarak da Hıristiyanlığın İslam dinine tercih edilmesi gerektiğini iddia etmiş. O bir dönek miydi? İçlerinden çıkan bir kâfir mi? Her halükârda divan tarafından değerlendirilmesi gereken bir olay olarak kabul edilmiş bu.

"Bir molladan dini araştırması, koruması ve tartışması bekleniyordu," diye anlattı Necdet Sakaoğlu. "Molla Kâbız Kuran'ı okuyarak Hıristiyanlığı anlamaya çalışıyormuş. Gerçek peygamberin İsa olduğu konusunda

başkalarını ikna edememiş. İlk oturumda aksini ispat edemedikleri halde sırf Muhammed'in en önemli peygamber olduğunu söylemediği için onu idam cezasına mahkûm etmişler."

Kafesin arkasından oturumu izlemiş olan sultan, Molla Kâbız'a kendini savunmak ya da söylediğini ispatlamak için yeterince söz hakkı verilmediğini düşünerek olaya karışmış. Mahkemenin hakça yapılmadığını öne sürerek kararı feshetmiş. Molla'ya ikinci bir fırsat verilmeliymiş. Sultan mahkeme heyetinden mollayı düşüncelerinin yanlışlığına ikna ederek doğru inanca döndürmesini istemiş. Dönmediği takdirde yine cezası verilmeliymiş. Ertesi gün mahkeme heyetine din konusunda aralarında daha önce adı geçen İbn Kemal'in de bulunduğu önemli iki kişi daha eklenmiş. Bu sefer Molla Kâbız'a fikirlerini savunmak için fazlasıyla olanak tanınmış. Ancak düşüncelerinden geri adım atmamış. Yeniden oylanmış, yeniden haksız bulunmuş ve aynı gün idam cezası infaz edilmiş.

Olayın diğer anlatımına göre ulemanın birinci oturumunda yeterince karşı görüş ileri sürülmemiş; Molla Kâbız'ın fikirlerinin yanlış olduğu ispatlanamadığı için serbest bırakılmış. Sultan Süleyman buna çok kızmış ve tekrar, bu sefer idam cezasıyla sonuçlanan yeni bir oturum yapılmasını buyurmuş. "Fark ortada," dedi Sakaoğlu. "Olayın ilk yorumunda Sultan Molla'ya kendini savunmak için tüm olanakları sağlayan adaletli bir kişi olarak gösterildiği halde, ikinci yorumda en yüksek dini organın kararına rağmen mutlak gücü elinde tutan hükümdar olarak davrandığı gösteriliyor. Türkiye'de ilk yorum tercih edildiği halde ikincisi daha çok batı dünyasının sevdiği, Osmanlı Devleti'nin totaliter karakterini vurgulayan yorum olarak kabul ediliyor."

Saadet Kapısı

Üçüncü kapı, Bâbüssaâde, birûn ile, sultan ve ailesinin özel dairelerinin bulunduğu enderûn'u birbirinden ayırıyor. Bu kapıya yüzyıllar boyunca çeşitli isimler verilmiş: Saadet Kapısı, Taht Kapısı, Akağalar kapısı, Harem kapısı. Kapı hâlâ iki geçitten oluşuyor. İki kapı arasında haremin korunmasından sorumlu akağaların dairelerine açılan geçit var.[8] Üçüncü avlunun gi-

8 Haremin sorumluluğu 1582'de karaağalara devredildi.

rişinin kontrol edilmesi kapıağasının aynı zamanda sultanın özel dairelerinin tümünün de sorumluluğunu taşıyan akağanın göreviydi. Pierre Gilles seyahatnamesinde bu kişiden aynı zamanda Gran Senyör'ün kâhyası olan 'Capoochee-paşa' yani 'kapıcı paşa' diye bahsediyor. Fransız yazara göre kapıcı paşa üçüncü kapıda gece gündüz nöbet tutuyordu.[9] Onun izni olmadan, saray hizmetçileri ve diğer çalışanlar hariç, saraya kimse giremiyordu.

Dini bayramlarda enderun avlusuna açılan birun kapısı önüne gösterişli halılar serilir, sultan buraya konan altın tahtından etkinlikleri seyrederdi. Kapının hemen arkasında sultanın divanın kararlarını dinlediği ve yabancı sefirleri kabul ettiği kolonlu verandalı arz odası bulunuyordu. Hem sultan, hem misafirleri için her şey, atılan her adım, her el hareketi sıkı bir protokole göre yapılırdı. "Sultanla göz göze gelmek yasaktı. Eller göğüs altında saygı içinde birleşmiş olarak tutulurdu. Sultanla konuşurken de gözlerin aşağıya ayakların uçlarına bakması gerekiyordu. Ottaviano Bon[10] sultanın elçilerle hiçbir zaman doğrudan konuşmadığını, Hıristiyan elçilerle birebir konuşmak istemediği için hep sadrazam aracılıyla konuştuğunu yazmış," diye anlattı Sakaoğlu.

Kabul merasimi önce tercümanın mektupları okumasıyla başlar, ardından elçinin geliş nedeni sorulurmuş; niyeti savaş mı? Barış mı? Yoksa işbirliği mi? Sorulardan sonra da sıra getirilen hediyelere –altın vazo, safkan at ya da fil– gelirmiş. Sakaoğlu elçinin her zaman kenarda oturduğunu kimsenin sultanın tam karşısında oturamadığını anlattı. Sultan başka yerde değilse sadece pazar ve salı günleri ziyaretçi kabul etmesi yabancı elçilere kimi zaman hoş olmayan sürprizler yaratıyormuş. Kimisi aylarca beklemek zorunda kalmış. Kimileri de sultana herhangi bir hastalığın bulaşmaması önce karantinaya alınmış.

Enderunun duvarlarının arkasında daha önce de söylendiği gibi içoğlanların eğitim müesseseleri bulunuyordu. Medresede beş altı yıl süren eğitimle, kendi kabiliyetlerine göre zaman içinde dil, müzik, bilim, tıp, cer-

9 Mozart'ın *Die Entführung aus dem Serail* (*Saray'dan Kız Kaçırma*) operasının librettosundaki Osman tasviri için, haremağası Selim' den ilham alındığı tahmin ediliyor.

10 Ottaviano Bon 1604 -1607 yılları arasında İstanbul'un Venedik elçisiydi. Topkapı Sarayı ile ilgili deneyimlerini 1625'te yayınladığı ayrıntılı notlarında topladı (sonradan *The Sultan's Seraglio* adıyla İngilizceye de çevrildi).

rahlık, şiir ya da hat sanatında uzmanlaşırlardı. Türkçe, Arapça, Farsça dillerin yanı sıra güreş, kılıçla dövüşme sanatını öğrenir, tüfek eğitimi alırlardı. İçoğlanların hayatlarının her dakikası, uyumasından, yemek yemesine, dinlenmesi ya da oynamasına kadar programlanmıştı. İnalcık, "İstedikleri herkesle konuşamazlardı, saraydan dışarıya çıkmaları yasaktı ve 25-30 yaşlarına kadar bekâr yaşarlardı," diye anlattı.

"Akağalar terbiyeyi öğretirdi. Her adım, en ufak el hareketi bir anlam taşıyordu ve öğrenilmesi gerekiyordu. Örneğin kimsenin akağanın önünden yürümeyi aklının ucuna getirmemesi gerekiyordu," diye ekledi Sakaoğlu. Paolo Giovio başka bir görüş sergiliyor. O kul sisteminde her kölenin sultanın istek ve emirlerine kayıtsız şartsız uyması gerektiğine vurgu yapıyor ve bunda kınanacak bir beyin yıkamacılığı görüyordu.

İçoğlanlar eğitimlerini başarıyla bitirir bitirmez yeni görevlerine atanırlardı. Nitekim en kabiliyetlileri saraya alınırlardı. Bir ikisi vezir veya sadrazamlığa kadar yükselir, kimileri yeniçerilere katılır, kapı ya da çarşı bekçisi veya polis olup maaşlı olarak görevlendirilirlerdi. Üçüncü avluda arz odasının gölgesinde yapılan veda töreninde jest olarak sultanın elbisesinin eteğini öper, ikinci kapı, Bâbüsselâm'da at, elbise ve para aldıktan sonra yeni görevlerine başlamak üzere yola koyulurlardı.

Genç kölelerin seçilme usulünde fiziki özelliklerin önem taşıması, ayrıca oğlanların yıllar boyunca bir arada kalmalarından dolayı sarayda eşcinsel ilişkilerin yaşandığı varsayılır. 16. yüzyılın Türk şairi Latifi'nin tarif ettiği gibi acaba onlar, "Güvercin gibi yürüyen papağan sesli cennetlik oğlanlar" mıydı? Sakaoğlu şöyle dedi: "Üçüncü avlunun duvarları arasında her zaman kıskançlıklar yaşanıyor, sevilenler, sevilmeyenler oluyormuş. İlişkiler öyle doğalmış ki o dönemde enderunda eğitim görmüş birinin yazdığı şiiri bir kıza mı yoksa bir oğlana mı ithaf ettiğine karar vermek zor olurmuş."

Harem ve hayal gücü

Sarayın bölümlerinden bugün bile insanların hayal gücüne en çok hitap eden bölümü kuşkusuz haremdir. Haremdeki kadınları hamamın bir köşesinde ya da sultanın çarşafları arasında, devlet politikalarını etkileyebilecek kurnaz birer Mata Hari gibi gösteren sergiler de bu hayal gücünü

çürütmekten çok doğrulamış oluyor. Daha önce incelenmesine izin verilmeyen belgelerin ve arşivlerin açılması sonucunda nihayet son zamanlarda haremin gerçek anlamı, geçmişi ve önemi konusunda daha doğru fikirler edinebiliyoruz.

Necdet Sakaoğlu yüzyıllar boyunca haremin işlevi ve anlamı hakkında ortalıkta çeşitli yanlış anlamaların dolaştığını vurguluyor. "Bir yandan müzisyenler ve hekimler dışında özellikle batılı misafirlere haremin yasak olması, öte yandan dini ve etik sebepler harem dünyası ile ilgili gerçek haberlerin dışarı çıkmasına engel olmuştur. Geçerli yasa ve kurallara göre hareme girmeyi başaran her hadım olmamış erkek derhal öldürülmeliydi. Dolayısıyla haremle ilgili haberler ve yazılanların hepsi hayal ürünleriydi."

Harem fantezilerinin yeri daha çok *Binbir Gece Masalları*'dır. Hepsi batılı gezginlerin ve yazarların seyahatname ya da mektuplarının oryantalizmin altın yıllarında kopyalanmış, abartılı ve gerçek bilgi eksikliğinden kaynaklanan tahrik edici hayallerle süslenmiş ürünlerdir. Bu yazılara eşlik eden resimlerde sıkça halılarla örtülü alçak sedirlerde oturmuş müzik yapan ya da mermerle kaplı hamamlarda, haremin oryantal imajını daha da vurgulayan, siyahi hadımlar tarafından zarif vücutları kurulanan şehvetli Osmanlı kadınları gösterilir.

Harem 18. ve 19. yüzyılların Avrupa resim sanatında sayısız erotik başyapıtın en sevilen konusuydu. Buna en güzel örnek deniz mavisi oryantal hamamların büyüleyici resimlerini yapan Jean-Léon Gerôme'un yapıtlarıdır. Şimdi Louvre Müzesinin başyapıtlarından sayılan Auguste Dominique Ingres'nın *Türk Hamamı* adlı tablosu da haremin yanlış anlaşılmasını teşvik etmiş bir eserdir. Edebiyat ve opera dünyasında da oryantal kaçırma dürtüsü çok ilgi görüyordu, Mozart'ın *Saraydan Kız Kaçırma Operası*'nda sultan aydın bir masal prensi olarak gösterilir. Willem Bruls, *Ontvoering, verleiding en bevrijding. De Oriënt in de opera* (Kaçırma, baştan çıkarma ve özgürlük. Operada Şark) adlı kitabında, "Kendi cinsel hayatımıza gönderme yapılmasındansa yabancı bir kültüre ait haremin erotik önermesini kabul etmek muhtemelen daha kolaydı," diye yazmış. "Her halükârda haremi tahayyül etmek Avrupa'nın giderek artan erotik heyecan merakını ve gevşeyen cinsel ahlakını tatmin etmişe benziyor."

Harem kelimesine çeşitli anlamlar yükleniyor ve birçok farklı tercümesi yapılıyordu. İnalcık'a göre harem, Müslüman evinin kadınlara ait bölümü. En doğru ifade de bu. Harem sözcüğü Arapça h, r, m, sözcük köklerinden oluşuyor. Evin kadınlara ayrılmış bölümü, sadece kadınların girebildikleri bölümü kastetmek için kullanılan, 'haram' ile 'kutsal' kelimeleri de aynı kökten geliyor. Bazı kaynaklarda harem 'yasak yer' diye çevriliyor. Yazar İlhan Akşit'in beğenilen ve İstanbul'un hediyelik eşya satan dükkânlarında rahatça bulunan *The Mystery of the Ottoman Harem* adlı kitabında daha çok ticari amaçla 'mutluluk yuvası' yorumu yapılıyor. Necdet Sakaoğlu daha fazla isim sıralayabiliyor: harem-i has, saray-i duhteran, sultana sarayı, harem-saray, iffet-i sarayi şahane ve harem-i ismet-makrun.

Siyahi hadımlar opera ve romanlarda genellikle hayal gücü kuvvetli başrollerde yer alır. Osmanlı arşivlerinde *esvedin* diye anılan, köle tüccarlarının eline düştükten sonra satılmadan önce hadım edilen çocuklar genellikle Sudan ve Habeşistan'dan gelirmiş. Birçok kaynağa göre haremin içinde sayıları 80'i, 100'ü bulurmuş. Onlara sarayda Mercan, Turkuvaz, Aslan, Kehribar veya Sümbül gibi isimler verilirmiş, fiziki özellikleri ve fil kuyruklarına benzeyen kırbaçlarıyla dikkat çekerlermiş. İstanbul'un iklimine uyum sağlayamadıkları için genelde fazla yaşlanamadan veremden ölürlermiş.

Haremin en eski ve en güvenilir tasviri batılı bir davetsiz misafir Domenico Hierosolimitano'ya ait.[11] Sultan III. Murad'ın hekimi olduğu için cariyelerinkiler dahil tüm dairelere serbestçe girebiliyormuş. Kendi gözlemlerine dayanarak 1590 yılında Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının son yıllarının haremine benzeyen bir görüntüyü tasvir etmişti. "İçinde çeşmelerin ve hamamların bulunduğu birbirinden güzel kırk dört daire var. Daireler öylesine tasarlanmış ki birinden diğerinin içi görülmüyor oysa sultan gizli bir koridordan kimseye görünmeden her daireye girebiliyor. Harem dairelerinin iç duvarları çiçek motifleriyle süslenmiş, insan ya da hayvan figürlerine rastlanmıyor, yerlere halılar serili. Sultanın kızları anneleriyle beraber yaşadıkları halde şehzadeler altı yaşına geldiklerinde annelerinden ayrılarak

11 Osmanlı bir Yahudi olan Hierosolimitano'nun saray serüvenleri 1611 yılında basıldı. Daha sonraki yazarlar bu hekimin başına gelenleri kendi hayal güçlerinin de yardımıyla fazlasıyla abartarak yazmışlardır.

öğretmen ve hizmetkârlarıyla beraber ayrı bir dairede yaşamaya başlıyordu. Sultanın özel dairesi eşlerinininkinin yanındaymış. Her dairede birçok oda, sofa, görkemli hamamlar, çeşmeler, bahçe ve de kuş odası bulunuyormuş. Her şey çok güzel bir şekilde döşenmiş, duvar, divan ve pencereler en pahalı malzemelerden yapılmış. Yataklar fildişi ve iri mercanlarla süslenmiş tropikal ahşaptan yapılmış."

Gözde

Haremde hayat Batılı hikâyelerde yazılanın aksine uçarı değildi, aksine ince ayrıntılara ve sıkı kurallara tabiiydi. Kuzey Amerikalı tarihçi Leslie P. Peirce *The Imperial Harem* (*Harem-i Hümayun*) adlı kitabında, "Harem, yapacak başka işleri olmadığı için kendilerini entrikaya adayan, aylaklık yapan kadınların yeri değildi. Tam tersine haremde hayat sıkı hiyerarşik ve bürokratik kurallara göre yönetiliyordu. Haremin politikaya herhangi bir etkisi oluyorsa bunlar entrikalar sonucunda değil Osmanlının sultanın ailesindeki kadınlardan önemli sosyal ve politik beklentileri olduğu içindi," diye yazmış.

Saraydaki en güçlü kadın padişahın annesi Valide Sultan'dı. Haremi bir yatılı okul müdiresi gibi yönetmesinin yanı sıra oğlunun geceyi kiminle geçireceğine de yine o karar verirdi. Cariyeler evvela bölge sancakbeyi tarafından Polonya, Yunanistan, Sırbistan, Bosna, Arnavutluk, Kırım, Gürcistan ve kısmen Macaristan gibi ülkelerden veya İstanbul'daki köle pazarından seçiliyordu. Hareme seçilmek bir kadın için köle pazarına geri dönmemek anlamına geliyordu. Ottaviano Bon'a göre kadınlar sarayın duvarları arkasındaki odalarında manastırdaki rahibelerinkine benzeyen bir hayat sürdürüyorlardı. Eşcinsel ilişkileri önlemek için sürekli olarak yaşlı kadınlar ve karaağalar tarafından gözetim altında tutuluyorlardı.

Acemi cariyeler hareme yerleşir yerleşmez birkaç yıl sürecek eğitim ve uygulama programına dahil ediliyorlardı. Müfredat hiç de hafif değildi: okuma yazma, müzik, dans, davranış, şan, şiir, din (buna Kuran okumak da dahildi), nakış ve çiçek düzenleme sanatı gibi dersler vardı. Ayrıca saygı, görgü kuralları, temizlik, sofra terbiyesi, protokol ve tabii ki aşkın tüm ayrıntılarına da önem veriliyordu. Ancak en iyiler padişaha layıktı. Padişahın yatağını paylaşma sınavını geçemeyen cariyelere, mutfak işleri, para işleri,

berberlik ya da çocuk bakıcılığı, temizlik gibi sarayda gerekli günlük işlerde başka görevler verilirdi.

Haremde dokuz yıl sadakatle hizmet verdikten sonra kadınlar bir inci kolyesi, bir elmas ve bir miktar parayla özgür olabilirken genellikle önceden ayarlanmış bir evlilik için seçiliyorlardı. Evlendirileceği erkek genellikle hiyerarşide yükselmiş sarayda önemli bir görevi veya vilayetlerin birinde sancakbeyliği yapmak üzere seçilmiş bir kul oluyordu. Evlenmeyen cariyelerin geleceği pek parlak sayılmazdı: Eski Saray'a sürgün edildikten sonra hayatları çoğu zaman yalnız ve unutulmuş olarak son bulurdu. Kurallara uymayan cariyelerin kaderi daha da kötüydü. Böyle durumlarda verilen fiziki cezalar istisna sayılmazdı.

Cariyeler, odalar, küçüklü büyüklü salonlar, avlular, camiler ve bölümlerden oluşan bir labirentin içinde adeta cennetin girişindeymişler gibi yaşıyorlardı. İç mekânların seçkin mimarisini, çeşmelerden akan suyun şırıltısı, tropikal kuşların cıvıltısı, müzik ve şarkıların ahenkli sesleri tamamlıyordu. Kadınların elbiseleri Hint ipeğinden dikilir, küpelerin incileri Basra Körfezi'nden gelirdi. Sultan öldüğü anda bütün bu saadet bir anda son buluyor, harem "yenileniyordu." Haremin içinde en güvenilen karaağalar da dahil olmak üzere sultanın gözdeleri, cariyeler, sultanın çocuklarının anneleri de Eski Saray'a sürgün ediliyorlardı.

Cariye sayısı hakkında farklı iddialar var. İnalcık'ın alıntıladığı kaynaklar 1475 yılında dört yüz, ayrıca haremin henüz kurulduğu Eski Saray'da da iki yüz elli kadın köleden bahsediyor.[12] Sultan III. Mehmed'in ölümünden kısa bir süre sonra sarayı ziyaret eden Bon epey abartılı olduğu düşünülen 1200 cariyeden söz ediyor. Sakaoğlu, Sultan Süleyman'ın hükümdarlığında cariye sayısının elliyi geçmediğini, 18. yüzyılda ise dört yüz altmış beş kadar olduğunu düşünüyor. Kanuni Süleyman'ın torunu Sultan III. Murad'ın, haremin en büyük kullanıcısı olduğu sanılıyor. Onu yirmi erkek ve yirmi yedi kız çocuğu sahibi yapan yüzden fazla kadından bahsediliyor.

Cariyelere de tıpkı karaağalara olduğu gibi Farsça çiçek ve hayvan, özellikle kuş isimleri veriliyordu: Piyale, Mihrimah, Afitap, Düzd-i Dil, ya

12 1536 yılında harem Sultan Süleyman'ın karısının emriyle Topkapı Sarayı'na taşınacaktı.

da Lalegül. Padişah tarafından seçilen ve onun beğenisini kazanmış cariyelerin haremdeki statüsü yükselir ve padişahın gözdesi olurlardı, onun gözünde daha fazla değer kazanmış cariye ikballik mertebesine erişiyordu. İnalcık'a göre padişahla cariyenin karşılaşması tamamen risksiz sayılmazdı çünkü hiçbir kadın gözlerini padişaha kaldıramazdı. "Kadınlar, padişahın gümüş işlemeli terlikleriyle geldiğini duyar duymaz onunla göz göze gelmemek için kaçışırlarmış. Acemi bir cariyenin padişahın kalbini çalması valide sultanın pozisyonunun sarsılmasına yol açabileceği için, çekingen davranmayan cezalandırılırmış."

Ottavio Bon, hatıralarında hayal gücünü kullanarak padişahın yemekten sonra huzurunda şarkı söyleyip dans eden bir grup cariye arasından birini seçtiğini yazdığına bakılırsa, anlaşılan bu seçimi valide sultanın yaptığını bilmiyor. Bon ayrıca bu romantik yorumu, padişahın beğendiği cariyenin göğsüne ipek bir mendil koyarak seçimini belli ettiğini söyleyecek kadar da ileri götürüyor. Her cariye bu hareketin anlamını bilirmiş; kendini padişahın ayağını öpmek üzere derhal yere attıktan sonra padişahın yatak odasına götürülürmüş. Geceyi padişahla geçiren cariyeye gösterilen saygı artar maaşı yükselirmiş. Kendisine özel bir daire, hizmetine kadın köle ve bir hadım ağa verilirmiş. Cariye, padişahla olan birlikteliğinden bir kız çocuğu dünyaya getirirse, Haseki kadın olur, özgürlüğünün bir bölümüne kavuşurmuş. Hamileliği sonucunda erkek çocuk yani veliaht dünyaya getiren cariyeye, sultanın en derin dileği yerine geldiği için, Haseki sultan denirmiş. Bu durumda sözü edilen cariye padişahın gözdesi kabul edilirmiş.

Leslie P. Peirce, padişahın, Avrupa'da tasvir edildiği gibi, her gece haremi parmağında oynatan seks delisi bir erkekolduğu iddiasını kesinlikle kabul etmiyor. "Harem, hanedanın devamının sağlanması amacıyla oluşturulmuştu, erotik maceralar için değil. Harem saltanatın devamlılığının garantisiydi. Haremin dinamizmini seks değil aile politikası oluşturuyordu. Cinselliğin haremdeki mevcudiyeti inkâr edilemez ancak bu var olan diğer itici güçlerden sadece birini oluşturuyordu."

İslami geleneklere göre padişahın dört kadın alma hakkı olduğu halde Kanuni Süleyman iktidara geldikten sonra bu gelenekten vazgeçmişti. Van Busbeck'e göre nikâh kıymak Kanuni'den önce 14. yüzyılda

uygulamadan kalkmıştı. Bu konu, Sultan I. Bayezid'in (1360-1402) Moğol hükümdarı Timurlenk'e (Aksak Timur da denir) karşı mağlubiyetinden sonra karısıyla birlikte işkenceye uğramasına dayanır. "O olaydan sonra Bayezid'in halefleri ne olursa olsun eşlerini buna benzer bir kadere maruz bırakmamak için nikâhtan vazgeçtiler." Sultan Süleyman hareme nikâh geleneğini tekrar getirmekle kalmayıp üstüne üstlük sadece tek bir köleyle evlenince, harem hiyerarşisinde gerçek bir devrim yaratmış. Kanuni cariyelerinden birinden oğlu olduktan sonra başka bir gözdesine âşık olmuştu. Kanuni'nin evlendiği ve ölümüne dek sadık kaldığı, batılı tarih kitaplarında Roxelana adıyla anılan, Hürrem Sultan'ın mit, efsane ve masal dolu öyküsü de bu şekilde başlamış.

Üçüncü Bölüm

SAKAL-I ŞERİF

Sultan Süleyman 1522 yılının ikinci yarısında Hıristiyan Avrupa'yı yeniden ayağa kaldırdı. Bir önceki yıl Belgrad'ın fethinden sonra korkulan şey gerçekleşecek miydi? Ancak olanlar beklenenden farklıydı. Osmanlı ordusu batıya ve kuzeye doğru ilerlemiyor, bunun yerine İstanbul'da açıklandığı üzere, muhteşem ordu Anadolu kıyısının önündeki adaya, Rodos'a çıkarma yapıyordu. Adanın yönetimi St. Jean Şövalyelerinin elindeydi. Şövalyeler Noel öncesinde kendilerini dehşet verici bir durumda bulmuşlardı. Adanın kuzey tarafında büyük bir titizlikle inşa ettikleri şehri çevreleyen surların hâlâ ayakta olması sevindiriciydi. Ne de olsa bu surlar ağır top atışına dayanıklı yapılmıştı. Oluşan gedikler geceleri mümkün olduğunca kapatılıyordu. Asıl kötü haber surların arkasındaki savunmanın gücünün giderek erimesiydi.

Beş ay süren savaştan sonra hem savunan hem de saldıran tarafın güçleri tükenmek üzereydi. Osmanlı tarafında ölü sayısı sayılamayacak kadar fazlaydı. Kalenin içindeki durum ise gerçekten kaygı vericiydi. Açlıkla birlikte ada halkının morali de iyice bozulmuş, bu badireden başarıyla kurtulma umudu neredeyse kalmamıştı. Tanrı sanki şövalyeleri kaderleriyle baş başa bırakmıştı. Dualar bir işe yaramıyordu. Top ateşleriyle geçirilecek bir gün daha yaşamak şehrin son nefesini vermesine yol açacaktı.

Ama herkesi rahatlatan bir gelişme yaşandı; taraflar üç gün sürecek bir ateşkes konusunda anlaşmışlardı. Nihayet Osmanlının ağır topları susuyor, ateşli oklar yıldırım hızıyla uçuşmuyor, kılıçlar kınlarından çekilmiyordu. Türklerin daha önce başarıyla uyguladıkları, lağım açarak surları uçurma yöntemine son verilmişti. Bir deri bir kemik kalmış kediler daracık sokaklara çıkma cesaretini gösteriyor, homurdanır gibi miyavlayarak olmayan bir yiyeceği arıyordu. Ekmek, su, ilaç, mühimmat, umut, güç, her şey yok olmuş, sıfırı tüketmişti. Her sabah olduğu gibi şövalye cemaatinin St. Jean Kilisesi'ndeki ayini yine Latince okunuyordu. Yerel halk ise Rum-Ortodoks geleneklerine sadık kalarak Bizans kiliselerinde dua ediyordu. Son mumlar savaşçı kiliseyi simgeleyen baş melek Mikail ve

Panayia, Azizler ve Azizeler Azizesi Meryem Ana'nın ikonalarının altında fırıl fırıl yanarken duaları duyan kalmış mıydı?

Avrupa'dan şövalyelere vaat edilen yardım gelmemişti. V. Karl başka devlet meseleleriyle meşguldü. Hernán Cortés'in bir yıl önce Aztek topraklarını fethetmesinden sonra artık imparatorluğunda güneş batmıyordu. Ayrıca can düşmanı I. François'yla sıradan bir komşu kavgasını çoktan aşmış olan anlaşmazlığı başını yeterince ağrıtıyordu. İki hükümdar Avrupa'nın egemenliği için çekişiyorlardı. Türklere karşı çıkarcı bir politika izleyen Venedik dükünden de yardım beklenemezdi. Ticari çıkarlar dini dayanışmanın önüne geçmişti. Papalığa yeni seçilmiş Hollandalı kardinal VI. Papa Hadrianus'tan da toplu bir duadan fazlası beklenmezdi. Evvela yolsuzluk ve günahlarla kirletilmiş Roma'nın temizlenmesi gerekiyordu.

Rodos'un üstüne günün ilk ışıklarının inmesiyle hakikat saati de yaklaşıyordu. Halk artık savaşmak istemiyordu. Savaşta yüzlerce yakınlarını kaybetmişlerdi, birçok yaralı da şövalye hastanelerini doldurmuştu. Şövalye yönetim kurulu, Üstat Philippe Villiers de l'Isle-Adam'ın başkanlığında toplanmış durumun ciddiyetini tartışıyordu. Sultanla yapılan anlaşmanın önkoşulu üç gün içinde tamamen teslim olmaktı. Yoksa şehir yerle bir edilecekti, kimsenin hayatına merhamet gösterilmeyecekti; kedilerinkine bile.

Sultan Süleyman'ın pragmatik yanı ortaya çıkmıştı. Askerlerinin eve dönmek istediğini, düşmanın da gücünün kalmadığını bilerek teslim olmaları karşılığında merhamet gösteriyordu. Adayı terk etmek için şövalyelerle müritlerine on iki gün müddet tanımıştı. Yanlarında silahlarını, arşivlerini, ailelerini, kısacası ne var ne yoksa her şeylerini götürmelerine izin verilecek, teslimiyetten sonra talan olmayacaktı. Kiliselere dokunulmayacaktı. Din özgürlüğüne güvence veriliyordu. Adada devşirme de olmayacaktı. Hiçbir ailenin büyük oğlunun alınacağı korkusu duymasına gerek yoktu.

Peki, insanlar huzura kavuşmuş muydu? Hem şövalyeler hem de halk Betlehem'deki beşiği daha önce olmadığı kadar düşünüyordu, İsa'nın doğum yıldönümü adaya barış mı getirecekti? Yoksa adada Noel şarkıları son defa mı duyulacaktı?

Şövalye yuvasının Osmanlı İmparatorluğu'nu rahatsız etmesi tarihte epey geriye, Mısırlı Sultan Selahaddin'in 1187'de Kudüs'ü fethine kadar, gidiyordu. Haçlıların birkaç yıl içinde Kutsal Topraklardan kovulmasıyla St. Jean Şövalyeleri, kutsal yerleri ve bunlara giden yolları korumak ve kâfirleri püskürtmek amacıyla yeni bir misyon arayışına girdiler. Ayrıca Kudüs'te kurdukları Aziz Jean'a (Aziz Yuhanna veya Yahya) adadıkları hastanede, hasta hacılara bakarak Hospitaler (hastane) Şövalyeleri olarak da ün yaptılar. Şövalye Tarikatına kabul edilmek için soylu olmak yetmiyordu. Yoksulluk, iffet ve itaat yemini ederek hayatlarını tarikata adayarak kabul ediliyorlar, birer militan keşiş oluyorlardı.

Ortadoğu'da dini karışıklıkların yaşandığı yıllarda hacılar Avrupa'dan Kudüs'e giden güvenli bir yol seçmişlerdi. Bu yol Venedik'ten deniz yoluyla Venedik bayrağının dalgalandığı Girit'e oradan da Anadolu sahillerinin önünden Kıbrıs'a ve Kutsal Topraklara gidiyordu. Bu nedenle Kıbrıs, 1291'de Kudüs'ten, daha sonra da Akka'dan kovulan hastane şövalyelerinin yerleşmesi için cazip bir yer haline gelmişti. Ancak haçlı adasının o zamanki Hıristiyan kralı, birliğin hareket özgürlüğünü kısıtladığı için, şövalyeler birkaç yıl sonra Rodos'a taşındılar. Oraya vardıklarında dört gözle beklenmediklerini fark ettiler. Ada halkı dini nedenlerle birliğin hükmü altına girmemek için üç yıl boyunca, 1309 yılına kadar direndi ama sonunda ada tamamen şövalyelerin eline geçti. Doğu Ortodoksları ile Roma Katoliklerinin Hıristiyan kilisesi içinde 1054'teki ayrışmasından sonra, Rodos'ta kimse papanın hükümdarlığı altına girmeye niyetli değildi.

Şövalyeler adadaki sayısız kilise ve manastırdaki Bizans geleneklerini yasaklamanın sevimsiz çatışmalara neden olabileceğini biliyorlardı. Her ne kadar Rum-Ortodoks papazların görevlerine son verildiyse de tanrının evleri müminlere açık tutuluyordu. Avrupa'dan gelen bağışlar nedeniyle kendilerini güvende hissettiklerinden vergi ortamını sıkılaştırmalarına gerek yoktu. Bu şekilde sosyal huzursuzluk önlenmiş oluyordu. İlías Kollias hastane şövalyelerini ele aldığı kitabında, "Rumların çoğunluğu, özellikle yeni rejimle iyi geçinen burjuvazi, yeni duruma giderek alışmaya başlıyordu," diye yazıyor. Ama öte yandan "törelerini, eski dini alışkanlıklarını ve

sosyal ilişkilerini sıcak tutuyorlardı, tıpkı dilleri gibi gelenek ve tarihlerinden uzaklaşmadılar."

Takip eden yıllarda şövalyeler Hıristiyanlığın savaşçı öncüleri haline dönüştü. Malta doğumlu yazar George Gregory Buttigieg Şövalye Tarikatı konulu bir makalesinde şu sonuca varıyor: "Şövalyeler için savaş sıradan, günlük bir işti. Tanrı ve savaş için yaşıyorlardı. Dine olan inançları ruhsal ve fiziksel becerilerini besliyordu. Sürdürdükleri bekâr, abartısız ve dine dönük yaşam tarzında hayattaki her türlü hoppalığa ve diğer insancıl keyiflere yer yoktu. Bir yandan da çılgınlık sınırındaki savaşçı içgüdüleri bileniyordu. Müslümanların bu kırmızı elbiseli çılgınlardan korkmalarına şaşmamak gerekir.

Şövalyeler, Güneydoğu Avrupa ile Mısır arasında seyreden Müslüman ticaret gemilerine giderek daha pervasızca el koymaya başladılar. Görünüşte amaçları Müslüman gemilerdeki Hıristiyan kürekçi köleleri kurtarmaktı, ancak aslında aradıkları şey ganimetti. Mısır'dan İstanbul'a mal götüren gemiler de bu korsanların hedefi oluyordu, 1480'de II. Mehmed deniz korsanlığına artık son verilmesi emrini verdi. Mesih Paşa'nın önderliğinde 170 gemi adaya doğru yola çıktı ve Rodos kentine karadan ve denizden saldırıldı. Kuşatma başarılı olamadı. Türk tarafının yanlış erzak ve lojistik stratejisi ve üstat Pierre d'Aubusson'un önderliğinde yürütülen kahramanca direniş sonucunda Osmanlı ordusu arkasında 40.000 şehit bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. D'Aubusson, gösterdiği yüreklilik ve azim nedeniyle Papa tarafından kardinal şapkasıyla ödüllendirildi. Bir yıl sonra 1481'de adada şiddetli bir deprem yaşandı. Doğanın gücü Türklerin kıramadıkları savunma sistemini yerle bir etmişti.

Kuşatma

Belgrad'ın 1521'deki fethinden sonra Rodos Sultan Süleyman'ın politik gündeminde öncelik kazandı. Şövalyeler de bunu bekliyorlardı, 1481'deki depremden sonra surlar hemen tamir edilmeye başlandı. Şehir surlarını tamir edebilecek en iyi ustayı arayıp bulmuşlardı. Buldukları usta ünü Venedik'e ulaşmış kale mühendisi Vicenzalı Basileo della Scola'ydı. Şövalyelere o yıllarda devrim sayılabilecek bir tasarım yaptı. Della Scola surları yükseltmek yerine iki metre genişliğinde iç ve dış duvar yapmak istiyordu,

bunlar da birbirinden yirmi metre genişliğinde derin ve kuru bir hendekle ayrılacaktı. Böylece birlikler ve toplar gediklerin oluşabileceği noktalara daha kolay ulaşabilecekti.

Della Scola her *lingua*'ya[1] bir burç ekleyerek kalede esaslı bir değişiklik gerçekleştirdi. Şövalyeler kare şeklinde dışarıya doğru bir metre çıkıntı yapan burçlardan düşmana üç yönden saldırabileceklerdi. Liman tarafındaki Büyük Üstatlar sarayını ve yanındaki yedi hanı, her *lingua*'yı ve hastaneyi çevreleyen son bir savunma duvarı da örüldü.[2]

26 Haziran 1522'de ikinci vezir Mustafa Paşa'nın önderliğinde Osmanlı donanmasının gelişiyle hakikat saati geldi çattı. İlk olarak karaya 10.000'i aşkın öncü asker bırakıldı. Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı dönemindeki şanlı zaferlerin anlatıldığı resimli tarih kitabı *Süleymanname*'de "Katolik şövalyelerin baskısı altında yaşayan Rum Ortodoks halkın çoğunluğu Türklerin kalenin çevresini fethetmesine seviniyordu," diye yazar.

Sultan Süleyman birkaç hafta sonra 28 Temmuz'da Rodos adasına 20 km uzaklıkta bulunan liman kenti Marmaris'e geldi. Padişaha, 100.000 kişilik bir ordu (şövalyelere göre 200.000), 10.000 yeniçeri ayrıca şövalyelerin surlarını yıkmak için daha önce benzeri görülmemiş on iki top eşlik ediyordu. Surların arkasındaki savunmacıların sayısı konusunda farklı tahminler var. Kimi kayıtlara göre 850 şövalye ve 5.000 savunmacı, kimine göre 600 şövalye ile Avrupa krallıklarından gönderilen 1.500 paralı asker ve toplam nüfusun yüzde yirmisine denk gelen 1.900 Rum. Kollias'a göre savunmayı, aralarında 250 şövalye bulunan, kalanı paralı asker olmak üzere toplam 6.000-7.500 asker yapıyordu.

Başlangıçta surların içinde güçlü bir kararlılık mevcuttu. Büyük üstat Villiers de l'Isle-Adam sultanın mektubuna mağrur bir cevap vermişti. Sultan mektubunda mükemmel Latincesiyle Rodos'un Belgrad ile aynı kaderi paylaşacağını yazmıştı. Şövalyeler teslim olup kendi yanında yer alma-

1 Her bir *lingua* (dil) şövalye birliğini oluşturan yedi "millet"ten birini işaret ediyordu: Fransa, Auvergne, Provans, İngiltere, İspanya, Almanya ve İtalya. Her bir *lingua* surların kendi bölümünün savunmasından sorumluydu.

2 Osmanlı kuşatması sırasında ayakta kalan saray 1851'deki deprem ve 1856'da unutulmuş barut deposunun patlamasıyla bir harabeye dönüştü. İtalyanlar 1912'den itibaren restorasyonla uğraştılar. Esas amaçları şövalye tarikatına yaranmak değildi önce II. Viktor Emmanuel'e sonra da Il Duce Benito Mussolini'ye yazlık yapmaktı.

ya hazır olurlarsa ada, savaşın şiddetinden esirgenecek ve beraberce yeni zaferlerin sevincini paylaşabileceklerdi. Üstat cevabında şövalyelerin kâfirlere karşı kazandıkları zaferleri sıralamıştı. Anadolu kıyılarında kaleler inşa etmemişler miydi? Ege Denizi'ni hâkimiyeti altına alanlar kimlerdi? Mektubunun sonunda sultanı Hıristiyanların zafer yolunda kendilerine katılmaya çağırmıştı. İstanbul'dan anında cevap geldi. "Adayı derhal devretmenizi emrediyorum. Adayı terk ederken sizlerin ve sevdiklerinizin kıymetli eşyalarınızı yanınıza almanıza izin verileceğini bilmenizi isterim."

Osmanlı tarafı 1480'deki başarısız kuşatmanın hatalarından ders almış ve başka bir strateji seçmişti. Saldırı bu sefer sadece karadan yapılacaktı. Orduya belli zamanlarda erzak ve mühimmat taşınabilmesi için Anadolu sahiliyle Rodos arasında gemiler işleyecekti. Rodos limanı ufak bir filoyla kuşatılarak açık denize kapatılacaktı. Bu taktik sayesinde şövalyelerin ve halkın erzak ihtiyacı sadece duvarların içinden karşılanabilecekti. Ama şövalyeler Tanrının yanlarında olduğuna inanarak kuşatmaya uzun süre direnebileceklerinden emindiler.

İlk toplar 1 Ağustosta patladı. Üç adamın güçlükle taşıdığı granit gülleler uğuldayarak kale duvarlarındaki hedeflerini arıyordu. Kuşatmanın ilk günlerinde Türkler dış surları yarıp geçmek için nafile çabaladılar. Hedefe ulaşılamayınca yeraltında kazılan, merteklerle desteklenmiş lağımlarda patlatılan barutlar kalenin Della Scola'nın öngördüğü kadar sağlam ve korunaklı olmadığını ortaya çıkardı. Türkler 1453'te bu lağım kazma konusunda denemeler yapmışlardı. Bu taktik, lağımcılık konusundaki uzmanlık yeterince gelişmemiş olduğundan o zaman fazla başarılı olamamıştı. Ancak bu sefer sultanın ordusuna lağım kazmak ve patlayıcıları etkili bir şekilde yerleştirmekle görevli yüzlerce uzman katılmıştı.

4 Eylülde perde kapanacak gibi oldu. Dev bir infilak İngiliz burcunun güney kısmını havaya uçurdu. Patlamanın sesi Türk sahillerine, Marmaris'e kadar ulaştı. Rodos'taki Osmanlı Kütüphanesinin kurucusu Hafız Ahmed Ağa birkaç yüzyıl sonra sevinç içinde, "Kâfirler cennetin yedi katına yükselirken, ruhları cehennemin ateşine düşüyordu," diye yazdı. Yeniçeri öncüleri, kısa süre önce şövalyelerin beyaz üstüne kırmızı haçlı bayrağının gururla dalgalandığı göndere hilalli bayrağı çektiler. İşte o anda Della Scola'nın pratik

fikirlerinin yararı görüldü; Villiers de l'Isle Adam'ın kendi linguasından gönderdiği yedek kuvvetler hendeğin içinden geçerek hızla gediğe ulaşabiliyordu. Göğüs göğse savaş başladı ve burçlardan yağan öldürücü oklar saldıranları vurdu, kazanlar dolusu zift Türklerin başlarından aşağı döküldü. En çok şehit orada verildi. O gün yüzlerce asker öldürüldü. "Cennetin kapıları onlara açılamadan melek olmuşlardı," dedi Hafız Ahmed Ağa.

Saldırılar bazen şiddetli bazen hafif olarak aylarca sürdü. Kale içinde umutlar azalıyordu. Aralık ayının ortasında Villiers de l'Isle-Adam daha fazla direnmenin anlamsız olduğuna karar verdi. Yiyecek ve mühimmat tükenmek üzereydi. Şövalyelerin sayısı 150'ye düşmüştü. Yerel halkın bir kısmı yaralanmış ya da yılmıştı. 20 Aralık'ta sultanın ateşkes belgesi büyük üstada teslim edildi. Derhal teslim olunması isteniyordu. Yoksa şehir üç gün içinde yerle bir edilecekti. Üstat önce tereddüt etmiş sonra "Kimse hayatımızdan önce şerefimizi kaybettiğimizi söyleyemeyecek," demiş. Ancak halkın çektiği ıstırabın karşısında şerefin pek bir değeri kalmamıştı. Bir deri bir kemik kalmış erkeklere, korku içindeki kadınlara ve aç çocuklara keşiş askerin yüreği bile dayanamıyordu.

İki gün sonra sabahın erken saatlerinde büyük üstat Sultan Süleyman'ın otağına gitmek üzere yola koyuldu. Yağmur yağıyordu. Saltanat otağına girmesine uzun süre izin verilmemesine neden yağmurun yağıyor olması mıydı? Büyük üstat sırılsıklam ve aşağılanmış bir şekilde sultanın huzuruna çıkarıldı. Büyük üstada eşlik eden görgü tanıklarına göre yirmi sekiz yaşında olan Sultan Süleyman genç yaşına rağmen iki yanında altın aslan heykellerinin bulunduğu mor çadırının içinde altın tahtında otururken bir bilgelik ve akıl örneği sergiliyordu. Bir müddet konuşmadan birbirlerine baktıktan sonra otuz yaş büyük olan Villiers de l'Isle-Adam sultanın önünde diz çöküp eteğini öpmek zorunda kalmıştı. Teslim olma antlaşmasında şövalyelere ve halktan müminlerine adayı terk etmeleri için on iki gün müddet verildi. Yıllar sonra Rum nüfusun ayaklanmasının ardından bu evrakta düzeltme yapılarak güneş battıktan sonra Rumların kaleye girmeleri yasaklandı. Bu kural 1912'de İtalyanların gelmesine kadar yürürlükte kaldı.

O zamanki haberlere göre Osmanlı tarafında 44.000 şehit verilmişti. Toplam elli üç lağım patlatılmış ve 85.000 top güllesi atılmıştı. Osmanlı

metinlerinde ise en çok sultanın görkemle şehre girişine yer verilmişti. Sultan beş ay boyunca otağından seyrettiği kâfirlerin kalesine seçilmiş birliğiyle Koskinu Kapısı'ndan girdi. Güneş bulutların arkasından kendini gösteriyordu, askerler sevinç çığlıkları atıyordu. Sultan yenilmiş büyük üstadı sarayında Allah adına selamlarken görgü tanıklarına göre şu bilge sözleri söyledi: "Ganimet toplamak için değil, devletimin şanı, ölümsüzlüğü ve büyümesi için savaşıyorum." Aynı gün St. Jean Kilisesi camiye dönüştürüldü. İlk namazı harekât boyunca sultanın yanından ayrılmamış olan Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi kıldırdı. Adanın surlarla çevrilmiş kentinde ilk defa "Allah u Ekber" sesi duyuluyordu.

Bir fincan suyla yıkanmak

Yaklaşık dört buçuk yüzyıl sonra aralık ayında bir sabah Rodos'un en eski bölümündeki daracık sokaklarda yürürken karşıma sadece o zamanki gibi yemek arayışında olan kediler çıkıyor. Dükkânlar kapalı, sokaklar ıssız, turist yok. Yüzyıllar önce şövalyeler tarafından inşa edilmiş surların içindeki birkaç kilometre karelik ortaçağ mekânında sükûnet hâkim, 1522'de Sultan Süleyman'ın gittiği yolu takip ediyorum. Muhteşem otağın kurulduğu tepede şimdi Yunan ordusunun subay kulübü var. Eski şehre giriş kapısı Koskinu tek bir arabanın geçeceği genişlikte. Ahşap bir köprüden basamakları zamanla aşınmış bir merdivenle sarılı kahverengili iç ve dış duvarları birbirinden ayıran hendeğe iniliyor. Metrelerce genişliği olan kale duvarlarında Türklerin lanetli patlayıcılarını yerleştirmek için kazdıkları lağımların izleri hâlâ görülüyor. Altmış santim çapındaki granit gülleler Osmanlının saldırılarını hatırlatıyor. Burada binlerce kişi öldürülmüştü. Sanki tarihin mezarlığında yürüyor gibiyim.

Şu savunma duvarlarına bakın! Bu mükemmel askeri yapıların yanında Àvila, Ferrara, Mantova, Angers, Amboise, Carcassonne ve Naarden surları kartondan yapılmış gibi duruyor. Çin seddi çok uzun olabilir ama bu duvarların eni hendeği de katarsak sekiz şeritli bir otoyoldan daha geniş. Persepolis'in surları da böyle olsaydı Büyük İskender orayı acaba ne kadar zamanda fethedecekti? Böyle surlar olsaydı Selahaddin'in fethine engel olabilir miydi? Kudüs kurtulur muydu?

Omiru Sokağı'nda küçücük bir Bizans Kilisesi'nin içine bir göz atıyorum: tahrip olmuş duvar resimleri, yanan birkaç mum, ikonalar ve karanlık bir ortam işte tam bir Bizans kilisesi görüntüsü. Yoluma devam ediyorum. Bazı binalara olası bir depremde çökmelerine engel olmak için destek konmuş. Saray ve her lingua hanının bulunduğu yerde restore edilmiş birkaç bina dışında, nereye baksam, nereye yürüsem, her tarafta terk edilmişlik, çöküş ve harabeler görüyorum.

Dört yüzyıl Osmanlı işgalinden miras kalan binalara bakıldığında sadece birkaçının bakımsızlıktan çökmediği görülüyor. Meselâ, 1531'de inşa edilmiş Sadrazam İbrahim Paşa'nın adını taşıyan cami. Mimari bir başyapıt sayılmayabilir, minaresi bir baca gibi caminin yanında duruyor ancak buna rağmen adada ibadete açık tek cami. Bir sonraki meydanda bulunan terk edilmiş Mustafa Camii'nin karşısındaki hamamın kapısını çaldığımda neredeyse bomboş bir bina ile karşılaştım. Veznedeki kadına el kol hareketleriyle yıkanmak istediğimi anlatabildim. Bir fincan verdi ve tek bir söz söylemeden bu küçük şeyle yıkanacağımı izah etti. Ben binayı terk ederken kıs kıs gülüyordu. Sokrat Sokağı'nın sonunda, eskiden Havariler Kilisesi'nin bulunduğu yere yapılmış olan Sultan Süleyman'ın adını taşıyan cami çok daha gösterişli ve güzel. 1808'de yapılan tadilat ve yeni sürülmüş bir kat boyayla bu ince minareli cami Muhteşem Süleyman'ın anısına yakışan bir hatıra olmuş. Kapı kilitli olduğu için içeriye bakmak mümkün olmadı. Kullanma hakkına kimsenin aldırdığı yok. Konuyla ilgili soru sorduğumuzda anahtarın bir Yunan çekmecesinde saklı olduğunu öğrendik. Herkesten, "Ne zaman Türkiye'de Rum-Ortodoks bir kilise açılır o zaman bu anahtar Türklere geri verilir," açıklamasını duydum. Anlaşılan caminin anahtarı Rodos'un dünya mirası ilan edilmiş binalarından sorumlu olan arkeoloji dairesinde.

Osmanlının Rodos'taki varlığı boyunca iki cami, bir okul, bir Osmanlı Kütüphanesi ve bir fincan suyla yıkanabileceğin bir hamamdan başka görkemli bir bina yapılmamış mı Rodos'ta? Rodos'un söz konusu arkeoloji dairesinde çalışan ve St. Jean şövalyeleriyle ilgili birkaç makale yazmış olan Anna-Maria Kasdagli; "Hayır," dedi. "Burası İspanya değil burada bir Alhambra ya da Alkazar bulamazsın. Türkler bu adayı kendi mi-

marileriyle güzelleştirmeye hiç çalışmadılar. 1522'de fethedildikten sonra Rodos'un stratejik önemi bitti, sürgün yeri haline geldi. Eski şehirde çoğu bina Bizans'tan kalma ve ancak gerekli görülürse tadilat yapılıyor. Camiler hariç, camiler paşalar tarafından yapıldı, birkaç tane de o dönemin önemli Osmanlı bürokratının oturduğu ev kaldı. O kadar."

Anna-Maria Kasdagli'ye kalırsa en büyük sorun eski şehir merkezinin terk edilmiş olması. Konuşmasında anahtar meselesinden hiç bahsetmedi. Sadece birçok binanın 1974'teki Kıbrıs krizinden sonra Türkiye'ye dönen Türklere ait olduğunu söyledi. Daha önce de İkinci Dünya Savaşı esnasında iki bine yakın Yahudi adadan sürülmüş. Çok azı geri dönmüş. Dolayısıyla birçok ev sahipsiz kalmış. Gerekli bakımı yapmak için paraları olmayan göçmenler şimdi buralarda oturuyor. Daha iyi evler Yahudileri temsil eden emlakçıların ellerinde. Rodos Müslümanları ise eski şehri terk edip yeni bölgelere taşınmış.

Görünen en önemli Türk mirası; önce 1565'te Malta kuşatmasında şövalyelere karşı savaşan sonra 1570'te Kıbrıs'ın fethini yöneten Kaptan-ı derya Murat Reis'in adını taşıyan mescidi çevreleyen mezarlık. Murat Reis büyük işler başarmış, belki de başarısı fazla büyük olduğu için Sultan Süleyman'ın oğlu Selim'le aralarında anlaşmazlık çıkmış. Tıpkı mevkii sahibi olup da sonra gözden düşenler gibi o da İstanbul'dan Rodos'a sürgün edilmiş. Ancak tek bir farkla, Murat Reis'e küçük, mütevazı bir mescit yapılmış. Mezarlık şu andaki gazinonun yanında yıkık dökük bir çitin arkasında yer alıyor. Bir top sahası büyüklüğündeki alanda birkaç okaliptus ağacının arasında, gelişigüzel yerleştirilmiş üzerlerinde Kuran'dan ayetlerin yazılı olduğu onlarca mezar taşı görünüyor. Sarıklı taşlar o mezarda bir erkeğin gömülü olduğunu ifade ediyor. Yeni yapıldığı anlaşılan temizliğe rağmen mezarlığın kederli bir havası var. Demirlerin arkasındaki iki türbede sadece zamanın aşındırdığı lahitlerin kalıntıları duruyor, kapakları yok, içleri boş.

Bakımlı tek yer, içine sadece Murat Reis'in sandukasının sığdığı küçük mescit. Yerlerde çeşitli desen ve renklerde halılar serili. Her tarafta boncuklar, noel ağacı süslemelerine benzeyen süsler ve plastik çiçekler asılı. Yetişkinler için yapılmış bir oyun evine girmiş gibiyim. Yeşil, mavi kumaşlarla örtülü sandukanın üstüne Bizans adak heykelcikleri iğnelenmiş.

Duvarda, bu eski korsanın Arapça ayetlerle çevrelenmiş kalemle çizilmiş bir portresi asılı.

Murat Reis öldükten sonra Rodos Adası unutuldu. Türklerin umursamazlığı, adanın kalkınması ve halkın refahına bir yarar sağlamıyordu. Adaya daha sonra gelen seyyahlar adayı sıkıcı, bozulmuş ve fakir bulduklarını anlatıyorlar, hüzünlü bir resmini çiziyorlardı. 19. yüzyılda tekne yapımcılığının yasaklanması işsizliği artırdı ve ada sakinlerini göçe zorladı. Bu arada şövalyeler de Malta'ya yerleşmişlerdi. Rodos düştükten sonra hiçbir ülke, Akdeniz'de korsanlığın yeniden canlanacağı korkusuyla, şövalyeleri kabul etmek istemiyordu. Ancak V. Karl şövalyelere Malta'yı yeni üsleri olarak gösterince, uzun arayışları sona edi. 1551 ve 1565 yıllarında Sultan Süleyman'ın ordularının adayı fethetme çabasına rağmen, burada tutunmayı sürdürdüler.[3]

1912'de İtalyanlar Rodos'u işgal etti. Birinci Dünya savaşı ile Balkan Savaşları'nın çıkması Rodos'un Yunanistan'la birleşmesini, enosisi tehlikeye attı. 1923'te Türk Yunan Savaşı sonuçlandıktan sonra İtalyan bayrağı Rodos'ta dalgalanmaya devam ediyor, hatta halk İtalyanca konuşmaya mecbur ediliyordu. Türkler tarafından duvarla örtülerek iptal edilen Agios Athanasios Kapısı'nın İtalyan rejimi tarafından açtırılması yeni bir krize sebep oldu. Halk, bu kapının yeniden açılmasıyla Rodos'un İslamdan kesinlikle kurtulacağına inanıyordu. Rodos ancak 1947 yılında İkinci Dünya Savaşı'ndaki Alman işgalinden ve İngiliz geçiş rejiminden sonra Yunanistan'la birleşebildi. Yunanlar için bu, adaletin yerini bulduğu tarihti. Adada yaşayan Müslüman azınlık için ise Yunan varlığı bugün de sürekli bir kimlik krizi olmaya devam ediyor.

Kurban Bayramı

Peki, bir Türk olarak bir Yunan adasında yaşamak nasıl bir duygu? Bu konuyu, duvarını Kuran'dan alıntıların süslediği, gıcır gıcır arabaların sergilendiği galerisinde Mustafa Şeyh ile konuştum. Önce adanın en eski ailele-

3 Adanın Akdeniz'deki stratejik konumu ve şövalyelerin eski alışkanlıkları olan korsanlığı yeniden hayata geçirmeleri Sultan Süleyman'ın 1551'de Osmanlı donanmasını Malta'ya yollamasına sebep oldu. Saldırı başarısız oldu. Mayıs 1565'te adaya bu sefer Barbaros gibi eski bir korsan olan Turgut Reis'in önderliğinde ikinci bir saldırı düzenlendi. Kuşatma 11 Eylüle kadar sürdü. Bu sefer şövalyeler Baş Üstat Jean Parisot de la Valette'in yönetiminde mücadeleyi kazandılar. Malta'nın bugünkü başkenti adını ondan aldı.

rinden olduğunu göstermek için yazı masasının çekmecesinden fotoğraflar ve evraklar çıkarttı. Fotoğraflardan biri Amerikan Büyükelçisi ile o zamanın Dışişleri Bakanı, şimdi Türkiye'nin Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül'ün yanında gülerek duran kendi fotoğrafıydı. Rodos'taki Türk nüfusun hoş muamele görmediğinden şikâyet etmesi sonucunda telefonları dinlenmeye başlamıştı. Yedi yıl başkanlığını yaptığı Türk Derneği'nin seçimlerinde oyların yüzde seksenini almıştı. "Hatta ikinci olandan iki misli fazla oy almışım. Yunan yönetiminin baskısıyla yeniden yapılan seçimler sonucunda her şeye rağmen önceki seçimde ikinci olan seçildi. Anlaşılan Yunan yönetimiyle arası iyi olan iki numaralı adaya oy versinler diye insanlara rüşvet dağıtılmış."

Mustafa Şeyh'e göre 1974'teki Kıbrıs krizi Türk azınlıkla Yunan yönetimi arasındaki ilişkinin kırılma noktası olmuş. Anlattığına göre, krizden önce Rodos'ta 15.000 Müslüman yaşıyormuş. Kıbrıs krizi patlak verdikten sonra binlerce kişi korktukları için önlem olarak Türkiye'ye sığınmış. Geride kalan 3.700'e yakın Müslüman Yunan yönetiminin kaprislerine maruz kalıyormuş. Sohbetimiz ilerledikçe Mustafa Şeyh bilerek ya da bilmeyerek iyice mağdur görünümüne büründü. Yunanca ve Türkçeyi akıcı olarak konuşabiliyordu. Evinde Türklüğünü hatırlatan tek şey girerken ayakkabıların çıkarılması. Oto galerisindeki Kuran ayetlerinin anlamını bilmiyormuş. "Kuran'dan alıntılar işte," diye homurdandı. Peki, baklava? Ona göre hem Yunan hem de bir Türk tatlısı. Rodos mu? "Rodos benim anavatanım."

Kendisini Türk mü, Yunan mı, ya da Müslüman mı hissettiği sorusuna kendini önce Müslüman sonra Yunan hissettiği cevabını verdi. "Fakat Müslüman kelimesi dilsel bir kavram olarak kullanılıyor. Aslında bizi Türkçe konuşan Yunanlar olarak görüyorlar. Biz, Türk asıllı Müslüman azınlıktan Yunan vatandaşlarıyız. Yunan hükümeti bizi etnik bir azınlık olarak görmeyi reddediyor. Müslüman kabul ediliyoruz, sanki Müslümanca konuşuyormuşuz gibi."

Ona göre Yunan yönetiminin, Trakya'daki Türk azınlığa uyguladığı karşılıklılık prensibini, Rodos'ta da uyguladığı kesin.[4] "İstanbul'daki Ruh-

4 Karşılıklılık prensibi, 1923 'te Türk - Yunan Savaşına son verilerek imzalanan Lozan Antlaşmasıyla kesinlik kazandı. Türkiye'de yaşayan Rumların ve Batı Trakya'da yaşayan 90.000 civarındaki Türklerin hakları yok oldu. Rodos, 1923'te hâlâ İtalya'nın işgali altında olduğu için adada yaşayan Türkler için bu antlaşma geçerli değildi.

ban Okulu kapalı mı kalıyor? Tamam, o zaman kimse Rodos'ta bir Türk okulunun açılmasını beklemesin." "Herkesin gidebileceği genel eğitim kurumları yok mu" diye sorduğumda Şeyh, "Mevcut eğitim ana dilleri olan Türkçeyi çocuklara unutturan Yunan eğitimi," dedi. "Türkçeyi evde anne ve babalarından öğrenmek zorundalar. Sultan Süleyman ile ilgili pek bir şey öğretilmiyor. Sadece Türklerin ne kadar adam öldürdüğünü öğreniyorlar. Soyumuz kötü insanlara dayanıyormuş. Buralarda yemek yemeyen çocuğa annesi: 'Yemezsen Türkleri çağırırım,' diyor."

Ertesi gün Mustafa Şeyh ile bu defa İbrahim Paşa Camii'nin girişinde tekrar buluştuk, bugün Kurban Bayramı'nın ilk günü olduğu için diğer ziyaretçiler gibi o da bayramlıklarını giymişti. Tekvin'de yazıldığı şekliyle, Hz. İbrahim adak olarak oğlunu kurban etmeye hazırlanırken şöyle olmuş: "Ve İbrahim elini uzatarak oğlunu öldürmek için bıçağı eline aldı. O anda baş melek Cebrail 'Şimdi Tanrı'dan korktuğunu anladım, biricik oğlunu benden esirgemedin,' diyerek ona getirdiği koçu gösterip oğlunun yerine onu kurban etmesini emretti."[5]

Caminin girişinde nöbet tutmuş bir kadın ve bir erkek dilenciyle birlikte törenin bitmesini bekliyordum. Dilenciler için Kurban Bayramı, daha fazla sadaka toplayabilecekleri anlamına geliyor. Tören bittikten, müminler evlerine dönmeye başladıktan sonra ikili arasında kavga çıktı. Dilenci kadın çığlık çığlığa bağırmaya başladı. Adamın eline beş, on avroluk kâğıt paralar sıkıştırılmışken kendisinde sadece metal paralar vardı. Merhametin adaletsizliğine bağırarak isyan etti ama kimseden beklediği ilgiyi göremedi.

Kadir Gecesi

Mustafa Şeyh'le beraber Süleyman Camii'nin karşısında 1794'te Hafız Ahmed Ağa tarafından kurulan kütüphaneye yürüdük. İmam'la bayramlaşmak için kuyruğa giren otuz civarında müminin arkasında yerimizi aldık. Küçük salondaki duvarda anavatanın eski ve yeni yol göstericileri olarak Kanuni Sultan Süleyman ile Mustafa Kemal Atatürk'ün sessiz şahitler gibi duran portreleri asılıydı. Karton bardaklarda portakal suyu ve şekerle-

5 Tekvin'de Hz. İbrahim'in 90 yaşlarındaki Sare'den olma en büyük oğlu İzak'tan, Kuranda ise İbrahim'in cariyesi Hacer'den olma oğlu İsmail'den söz edilir.

me dağıtılırken Almanca konuşan bir Türkle yan yana duruyordum. Kemerli burnunun altındaki pala bıyığı adeta itibarını simgeliyordu. Kendini kütüphane bekçisi olarak tanıttı. Şanslıydım. Ardında esas kütüphanenin bulunduğu kilitli bir kapıya doğru önümden yürüdü. "*Zweitausendfünfhundert Bücher*," [iki bin beş yüz kitap] diye fısıldadı, daha o sabah saymış gibi. İçinde İslami kurallardan, astrolojiye ve tıp konularına kadar bini aşkın kitap ve elyazması bulunan, iki kilitli camlı dolabı gösterdi. Aralarında Hz. Muhammed'in ölümünden sonra hayattayken yaptıkları ve söylediklerini anlatan 122 nadir hadis kitabı da vardı. En eski kitap 15. yüzyıldan kalma bir Kuran-ı Kerim'di. Kitaba bakmama izin verilmedi.

Dönüşte bir kapının yanında beni tuttu. "*Das Wichtigste*," [en önemlisi] dedi yüksek sesle. Bir çırpıda etrafta bizi gören olup olmadığına baktıktan sonra ciddiyetle bir dolabı açtı ve büyük bir dikkatle içinden kapalı tahta bir kutu çıkardı. Derin bir nefes aldı. Ben de nefesimi tuttum. Adeta yüzyılın keşfini yapıyor gibiydik. Bu maun kutunun içinde Rodos'taki Türk cemaatinin sahip olduğu en değerli varlık bulunuyordu. Hz. Muhammed'in sakalından kopartılmış tek bir kıldı bu. Adanın en değerli kutsal emaneti olarak dolabın içindeki bir kutuda kapalı bir şişede sıvı içinde muhafaza ediliyor. Hz. Muhammed'in Topkapı Sarayı'nda itinayla saklanan sakal-ı şerifinin tek eksik kılıydı bu.

Bu kutu müminlerin peygambere selam durması için Ramazanın yirmi yedinci gününde birkaç saatliğine açık tutuluyor. Bu yegâne, değerli, yeri doldurulamaz kıl peygamberin varlığını simgeliyor. Müslümanların inancına göre Kuran o günün bir gün öncesinde gönderilmiş ve birinci vahiy Cebrail tarafından peygambere iletilmiş. İşte bu nedenle Kadir gecesinde edilen duaların inşallah kabul edileceğine inanılıyor. Çok güçlü bir gece. Doksan yedinci surede, " Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır," diye yazar. Her ne kadar ısrar etsem de Ramazanın yirmi yedinci günü olmadığı için kutu haklı olarak kapalı kalıyor. Peygamber'in sakal kılı benim için bir sır olarak kaldı.

Türk bekçi kütüphaneyi benim için açmıştı, beni uğurladıktan sonra Osmanlı Kütüphanesi uzun süre kapalı kalacaktı. Sonra yaklaşık yüz metre kadar ilerdeki Sokrates Sokağı'nda Mevlânâ Dükkânı'nın sahibi Ali Memiş

Kapundonaki'ye uğradım. Kırmızı tuğla rengindeki ön cephede asılı aşınmış levhada binanın Osmanlı zamanından kaldığı yazılıydı. İçeride kahve ikram ediliyordu. "Yunan kahvesi mi? Türk kahvesi olsa olur mu?" Yetmiş yaşını devirmiş Ali'nin mağrur sesiydi bu. Soyadından, 1900 civarında Girit'ten Rodos'a göçen Müslümanlardan olduğu anlaşılıyor. Buradaki her şey onun bu evde yaşayan son Müslüman olacağını gösteriyor, oğlu yokmuş tek kızı da dükkânı devralmaya meraklı değilmiş. Yerdeki çakıl mozaik ve hafif sarkmış kahverengi tonozlu tavan evin sahibi kadar otantik duruyor.

Duvarlarda Türk motifli tabaklar asılıydı. Birinde Sultan Süleyman'ın eski şehre muzaffer girişi resmedilmişti. Ali tabağın fiyatının üç yüz elli avro olduğunu söyledi. Biraz pahalı. Onun dışında bir sürü biblo, Arabistan'dan gelmiş hediyeler ve Türkiye'den semazen fotoğrafları gibi birçok şey vardı. Ali bize en azından on dokuz koku koklattı: muz, vanilya, nane, çilek, tütün, portakal, limon vs. Bunlar Türklerin nargileye koydukları kokularmış. Yoksa Yunan nargilesi mi demeliyim? Pencerenin kenarındaki duvarda asılı bıyıklı bir adamın resmini gösterdi: "Dedem," dedi sesi hüzünlüydü. Yunan yönetimiyle sorunlarınız var mı? Sonuç olarak kendisi ne de olsa bir Türk ve.... " Hayır sorun yok" dedi aceleyle. Kısa bir sessizlikten sonra "Ama yarın durumlar değişebilir," dedi.

Kahve verirken bir daha sordum: "Yunan kahvesi mi?" "Hayır, diye cevap verdi, " Türk kahvesi. Yunan diyorlar ama Türk'tür."

"PARILDAYAN AY"

Sultan Süleyman Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü döneminde dini, siyasi ve askeri alanlarda lider konumdaydı. Başında yer alarak ordusunu savaştan savaşa götüren son padişahtı. Halife olarak dünyadaki Müslümanların başıydı. Sultan olarak merkeziyetçi sistemle donatılmış mutlak bir monarşinin başındaydı. Padişah, Osmanlı Devleti demekti. Ülke ve halkı ona aitti. Devletin resmi adı da Devlet-i Aliyye idi.

Vakanüvisler padişaha cihan hükümdarı diyorlardı. İmparatorluğun imzası sayılan tuğrası her yerde kabul edilir, tanınırdı ve otoritenin simgesiydi. Sultan Süleyman dini konulardaki hoşgörüsü ve yasalar konusunda sahip olduğu bilgisiyle ün yapmıştı. O dönemde birçok Avrupa ülkesinde güç ve ayrıcalıkları elinde tutan soylu aileler olgusuna Osmanlıda rastlanmıyordu. Önemli idari görevlere neredeyse sadece kabiliyet ve sadakati ispatlanmış, İslamı kabul etmiş köleler getiriliyordu. Sanat ve bilim alanında önemli gelişmeler vardı. Şairler ve nakkaşlar kitaplarında sultanın şanlı şerefli hayatını anlatıyorlardı.

Bu madalyanın bir yüzüydü. Diğer yüzünde ise ne imamın, ne mollanın ne de sadrazamların yok sayamadığı insana özgü boyutlar vardı. Duyarlılık, çekememezlik, hırs, megalomani, erotizm, aşk gibi insani olan hiçbir şey Osmanlı Hanedanına yabancı değildi, buna taht kavgaları neticesinde yaşanan kardeş katli de dahil.[1] Baba tercih etmediği oğlunu devre dışı bırakmadığında kardeşler birbirleriyle ölümüne savaşmak zorunda kalıyorlardı. Sultan Süleyman bu konudan ziyadesiyle mustarip olmuş bir padişahtı. Ayrıca, isyankâr olanlar sadece oğulları değildi, entrikacı karısını, hırslı eniştesini, komplocu damadını ve kendini ön plana çıkartmaya çalışan kızını da hesaba katmak zorundaydı. Kısacası hanedan içinde çalkantılar hiç eksik değildi.

Padişahın özel hayatı diplomatik ortamlarda ilgi çekiyordu. Balyos Pietro Bragadino'ya göre sultanın kadınlara aşırı düşkünlüğü vardı. Vene-

1 Bizans imparator VI. Ioannis Kantakuzenos'un zamanında da kardeş katli yaşanırmış. II. Sultan Mehmed'in hükümdarlığı döneminde yayınladığı kanunnamede şu sözlere yer verilmiş: "Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem içün katletmek münâsibdir."

dik sefiri kendini hayal gücüne ve haremin fısıltı gazetesine kaptırmış olacak ki sultanın aralarından her gece bir kadını seçebildiği yüzlerce cariyeden bahsediyordu. Adeta hedefi yedi yüz kadın ve üç yüz cariyeye sahip olduğu iddia edilen Hz. Süleyman'ı geçmekti. Tam aksine Kanuni cariyelerle fazla zaman geçirmediği gibi sultanların nikâh kıymama geleneğini de bozdu. Adı Roxelana olan bir kölesine âşık olup onunla nikâh kıydı ve ölümüne kadar tek eşli yaşadı. Roxelana ise, Mata Hari gibi Sultan Süleyman'ın savunmasız kaldığı kadınca entrikalarla devlet yönetimine ve taht meselelerine karışıyordu.

Karşılıklı olarak ateşli bir ruh haline sahip olduklarını birbirlerine yazdıkları mektup ve şiirlerden biliyoruz. Rivayete göre onun mecazi ifadelerini okuduğunda padişahın kalbi kırılırmış, bir mektubunda "Hürrem kutsal bıyığınızın bir kılına kurban olsun," diye yazarak onun için ölmeye bir an bile tereddüt etmeyeceğini ifade etmiş. Yine seferde olan sultana yazdığı bir başka mektupa, "Benim devletimin güneşi ve saadetimin sermayesi sultanım," diye başlayıp, "eğer bu ayrılık ateşine yanmış, ciğeri kebap, sinesi harap, gözleri yaş dolu, gecesi gündüzü belirsiz olan, hasret deryasına gark bi-çare, aşkınız ile müptela, Ferhat ile Mecnun'dan beter şeyda kölenizi sorarsanız;" diye devam etmiş. Ayrıca mektuplarında onların yanında olmadığı için kendisinin ve çocuklarının her gün ne kadar gözyaşı döktüklerini anlatırmış. "Sultanım, oğullarınız Mir Mehmed, Selim Han ve Abdullah ve kızınız Mihrimah içten selamlarını yollar ve yüzlerini ayağınızın tozuyla silerler."

Sultan da bu mektupları karşılıksız bırakmazmış. Sevgi anlamına gelen Muhibbi takma adıyla yazdığı gazellerden en bilinen örnek şu: "Celis-i halvetim, varım, habibim mah-ı tabanım, enisim, mahremim, varım, güzeller şahı sultanım, Hayatım hasılım, ömrüm, şarab-ı kevserim," diye başlayan ve "Kapında çünki meddahım, seni medh ederim daim. Yürek pür gam, gözüm pür nem Muhibbiyim hoş halim!" Bugünün Türkçesiyle; "Benim birlikte olduğum, sevgilim, parıldayan ayım, Can dostum, en yakınım, güzellerin şahı sultanım. Hayatımın, yaşamımın sebebi, Cennetim kevser şarabım. ...Yüreğim gam ile, gözlerim yaşlarla dolu, ben Muhibbi'yim, sevgi adamıyım bir hoş oldum."

Roxelana 1505'te Anastasia Lisovska[2] adıyla o zaman Polonya Krallığı'na ait bir kent olan Rohatyn'de dünyaya gelmiş. Bu kent şimdi Slovakya ile Romanya'ya sınırı olan güney illerinden birinin başkenti. Babası Ortodoks-Hıristiyan bir rahipmiş, annesi bilinmiyor. On beş yaşında Kırım Tatarları tarafından kaçırılıp İstanbul'un köle pazarında satılmış.

Roxelana, oryantalist öykülerde cariyelere yakıştırılan özelliklerin hiçbirine sahip değildi. Pietro Bragadino'ya göre, genç ama güzel değildi. Ukrayna asıllı gazeteci Natalya Kosmolinska, Roxelana konusunda yakınlarda yayınlanmış yazısında, "Siyah zeytini anımsatan ateşli gözleri, şehevi dudakları, ince ama büyük göğüslü şehvetli bir vücudu yoktu," diye yazdı. Muhtemelen güler yüzlü oluşu ve sevimli görünüşü dolayısıyla saray görevlileri ona haremde yer vermişti. Türkiye'de bilindiği gibi, sevinçli, şen, ferah, güler yüzlü sultan anlamına gelen Hürrem Sultan olarak tarihe adını yazdıracaktı.

Halk, daha önce padişahın gözdesi olan, 1534 Haziran ayında kılınan nikâhın ardından da karısı olarak giderek gücü artan bu güler yüzlü kadından pek hoşlanmıyordu. Harem duvarlarının dışında onu kötü bir cin olarak görürler; büyü yaparak sultanı baştan çıkardığına ve sarayın geleneklerinden vazgeçmesini sağladığına inanılırdı. Dedikodu ortamlarında ondan cadı diye söz edildiği anlatılıyor. Van Busbeck ise onun büyü yaparak ve aşk iksirleri içirerek sultanı etkisi altına almaya çalıştığını duymuştu. Flaman sefir bir mektubunda, "yasak olmamasına rağmen artık başka kadınlara el sürmüyor," diye yazmış.

Hürrem'in Sultan Süleyman ile ilk karşılaşması klasik bir Mozart operasına uygun biçimde gerçekleşmiş ve sultan ilk görüşte ona âşık olmuş. Böylece padişahın gözdesi haseki sultanların arasından sıyrılmış. Kısa sürede hamile kalınca da önlenemeyecek yükselişi başlamış. Hürrem, padişah askeri seferdeyken eşine yazdığı şiirsel mektuplarla İstanbul'daki olaylardan onu ayrıntılarına kadar haberdar ediyordu. Sultan için bu mektuplar paha biçilemez değerdeydi. Uzun süren yokluğu esnasında oğul-

2 Kimi hikâyelerde adı Aleksandra veya Oleksandra diye geçiyor. Roxelana ismi sonradan 16. yüzyılda İstanbul'da Ukraynalılara verilen "Rus" kelimesinden türenmiş olup dil bölgelerine göre Roxelane, Rossa ve Ruziac diye yazılıyordu. Başka kaynaklarda Roxelana'ın ortaçağda Ukrayna'nın Latince adı Roxolania'dan türediği söyleniyor.

larından birinin iktidara el koyması tehlikesi vardı. Hürrem'in, Polonya Kralı II. Sigismund ile İran Şahı Tahmasb'ın kız kardeşine yazdığı ve işlediği bir mendil eşliğinde gönderdiği mektuplar nazik övgülerle doluydu. Leslie P. Peirce harem konulu araştırmasında Hürrem'in bir eş ve entrikacı olarak hanedan dramı ve trajedyasında Shakespeare düzeyinde aşırılığa kaçtığını yazıyordu.

Hürrem, ikinci haseki sultan olarak saltanat kavgasını Mahidevran hatun ile sürdürmek zorundaydı. Mahidevran Sultan Süleyman'ın ilk oğlu ve tahtın veliahtı olacağı gözüyle bakılan Mustafa'nın annesiydi. Bu yüzden iki kadının arasında parçalanmış yüzler ve yolunmuş saçlara varan kıskançlık kavgaları yaşanıyordu. Bunlar, kocası Güzel Felipe'nin yatağını hizmetçiyle paylaşmasından sonra Kastilya Kraliçesi Juana'nın deliye dönmesini hatırlatıyor. Mahidevran ile Mustafa daha fazla kavga ve gürültünün önlenmesi amacıyla Anadolu'nun ücra bir bölgesine yollandı. Daha sonra bu olay yaklaşan uğursuzluğun işareti olarak hatırlanacaktı.

Hürrem Sultan nihayetinde Sultan Süleyman'a beş oğul ve bir kız evlat doğurdu.[3] 1521'de doğan Mehmed'in 1534 yılında bir hastalıktan öldüğü söylenmektedir. 1522 doğumlu Abdullah dört yaşındayken öldü. 1522 yılında doğan kızı Mihrimah 1539 yılında Sadrazam Rüstem Paşa ile evlendi. 1531 yılında sakat doğan Cihangir üvey ağabeyi Mustafa'nın 1553'te idam edilmesinden kısa bir süre sonra öldü. Sağ kalan 1524 doğumlu Selim ile 1525 doğumlu Bayezid arasında babalarının hayatının sonbaharında ciddi bir taht kavgası yaşandı.

Hürrem'in bilinçli bir şekilde iktidarın gölgesinde geçirdiği hayatı 18 Nisan 1558'de son buldu. Eşi Sultan Süleyman ise sekiz yıl sonra onun ardından vefat edecekti. Eşler 1566'da Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra Mimar Sinan'ın yaptığı Süleymaniye Camii'nin arkasında iki ayrı türbeye kondu. Roksolana'nın (ülkesinde böyle biliniyor) adı Ukrayna'da milli kahramanlar listesine girmiş. Doğduğu yere gerçek büyüklüğünde bir heykeli konmuş. Birçok şehirde sokaklar adını taşıyor. Pullar, romanlar, başrolde dolgun göğüslü Olha Sumska'nın oynadığı, yirmi altı bölümlük diziyle de ebedileştirilmiş.

3 Bazı kaynaklara göre Sultan Süleyman'ın daha önceden isimleri bilinmeyen cariyelerden olan ama doğduklarından kısa süre sonra ölmüş üç oğlu daha varmış.

Moda çizgileri, masaj salonları, parfümler, evlilik büroları, restoranlar, maden suları, pullar kısacası üstünde Roksolona adını taşıyan yiğitlik, erotizm ve fiziki keyfe hitap eden her şey Ukrayna'da milli prestije sahip.

Amerika DeSales Üniversitesinde İngilizce dersi veren Ukrayna doğumlu Profesör Galina Yermolenko'nun yaklaşımı daha ölçülü. *The Greatest Empresse of the East* adlı çalışmasında Roxelana hakkında söylenenlerin, epeyce çarpıtılmış ve kurgulanmış bir yapısı olduğunu yazmış. Onun hakkında yazanların hiçbirinin sarayın kapalı bölümlerine ya da harem dairesine girme şansı yoktu. "Bunun sonucunda Hürrem şeytansı, acımasız, sultanın ruhunu devamlı olarak dedikodularla zehirleyen bir entrikacı olarak gösterildi."

Yermolenko, Hürrem'in sarayda edindiği güçlü konumunu sadece sultanın ona beslediği aşkın sonucunda değil zekâsı ve fevkalade siyasi becerileri sayesinde edindiğini iddia ediyor. "Hürrem'i, Sadrazam İbrahim Paşa ve padişahın ilk oğlu Mustafa gibi rakiplerine karşı mücadele etmekle ya da onlara suikast planlamakla suçlayanların onun çocuklarıyla birlikte yüzlerce güzel kadının ve becerikli zeki erkeğin yaşadığı haremde ve sarayın rekabetçi dünyasında hayatta kalma mücadelesi verdiğini göz ardı etmemeli."

Yermolenko ayrıca Sultan Süleyman hakkında birçok yayında görmezlikten gelinen bir konuyu da hatırlatıyor; "Hürrem halka mal olmuş bir kişi olarak geride birçok kamusal bina bıraktı." Geleneğe göre İstanbul'da sadece padişah cami, medrese ve hamamların yapılmasını emredebiliyordu. Başkentte Hürrem'in emriyle yoksullar için hastaneler ve aş evleri yapılması onun komplo kurmaktan öte başka hünerlere sahip olduğunun da göstergesi. Osmanlı tarihçi Talikizade el-Fenari 16. yüzyılın sonunda yayınlanan eserlerinde bu konuya yer ayırmış, Hürrem'i bağış yapan, himaye eden, dine ve insanlara saygılı bir sultan olarak tasvir etmiş.

Hürrem, diğer adıyla Roxelana yurtdışında Lucrezia Borgia, Anne Boleyn, Avusturyalı Margaretha, I. Elizabeth ya da Caterina de Medici gibi etkin kadınlarla karşılaştırılırken Türk tarihçileri Hürrem'in eşinin siyasi politikası üzerindeki gerçek etkisi konusunda kendi aralarında bir fikir birliğine varamamış. Topkapı Müzesi arşivini kırk yıl yönetmiş olan Ülkü Altındağ, "Daha çok belgenin incelenmesi gerekiyor. Onun güçlü olduğunu

biliyoruz, ama ne kadar güçlü olduğunu sadece tahmin edebiliyoruz"dedi.[4] Halil İnalcık Hürrem'in Sultan Süleyman'ın en dramatik kararlarından sorumlu tutulabileceğini yazıyor. Deniliyor ki sultanın kalbini öylesine kontrolü altında tutuyormuş ki, padişah onun dileklerine karşı koyamıyor ve planlarına alet oluyormuş. Ancak İnalcık bu konuda kendisinin ne düşündüğünü açıkça yazmıyor.

Cakalı Vezir

Devlet işlerini etkilemeye çalışan tek aile ferdi Roxelana değildi. 1565'te kızı Mihrimah da yaşlı babasını Osmanlı ordusunun St. Jean Şövalyelerinin 1521 Rodos yenilgisinden sonraki üssü Malta'ya saldırmasının faydalı olacağına inandırabilmişti. Ancak Malta kuşatması bir fiyaskoyla sonuçlandı. Daha sonra babasını, şerefini kurtarmak için, yeni bir sefere hazırlanmaya teşvik etti, bu seferki padişahın ölümüyle sonuçlanacak Macaristan harekâtıydı.

Mihrimah, devşirme ve kulluk sistemiyle girdiği sarayda yükselmiş Saraybosna yakınlarından gelen akıllı ve zeki bir domuz çobanının oğlu olan Rüstem Paşa'yla evlenmişti. Hürrem'in olduğu kadar onun da Sultan Süleyman'ın en sevdiği oğlu Mustafa'nın 1553'te idamına giden yolda rolü olduğu söylenir. Rüstem Paşa muhtemel huzursuzluğu önlemek amacıyla bir müddet kendini geri plana çekmiş iki yıl geçmeden yeniden sadrazam ilan edilmişti. O andan itibaren devlet hazinesini doldurmakta başarılı olduğu biliniyor. Hoşa gitmeyen mali önlemler almıştı, ayrıca ortalıkta rüşvet konusunda da başarılı olduğu söylentileri dolaşıyordu.

Van Busbeck, "Zekâsı ve kurnazlığıyla Sultan Süleyman'ın ününe çok katkıda bulundu," diye yazdı. "Sadrazam olarak planlanan bütün işlerde parmağı bulunduğu için sultanın ruhunu ve isteklerini hiç zorlanmadan etkileyebiliyordu." Busbeck'e göre sadrazamlığın yüksek pozisyonuna layık olmadığı söylenemezdi ancak aşırı cimriliği ismini lekeliyordu. "Sarayın bahçesindeki otların, güllerin, menekşelerin satışından bile para kazanıyordu," diye yazdı Van Busbeck. Habsburg sefiri güvenilir bir kaynaktan sarayda sadrazamın biriktirdiği paraların saklandığı özel bir oda olduğunu

4 Ülkü Altındağ bana Ankara'da çeşitli bakanlıklardaki arşivlerde bulunan Osmanlı Devleti'ne ait daha milyonlarca belgenin incelenmesi gerektiğini söyledi. Arşiv ve kaynak araştırmalarını "Bizim yaptığımız okyanusa düşen bir yağmur damlası kadar," diye yorumladı.

öğrenmiş. Hazine odasının kapısının üstünde şu sözler yazılıymış: "Buradaki paralar Rüstem'in fedakârlığıyla edinilmiştir."

Rüstem Paşa'nın meşhur bir selefi vardı; iktidarın gölgesinde padişahı geçmek isteyen bir adam, padişahın kardeşi Hatice ile evli olan İbrahim Paşa. Her ne kadar Arnavutluk'ta anne babasının Arnavut olduğu iddia edilse de İbrahim Paşa bugün Yunanistan'da kalan Parga'da doğmuştu. Altı yaşındayken köle olarak Manisa'da satılmış. Şehzade Süleyman Manisa'da sancak beyliği yaptığı sırada aralarında çok sıkı bir dostluk doğmuş, bu dostluk sayesinde İbrahim bir süre sonra saray hiyerarşisinde yıldırım hızıyla yükselmişti. 1523'te sadrazamlığa getirilmesinden kısa bir süre sonra Anadolu ve Rumeli Beylerbeylikleri ve seraskerliğe kadar getirildi. Son göreviyle Avrupa'daki Osmanlı topraklarının ve Osmanlı Ordusunun başındaki en güçlü kişi oldu. Saray çevrelerinde ona Frenk İbrahim deniyordu. Türk çevrelerinde Batı Avrupa'dan gelen bütün göçmenlere Frenk denirdi.

1533'te barış müzakereleri için İstanbul'a gelen Flaman Sefir Cornelis de Schepper gibi başka birçok sefir için de Yüce Kapı'nın perdeleri arkasındaki gerçek güç onun elindeydi. İbrahim Paşa'nın birkaç yıl sonra Sultan Süleyman ile Fransa kralının İtalya'ya karşı ortak saldırısıyla sonuçlanacak sözleşmenin gerçek mimarı olduğu kabul edilir. Sadrazam, kendi sonunu getirecek kötü bir özelliğe sahipti; giderek artan bir megalomaniye yakalanmıştı. Yıllar boyunca biriktirdiği güç ve zenginlik bu tür zenginliklere alışık olan Venedik, Ceneviz, Prag ve Brüksel'deki çevrelerde bile aşırı bulunuyordu. 1526'da Budin'den getirterek büyük bir zafer edasıyla Hipodrom'daki sarayının önüne diktirdiği Diana, Apollon ve Herakles'in üç bronz heykeli bu büyüklük duygusunun doruk noktasıydı. Parmakları kıymetli yüzüklerle süslüydü. Sultandan daha zarif giyiniyordu. Düzenlediği şenlikler ses getiriyordu. 1524'te padişahın kız kardeşiyle yaptığı evlilik töreninde yurtiçinden ve yurtdışından akrabalar ve seçkin misafirler iki hafta boyunca Atmeydanı'na gelip gitti.

Sultan Süleyman, 1530'da her şeye rağmen gücün kimin elinde olduğunu göstermek amacıyla üç oğluna on sekiz gün süren bir sünnet töreni düzenletti. Havai fişekler patlatıldı. Yüksek mevki sahibi yabancı misafirler şatafatlı alaylara şahit oldu. Aslanlar, zürafalar ve sırtlanlar evcil hayvanlar gibi gösterildi. Hipodrom'da yapılan savaş oyunlarında askerler olağanüs-

tü gösteriler yaptı. II. Mehmed'in 1460'ta Trabzon'un fethinden getirdiği Uzun Hasan çadırı, I. Selim'in 1514'te Çaldıran Muharebesinden getirdiği Şah İsmail çadırı ile 1517'de Selim'in el koyduğu Memluk Sultanı Kansu Gavri'nin çadırıyla askeri zaferler, sembolize edildi.

Ancak hem ev sahibini hem de misafirleri en fazla İbrahim Paşa ile iki vezirin, Ayas Paşa ve Kasım Paşa'nın hediyeleri etkiledi. Görenlere göre hediye yüz altmış kıymetli taştan oluşuyordu ve toplam değeri 40.000 altındı. Bu küçük hediyeyi 500 yeniçeri ancak taşıyabildi. Padişahın daha sonra sadrazama hangi şenliğin daha güzel ve gösterişli olduğu sorusuna, İbrahim Paşa bir müddet düşündükten sonra, "Benimki, çünkü siz katılımınızla onurlandırmıştınız," diye diplomatik bir cevap verdi.

Harvard Üniversitesinde İslam Sanatı ve Mimarisi profesörü olan Gülru Necipoğlu, "Sultanı şan ve gösteriş konularında Avrupa'nın krallarıyla yarıştırmak İbrahim Paşa'nın göreviydi," diye ifade ediyor. Bu görevi giderek kişiselleştirdi. Sultan yerine kendini şan ve gösterişe sevk etti. Venedik Balyosu Pietro Bragadino, "Önüne gelen her lüks nesneyi satın alıyordu," diye yazmıştı. Şimdi Türk ve İslam Eserleri Müzesini barındıran İbrahim Paşa'nın sarayında, yanında İtalyan zevk ve sefa bahçelerindeki gecelerin renksiz kaldığı, etkileyici şenlikler düzenleniyordu. Necipoğlu bu şenlikleri, "Evi, yetenekli ve zarif erkeklerin aşk, şarap, müzik ve kültürel içerikli sohbetler için bir araya geldikleri şiir bahçesinin tam anlamıyla dışavurumuydu. Cömertliği sayesinde devletin gerçek gücü görünür hale geliyordu," diye açıklamış.

Sultanla dostluğu bir dramla bitecekti. Sultan Süleyman İbrahim Paşa'nın sadrazamlığa atanmasından on üç yıl sonra ona verdiği adını bir camiyle onurlandıracağı sözünü bir fetva çıkartarak geri aldı. Geleneğe göre binanın yapılması için kişi hayattayken sipariş edilmesi gerekiyordu. Aslında bu fetvayla padişahın eniştesinin ölüm kararı çıkmıştı. Sultan Süleyman kendisini 15 Mart 1536'da iftar yemeğine davet ettiğinde sadrazam olacaklardan habersiz, sultanın özel dairesine girmişti. Başka geceler de olduğu gibi o gece de sarayda kaldı. Ertesi sabah yatak odasında ölü bulundu.

Gözden düşmesinin en önemli nedeni Irakeyn seferiydi. İstanbul'a döndükten sonra Defterdar İskender Çelebi'yle askeri sefer için yapılan yüksek harcamalar konusunda anlaşmazlığa düşmüştü. Geri planda Hürrem'in

oynadığı rol de yadsınamaz, sadrazamın pozisyonu giderek daha da güçlenmişti. İbrahim Paşa entrika ve dedikodularla kaybetmeye başladığı pozisyonunu geri kazanmaya çalışıyordu. Hürrem, kocasını İbrahim Paşa'nın hanedanın geleceği için bir tehdit haline geldiğine ikna etti. Tek çözüm vardı, o da ölümdü.

O dönem Osmanlı devlet politikası konusunda uzman sayılan tarihçi Mehmet İpşirli ile İstanbul'da yaptığım bir sohbette, "İbrahim Paşa'nın iktidar hırsı çok güçlüydü," dedi. "Yanlış fikirleri vardı. Kendini neredeyse sultanın yerine koymuştu. Sarayın içinde ondan şikâyetçi olan çoktu. Dışarda mevki sahibi kişiler de onu entrikacı olarak görüyorlardı. Bütün bunlar Sultan Süleyman'ın onu yok etmesiyle noktalandı. " Topkapı'ya ilk ziyaretim sırasında kısaca konuşma fırsatı bulduğum arşivci Ülkü Altındağ, İbrahim Paşa'nın başına gelenleri, onun istenmeyen, haddini aşan davranışlarda bulunmasına, bağlıyor. "Gerçek sebebini bilemeyiz, her şey sultanın özel dairelerinde geçiyordu. Şahit yoktu. Resmi belgelerde sadece boğdurulduğu yazıyor." Sadrazamın mezarının nerede olduğunu da bilmiyoruz. Onuruna bir cami de yaptırılmadı.

Esma Tezcan,[5] sadrazamı konu alan tezinde kendini beğenmişliğinin cezalandırıldığını vurguluyor. Tezcan, İbrahim Paşa'nın birçok ayrıcalık ve hakları olduğu sonucuna varmış. O da sarayda onun davranışlarıyla ilgili hoşnutsuzluğa değiniyor. Yabancı ziyaretçilerin birkaç defa kabul töreni esnasında zil zurna sarhoş bir İbrahim Paşa'yla karşılaştıklarını anlatıyor. İktidar hırsının ve Hürrem'in entrikalarının yanı sıra Tezcan, sadrazamın Defterdar İskender Çelebi'nin ortadan kaldırılması emrini vermesini de onun sonunu hazırlayan bir sebep olarak görüyor. Esma Tezcan, İbrahim Paşa'nın Bağdat'ta bir emri padişaha ait tuğra ile imzalamasını bardağı taşıran son damla olarak görüyor. Önceden sultana danışılmadan yapılan amansız bir günah.

Komplo

Bir de kardeş katilleri meselesi var. Erasmus ve dönemin Avrupalı aydınları kardeş katlinden nefretle söz ederken Osmanlı çevrelerine göre

5 Esma Tezcan, "Pargalı İbrahim Paşa çevresindeki edebi yaşam" konulu teziyle Bilkent Üniversitesinden mezun olmuş.

kardeş katli aile içi ihtilafları engellemek amacıyla gerekli bir adet olarak kabul ediliyordu. Halefini genellikle sultan gösteriyordu. Halefin mutlaka en büyük oğlu olması gerekmiyordu. En sevdiği ya da okçulukta becerikli olan oğlu da halef olabiliyordu. Veliahtın üvey kardeşinin de babasının seçimine isyan ettiği oluyordu (Sultan Süleyman döneminden önce her cariyeden en fazla bir çocuk edinilirdi). Böyle nedenlerle birkaç defa iç savaşın eşiğine gelinmişti. Sonunda Allah'ın tercihini yaptığı söylenerek istenmeyen kardeş çocukları ile birlikte yok ediliyordu.[6] İpek iple boğarak öldürmek tercih edilen yöntemdi. İslam uzmanı Bernard Lewis bunu "Kutsal bir ölüm cezası biçimi" olarak görüyordu, çünkü gelenek sarayda ya da sultan otağında hanedanın kanının akmamasını öngörüyordu.

Hürrem'in en büyük, Sultan Süleyman'ın da en sevdiği oğlu olduğu söylenen Mehmed bu nedenle babasının yerine geçecek kişi olarak görülüyordu. İdamdan kurtulacaktı ama çiçek hastalığından öldü. Vakitsiz ölümü, yaşanacak aile dramının uvertürüydü sanki. 1553'te Mehmed'in üvey ağabeyi Mustafa sarayda darbe yapmaya hazırlandığı şüphesiyle boğularak öldürüldü. Bu olay Osmanlı Hanedanı tarihine en esrarengiz entrikalardan biri olarak geçecekti. Topkapı Sarayı'nda bu komplonun arka plandaki başrollerinde Rüstem Paşa ile Hürrem'in olduğu biliniyor. Mustafa'nın sadakatine ilişkin dedikodu ve yalanlar üretilerek onun veliahtlığına böylece engel olundu. Onun yerine Sultan Süleyman'ın yerine geçmek Hürrem'in hayattaki iki oğlundan biri, Bayezid ya da Selim'e nasip olacaktı.

İki yıl sonra Van Busbeck'e Amasya yolculuğunda eşlik eden Alman Yazar Hans Dernschwam infazdan önceki dedikoduları anlatmış. Şehzade Mustafa'nın yönettiği bölgede halk gizlice Kızılbaşlara ya da onun ifadesiyle Kazul Başa'lara pek itibar ediyormuş. Alman yazar Türklerle Kızılbaşlar arasında sürekli gerginlik olduğunu, "Türk'ün topları olmasaydı Kızılbaşlara çoktan yenilmişti," diye yazmış.

Sultan Süleyman'ın 1541'de ordusuyla Budin'e doğru yola çıkmasından sonra, Amasya'da sancakbeyi olarak bulunan büyük oğlu Mustafa'nın bir ayaklanma hazırlığında olduğu dedikoduları çıktı. Kızılbaş ve Bektaşilerin

6 Bu töreyi tam şiddetiyle uygulayan III. Mehmed oldu. 1574'te tahta geçince on dokuz kardeşini ve on beş hamile cariyeyi öldürtmüştü.

daha önce de başkaldırdıkları bölgede kendi ordusunu kurmasını önlemek için Mustafa'nın şehir surları dışına çıkması yasaklanmıştı. Aile dramının son perdesi yıllar sonra 1553'te Konya Ereğli'sinde Sultan Süleyman'ın üçüncü İran seferine hazırlandığı günlerde oynanacaktı. Annesinin bütün ikazlarına rağmen Mustafa babasının çağrısına kulak verip Ereğli'de ona katılmaya karar verdi ve 27 Eylül'de saltanat otağında boğazlanarak öldürüldü. İki sadık yardımcısı da aynı kadere kurban gitti. Her ne kadar Mustafa'nın oğlunun annesiyle Bursa'ya gitmesine müsaade edildiyse de o da orada öldürüldü.

Van Busbeck kulağına gelen bilgilere dayanarak bu ölümle ilgili yazdığı ilk mektubunda ayrıntıları ve dramatik ögeleri aktarmaya büyük özen gösterdi. Mustafa konaklama yerine vardığında babasıyla değil onu öldürecek olan yedi dilsiz cellatla karşılaştı. "Çadıra girer girmez üstüne atlayıp bütün güçleriyle ipi boynuna geçirmeye çalışmışlar," diye yazmış Van Busbeck. Mustafa beklediklerinden daha dirençli çıkmış. Trajedinin geçtiği yerden çadırın bir perdeyle ayrılmış başka bir bölümünde bulunan Sultan Süleyman içeriye bakıp cellatlara acele etmelerini emretmiş. "Bundan sonra korkup iki misli güç harcayarak zavallı Mustafa'yı yere yatırmışlar ve ipi boynuna geçirip boğazlamışlar."

Macaristan'ın Peç kentinde doğmuş Boşnak kökenli İbrahim Peçevi yarım asır sonra üvey kardeşlerinin Mustafa'yı kıskandıklarını yazdı. Kıskançlığın sebebi Mustafa'nın kendini orduya sevdirmesiymiş. "Askerlerin çoğu akıllarıyla ve yürekleriyle ona bağlanmıştı," diyor Peçevi. Mustafa'nın öldürülmesinden kısa bir süre önce Venedik Sefiri Navagero Mustafa çok sevildiği için onun bir cinayete kurban gitmesi ihtimalini düşünmek için bir sebep olmadığını yazmıştı. Demek ki Navagero İstanbul'un saray entrikaları konusunda yeterince bilgi sahibi değilmiş.

Amasya'da bu öldürülme haberi kaygıyla karşılandı. İnsanlar Mustafa'yı bilgili, sempatik ve terbiyeli bir veliaht olarak görüyorlardı. Padişah huzursuzlukları kontrol altında tutmak ve Kızılbaşların ayaklanma heveslerini bastırabilmek için 1554-1555 kışını Amasya'da geçirmeye karar verdi.[7] Oğlu Mustafa'nın öldürülmesinden sonra Mahidevran Osmanlının eski başkenti Bursa'da hayatını sıkıntı içinde sürdürdü. Ancak Hürrem Sultan'ın 1558'de ölümünden sonra Mustafa'nın üvey kardeşi Selim'in ara-

7 Kızılbaş sorununa ilişkin daha fazla bilgi için bir sonraki bölümdeki 5. dipnota bakınız.

ya girmesiyle daha fazla maddi destek almaya başladı. 1581'de öldüğünde oğlu ve torununun yattığı türbeye defnedildi.

Taht kavgası

Mustafa ile üvey kardeşi Cihangir'in ölümünden sonra geride kalan iki oğul, Bayezid ve Selim arasındaki ardıllık kavgası ateşlendi. Dram, entrika, ihanet, ama şiirsel mektupların da yer aldığı bu anlaşmazlık bir meydan savaşına hatta ölüm cezalarına kadar uzandı. Mustafa henüz ölmeden Sadrazam Rüstem Paşa ile anne babasının tercihi Bayezid idi. Selim'in 1544'te Manisa sancakbeyi olarak atanmasıyla durum değişti. Von Hammer-Purgstall'ın dediğine göre bu atama, hükümdarlığa giden yolda önemli bir adımdı. Aslında Amasya, sınırdaki Rum Vilayetinin başkenti olarak müstakbel veliahtın ilk yöneticilik ve askeri komutanlık deneyimini edinmesi için uygundu. Ancak 1534'te Bağdat düştükten sonra Amasya bu önemini yitirmişti. Manisa İstanbul'a daha yakındı. Müstakbel veliahtın başkente olabildiğince yakın olması daha önemliydi. Padişahın ani ölümü üzerine Boğaziçi'ni ilk geçen oğlun tahta çıkma şansı daha büyüktü.

Bayezid ile Selim arasındaki rekabet 1553'te Mustafa'nın katlinden sonra daha da arttı. Bu sırada Şehzade Mustafa olduğunu iddia eden ve Düzmece Mustafa olarak anılan biri Selanik ve Yenişehir'deki memnuniyetsiz çiftçiler ve askerlerden kendi ordusunu oluşturmaya çalışıyordu. Düzmece Mustafa'nın maskesinin düşmesinden ve öldürülmesinden sonra Sultan Süleyman, Bayezid'in Selim'e karşı pozisyonunu sağlamlaştırmak için isyancıların lideriyle işbirliği yaptığını öğrendi. Bayezid'in derhal ihanetle suçlanmaktan kurtulmasını Hürrem'in sağladığı sanılıyor. Bu durumda Sultan Süleyman'ın tercihinin Selim olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Hürrem'in 1558'de ölümünden sonra Selim'in pozisyonu daha da güçlendi. Bayezid ise annesinin ölümüyle saraydaki son destek ve dayanağını da kaybetmişti. Entrikacı Rüstem Paşa'ya güvenemezdi artık, Mustafa'nın idamından sonra o da haklı olarak geri plana çekilmiş ve sadrazam olarak iktidar sahnesine dönmüştü. Rüstem Paşa pozisyonunu tekrar tehlikeye atmamak için ardıllık meselesinde yeni gelişmeleri beklerken tarafsız bir tutum sergiliyordu.

Hürrem'in ölümünden sonra taht meselesi bir çıkmaza girdi. Ba-

yezid artık babasının desteğine güvenemiyordu. Sultan Süleyman Selim'i Konya'ya tayin ederken Bayezid'i Amasya sancakbeyi olarak atayınca padişahın tutumu açıkça belli oldu. Bayezid İstanbul'a daha yakın olan Kütahya'da ikamet etmekteyken o kadar uzağa, Amasya'ya gönderilmesine şiddetle karşı çıktı. Yetki ve para istemek için babasına mektuplar yazıyor, cevap beklerken de taşınma işini erteliyordu. Bayezid ancak padişahın bazı vaatlerde bulunmasından sonra kendine yakın olanlarla ve ordusuyla isteksizce ve ağırdan alarak yeni ikametgâhına taşındı.

Amasya'ya varıldığında baba oğul arasındaki ilişki kesin olarak bitmişti. Padişah vaatlerinin tamamını yerine getirmezken Bayezid da taht kavgasını sürdürmek amacıyla 15.000 askerlik bir ordu oluşturmuştu. İşte şimdi fırsatçılığıyla bilinen Rüstem Paşa'nın tercihinin Selim'den yana olduğunu belirtmesinin tam zamanıydı. Sultan Süleyman sadrazamın verdiği akla uyarak daha iyi ve daha büyük bir ordu kurması için Selim'e para aktardı. Aynı zamanda Bayezid, çıkartılan bir fetvayla padişaha itaatsizlik, askerleri kandırma ve halkı sömürmekle suçlandı. Esasen bu fetva onun ölüm fermanıydı. Şeriata göre artık herkes Bayezid'e kılıç kaldırabilirdi.

Bayezid rüzgârı tersine çevirmek amacıyla ve babasını yumuşatabileceği umuduyla son bir defa ona şiir biçiminde uzun bir mektup yolladı:

Ey seraser âleme Sultan Süleyman'ım baba,
Tende Canım, Canımın içinde cananım baba,
Bayezîd'ine kıyar mısın benim canım baba
Bigünahım, Hak bilür, devletlü sultanım baba.

Derhal şiir olarak gelen cevap şöyle başlıyordu:
Ey demeden mazhar-ı tuğyan ü isyanım oğul,
Takmayan boynuna hergiz tavk-ı ferman'ım oğul,
Ben kıyar mıydım sana ey Bayezid Han'ım oğul,
Bigünahım dime bari, tevbe kıl canım oğul.

Fayda etmedi. Babalarının doğrudan araya girmesine fırsat kalmadan iki oğul arasındaki rekabet Mayıs 1559'da Konya yakınlarında Bayezid'in

yenilmesiyle sonuçlanan bir meydan savaşında son buldu. Bayezid önce kendine sadık kalanlarla Amasya'ya geri çekildi, ardından İran'a kaçtı. Şah Tahmasb kendisini hediyelerle ve sevgi dolu jestlerle kabul etti. Ama kısa bir süre sonra Tahmasb, sultanın oğlunun elinde olmasının ona siyasi bir avantaj sağlayabileceğini fark etti. Babasından sonra Selim'in tahta geçeceğini tahmin ettiği için babasıyla değil doğrudan Selim'le pazarlık etmeye başladı. Tahmasb en başta Bağdat'ı geri istiyordu. Selim, Konya'dan Kütahya'ya taşındıktan sonra İran'dan gelen büyük bir heyeti kabul ederek bir anlaşma imzaladı. Buna göre Selim, tahta geçmesi halinde 1555'te babasıyla Şah arasında imzalanan Amasya[8] antlaşmasına tamamen sadık kalacağını vaat ediyordu. Bağdat Osmanlının elinde kaldı. Ama Kars şehri yüklüce külçe altın karşılığında şaha geri verildi.

Kısa bir süre sonra, Ağustos 1562'de Bayezid ve dört oğlu Orhan, Osman, Abdullah ve Mahmud iade edildiler. Aynı gün Selim'in emriyle önce Bayezid sonra oğulları boğazlanarak öldürüldü. Bayezid'in son bir kez oğullarını görme isteği kabul edilmedi. Geleneğin aksine beş kişi Bursa veya İstanbul'da değil Amasya'dan pek de uzak olmayan Sivas'a gömüldüler. Böylece Sultan Süleyman'ın hayatının en tartışmalı ve zor dönemlerinden biri son buluyordu. Hem bu meselenin kendisini, hem de meselenin bu noktaya gelmesine yol açan geçmişi anlayabilmek için yeterince belge ve tanıklık mevcuttur. Ancak Sultan Süleyman bir oğlunun öldürüldüğünü ikinci defa duymaktadır. Hem oğlunun hem de dört torununun öldürüldüğünü duyduğunda neler hissettiği bir muamma olarak kalacaktır.

8 Şehzadeler şehri konulu bölüm tamamıyla Amasya'daki olaylara ayrıldı.

Beşinci Bölüm

MOHAÇ TRAVMASI

Budapeşte ile Belgrad arasındaki Tuna Nehri'nin batı kıyısında sevimli bir kent olan Mohaç'ın huzuru 29 Ağustos 1526 sabahının erken saatlerinde şiddetle bozuldu. Her ne kadar o güne kadar istihkâm alanında Temeşvar, Bács, Peç ve Zigetvar gibi adını duyurmamış olsa da Mohaç o gün Avrupa tarihine geçecekti. Tuhaf bir rastlantı sonucu köyün biraz dışında Kral II. Lajos'un zayıflamış ordusu ile çok güçlü Osmanlı ordusu karşı karşıya gelmişti. Belgrad'ın düşüşünün üstünden sadece beş yıl geçmişti ama şimdi Sultan Süleyman'ın Avrupa'nın diğer bölgelerini hedef aldığı anlaşılıyordu. Sürekli yağan yağmurdan dolayı ordunun kuzeye giden yolculuğu uzun sürüyor, işler planlandığı kadar hızlı gitmiyordu. II. Lajos ordusuyla hızlıca güneye gitmek istiyor ancak takviye beklediği için yavaş ilerliyordu. Bu nedenle iki ordu belirleyici savaş için Mohaç yakınlarında birbirleriyle karşılaşacaklardı. Sadece Macaristan'ın değil, tüm Avrupa'nın geleceği tehlikeye giriyordu. Bu mücadele tek bir savaşla sona ermeyecekti.

Osmanlı ordusu çok büyüktü. Birçoklarına göre beş yıl öncesinden daha etkileyiciydi. Avusturya alarma geçmişti. Almanya'da çanlar her zamankinden daha yüksek çalınıyordu. Roma'da sürekli dua ediliyordu. Erasmus sesini yükseltiyor, Luther uyarıyordu. Avrupa tıpkı Konstantinopolis gibi düşecek miydi? Tehlikeye rağmen Macarlara yardım gelmedi. Dost olan hiçbir kral II. Lajos'un ısrarla talep ettiği birliği göndermiyordu. Büyük Türk'ün ordusunun herhangi bir şekilde durdurulabilmesi ihtimali yoktu.

Padişah 23 Nisan'da İstanbul'dan ayrılmıştı. Saraydaki müneccimbaşı hareket için o günü tavsiye etmişti. O gün belki de rastlantı sonucu kâfirler ülkesinde ejderha öldüren Aya Yorgi [Aziz George] günüydü. Padişahın üçüncü ve belki de en belirleyici seferine çıkışı halkın büyük ilgisini çekmişti. Büyük davulun güçlü sesi Haliç'in karşı kıyısında bile duyulmuştu. Büyük zillerin şıngırtısı yeniçerilerin mehter marşının üzerinden şimşek gibi yükseliyordu. Beyaz atının sırtındaki padişaha eşlik eden vezirler, komutanlar ve askerler kilometrelerce uzunluğunda bir alay oluşturuyordu.

Sayıları kimi bilgilere göre 100.000 kimine göre 200.000 kadardı. Bu kadar büyük bir ordu daha önce Orta Avrupa'ya girmemişti.

Sadece 200.000 mi? Budapeşte Üniversitesinde Türkoloji profesörü ve Macaristan'ın Osmanlı dönemi konusunda tanınan ve çağımızın önemli yazarlarından Géza Dávid'in bu rakamlarla ilgili ciddi tereddütleri var. Ona göre, Osmanlı tarafında en fazla 50.000, Macar tarafında ise daha az asker varmış. "Bütün diğer sayılar efsaneleştirme ya da propaganda ürünüdür." Dávid bu görüşünü Türk ve Macar arşivlerinde yeni yapılan araştırmalara dayandırıyor. Ayrıca abartılı rakamların lojistik bilgi eksikliğinden kaynaklandığını düşünüyor. "50.000'den fazla olması mümkün değildi. Her gün 100.000 hatta 200.000 askere nasıl yemek yedirilir?"[1]

Sağduyu, Macaristan'ın Marksizmin etkisinde olduğu yıllarda sosyolojinin, burjuvazinin ürettiği sahte bilim dalı olarak algılanması nedeniyle sosyoloji okuyamayıp asker olan Géza Perjés'e göre bir şey değildir. Perjés 1989'da, askeri yönlere ağırlık verdiği *Fall of the Medieval Kingdom of Hungary* (Ortaçağ Macar Krallığı'nın Çöküşü) adlı eserini yayınlamıştı. Perjés'e göre Osmanlı ordusu lojistik ve erzak işlerini görenler hariç 150.000 kişiden oluşuyordu. Yolculuk sırasında atlar ve develer de besleniyor, askerler için taşınabilir fırınlarda ekmek pişiriliyordu. Bu 150.000 kişinin üçte ikisini süvari birliği oluşturduğuna göre Osmanlı ordusunda 100.000 at vardı. Buna 12.000 ile 13.000 ton arasında yemek ve mühimmat taşıyan 100.000 beygir ve 30.000 deveyi de eklemek gerekir.

Perjés asker alayının toplam uzunluğunun 300 kilometre olduğunu ve Edirne'den Belgrad'a yolun 50 ila 70 gün sürdüğünü tahmin ediyordu. Ordu her bakımdan disiplin içinde ilerliyordu, yolda duraksama ya da tıkanıklığı önlemek için birbirlerinden birkaç günlük uzaklıkta ilerleyen birkaç kola ayrılmıştı. Yol boyunca yağmalama veya tarlalardan ürün toplamaya ağır ceza veriliyordu. Yüzlerce top, binlerce deve, öküz ve attan oluşan bu ordu kervanının görüntüsü Balkan halkını unutamayacağı kadar etkilemişti.

1 Osmanlı ordusu konusunda her zaman birçok varsayımda bulunulmuş. İnalcık'a göre 6.000 süvari, 12.000 yeniçeri ve 40.000 de tımarlı sipahi varmış. Ortaylı ordunun en fazla 100.000 ila 150.000 kişiden oluştuğunu düşünüyor.

Ordu zorluklar içinde ilerliyordu. Seksen gün boyunca yağmur ve çamura batıp çıkarak ulaştıkları Tuna'yı da geçtikten sonra iki hasım ordunun arasında sadece Drava Nehri kalmıştı. Sultan Süleyman nehrin kıyılarında, Eszek civarında (Bugünkü Hırvatistan'da Osijek) kâfirlerle boy ölçüşeceklerini varsayıyordu. Peki, II. Lajos'un ordusu neredeydi? Askeri casuslar düşmanın hiçbir yerde görünmediğine dair haberler getiriyordu ve anlaşılan bu haberler doğruydu. Aralarındaki sürtüşmeler ve katılım eksikliğinden dolayı II. Lajos'un ordusunun seferberliğe hazırlanması uzun sürüyordu. Macar kralı, ordusu Eszek yakınlarına geldiğinde Tolna'da yani Szekszárd'ın birkaç kilometre kuzeyinde hâlâ takviye birliklerini bekliyordu. İki ordu arasındaki mesafe yüz yirmi kilometreydi. Mohaç iki ordunun tam ortasında kalıyordu. Kralın yardım çağrılarına cevap gelmemişti. İngiltere kralına, "Derhal takviye gelmezse, krallığımı kaybederim," diye bir uyarı sinyali yollamıştı. Eniştesi Ferdinand'ın gönderdiği destek devede kulak sayılırdı. Çaresizlik içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırlarına saldırmaları için İranlılara haber salmıştı. Eğer bu gerçekleşseydi Sultan Süleyman geri dönmek zorunda kalacaktı. Ama bu çabası da sonuçsuz kaldı. Macar soylularından da hayır çıkmadı. Şövalyelerin çoğu evlerinden çıkmadı. Peki, Erdel voyvodası, János Zapolya 60.000 kişilik ordusuyla nerede kalmıştı?[2]

Eszek'in ilerisinde Drava'nın üstünde 332 metre uzunluğunda 2,4 metre eninde kayıklardan bir köprü düşmanın taciz ateşine maruz kalmadan İbrahim Paşa yönetiminde oluşturuldu. Köprü beş günde tamamlandı. Ordunun sorunsuzca karşıya geçmesinden sonra da kaldırıldı. Geri dönüş yolu yoktu. Yirmi kilometre ilerde, Drava'nın Tuna Nehri'yle birleştiği yerde, Lajos'un bu arada güneye inmiş olan ordusu saldırıya hazır bekliyordu. Bir tarafta İstanbul'dan gelmiş muazzam bir askeri güç, diğer tarafta onun yarısından az, bölünmüş, savaş sanatında ortaçağdan henüz tam çıkmamış Hıristiyanların düzensiz ordusu bulunuyordu. Böylece Mohaç 29 Ağustos'ta

2 Erdel, yedi Saks valisi tarafından kurulduğu için Zevenburgen veya Siebenbürgen de denilen, 16. ve 17. yüzyıllarda bir voyvoda tarafından yönetilen, Macar dilinin konuşulduğu ve Habsburglarla Türkler arasında çekişme konusu olan bir prenslikti. Her ne kadar bazı yıllar Habsburg egemenliğine girse de her zaman Osmanlıya vergi vermekle mükellefti. 1691'de kesin olarak Habsburg'un yönetimi altına girdi. Bölge 1867'de Macaristan'a verilmişken 1919'da Macarlar tarafından Romanya'ya terk edildi. O zamandan beri burada Macarca konuşan bir çoğunluk yaşıyor.

iki dünyanın karşı karşıya geldiği yer oldu, günümüz Macaristan'ında bu tarih her yıl kara bir leke olarak anılıyor.

Çiçek açan kılıçlar

Arşivlerde Mohaç Muharebesini araştırdığımızda farklı yorumlarla karşılaşıyoruz. *Süleymanname*'de savaşın otuz şövalyenin bir gece sultanı öldürme niyetiyle yanına girmesiyle başladığı yazılıyor. Sultan Süleyman bu saldırı sırasında bunlardan üçüyle göz göze gelip bir düşman okuyla yaralanmış. Yazılanlara göre, yaralı padişah kılıcıyla düşmanlarını kahramanca uzaklaştırmayı ve sonrasında da öldürmeyi başarmış. Buradaki yoruma göre eşit güçte bir karşılaşmadan söz edilemezdi, Macar ordusunun bu disiplinli askerler, manevrası kıvrak süvariler ve güçlü topçular karşısında hiçbir şansı yoktu. Kısa bir süre sonra yaşanan muharebede Macar ordusunun büyük bir bölümü yok edilmiş, kalanlar Karasu bataklığına kaçmıştı. 25.000 asker ağır donanımları sebebiyle boğulmuştu. Türk tarafı sadece 150 kayıp vermişti.

Kemalpaşazade daha sonraları yazdığı vakayinamede katliamı şu şiirsel cümlelerle tasvir ediyordu: "Akıncılar saldırıya karıştığında kan denizinde dalgalar oluştu. Kırmızı tepecikler savaş meydanını bir lale tarlasına dönüştürdü." Kemalpaşazade gündelik hayatında Budin ile Mohaç arasında bulunan Kalocsa'da başpiskopos olan Macar Komutanı Pál Tomori'ye de büyük övgüler yağdırıyordu. "Demirden yaratılmış bir erkek gibi. Dövüşürken yenildikçe daha büyük bir inatla kendini savunuyor. Savaşın pençelerine ve atılan taşlara karşı kendini bir yılan ya da bir fil gibi savunuyor. Yara içinde kalmış bir köpek gibi kendini toparlayıp tekrar savaşa giriyor, fillerin, aslanları ve kaplanları kaçıran haykırışlarına benzer çığlıklar atıyordu."

Kemalpaşazade bunları kendinden beklendiği gibi yazıyor, padişah ve sadrazamı övüyordu. "Kâfirler için bir trajedi olan İslamın bu fevkalade, en şanlı zaferi, savaşı seven komutan ile her zaman temkinli, kana susamış, mızrağı güçlü, şahin gagasına benzeyen kılıcıyla, cesur aslanın pençeleri gibi mücadele eden İbrahim Paşa'ya atfedilmeli." Peçevi, padişahı cihanı aydınlatan güneşe benzetirken, sadrazamı da gövdesinde kılıçların açtığı bir serviye benzetiyordu.

Macar yorumlara göre II. Lajos Hıristiyan Avrupa'yı ayaklar altına almak isteyen barbarlara karşı son nefesine kadar savaşarak şerefle ölmüştü. Türk yorumlarında ise II. Lajos 1526 yılında henüz yirmi yaşındayken deneyimsiz, savaş sanatından çok eğlenceden anlayan genç ve hoppa bir hükümdar olarak tasvir ediliyordu. Daha güvenilir kaynaklara göre II. Lajos kaçarken tökezleyen atı üzerine düşünce, atın ve zırhının ağırlığı altında çamurda boğularak hayatını kaybetmiş ve bedeni Tuna Nehri'nin suları çekildiğinde, iki ay sonra bulunmuş. Bir yaşındaki Lajos'la iki yaşındayken evlendirilen Macar Maria hüzün içinde geride kalmış.[3]

André Clot, Sultan Süleyman'ın biyografisinde savaşın ertesi gününü sanki kendisi oradaymış gibi anlatıyor; "Sultan kırmızı bir otağın içinde altın tahtında oturmuş, yerel yöneticilerin kutlamalarını kabul edip görevlerini başarıyla yerine getirenleri ödüllendiriyordu. Aralarında yedi piskopos başının da bulunduğu iki bin kesik baş, sultanın otağının önünde piramit halinde dizilmişti. Dört bini şövalye olmak üzere toplam 30.000 kişinin öldüğü sanılıyordu" (André Clot, *Kanuni Sultan Süleyman*, İstanbul 2011).

Mohaç Muharebesinden yaklaşık iki hafta sonra, 11 Eylül 1526'da Padişah Budin surlarına ulaştı. Macar kalesini doğru dürüst savunacak kimse kalmamıştı, geriye kalan halk da aynı gün teslim oldu. Şehrin korunacağı emrine kimse kulak asmadı. Önemli bir zafer elde edildikten sonra geleneğe göre yeniçeriler üç gün boyunca yağma ve talana alışıktılar şehrin içinden bir tayfun gibi geçiyor zevklerine uygun ne bulurlarsa topluyorlardı. Sadrazam İbrahim Paşa'nın da Budin'de olduğu hissedildi; onun emriyle eski kral Matthias Corvinus'a[4] ait koleksiyonun büyük bir bölümü gemiyle İstanbul'a nakledildi. Ganimetin arasında birçok değerli elyazmasıyla Diana, Apollon ve Herakles'in değerli bronz heykelleri bulunuyordu.

II. Lajos'un ölümünden ve Budin'in düşmesinden sonraki haftalar içinde Macaristan Krallığının başkenti bir kaosun içine düştü. Sultan Sü-

3 Ağabeyi V. Karl'ın ricasıyla Maria 1531'de teyzesi Avusturyalı Margaretha'nın ölümünden sonra Hollanda vilayetlerinin vesayetini üstlenmişti. Bir yıl önce Erasmus Hıristiyan dul eserini (De vidua Christiana) Maria'ya ithaf etmişti.

4 Matthias Corvinus (1440-1490) Macaristan ve Bohemya'nın kralıydı. İtalya'dan Rönesansından etkilendi. El yazmaları ve kitap koleksiyonu çok ünlüydü. Ölümünden sonra arkasında muhteşem bir krallık bıraktı ama çocuğu olmadığı için Türkler gelene kadar, hatta onlardan sonra da Macar tahtı tartışma konusu olarak kaldı.

leyman iki hafta sonra geri çekildi. İstanbul'a acilen dönmesi gerekiyordu, zira İran Şahı İsmail'den destek alan Kızılbaşlar Doğu Anadolu'da ayaklanmışlardı.[5] Saraydan ayrılışında ortaya çıkan iktidar boşluğu ilkönce akıncılar tarafından kullanıldı. Akıncılar, ordunun hücum birlikleriydi, daha ziyade Balkan ülkelerinden gelmişler, ganimet ve köle ticaretinden para kazanan askerlerdi. Şimşek gibi kıvrak atlarıyla arkalarında ölüm ve tahribat izleri bırakarak köyden köye geçiyorlardı. Von Hammer-Purgstall, abartılı olmadığını belirterek Akıncılar tarafından yaklaşık 200.000 kişinin öldürüldüğünü tahmin ediyor.

Mohaç mağlubiyeti ve padişahın apar topar geri çekilmesinden sonra Macaristan monarşisi bir müddet kralsız kaldı. Maria ile Tuna Nehri'nin çamurlarında boğulan II. Lajos'un çocukları yoktu. Kurnaz János Zapolya aynı yıl kendini Macaristan'ın yeni kralı ilan ederek iktidar boşluğunu doldurdu. Bunu yaparken, nefret ettikleri Ferdinand karşısında kendisini iyi bir alternatif olarak gören Macar soylularının desteğini alacağından emindi. Macaristan'da kralların geleneksel olarak tahta çıkma törenlerinin yapıldığı şehir Szélésfehérvár'daki mecliste 10 Kasımda yeni kral seçildi. Ertesi gün Başpiskopos Pavol Várdai, Aziz Stephanos tacını Zapolya'nın başına koydu.

Bu olay, Ferdinand'ın da kendini Macaristan'ın hükümdarı ilan etmesine engel olmadı. Habsburg arşidükü bu davranışını var olan aile bağ-

5 Ayaklanmanın başını, sufi düşünür ve tasavvufçu Hacı Bektaş Veli'nin (1209-1271) gerçek evladı olduğunu iddia eden Kalender Çelebi çekiyordu. Hiçbir zaman bir tarikat kurmayı düşünmediği halde Bektaş'ın ölümünden sonra Orta Anadolu'daki Yörüklerle çiftçilerin arasında müritleri çoğaldı. Bektaşi tarikatı çok kollu yaygın bir sufi topluluğa dönüştü. Hacı Bektaş, aralarına daha sonra yeniçerilerin de katılacağı müritlerin gözünde bir aziz sayılıyordu. Bektaşilerin dini yaklaşımları Şii düşünceleri, İslam ezoterizmi, Şaman halk gelenekleri ve Hıristiyan öğelerin toplamından oluşuyordu. Sünnilerin aksine Hz. Muhammed'in damadı ve kuzeni olan Ali'nin peygamberin gerçek halefi olduğunu kabul ediyorlardı. Bektaşilerle aynı zamanda, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da kendilerini Kalender diye tanıtan mistik bir Türkmen cemaati, gezgin dervişlerden oluşan bir Şii hareketi de ortaya çıktı. İstanbul'da bunlara Kızılbaş denirdi. İsimlerini, başlarına taktıkları Hz. Muhammed'den sonraki on iki imamı simgeleyen on iki dilimli kırmızı başlıklarından aldılar. 16. yüzyılın başlarında Azerbaycan'dan gelerek Anadolu, Irak ve İran'ın bir bölümünü fetheden Safevi Şah İsmail de Şii hareketin lideri olarak görülüyordu. Bektaşiler başlangıçta rahat bırakılmışken Kızılbaşlar dinsiz olarak görüldü. Bektaşi hareketi geniş bir coğrafyaya yayıldığı için Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılmış bir iki yerel ayaklanmanın pek etkisi olmamıştı. 1526'da Kızılbaş lider Kalender Çelebi, Bektaşi hareketiyle birleşik cephe kurmaya çalıştı. Mohaç Muharebesinden kısa bir süre sonra Karaman ve Sivas'ta ortaya çıkan ayaklanmaları Sadrazam İbrahim Paşa bastırdı. Kalender Çelebi binlerce müridiyle beraber burada öldü. Bektaşilere ait tekkeler Osmanlı kontrolündeydi ama müritlerin buralarda aykırı törenleri yapmalarına karışılmamıştı.

larına ve dolayısıyla miras geleneklerine dayandırıyordu. Karısı Anne, ölen II. Lajos'un kız kardeşiydi II. Lajos'un Bratislava'ya kaçmış karısı ise kendi kız kardeşiydi. 16 Aralıkta Pressburg (bugün Bratislava) Meclisi hanedanın taleplerini onayladı. Ferdinand 24 Şubat 1527 günü Prag'da tahta çıktı. İşin ilginç yanı bu töreni de Başpiskopos Várdai'nin yönetmesiydi. O gün Macaristan'ın ikinci bir kralı oldu ve Arşidük Ferdinand da tıpkı II. Lajos gibi Bohemya kralı unvanını aldı.

Hıristiyanlığın kalkanı

Mohaç felaketi yaşanmadan önce Macar tarihinde pek çok şanlı olay vardı. 14. yüzyılda Macaristan Krallığı Avrupa'nın en büyük devletlerinden biriydi. Macarların deyimiyle Mgyarsorgzág, Hıristiyan cemaatini Türk tehdidine karşı korumayı görev edindiği için komşu ülkelerden saygı görüyordu. Dolayısıyla Macar kralların onur verici unvanları vardı; 'Hıristiyanlığın savunucusu' (*defensor christianitatis*), 'İsa'nın şampiyonu' (*athleta Christi*) ya da ' Hıristiyan inancının askeri' (*miles fidei christiane*) gibi.[6]

Yarım yüzyıl sonra Luther'in Protestanlara yapacağı uyarının benzerini, 1480 yılı civarında Macar György, Türklerin gelişini bir vahiy olarak açıklayan yazısıyla yaptı. Onlar Mesih düşmanı kiliseden değiller miydi? Kıyamet gününün yakın olduğunun işaretiydi bu. Ancak doğru inanca dönüş ve günahsız bir yaşam kurtuluşu sağlayabilirdi. Başka dini önderler de benzer teorilere gönderme yapıyorlardı. Her durumda sonuç aynıydı: Macar halkı, kötülük tehdidine karşı durmak için Hıristiyanlığın kalkanı olarak seçilmişti.

Ama işler başka türlü sonuçlanacaktı. Türkler Bulgaristan'ı fethetmiş, 1389'da I. Kosova Muharebesinde tarihi bir zafer kazanmışlardı. Yarım yüzyıl kadar sonra Konstantinopolis düşmüş ve Bizans imparatorluğu dünya haritasından silinmişti. Bunu kısa aralıklarla Sırbistan (1459), Yu-

6 Kendilerini Hıristiyanlığın koruyucusu ilan eden sadece Macarlar değildi. 1467'de Polonyalılar Türklere (ve Ruslara) karşı bir *antemurale*'den, yani Hıristiyan Avrupa'nın sınırlarını koruyan ülke olmaktan söz ediyorlardı. 1954'te, ölümünden dört yüz elli yıl sonra Boğdan prensi Büyük Stefan Romenlerin, "Osmanlı istilacılarına karşı elinde silahıyla halkını savunan" en büyük lideri ilan edildi. 1968'de Arnavutluk'ta komünist lider Enver Hoca Arnavutları Osmanlı güçlerine karşı efsanevi bir savaşla savunmuş Gjerg Kastriot'u (Skanderbeg) göklere çıkardı. Enver Hoca onun, Avrupa kültür ve medeniyeti kalkanını temsil ettiğini söyledi. Sırplar 1389'da Türklerle yapılan Polje (Kosova) Savaşında ölen Prens Lazar'ı "şehit ve İsa'nın müridi" ilan ederek biraz daha da ileri gittiler.

nanistan (1460), Bosna'nın bazı bölümleri (1463) ve Hersek (1482) takip etmişti. Avrupa'da bu "vahşi, pagan, tanrı tanımaz Türklere" karşı korku giderek artıyordu.

O yıllarda birçok yemek salonu, balo salonu ya da handa "Keşke Matthias Corvinus hayatta olsaydı" diye iç çekilirdi. Ancak sadece 15. yüzyılda kendini ulusun kurtarıcısı olarak sunan bir hükümdarın hatırası bir direniş için sağlam bir temel oluşturamazdı. O dönemde Macaristan Krallığı'na ait Bulgaristan'ın Varna Limanı'nda yaşanana benzeyen bir mağlubiyet olmuşsa bu felaketin sebebi doğaüstü kuvvetlere atfediliyordu. Matthias'ın babası János Hunyadi, "Düşmanın kurbanı değil tanrının hükmüne kurban gittik. Barbarlar bizi günahlarımızdan dolayı yenebildi," diye yazdı "Cezalandırılmamız Tanrının isteğidir," diye de ekledi.

İnancın bağlayıcı etken olması beklenirken 16. yüzyılın başındaki bölünmüşlük ve iktidar hırsı Macarların Sultan Süleyman'ın ilerleyen ordusuna karşı koyamayışına neden oldu. Kendilerine *natio hungarica* diyen soyluları kendi aralarındaki mücadeleler bölmüştü. Siyasi liderler fırsatçılıkta başarılıydılar, topluma örnek olma görevlerini unutmuşlardı. Daha evvel haçlı seferi idealini destekleyen çiftçiler çaresizlikten soylu ağalarına sırt çevirip açıkça Türklerin tarafını tutmaya başladı. Çiftçilerin çoğu öyle fakir ve sömürülmüş haldeydi ki Türkleri kurtarıcı diye alkışladılar.

Vasal devlet mi?

Bu arada Macar tarihçiler Mohaç'ta olan bitenle ilgili olarak birbirleriyle uğraşıp duruyorlardı. Bu tartışmalara Géza Perjés, şayet II. Lajos Sultan Süleyman'ın teklifini kabul etmiş olsaydı Mohaç faciası kolayca engellenebilirdi diyerek tartışmalara katkıda bulundu. Perjés bu yaklaşımını Sultan Süleyman'ın Macaristan'ı işgal etmek gibi bir hevesi olmadığı varsayımına dayandırıyordu. Sultan eğer vasal devleti olmayı kabul ederse askeri harekâtı durduracağını Macaristan'a bildirmişti. İstanbul'dan fazla uzakta olması dolayısıyla Macaristan'ın işgali çok masraflı olacaktı. Perjés'in bakış açısına göre Sultan 1522'de Rodos'un fethinden sonra Akdeniz'e odaklanmak istiyordu. "Sultan Macaristan'ın bağımsızlığından ve bölgesel bütünlüğünün korunmasından yanaydı. Macaristan'ı Habsburglara karşı tampon

bölge olarak kullanmak istemişti." Perjés'in bu görüşünü birçok Macar tarihçi paylaşıyor.

Ancak Perjés'in tezini savunmak için öne çıkardığı kanıtlar zayıftı. Tek dayanağı, hayatını Mohaç olaylarının ayrıntılarına kadar incelenmesine adamış, daha sonra Estergon başpiskoposu olacak Antal Vrancic'in terekesinden kalan tarihsiz bir belgeydi. Perjés'e göre Sultan Süleyman'ın babasının ölümünden hemen sonra 1520'de ateşkes konusunda Lajos ile pazarlığa oturmak için Macaristan'a bir heyet gönderdiği bu belgeden anlaşılıyordu. Belgede "Papa Türklerle hiçbir şart altında antlaşma yapılmamasını şart koşmamış olsaydı kral mutlaka anlaşmayı imzalayacaktı. Türklerin Macaristan'a saldırması halinde Papa, II. Lajos'un yükünü azaltmak için yeterli kaynak ve askerle destek olacaktı," diye yazılıyor. Perjés'in bu bilgilerden çıkardığı sonuç, kralın kandırılmış olduğuydu.

Macar tarihçiler Pál Fodor ile Géza Dávid, Perjés'in yaklaşımına karşı çıkıyor. Onlar ısrarla Osmanlı stratejisinde Macaristan'ın bir sonraki adım olduğunu savunuyorlar; önce Macaristan, sonra Viyana ve Habsburg Devleti, ardından da Avrupa'nın geri kalanı. Sultanın, masraflı olacağı için Macaristan'a askeri harekât yapmakta bir menfaat görmeyeceğini düşünmek bu iki tarihçiye göre olayların yanlış yorumu. Onların yaklaşımına göre Osmanlı ordusu ülkesinden çok uzak yerlerde de kesinlikle etkin ve topluca hareket edebildiğini ispatlamıştı. İşgalin Osmanlı yönetimi için yüksek masraflara yol açacağı şüphe götürmezdi. Ancak Habsburglara karşı bir vasal devleti savunmak da bir o kadar, hatta belki de daha masraflıydı. Pál Fodor: "Cephe hattı savunması yapan bir devletin masrafları her zaman yüksekti. Cephe 1521'de Sırbistan'dan Macaristan'a taşındığına göre fazla bir şey fark etmeyecekti."

Fodor, sultanın Budin'i daha 1521'de fethetmek istediğinden emin olduğunu söylüyordu. Bu yaklaşımını İstanbul'un Venedik Balyosu Marco Minio'dan gelen haberlere ve başka bilgilere dayandırıyordu. Balyos, Belgrad'ın fethinden sonra paşaların kendisinden Avrupa kraliyetlerinin siyasi yaklaşımları ve Orta Avrupa'daki yolların durumu hakkında bilgi istediklerini yazmıştı. Fodor: "Bundan da anlaşılıyor ki sultan ta o zaman Avrupa'ya saldırmayı planlıyormuş. İlk hedefi Macaristan olmalıydı. Oradan komşu

ülkelere saldırmak daha kolay olacaktı." 1526'da Macaristan'ın sürekli işgalinden vazgeçilmesi sadece Anadolu'daki ayaklanma haberiyle sultanın apar topar İstanbul'a dönmesine bağlanamazdı. Fodor: "Sultan Macaristan'daki direnişin bir günde kırılacağını beklemiyordu. Macaristan'ın ilhakı için siyasi ve idari hazırlıklar henüz tamamlanmamıştı."

Halil İnalcık'ın yaklaşımıysa daha farklı. Ona göre, Sultan Süleyman hem Macaristan'ı hem de Boğdan'ı vasal devlete dönüştürmek istiyordu. İnalcık, "Tuna Nehri'nin uzak kıyılarında tamamen yabancı bir ülkede Osmanlı yönetiminin kurulması epey zor ve pahalıydı," dedi. Daha sonra yapılan askeri harekâtları Habsburgların Macaristan'ı tekrar kendi idarelerinin altına almaya çalışmalarına bağladı. Sultan Süleyman'ın ordularının her harekete geçişi Ferdinand'ın savaş girişimlerine bir tepkiydi, bu alışkanlık Sultan Süleyman'ın bundan bıkmasına kadar devam etti. 1541 seferi her şeye rağmen Macaristan'ın büyük bir kısmının Osmanlı Devleti'ne bağlanmasıyla sonuçlanacak ve bu durum 1668 yılına kadar böyle kalacaktı.

Buso festivali

Bu arada Mohaç, Tuna Nehri kıyısında sevimli bir kasaba olarak 1526 yılından önceki haline geri döndü. Bir tek fark vardı, o da 20.000'i aşkın nüfusuna Hırvatça ve Almanca konuşan azınlıkların karışmış olmasıydı. Türklerin kilise çanlarına getirdiği yasak geçmişte kaldı. Eğer kaldıysa Müslüman olmuş Hıristiyanların artık kiliselere taş atmaları gerekmiyordu. Ebedi Tuna Nehri huzur içinde akıyordu. Feribot her yarım saatte bir iki kıyı arasında gidip geliyordu. Bazen Budapeşte ile Belgrat arasında turist taşıyan otel gemisinin geçmesini beklemek zorunda kalınıyordu. Gemideki turistlerin, bir zamanlar bu nehirde yüzlerce yelkenli teknenin Osmanlı ordusuna gıda, çadır, barut ve kurşun taşıdığının ne kadar farkında olduğu şüphe götürür. Şimdi herhangi bir kişi, 16. yüzyılla ilgili bilgilere bakarak Mohaç'ın yakınlarında 30.000 devenin Tuna'yı geçtiğini söylese herhalde ona deli gözüyle bakılır.

Kasabanın nehri, parkı, trafiğe kapalı alışveriş sokağı, bir otobüs garajı (*Mohács Autóbuszállomas*) ve Macaristan'ın geçmişine saygı duyan her kentinde olduğu gibi milli kahramanlarına adanmış büyük bir meydanı var.

29 Ağustos 1526 Meydan Muharebesi tarihini saymazsak kasabanın sunduğu başka bir şey pek yok gibi. Savaşın yaşandığı bölge Mohaç'ın birkaç kilometre güneyinde Hırvatistan tarafında. Arkeologlar geçen yüzyılda altmışlı yıllarda asker kemikleriyle dolu bir toplu mezar bulmuşlar. Bu askerlerin anısına ahşap mezar taşları dikilmiş ve hüzünlü çam ağaçlarının çevrelediği bir meydan yapılmış.

Kent merkezindeki meydan (*Széchenyi tér*) Macaristan'ın Waterloo'sunu hatırlatıyor. Meydanın en uç tarafında birkaç mezar taşı bulunuyor. Taşlar, György Palinai (II. Lajos'un ordusuna din adamı olarak eşlik etmiş Bosnalı bir piskopos), Livard Gnojenski (Polonyalı bir kaptan) ve György Szapolyai'nin (ordunun iki komutanından biri) isimlerini taşıyor. Saf bir görüntü veren krom heykelin dibinde her birinin üstüne 1526 yazılmış olan basit taşlar duruyor. Metrelerce yükseklikteki heykel II. Lajos'dan çok Don Kişot'u andırıyor. Meydanın başka bir yerinde üç erkekten oluşan heykel Türk işgalinden kurtuluşu hatırlatıyor. Tabanında yazan metne göre bu anıt 1687 tarihli II. Mohaç Muharebesi kahramanlarının anısına yapılmış.

Bizans stilinde yapılmış kilise de en az bu meydan, mezar taşları ve heykeller kadar kahramanlık görüntüsü veriyor. Temeli 29 Ağustos 1926'da Mohaç Savaşının dördüncü yüz yılını kutlamak amacıyla atılmış, sunak Macaristan'da eskiden okulda öğretildiği gibi, "Kıtayı İslamın gazabından korumak için verilen savaş"ta şehit düşen binlerce adsız Macar kahramana Avrupa'nın duyduğu şükranı simgeliyor. Mohaç'ın Macar ulusal bilincinde derin izler bıraktığının en iyi delili de bu.

Her yıl baharda kıyamet kopar gibi sırasıyla önce kilise çanları sonra feribotlardan yükselen ürkütücü gürültüler huzuru bozar. Yaratık görünüşlü insanlar bağırarak sokaklardan geçerler. Giydikleri koyun postları, omuzlarına düşen uzun saçları ve boynuzlu maskeleriyle tamamen şeytan kılığına bürünmüş olan bu insanlara Buso denir. Efsaneye göre 1526 yılında Mohaç bataklığındaki bir adaya kaçmış olan Hırvatlara Macarlar *Busójárás* adını vermişler. 161 yıl sonra bu tecrit edilmiş yaşamdan usanmışlar. Türkleri korkutmak amacıyla koyun postuna bürünmüş şeytanlar olarak ortaya çıkmaya karar vermişler. Aynı yıl Macaristan Türklerden kurtarılmış.

Gerçek mi değil mi bilinmez ama Busolar her yıl baharda büyük sayılar halinde şehirde dolaşıyorlar. Osmanlı işgalinin bir sonucu olabilir mi? Efsaneye inananların yolu Türklere çıkar. Aslında bu karnaval benzeri gösteri asırlar boyunca halkın kışa ve az ışıklı günlere veda etmesi ve baharın gelişiyle ilişkilendirilir. Herkes bu yaklaşımı unutmuş gibi duruyor.

Sahte Kahramanlar

Macaristan'da hâlâ Mohaç travmasından ve Mohaç kompleksinden söz edilir, bu konularda yazılar yazılır. Perjés bile yaşananları, "Tarihimizin en büyük felaketi" olarak nitelendiriyor. Gerçekten bir travma mı? Ulusal bilinçte kalıcı bir iz mi? Neden sokaklarda yüksek kaidelere yerleştirilmiş bronz atların ayakları altında Türkleri ezen kahramanlar bu kadar çok? Eski Budin'in heybetli sokağı Úri utca no: 53'te Macaristan'ın saygın Bilimler Akldemisi, Magyar Tudományos Akádemia'daki bürosunda Sosyolog Pál Tomás bana her şeyi ayrıntılarıyla anlattı.

Macaristan'ın tarihinden söz açılınca Tomás kendini okul kitaplarındaki Osmanlı tarihi hakkındaki tek taraflı tercümelerin kurbanı olarak gördüğünü söyledi. "1526 ile 1686 arasında Macar Ovası'nda neredeyse tüm şehirlerin yok edildiği biliniyor. Okul kitaplarının hemen hepsinde benim okuduklarımda da bundan Türkler sorumlu tutuluyordu. Türkler Macaristan'ı yok ettiler. Ama unutmayalım ki o yıllarda Macaristan'ın ortasından, iki yanında bir dizi savunma yapılarının inşa edildiği bir sınır geçiyordu. Savaş devam etmekteydi. Ve bildiğimiz gibi savaş halkın arasında ölüm ve zeval doğuruyor. Macaristan yüz elli yıldan fazla iki cihan imparatorluğu arasındaki cephe hattıydı. O zamanlar tabii ki Cenevre Antlaşmasından kimsenin haberi yoktu. Her iki taraf da ülkenin yok edilişinden sorumluydu. Kimin daha çok sorumlu olduğunu bilmiyorum ama bize okul kitaplarında Türkler olduğu öğretildi."

Türkler 17. yüzyılın ikinci yarısında geri dönerlerken surların çoğu hâlâ ayaktaydı. Tomás: "Ve bu surlar Habsburgların geçmesini engellemek için kullanıldı. Bunun sonucunda Avusturyalılar bir zamanlar kendilerinin yapmış olduğu surlara sistematik olarak saldırır ve bunları yıkarlardı. Dolayısıyla çok karmaşık, karşılıklı bir etkileşme görülüyor, okul kitaplarındaki

metinlerle uyuşmayan bir görüntü ortaya çıkıyor. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ortalarına kadar Macaristan tarihinde canlı bir rolü olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlılar 17. yüzyılda Macaristan'dan sürüldükten sonra çeşitli Habsburg karşıtı hareketler ortaya çıktı. Kabaca Macaristan'ın doğu ve Protestan bölümünün Habsburg karşıtı olduğunu söyleyebiliriz."

Tomás verdiği bir iki örnekle o zamanlar Habsburg karşıtı olmakla Türk taraftarı olmanın aynı şey olduğunu açıkladı. "Birçok Macar bilim adamı ve siyasetçi hayatlarının son dönemlerini Türkiye'de geçirdiler. Macar parasının üstündeki resimlerin hepsi 18. ve 19. yüzyılda bağımsızlık için savaşan kahramanlardır. Avusturya monarşisine karşı direnişin öncülüğünü yapan Ferenc Rákóczi[7] sığındığı Türkiye'de yirmi dört yıl sonra vefat etti. Türklerin ebedi düşman ilan edildiği dönemlerde Habsburglara karşı direnen Macar isyancılar sığınmak için Türkiye'yi seçiyorlardı. Bu Macar panteonun gerçek kahramanlarının nasıl olup da Türkiye'ye sığınmayı seçtiklerini anlamış değilim. Almanya'ya ya da Avrupa'nın başka bir Protestan ülkesine değil sözde düşman olan ülkeye gidiyorlardı."

Peki ya kahramanlar? Nereye gidersen git kahramanların bronz heykelleri veya atının ayaklarıyla bir-iki Türk'ü ezen bir kahraman heykelinin bulunduğu bir meydanla karşılaşıyorsun. Hollanda'da ise Prens Maurits'in bir İspanyolu atının altına almış bir heykeli yoktur. Pál Tomás'a bunu söylediğimde gülümsedi. "Bana kalırsa söz konusu sahte kahramanlık. Sonuç olarak Hollandalılar da İspanyollar gibi bu kıtanın, Avrupa'nın çocuklarıydı. Birbirlerine yabancı değillerdi. Fakat düşman aynı medeniyetten değilse, farklı bir toplumdan, kültürden ve dinden geliyorsa onun canavar gibi gösterilmesi daha kolay oluyor. Sonuçta Hollanda ile İspanya aynı medeniyetten, Türk ise *fremdkörper*'di, yani yabancı nesneydi. 17. yüzyılın Habsburg Macaristan'ında ve sonrasında 18. ve 19. yüzyılın romantizm döneminde de Türk, yabancının mecazıydı. Yabancılar def edilmeliydi. Onlardan kurtulmak gerekiyordu. Tıpkı İspanyolların kendilerini Mağribîlerden kurtarmak zorunda oldukları gibi."

Tomás, Macaristan tarihinde Mohaç'ın Türklerin yol açtığı bir travma olarak kaldığını inkâr etmedi. "Eskiden de böyleydi aslında bugün de

7 Şubat 2010'da Rákóczi'nin hayatının son günlerini geçirdiği ve 8 Nisan 1735'te vefat ettiği Tekirdağ'da anısına bir müze açıldı.

böyle. Üniversitede artık hayatta olmayan sempatik ama muhafazakâr bir hocam bir yazısında şöyle yazmıştı: "Göçmenlerin Macaristan'a kabul edilmesinin ön koşulu 'Macar ruhunu' benimsemeleridir." Ona kalırsa Macar toplumuna katılabilmek için örneğin bir Çinli'nin Mohaç travmasını öğrenmesi ve bunu makul bir durum olarak kabul etmesi gerekiyordu. Başka bir deyişle: Macaristan'da bir hayata başlamanın ön sınavı Mohaç'tı. Göçmen, öncelikle küçük bir Orta Avrupa ulusunun trajedisini bilmeliydi. Bu arada muhafazakâr Macarlar, yani aşırı sağ görüşlüler şimdi farklı düşünüyor. Damarlarında Macar kanı dolaşmıyorsa kusursuz bir Macar vatandaşı olman mümkün değil."

Pál Tomás, "Mohaç'tan sonra sadece Macarlar değil neredeyse bütün Avrupalılar için Türkler ebedi düşman ilan edildi," diye bir ayrıntıyı ekledi. "O dönemde Hıristiyan Avrupa'nın tamamı Türklere ortak düşman damgasını vurdu. Ortak bir düşman olmadan ülkeleri veya halkları o düşmana karşı savaşmak için bir araya getirmek zor olur. Birlik kurabilmek için Türklerin olumsuz imajına ihtiyaç vardı."

ALTINCI BÖLÜM

"ANNE, TÜRKLER GELİYOR...."

Sultan Süleyman'ın atının nallarının Macaristan Rönesansının Kralı Matthias Corvinus'un sarayının salon tabanına değmesi, Osmanlı ordusunun Tuna Nehri'nin kıyılarındaki vaziyetini sağlamlaştırması, müezzinin Budin'de ezan okuması, bütün bunlar Batı Avrupa'yı derinden etkiledi. Prensler durumu tartıyorlar, din adamları tartışıyorlar, hümanistler[1] uyarıyorlardı. Kıyametin dört atlısı kuzeybatıya doğru ilerleyecek miydi? Uzaktaki Kudüs'e düzenlenecek haçlı seferi veya 1453'te yitirilmiş Konstantinopolis'in yeniden fethi için askeri harekât düşünülürken tartışmanın seyri birden değişerek Avrupa topraklarında Türklere karşı savaş konuşulmaya başlandı. Türkler artık uzak bir düşman değil giderek daha da yaklaşan bir komşu oldu.

Desiderius Erasmus ile Martin Luther, yöntemleri farklı olsa da Türk tehlikesine karşı ateşli uyarılarda bulunuyordu. Luther, Türkleri Tanrı'nın cezası olarak görüyordu. Protestan lider, İncil'in *Danyal 7* metnine dayanarak ebedi imparatorluğun güneydoğudan gelen çetelerin tehdidi altında olduğunu ileri sürerek uyarılarda bulunuyordu. Yaptığı hesaplara göre 1540 yılında Türk istilası sonucunda dünyanın sonu gelecekti. "İsa Mesih Efendimiz, bize bak ve kıyamet gününe rehberlik et..."

Yoksa savaş yoluyla mı? Wittenberg keşişine göre bu Tanrı'nın planlarıyla apaçık çatışırdı. Onun bakış açısından Türkler top tüfekle değil haçla yenilmeliydi. Suçlu olan ne Türk ordusu ne de sultandı. *Vom Kriege widder die Türcken* (Türklere karşı savaş) risalesinde askerlerin, paşaların, vezirlerin şeytanın aleti olduklarını açıklamıştı. Buna karşılık Erasmus barış yanlısı olmasına rağmen Türklere karşı askeri bir müdahaleyi savunuyordu. "Savaş hiçbir zaman doğru seçenek değildir, tabii başka seçenek kalmamasının dışında. Bir hastanın hekimi çağırması gibi," diye bir sonuca varmıştı.

1 "Hümanist" sözcüğü 16. yüzyıldaki klasik eğitim dersleri gramer, retorik, güzel konuşma, şiir, ahlak felsefesi ve tarihi içeren, *studia humanitatis*'dan türemiştir. "Hümanist" sözcüğünün kullanımı ancak 19. yüzyılda ve ilk olarak Almanya'da başladı.

Erasmus, o dönemde hâkim olan genel görüşler doğrultusunda yazdığı mektuplar, risaleler ya da diyaloglarında İstanbul'a ait her şeye ve herkese lanet okuyordu. "Devletlerinin idaresiyle ilgili ne söyleyeyim? Bildikleri adaletli kanun var mı? Hükümdarın buyurduğu kanundur.[2] Hayatlarında felsefeye yer var mı? Hangi dini okulları bilirler? Kutsal eserlerin hangisini bilirler?" Erasmus 1530'da *Consultatio de bello Turcis inferendo* (Türklere karşı savaş açmakla ilgili düşünceler) adlı risalesinde bunlar gibi tumturaklı soruları kâğıda dökmüştü.[3]

İkilinin düşmanın dini ve kişiliği konusundaki değerlendirmeleri birbirinden pek farklı sayılmazdı. Luther, "İslam mı? Sahte bir din," diye buyuruyordu kürsülerden. Erasmus ise, "Türkler mi? Tanrı'nın bir zamanlar Mısır'ı tahrip etmek için gönderdiği kurbağalar, bit ve çekirgeler gibi karanlık kökenleri olan barbarlar," diyordu. Erasmus, Türklere olan yaklaşımını, onları İskandinav *Thussageten Arimfeeers*'ların arasında gören Yaşlı Plinius'un[4] bilgisine dayandırırken "Yer yer ağaçlı vadileri olan vahşi ve ıssız bir bölgeden gelen bir halk," diye betimliyordu. Muhammed mi? Çok zararlı, suça eğilimli bir tip." Erasmus Hz. Muhammed'i, Türklerin Avrupa'ya yaymaya çalıştığı bütün kötülüklerin kaynağı olarak görüyordu. "Yahudilik, Hıristiyanlık, Paganizm ve Aryanizm karışımı bir mezhebi oluşturuyorlar."

Aynı zamanda ikisi de Türkleri kendi mücadelelerinin bir aracı olarak kullanıyordu. Luther, Osmanlı tehdidini Tanrı'nın, Avrupa'ya rüşvetçiliği, hoşgörü ticareti ve şarap alemlerini yayan kutsal tahta [Roma'ya] ve Katoliklere verdiği bir ceza olarak görüyordu. "Türk hangi kötülüğü mü yapıyor?" diye sorup cevabını da kendi veriyordu: "Nihayetinde toprak fethediyor, fakat herkesi inancında özgür bırakıyor. Gerçek Türk Roma'da oturuyor. Papa nasıl İsa karşıtı ise Türk de insan olmuş şeytandır. Hıristiyan-

2 Türk siyaset bilimci Profesör Aslı Çırakman "From tyranny to despotism: The enlightenment's unenlightened image of the Turks" başlıklı *International Journal of Middle East Studies*'te yayınlanmış makalesinde 16. yüzyılda Avrupa'da hâlâ tirandan söz edildiğini belirtiyor. Ancak bu 18. ve 19. yüzyılda despot olarak değişecektir. Çırakman'a göre tiran hem negatif hem de pozitif anlama gelebilir, despot ise sadece negatif özelliklere sahiptir.

3 Bu risale *De Turkenkrijg* adı altında yeni bir baskı yapmış.

4 Yaşlı Plinius'un esas adı Gaius Plinius Secundus Maior'dur. Milattan sonra 23'te Como'da doğmuş, 24 Ağustos 79'da yakınlarında bir araştırma yapmaktayken Vezüv Yanardağı'nın patlaması sonucunda ölmüş. Hayatı boyunca antropoloji ve coğrafya konularında sayısız kitap yazmıştır. Bu kitaplardan birinde Kuzey Denizi ile büyük ormanlar arasındaki höyüklerde yaşayan Chaukların ağaçsız ülkesini anlatır.

lığın ikisine birden verdiği mesaj, kıyamet gününde bile olsa nihayetinde cehenneme yollanacakları anlamını taşıyor. Bunun gerçekleşeceği günün çok uzakta olmaması için dua ediyorum."

Erasmus nihayetinde bütün bunların Hıristiyanların kendisinden kaynaklandığını, değerlerin yıkımı ve yozlaşmanın Hıristiyanlığın ahlaki gücünü zayıflattığını düşünüyordu. "Eğer Türkleri sırtımızdan atmak istiyorsak evvela içimizdeki açgözlülük, kıskançlık, iktidar hırsı, bencillik, tanrı tanımazlık, başıbozukluk, zevk, yalan, öfke, nefret ve hiddet gibi Türklük durumlarından kurtulmamız gerekiyor."

Türklere karşı hoşgörü diye bir şey yoktu.[5] Tıpkı Luther gibi Erasmus da Hıristiyan toplumunun hiç olmadığı kadar kendini tehdit altında hissettiği bir zamanda düşüncelerini ifade ediyordu. Kendisinden daha ölçülü bir yaklaşım beklenemezdi. Profesör Jan van Herwaarden Nisan 2005'te Rotterdam Erasmus Üniversitesinden emekli olmadan önce "Erasmus'la yakınlaşmak," konulu bir veda dersi verdi. "Erasmus nihayetinde Latin-Hıristiyan toplumundan geliyordu, dışardakiler ancak içerde Latin-Hıristiyan bir dünya var olduktan sonra önem kazanıyordu. Bir Kızılderili, bir İskandinav, bir Türk ancak Hıristiyan olduktan sonra insan sayılıyordu." Türkler insan değil miydi? Erasmus'a göre yarı Hıristiyan sayılıyorlardı. Biraz da olsa insani tarafları vardı.

O zamanki bilgiyle bile Erasmus'un Osmanlı Hanedanının kurucusu, kendi deyimiyle Othommanus'un mirasçılarına yaptığı eleştirileri sağlam esaslara dayandırmadığı söylenebilir. Machiavelli 1513'te *İl Principe*'yi yazdığı zaman Osmanlı Devleti'nin düzeni ve sultanın ordusunun işleyişi hakkında fevkalade bilgi sahibiydi. Şüphesiz ki Machiavelli Floransa'ya göç eden ve daha önce İtalyancası bulunmayan ya da sadece Latincesi bulunan Yunanca metinleri çeviren Yunanlardan bilgi edinmişti. Dogenin şehri Venedik her ne kadar diplomatik ağların kaynağı olsa da İstanbul'la, Cenova gibi yoğun ticari ilişkiler sürdürmekteydi. 1506 ile 1509 yılları arasında Erasmus İtalya'daydı; tam bir yılı, Bologna'da geçirdikten sonra kısa süre

5 16. yüzyılda hoşgörünün sınırları elbette bugüne oranla daha dardı. Hoşgörüyü Hıristiyanlığın bölünmesine sebep olan reformlar perspektifinde bilim adamlarının toplum eleştirisinin bir uzantısı olarak görmek lazım.

Floransa, Torino, Roma, Ferrara, Padova, Siena ve Napoli'de bulundu. Buralarda Almanya'da duyduğu Türk aleyhtarı propagandadan daha farklı şeylerin kulağına gelmiş olduğu kesin.[6]

Erasmus uzmanları onun bu "dinsiz herifler"le ilgili bilgisini yaşamı boyunca mektuplaştığı Venedikli hümanist Giovanni Battista (Johannes Baptista) Egnatius'un verdiği bilgilere dayandırdığını düşünüyorlar.[7] Egnatius *De origine Turcarum* adlı eserinde, "Kökleri 14. yüzyılda yaşayan fatih Timurlenk'e kadar giden serseriler," diyerek Türkleri pek de sempatik tasvir etmiyordu. Aynı isim altında ondan yıllar önce 1430 yılında Türk ordusu şehri işgal ettikten sonra Selanik'ten kaçan Yunanlı hümanist Teodoro Gaza'nın da benzer bir makalesi yayınlanmıştı. Erasmus muhtemelen onun eserlerini biliyordu. 1521'de Gaza'nın birkaç Yunanca gramer kitabını Latinceye tercüme etmişti.

Erasmus Türklerin kökeniyle ilgili bu iki metinden hangisini okumuş olursa olsun, o zamanlar kaynak belirtmek adet değildi, kesin olan şu ki iki risalede de o yıllarda yayınlanan tarza uygun olarak Osmanlı Devleti söz konusu olunca genellikle Türklerle ilgili ön yargılı bir dil kullanılıyordu. Erasmus bunları temel alarak Türklerde karanlık ve barbarlığın bir karışımını keşfetti. "Uzun, acımasızlıkla biriktirilmiş ve yağmayla çoğaltılmış bir zenginlik öyküsü. İnsafsız kardeş cinayetleri ve öldürücü evlilik politikaları." Ona göre Solymanno (Süleyman'a böyle diyordu) medeni bir devletin değil, haydutların başıydı.

Erasmus, Luther'in aksine Kuran çevirisini okuma gayretinde olmamıştı. Ona göre Türkler 1480'de üç yıl boyunca İtalya'yı kasıp kavurmuştu oysa Otranto'nun fethinden sonra II. Sultan Mehmed'in 1481'deki ölümü nedeniyle Türkler geri çekilmişti. Düşman ordularının Sultan Süleyman

6 Johan Huizinga, "Propaganda," der "diğerini kendinin inanmadığına inandırma sanatıdır." 16. yüzyılda propaganda kelimesi bu anlamda henüz kullanılmıyordu. Ancak bir yüzyıl sonra 1622'de Papa XV. Gregorius'un kardinallerden oluşan 'Congregatio de propagande fide' (inancı yaymakla görevli meclis) komitesini tayin etmesinden sonra kullanılmaya başlandı.

7 Govanni Battista Egnatius veya G.B. Egnazio Roma ve Bizans imparatorlarını konu alan üç bölümlük, standart bir eser olarak kabul edilen *De Caesaribus libri III*'ün yazarıdır. Türklerle ilgili savı ikinci bölümde yayınlandı. Kimi kaynaklara göre Sultan Süleyman'ın Belgrad'ın fethinden sonra 1521 yılında yazılmışken, başka kaynaklardan Egnatius'un 1517 yılında Erasmus'a *De origine turcarum*'dan bir kopya gönderdiği anlaşılıyor.

döneminde sağlam ve merkezi bir yapıya sahip olduğu birçok kişi tarafından bilindiği halde Erasmus bunu bilmiyormuş. Sayısız din okullarının, medreselerin varlığını hatta hukuki düzenin birçok Avrupa krallığındakinden daha üst seviyede olduğunu, sultana bu nedenle ülkesinde Kanuni ismi verildiğini bilmiyormuş. 13. yüzyıl Türk felsefecisi, şair ve tasavvufçu Mevlânâ Celalettin Rumi'ye gelince, Erasmus onu da hiç tanımıyormuş.[8]

İslam ve Kuran-ı Kerim hakkında daha doğru bir yargıya varabilmek için mesela 1461 yılında yazılmış *Cribatio Alkorani* (Kuran'da Arayış) adlı risaleyi okuyabilirdi. Alman erken modern din bilimcisi, felsefeci Nicolaus Cusanus kitaptaki "Müslümanlık mezhebi" değerlendirmesi için Kuran'ı ayrıntılı bir şekilde araştırmış. İslamın tek tanrılı din özelliğinden dolayı hayranlığını saklayamamış; hatta Kuran'da Hıristiyanlığın izlerini bulmuş olmasına rağmen, gerçek Protestanlık ışığından yoksun olduğu için bunu reddetmişti. Cusanus Hıristiyanlığı kabul etmeleri şartıyla Müslümanlarla dinler arası bir diyaloğun kurulmasından yanaydı.

Erasmus, Valensiyalı hümanist Juan Luis Vives ile ara sıra buluştuğu Leuven şehrinde Türkler hakkında sıkça konuşmuş olmalı. Bu konuda anlaştıklarından şüphe yok, Vives de Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılma politikalarından dolayı tasalanıyordu. Bu konuda kaleme aldığı iki risalesinde, "Onlara güvenilmez, bize köpek muamelesi yapıyorlar,"[9] demişti. Bu yaklaşım Erasmus'un hoşuna gidiyordu; "Sürek avında hayvanları sürdüğümüz gibi Türkleri Asya'ya geri sürmemiz gerek."

16. yüzyılın en ateşli (kilise) reformcularından Polonyalı Jan Laski ile arkadaşlığı nedeniyle Erasmus Türkler hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibi olabilirdi. Jan'ın ağabeyi Hieronymus Laski 1528'de İstanbul'da János Zapolya'nın Macaristan tahtı için sürdürdüğü mücadeleye Osmanlıdan des-

8 Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin Konya şehrinde, tasavvuf ve din konusundaki fikirleri öncelikle, Yaratanla bir olmayı arayan semazenlerin sema gösterilerinden dolayı ün kazandı. Bu semazenler artık Türkiye'nin kültürel ve turistik bir ihracat ürünü oldu. ABD'de Mevlânâ, dünya tarihinin en büyük filozof ve şairlerinden biri olarak görülüyor. Temmuz 2007'de Rotterdam Tarih Müzesinde Unesco'nun ilan ettiği Mevlânâ yılı vesilesiyle iki filozofla ilgili bir konferans düzenlendi. Ayrıca Kuzey Rotterdam'ın Erasmus semtinde İranlı sanatçı Ahmad Jaraji'nin *Mevlânâ ve Erasmus* ikili portresinin açılışı yapıldı.

9 Ekim 1526 yılında Vives'in risalesi *De Europae dissidiis et bello turcico* (Avrupa'daki anlaşmazlıklar ve Türklere karşı savaş) yayınlandı. Üç yıl sonra Türklerin yanında Hıristiyan hayatı konulu savı *De conditione Vitae christianorum sub turca* Anvers'te çıktı.

tek almaya çalışıyordu, 1530'da Sultan Süleyman'ın üç oğlunun sünnet düğününe de özel konuk olarak davet edilmişti. Laski'lerin Türklere karşı tutumları daha tarafsızdı. Erasmus da bu görüşlerden az da olsa etkilenmişti. Hatta Polonyalılarla ilişkisine dayanarak Thomas Moore ve II. Sigismund'a yazdığı mektuplarda Zapolya'dan "Macar kralı" diye bahsetmesinin açığa çıkmasıyla Habsburglar tarafından paylandı. Zira krallığın Ferdinand'a ait olduğu düşünülüyordu.

Erasmus, Valois Hanedanının politik çizgisini de yanlış değerlendirdi. Fransız hümanist, filozof, hariciyeci Robert Gaguin'e 1495 yılında yazdığı bir mektupta, "mükemmel kralların" öncülüğünde Avrupa'yı Asya'dan gelen çılgınlara karşı korumak için fevkalade uygun olduklarını övgüyle söylüyordu. 1523'te "Pek Hıristiyan Kral" François'ya uzun bir mektup yazdı. Avrupa'nın en saygın üç kralının aralarındaki "çok zararlı kavgaları"ndan yakınıyordu. "Türklere veya Hıristiyanlığın büyük düşmanlarına bundan daha makbul bir görüntü sunulabilir miydi?" Erasmus'un aklına bu kadar hayran olduğu Hıristiyan kralın birkaç yıl sonra Kral V. Karl'a karşı Sultan Süleyman'la işbirliği yapacağı nasıl gelebilirdi?

Erasmus gibi Luther'in de Türkler hakkında bildikleri sınırlıydı; tek taraflı ve önyargılıydı. O da risalelere, kitapçıklara, broşürlere, savlara ve nutuklara yerleştirilmiş bolca Türk aleyhtarı propagandadan sorumluydu.[10] Ara sıra eski bir esere önsöz yazarak yeni baskıya hazırlardı. Örneğin Macar György'nin Türklerin yaşamı ve adetlerini anlatan elli sene önce yazdığı kitaba 1530'da yazdığı önsöz gibi.

Bir rahibin öncelikli görevi Hıristiyanlığın kaderiyle ilgilenmekken Luther 1542'de ileri yaşındayken, yani iki yıl önce tahmin ettiği gibi dünyanın sonu hâlâ gelmediğinde, Kuran' ın 13. yüzyılda yapılmış bir tercümesini okuduktan sonra Türk aleyhtarı tutumunu daha da şiddetlendirmişti.[11] Kuranı arka arkaya sıralanmış yalanlar olarak değerlendiriyor, Katoliklerin çıkış noktalarıyla arasında bir fark görmüyordu. Habsburg hariciyecileriyle

10 Luther 1528 ile 1542 yılları arasında Türkler hakkında altı kitap yazdı, bunlardan bazıları; *Türkler aleyhine vaaz* (1529), *Türklere karşı savaş* (1529) ve *Türklere karşı duaya davet* 'dir (1541).

11 Söz konusu olan, Dominikli Ricoldo da Monte Croce'nin Şarka yaptığı yolculuk sonrasında gerçekleştirdiği Kuran'ın tartışmalı Yunanca çevirisiydi. Burada birçok eleştiri yöneltip, yalanlar ve yakışıksızlıklara karşı uyarılarda bulunmuştu.

barış pazarlıkları esnasında Sultan Süleyman'ın onun yaşını merak edip sorduğunu duyduğunda öfkeden kudurmuştu. Luther o zaman kırk sekiz yaşındaydı. Sultan Süleyman'ın, "Daha genç olsaydı ben onun merhametli beyi olurdum," dediğini duyduğunda Luther istavroz çıkarıp korkuyla bir çığlık atarak "Tanrı beni böyle merhametli beylerden korusun,"[12] demiş.

Sahte mektuplar

Sultan Süleyman'ın gücünün artmasıyla Avrupa'nın telaşa düştüğü günlerde Hıristiyan cemaati birlikten çok uzaktı. Haçlı seferlerinin lehine ve aleyhine olanlar birbirleriyle didişmekteydi. Günah bağışlatma ticareti ile kutsal tahtın çevresinde yaşanan ahlaki bozulmalar sürekli olarak eleştiriliyordu. Kilisede bir ayrışma kaçınılmaz görünüyordu. Avrupa Hıristiyanları arasında, dini nedenlerden olmasa da ganimet ve toprak uğruna savaşsız bir gün bile geçmiyordu.

Katolik kilise papazları Türk tartışmalarına başlamıştı. Yüzyıllar boyunca papalar ardı ardına Kutsal Toprakları ve eski Bizans'ı Muhammed'in müritlerinden temizlemek için Haçlı Seferleri çağrısı yapmışlardı. Bir türlü gerçekleşmeyen Haçlı Seferleri yerine günah bağışlama ticareti ve bağış toplamakla değerli yıllar geçirilmişti. Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak için 1272'de yapılmış son girişim tümüyle başarısız olmuştu. 1453'te Konstantinopolis'in fethinden hemen sonra Muhammed Peygamber, Vahiy 12 ve 13'te kıyametin on boynuzlu yedi kafalı kırmızı ejderhası olarak "deşifre" edilmişti. III. Papa Calixtus inananları yaklaşan tehlikeye karşı uyarmak için bütün kilise cemaatlerinde Türk çanları denilen çanları çaldırıyordu. Bunun yanı sıra kiliselerde bir *missa contra Turcas* (Türklere karşı ayin) düzenlemek adet olmuştu. Tehlike ancak Tanrının yardımıyla uzaklaştırılabilirdi.

Kiliseyi yönetenler bu tehditleri daha anlaşılır kılmak için kürsülerinden sahte mektuplar okumaktan da çekinmiyorlardı. Bu sahte mek-

12 Aslında padişah Luther'i Müslüman olmaya ikna etmek istiyordu. Rivayete göre Papa II. Pius Konstantinopolis'in fethinden kısa bir süre sonra II. Sultan Mehmed'e bir mektup göndermişti. Papa, sultanın annesinin Hıristiyan olduğunu duyduğunu, onun Müslümanlıktan çıkıp Hıristiyanlığa geçmesini öneriyordu: "Para, silah, ordu ve donanmaya ihtiyacınız yok. Ufak bir hareketle günümüzün ölümlü tüm hükümdarlarının en büyüğü, en güçlüsü, en ünlüsü olacaksınız." Bu küçük hareket karşılığında Sultan Mehmed'e verilecek ödül Yunanların ve Şarkın imparatoru unvanı olacakmış.

tuplardan biri sözde sultan tarafından papaya yazılmış olandı, mektupta İstanbul'da yapılan barbarlıklardan dolayı özür dileniyordu.

Bu mektupta yazılanlara bakılırsa sultanın başka türlü davranması olanaksızdı çünkü bir Troyalı torunu olarak milattan önce 12. yüzyılda Troya'daki trajik olaylardan sorumlu olan Yunanlardan intikam almalıydı. 1479'da ortaya çıkarılan ikinci uydurma mektupta ise sultan Hıristiyan dünyasını yok etmekle tehdit ediyordu. Mektuplar haliyle amaçlanan etkiyi yaratıyordu. Halk, haçlı seferleri için ellerini cebe attı.

Tartışmalı bir üçüncü mektup daha var. André Clot ve Özlem Kumrular'ın Süleyman ve V. Karl ile Süleyman'ın ilişkisi konulu kitaplarında Sultan Süleyman'ın 1552'de Almanya ve Felemenk'e Habsburglara karşı sürdürdükleri savaşta yardım teklif ettiği bir mektuptan söz ediliyor. Fakat Viyana Minorenplatz'daki *Hof-und Staatsarchiv*'de (Saray ve Devlet Arşivi) tarihçi Ernst Petritsch'e sözkonusu mektubun içeriğini sorduğumda cevabı kısa ve kesin oldu; "Tamamen uydurukmuş. Böyle bir mektup yoktu. Anlaşılan o zamanki Habsburgların propaganda dairesinin marifeti." Petritsch, 16. yüzyılda Viyana ile Konstantinopolis arasında yapılmış yazışmaların uzmanı.

Kitap basım sanatı

Osmanlının ilerlemesiyle eş zamanlı olarak Avrupa'da iletişim kültüründe bir devrim yaşandı: kitap basım sanatı. Alman tipografları Türk broşürleri denilen kötü niyetli metinleri dizmek için mesai yapıyorlardı. Bu nefret metinlerinde 'Osmanlı' kelimesi neredeyse hiç kullanılmıyordu. Sultan Süleyman'ın ismi ara sıra geçerken daha çok komik resimleri basılıyordu. Macar sosyolog Pál Tomás'ın anlattığına göre bu metinler etnisiteyle ilgiliydi; Türkler yabancıydı ve Avrupa'da bulunmamaları gerekiyordu. Onlar, kaba, barbar ve dinsizlerdi, bu halleriyle iyi bir Hıristiyanın tam karşıtıydılar.

Avrupa'nın her yerinde Türk aleyhtarı metinler içeren kitaplar, papanın resmi mektupları ve broşürler dağıtılıyordu. Bu *Türkendrücke* ya da Türk broşürlerinde Türklerin yaptığı vahşet ayrıntılı olarak anlatılıyor ve Türklerle ilgili bir kalıpyargı oluşturmaya katkıda bulunuyordu. Türk imajı konulu kitabında Amerikalı Amanda Wunder, "Kafalarında ince ayrıntıla-

rına kadar dikkat edilmiş sarıkları ve pala bıyıklarıyla dehşet saçan Türkler ellerinde hilalli bayrakları ve Hıristiyan bebeklere saplamak için salladıkları mızraklarıyla basılı kâğıtların üstünde at sırtında dörtnala koşuyordu," diye yazmıştı.[13] Ne kadar sansasyonel olursa kitabın satışı o kadar iyi oluyordu. Sansasyonel basının ilk tohumları bu yıllarda atılıyordu.

Türk broşürleri konusunda birçok araştırma yapan Carl Göllner, Erasmus'un ismini anmadan o dönemde Avrupa'da Türklerin köklerinin araştırılma biçimini eleştirdi.[14] "Kimi hümanistler Türkleri acımasız oldukları bilinen Orta Asya kökenli bir göçebe halk olan İskitlere benzetiyordu. Göllner *Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16.Jahrhundert* (16. yüzyılda Avrupa kamuoyunda Türk meselesi) adlı kitabında "Onlara karşı sürdürülen savaşı haklı göstermek için Türkler, kökleri ileri sürülerek yeni barbarlar biçiminde damgalanmak isteniyordu. Vardığı bu sonuç doğruydu; o dönemde Türkleri mümkün olduğu kadar kötülemek için her türlü bahane kabul görüyordu.

16. yüzyılda Türk broşürlerinden 2460 adet basıldığını ve bunların bin tanesinin Almanca yazıldığını arşiv araştırmalarından artık biliyoruz. Yeni keşfedilmiş Amerika kıtası hakkında yazılan kitaplarla kıyasladığımızda Türklerle ilgili kitapların sayısı iki misli fazlaydı. "Türklerle savaşa çağrı yapanların çok azı bu broşürlerde varsayılan vahşetlerin Türklere özgü değil, dönemin savaşma biçimine ait genel özellikler olduğunun farkındaydı," diyor Göllner. "Karalama kampanyaları gerçekler bilinmeden ve hiçbir perva duyulmadan sürdürülüyordu. Elbette kaleler fethederken Türklerin saldırganlığı ve yaptıkları katliamlar küçümsenemez. Ancak amacımız, kili-

13 Madison Wisconsin Üniversitesinde Asistan Profesör Amanda Wunder'ın *Western Travellers, Eastern Antiquities and the Image of the Turk in early Modern Europe* adlı eserinden alıntıdır.

14 15. ve 16. yüzyılda hümanist, ilahiyatçı ve bilim adamları çevrelerinde Türklerin kökeni konusu çok tartışılıyordu. Dini açıdan Türklerin İsrail'in onuncu soyundan ve İbrahim'in en büyük oğlu İsmail'in Mısırlı kapatması Hagar'ın [Hacer] torunlarından geldiği kabul ediliyordu. 1531'de yayınlanmış *Commentario de le cose de' Turchi* (Türkler hakkında aydınlatma) adlı risalenin yazarı Paolo Giovio Türklerin Orta Asya steplerinde yaşayan bir İndo-Avrupa göçebe halkı olan İskitlerden olduğundan emindi. Türk ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kaynağı, kökeni ve ortaya çıkışıyla ilgili 1541'de yazdığı kitapçığında Lutherci papaz Johannes Piscatorius Türklerin Troyalıların torunları olduklarını ifade etti. Hollanda Leiden Üniversitesinde Türk dilleri ve medeniyetleri profesörü olan Erik-Jan Zürcher Türklerin en eski tarihinin üstündeki sis perdesinin henüz kalkmadığı kanısında. Ona göre 5. yüzyılda Doğu ve Orta Avrupa'yı istila eden Attila'nın ordularında Türkçe konuşan kabilelerin de yer alması muhtemel.

senin kitle medyasında Türkler hakkında nasıl olumsuz bir imaj yarattığını göstermek."

İmaj yaratmada görsel sanatlardan da faydalanılıyordu. Hieronymus Bosch, Pieter Brueghel ve Frans de Grebber'in resimlerinde hilalli (henüz yıldızsız) kırmızı Türk bayrağı görünüyordu. Önceleri resimleme sanatında hilal fuhuş ve şehveti simgeliyordu. Bundan böyle Türkleri de simgeleyecekti. 1530 yılında Almanya'da Alfred Dürer'in öğrencisi ve Luther müridi olan Erhard Schön'ün yapmış olduğu çıplak Hıristiyan kadın kölelerin ve ikiye bölünmüş çocukların satıldığı Türk pazarını anlatan birkaç bakır gravür çıktı. Schön gibi Viyanalı piskopos Johann Faber de Türkiye'ye gelmemişti.[15] Schön'ün eskizlerinden esinlenerek Faber Türkler hakkındaki fikirlerini şöyle ifade ediyordu; "Kimse yaş ve cinsiyete bakmaksızın gencini yaşlısını ortadan ikiye bölen Türk kadar acımasız olamaz." Ama piskopos kendi tarafındaki çarpıklıklar için de uyarıyordu. Habsburg ordusunda aşırı alkol kullanımı ciddi bir problemdi. Faber; "Zar zor ayakta durabilen bir sarhoş, ayık Türklerle nasıl savaşabilir?"

Kitap basım sanatı, broşürler ve risalelerin yanı sıra hariciyecilerin, yolcuların, hacıların ve tutuklanıp serbest bırakılmış askerlerin tutanak ve mektuplarının yayılmasında da kullanılıyordu. Türkiye'de uzun seneler tutsak kalmış Macar George ile Bartholomeus Georgievits'in[16] eserleri gerçekten liste başı kitaplardı. Türkler dünyanın yaklaşan sonunun bir mecazı, 'sakıncalı bir tarikat' olarak nitelendiriliyordu. Bütün bu neşriyatın eğilimi aynıydı; amaç okuru Almanca sözcük dağarcığında hızla kendine yer edinmiş şekliyle *Türkengefahr*, denilen Türk tehlikesine karşı uyarmaktı. 16. yüzyılda Türk tehlikesi konulu araştırmasında Almut Höfert, "Burada dikkat çeken nokta, Osmanlı ve Habsburg devleti ile ilgili haberlerin çifte standart-

15 Piskopos Faber (1478-1541) Katolik kilisesinin adeta şahiniydi. Türklere şiddetle saldırıyor ama bu saldırılardan Luther'de payına düşeni alıyordu. Ona "dinsizlerin çekici" lakabı takılmıştı. Ferdinand Faber'i Türklerin istilasını durdurma çabasına destek vermek üzere İspanya'dan İngiltere'ye gönderdi.

16 Hırvat asıllı Bartholomeus Georgievits muhtemelen 1505 ile 1510 yılları arasında eski Gran şimdiki Macar şehri Estergon civarında doğmuştu. Mohaç Savaşında tutsak olduktan ve köle olarak yedi defa satıldıktan sonra 1535'te Ermenistan'dan Şam'a kaçmayı başarmıştı. Üç sene sonra Santiago de Compostela üzerinden Avrupa'ya dönmüş hatta 1544'te bir müddet Hollanda'da bulunmuştu. Aynı yıl Luther ile buluştu. Osmanlı Devleti'ndeki deneyimlerini anlattığı Latince beş seyahat kitabı yazmış dördü Anvers'te diğeri Krakov'da basılmıştı.

la verilmesi," diye yazmıştı.[17] Habsburgların evreni kapsayacak Hıristiyan krallığına heves etmeleri haklı bulunurken, Osmanlıların bu tür arzuları bir tehlike olarak algılanıyordu.

Buna karşılık İstanbul'da *gâvur* diye anılan dinsiz Avrupalıları lanetleyen broşür, kitap, risale, ya da söylemlere rastlanmıyordu. Sultan Süleyman'ın hizmetinde, askeri seferlerde ona eşlik eden, kroniklerde hükümdarın şanlı eylemlerini kayda geçiren vakanüvisler bulunuyordu. Arifi'nin *Süleymanname*'sinin yanı sıra Koca Nişancı lakaplı Mustafa Çelebi Celâlzade'nin yazdığı *Tabakät ül-Memalik ve Derecat ül-Mesalik* sıkça alıntılanan eserlerdendir. Fakat bu elyazması kitaplar saray içinde kalırdı.

16. yüzyılda Avrupa'da kaldıktan sonra Avrupalıların hayatı hakkında yazan Türk gezgin, hariciyeci veya tutuklanmış yeniçeri yoktu. Padişahın buna rağmen durumlardan haberdar olması casuslar ve elçiler sayesindeydi. 1533'te İtalya'ya saldırmayı düşünen padişahın Venedik sefirine, "Derhal efendinize denizin dibindeki balıkların ve limanlarındaki İspanyol filolarının ne yaptıklarını sorunuz, çabuk olunuz," diyerek ricada bulunmuştu. Konular genellikle Avrupa'nın siyasi durumu, orduların gücü ve birliklerin hareketleriyle ilgili oluyordu. Sultan sefire Frankların örf ve adetleri ya da Habsburg Devleti'nin resim sanatı hakkındaki düşüncelerini sormuyordu.

Die Osmanen in Europa (Avrupa'daki Osmanlılar) adlı kitabında Osmanlı tarihsel kayıtlarını sıralayan Stefan Schreiner'e göre bilgi sıkıntısı, bilgi edinme olanaklarının kısıtlılığından ve siyaset sahnesinin olayların birbiriyle ilişkisini kuramamasından kaynaklanıyordu. Üstelik İstanbul'da Avrupa'nın örf ve adetlerini anlatan broşürlerin dağıtım amacıyla çoğaltılması için bir matbaa yoktu. Osmanlı Türkçesiyle ilk kitap 14 Aralık 1727'de basıldı. Müslümanlığı kabul etmiş Macar kökenli İbrahim Müteferrika o sene İstanbul'da bir yayınevi kurdu.[18] Ondan önce İstanbul'da açılmış matbaalar vardı ancak bunlar sadece Yahudi, Yunan veya Süryani Hıristiyanla-

17 Höferts'in eserinin tam ismi: *Den Feind beschreiben – Türkengefahr und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450 – 1600.*

18 Bu kitap Vani Mehmed Efendi'nin Farsçadan Türkçeye çevirdiği, *Vankulu Lugati* adıyla basılan Ebu Nasır İsmail el-Cevheri'nin *El Şihah* adlı eseriydi. Kitabın ilk sayfasında Sultan III. Ahmed'in yayınevinin faaliyetlerine yeşil ışık yakan fermanı basılıydı. Matbaa makinesi Fransa'dan, harfler Hollanda'dan gelmişti.

ra yönelik neşriyat veya kitapların basılması için kullanılıyordu. Müslüman halkın uzun bir süre basılı sözden mahrum kalması özellikle sosyoekonomik sebeplere bağlanıyordu. Esas mesele baskı makinesine ulemayla hattat ve nakkaş loncalarının karşı çıkmasıydı. Basımevleriyle rekabete girmelerinin işlerini tehlikeye sokacağından korkuyorlardı.

Böylece Türkiye'deki okurlar Oruç Bey'in 15. yüzyılda yazdığı hikâyeyi ancak yüzyıllar sonra okuyabilecekti. Oruç hikâyesinde düşmanın barbarca vahşetine karşı uyarılarda bulunuyordu. Bu sefer konu Türkler değil kuzey Arnavutluk'taki Arnavutlardı. Oruç halkı şöyle tarif ediyordu: "Oradaki insanlar vahşi, kana susamışlar, din ve dindarlıktan, dua ve ibadetten haberleri yok; merhamet, inanç ve sadakat nedir bilmezler. Dinsiz ve kâfirler. Damarlarında eşkıya kanı dolaşan pislik yaratıklar."

Hıristiyan Cumhuriyeti

Kitap basım sanatı ve Türk aleyhtarı propagandanın siyasi yan etkileri vardı. Türklerin sürekli olarak bir tehlike olarak gösterilmesi, dikkatleri Hıristiyan Avrupa'nın iç sorunlarından uzaklaştırıyordu. Türklerin sistematik olarak Hıristiyanlığın düşmanı olarak öne çıkartılması nedeniyle Sultan Süleyman Avrupa iç politikasında istikrar sağlayıcı bir unsur oluyordu. Hatta devam eden kavgalara ve savaşlara rağmen kıta çapında dayanışma duygusu bile oluşmaya başlamıştı. Macaristan'ın geleceğinin ortaya çıkmasıyla Avrupa birdenbire Hıristiyanlığın ateş altında tutulduğu bir saha olarak algılanmaya başlandı. İslam, Hıristiyan kıtasının tümünü tehdit ediyordu. Hıristiyanlık eşittir Avrupa olarak algılanıyordu. Ya da Paul Coles'in *The Ottoman Impact on Europe* (Osmanlının Avrupa'daki Etkileri) adlı kitabında söylediği gibi: "Hıristiyanlık, laik bir kimlik terimine dönüşüyordu."

İspanyol hekim ve hümanist Andrés Laguna, ilk defa 22 Ocak 1543'te Köln'de *Discurso de Europa*[19] (Avrupa hakkında fikir teatisi) konulu konferansta Avrupa'yı politik kültürel bir birlik olarak, ötekinin sahip olmadığına sahip olan bir medeniyet olarak tarif edecekti. Söyleminin alt başlığı

19 Laguna Paris'te okudu. Hekim olarak uzun bir süre Metz'te oturmakla kalmayıp defalarca V. Karl, II. Felipe ve Papa III. Julius'un hasta yataklarına çağrıldı. Bir dizi Yunan klasik eserini tercüme etti. Ayrıca şifalı bitkiler hakkında kitaplar yazdı. Ara sıra Middelburg, Anvers ve Gent'te kalıyordu.

daha da ilginçti. Laguna "Kendini fena halde yıpratan sonra da talihsiz olduğundan yakınan Avrupa," diyerek Avrupa'nın acınacak bir halde olduğunu vurguluyordu. Konferansın verildiği dönemde Avrupa hiç olmadığı kadar bölünmüştü. V. Karl'ın Türklere karşı bir haçlı seferi düzenleme çabası boşa çıkmakla kalmayıp kilisenin birliğini de koruyamamıştı. 1521'de Luther aforoz edildi. İngiltere'de VIII. Henry'nin 1534'te oportünist bir tavırla (Papa ona boşanma ve yeniden evlenme izni vermemişti) kendini Anglikan Kilisesi'nin başına getirmesinden sonra bir bölünme daha yaşandı. İngiliz kral dört yıl sonra tıpkı Luther gibi aforoz edilecekti.

Avrupa genel anlamda Asya ve Afrika gibi sadece coğrafi bir varlıktı. Enea Silvio Piccolomini, bir sonraki Papa II. Pius, Anadolu'dan yaklaşan tehdit uyarılarında Avrupa'yı ülkeler ve şehirler toplamı olarak tarif etmişti. "Avrupa'da şimdiye kadar Konstantinopolis kadar büyük bir şehir ya da bir bölgeyi kaybetmedik" diyordu. "Macaristan fethedilir ya da Türklerle bir ittifak kurarsa ne İtalya ne de Almanya emniyette olur ve Ren Nehri artık Fransızları koruyamaz."

Laguna Avrupa'yı farklı bir bağlama oturtuyordu. Köln'de verdiği konferansta iki defa Avrupa'yı "Hıristiyanların Cumhuriyeti" diye adlandırdı. Bunu söyleyerek Avrupa'nın coğrafi bir kavramdan daha fazlası olduğunu ifade etmeye çalışıyordu. Ancak 16. yüzyılda özellikle Protestan çevrelerinde onun söylemi örnek alınacak ve "Hıristiyan alemi" ifadesinin yerine "Avrupa" geçecekti. Protestanlarla Katolikler arasındaki tüm düşmanlıklara rağmen kıta giderek ortak ahlaka, kültürel ve siyasi değerlere sahip bir kardeş uluslar topluluğu olarak görülüyor, Türk barbarlığına karşı direnmesi gereken bir medeniyet olarak algılanıyordu. Kısacası mesele yine "biz ve onlar"a gelmişti.

Juan Vives ile birlikte İspanya'nın ilk hümanistlerinden sayılan Laguna, Vives'in aksine hükümdarına sadık kaldı. Laguna'ya göre V. Karl Hıristiyanlığın savunucusu olarak Türklere karşı yapılan savaşa öncelik vermeliydi. Laguna ona *unicum exemplar fidei Christiani, uere unicum promptuarium* [Hıristiyan inancının tek savunucusu, biricik belleği] diyordu. "Hıristiyan Cumhuriyeti"ni barışa kavuşturmak amacıyla onun en önemli düşmanlarını sınır bölgelerinden sadece imparator sürebilirdi.

Her ne kadar herkes onun yazarlığını kabul etmese de Fransız tarihçi ve Erasmus uzmanı Marcel Bataillon, Laguna'nın *Viaje de Turquía* (Türkiye seyahati) adlı kitabın yazarı olduğunu iddia ediyor. Tamamen Erasmus üslubunda yazılmış kitap kendi aralarında sohbet eden üç erkeği anlatıyor. İçlerinden biri Pedro de Urdemala Türkiye'den geri gelmiş. Bu kitapta da Türkler Hıristiyanlığa karşı en büyük tehlike olarak gösteriliyor. Laguna yıllar sonra yankı bulan bir detaya dikkat çekiyor; şayet imparator Protestanlarla Katolikler arasındaki iç kavgalarla bu kadar meşgul olmamış olsaydı Türk tehdidini çoktan sonlandırabilirdi. Bir başka deyişle Hıristiyanlığın tehdit altında olmasının esas nedeni 'Hıristiyan Cumhuriyeti'ndeki' bölünmüşlüktü.

Laguna'nın eserlerini araştırmış ve incelemiş olan İspanyol kültür tarihçisi Joseph Pérez *Viaje de Turquía* yazarının haçlı seferi olasılığından bahsetmemiş olduğuna dikkat çekiyor. Pérez: "Yazar, Türk meselesini ideolojik açıdan değil, insanların özgürlüğünün, refah ve güveninin kabul edilemez bir tehdit altında tutulmasının meşru nedenini bulmak amacıyla, gerçekçi bir açıdan ele almış. Yazar da Avrupa'da Türkleri istemiyor. Dinsizlere karşı yürütülen haçlı seferinin ideolojisi nedeniyle değil, ortaçağ Hıristiyanlığından yeni çıkmış bir Avrupa'nın, Türklerin yayılması başarılı olursa o karanlık çağa geri gideceğinden dolayı, böyle düşünüyor."

Ancak Laguna seyahat tutanağında Türklerin olumlu özelliklerini de sıralamıştı. Kahramanlardan birine "Barbar mı? Biz daha barbarız," diye söyletiyor. "Türkler tembel değil. İçki içmiyorlar. Kadınların peşinde değiller ve kumar oynamıyorlar. Doğumdan ölüme kadar iki kereden fazla yıkanmayan İspanyollardan daha temizler. Bahşiş konusunda da genellikle Hıristiyanlardan daha bonkörler. Ayrıca adalet ve dine de düşkünler."

Türklerin olumsuz özelliklerinin yanında olumlu yönlerini de gören sadece Laguna değildi. Van Busbeck mektuplarının birinde Türk idaresinin devlet içindeki yüksek görevlerin dağıtılmasındaki başarısından övgüyle bahsediyordu. "Herkes sahip olduğu yeteneklere bakılarak görevlendiriliyor. Atama yapılırken kökene, zenginliğe, popüler ya da etkili olunmasına bakılmıyor. Sultan için önemli olan, göreve aday olanın kişilik sahibi, hünerli olması ve doğal yeteneklerinin bulunması. Dürüst olmayanlar, tembel

ve şişmanlar hiçbir zaman yüksek bir devlet görevine uygun görülmezler. Türkler bu nedenle bu kadar başarılılar ve etkin bir ırk oluşturuyorlar. Bizim usullerimiz tamamen başka. Bizde hünere bakılmaz, her şey doğuma bağlıdır, yüksek görevlere giden yol doğumla başlar."

Macar György Türklerin örf, adet ve kötü kişilik yapıları hakkında kaleme aldığı risalesinde Türklerin Hıristiyanlar kadar misyonerlik hevesli olmadığının altını çiziyor. "Türkler kimseyi inancını inkâr etmeye zorlamıyorlar," diyordu. O dönemde sultanın huzuruna iki kere kabul edilmiş Fransız Seyyah Guillaume Postel Türk adaletinin "ahlâksız ve rüşvetçi Fransız mahkemelerine kıyasla" daha hızlı ve dürüst çalışmasını övüyordu.

Fransız İslam uzmanı Lucette Valensi *Venise et la sublime porte* (Venedik ve Yüce Kapı) adlı kitabında, her ne kadar Venedikliler Türkleri ticaret yollarının en büyük tehdidi olarak görseler de dogenin şehrinde onların politik sistemlerinden hayranlık ve övgüyle bahsediliyordu. "Öyle bir sistem ki bütün bölümler dengeli bir şekilde merkeze bağlanmış, bu yapının içinde hiyerarşinin tüm kademeleri tek tek bağımsızken hepsi topluca tepeye bağlıydı. Osmanlı Devleti bu haliyle mimarın Palladio tarafından tanımlanan güzelliğe uygun bir şekilde yaptığı binaya benziyordu."

Deliler

16. yüzyılda Türklerin Avrupa'da acımasız bir imaja sahip olmalarının bir sebebi de Osmanlı ordusunun Akıncı denen öncülerinin akın tarzıydı. Bu serdengeçti ordusu Moğol geleneklerine sadık biçimde insan hayatını hiçe sayarak, öldürüp, tecavüz edip, yakıp yıkarak Osmanlı ve Habsburg sınır bölgelerinde müthiş bir korku saçıyorlardı.

Sınır bölgelerindeki yerel komutanların emri altında bulunan akıncılar çoğunlukla Bosna, Sırbistan, Hırvatistan ve Arnavutluk'tan gelen gönüllüler arasından seçiliyordu. Türkçe jargonda onlara 'deliler' denirken Fransızlar "palalı adamlar," Almanlar da *Renner ve Brenner* (Koşanlar ve Yakanlar) demiş. Küçük hızlı atları, pala ve ok gibi hafif silahlarıyla girdikleri köyleri yağmalıyor, insanları öldürdükten sonra köyü yakıp şimşek gibi geçip gidiyorlardı. Sultan II. Mehmed'in seferlerine katılmış bir yeniçeri günlüğünde şöyle yazıyordu; "Bulutlardan akan yağmur damlaları gibiler.

Bir yere geldiklerinde her yeri yağmalıyorlar. Ölüm saçtıkları ve katliam yaptıkları yerlerde yıllarca horoz ötmüyor."

Akıncıların silah taşımak için önce Müslüman olmaları gerektiği varsayımı gerçeği pek yansıtmıyor. Sadece Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde hareket eden askerlerin silah taşımalarına ilişkin olarak izin söz konusuydu. Akıncılar sınırların dışında etkin oldukları için Yüce Kapı'nın yasama sahasının dışında kalırlardı ve esasen her şey serbestti.

Akıncılar vahşet ve saldırganlık konusunda aynı dönemde Avrupa'nın farklı bölgelerinde yağmalama ve zorla para toplamada uzmanlaşan küçük Hıristiyan ordularından geri kalmıyorlardı. Bir iki uç örnek vermek gerekirse; Temmuz 1517'de Kuzey Hollanda'nın Asperen kasabasının bütün nüfusu, Grutte Pier lakaplı Batı Fries isyancısı Pier Gerlofs Donia önderliğindeki *Zwarte Hoop* (Kara Umut) adlı korsan ordusu tarafından katledildi. Felemenk vilayetlerinde 16. yüzyılın ilk yarısında etrafı harabeye çeviren Maarten van Rossum'un küçük ordusu saldırganlık ve yağmalama konularında ün salmıştı. Bu ordu ateşe vermenin savaşın süsü olduğunu kendine şiar edinmişti. Jan Cornelisz Vermeyen'in eskizleri 1535'te Karl'ın ordusunun Tunus'u fethinde yağmalama ve vahşetin kol gezdiğini gösteriyor.

Ayrıca o yıllar Avrupa'nın engizisyon felaketine maruz kaldığı yıllardı. Ulu orta yakılmalar günlük olaylar haline gelmiş, hatta bir halk eğlencesine dönüşmüştü. Ekim 1531'de Paris'te dinden saptığından şüphelenilen bir inşaat ustası, dili demirden bir çiviyle yanağına takıldıktan sonra canlı canlı yakılmıştı. İki yıl sonra Hollanda'nın Den Bosch şehrinde Luther'e yakın olmakla suçlanan on kişi canlı yakılma cezasına mahkûm edildiler. Kimilerinin başları kesiliyor, kimileri boğduruluyordu. Antonia van Roesmale ve başka birkaç Lutherci kadı 1543'te Leuven'de dinden saptıkları suçlamasıyla canlı canlı gömüldüler. Bu olaydan dokuz yıl önce Hollanda'nın Bolsward şehrinde Anabaptistlerin Bloemkamp Manastırı'nda bir katliam yaşandı. Saldırıdan sağ kurtulanlar da ertesi gün yakıldı. Kadınlar ise bu acılara maruz kalmadan boğularak öldürüldüler. 1 Eylül 2005'te zamanın başbakanı Jan Peter Balkenende Lahey Tarih Müzesinin açılışını yaparken şehrin o dönemdeki durumunu, "Geniş çapta vahşet vardı. Politik oyunlar ve dehşet verici şiddet gösterileri yaşandı," diye özetledi.

Viyana'da Avusturyalı tarihçi Matthias Pfaffenbichler'e konuyu açtığımda "Son derece disiplinli akıncıların, görevleri panik ve korku yaymak olduğu için vahşi ve kaba" olduklarını vurguladı. 16. yüzyıl savaş sanatı uzmanı olan Pfaffenbirchler, "Çoğunlukla Balkan ülkelerinden gelen gayrimüslimlerden oluşan eşkıya çeteleriydi bunlar ve kelimenin tam anlamıyla Osmanlı ordusuna yol açmakla görevliydiler. Maaş almadıkları için topladıkları ganimetten geçiniyorlardı. En kârlı işleri köle satışıydı. On beş ila otuz beş yaş arasındaki kadın ve erkeklere ilgi duyuyorlardı. Piyasa değeri olmayan daha genç ya da yaşlı olanlar öldürülüyordu."

Akıncılar eskiden beri var oldukları halde genellikle Balkan ülkelerinden toplandıkları ve "iş bittikten sonra" ülkelerine geri döndükleri için ancak 1526'daki Mohaç Savaşında göze çarptılar. Daha sonra 1529'da Viyana Kuşatmasının öncesinde ve sonrasında, Osmanlı ordusunun 1531'deki Almanya askeri harekâtı sırasında görev başındaydılar. Sultan Süleyman İstanbul'a döndükten sonra Stiermarken ve Aşağı Avusturya'da sivil halka baskınlar düzenlediler. Köyler yakıldı, kadınlara tecavüz edildi, erkekler öldürüldü. Kısacası başıbozuk, ortalığı yağmalayan milisler ve paralı askerlerden oluşan bir çetenin ortaya çıkarttığı manzaralardı bunlar. Pfaffenbichler "Sonuçta her savaş korkunçtur," dedi. "O zamanki Avrupalı piyadelerin durumunun daha iyi olduğunu sanma."[20]

Türklük hali

Yüzyıllar boyunca Türklere lanet okunması sözcük kullanımını da etkileyecekti. Erasmus gerçek Hıristiyanlıkla ilgili fikirlerini açıkladığı 1503'te yayınlanan, *Enchridion militis christiani*'de (Militan Hıristiyanın elkitabı) çarpıcı bir açıklamayla Türklere yönelik olumsuz sözcük kullanımının temelini attı. İnsanların "Kimi boşanmış, kimi din iftiracısı, kimi de Türktür. İnsan olana değil boşanana lanet okunur, insan olan değil din iftiracısı kötülenir, insan değil Türk yok edilir." Jan van Herwaarden'e göre bu ifadelerle Hıristiyan alemini tehdit eden düşman Türkten, Erasmus'un ifadesine göre her Hıristiyanın içinde barınan 'Türklük' haline geçiliyor. "

20 Landsknechten/Lansquenet denilen mızrak ve kılıçla donanmış paralı askerler Habsburg ve diğer Rönesans hükümdarlarının ordularında para ve ganimet karşılığında savaşıyorlardı. Özellikle İsviçreliler inatçı ve vahşet yanlısı olmalarıyla ünlüydüler.

Bu arada bazı Avrupa dillerinde "Türk" kelimesi hâlâ olumsuz bir anlam taşıyor. İspanyolcada *la cabeza de Turco,* Türk kafası, güç deneme makinesinin adıdır. Luther'in yardımcısı Philip Melanchton Türklere "kızıl Yahudiler" derdi. Kana susamış köpekler gibi Avrupa'da gezdikleri için kızıl, sünnet oldukları için Yahudi. Saygın ilahiyatçılar "Türk" sözcüğünün işkence anlamına gelen *torquere*'den türediğinde ısrar ediyor. Bir Fransız *c'est un vrai Turc* dediğinde kişinin acımasız olduğunu ifade ediyor. Avusturya'da yüzyıllar boyunca çocuklar akşamları eve şu sözlerle çağrılırlardı: "İçeri gel, karanlık oldu. Türkler gelecek." İtalya'da çok kullanılan bir ifade de, Anne Türkler geliyor anlamındaki *Mama, gli Turchi*'dir. Victor Hugo'nun 1831 de yayınlanan başyapıtı *Notre Dame'nin Kamburu* adlı kitabında, "...yazılı dili yok etmek için sadece bir meşale ve bir Türk'e ihtiyaç vardır," diye yazar.

Günümüz Hollanda'sında en kapsamlı sözlük sayılan *Grote van Dale*'da Türklerle ilgili bir dizi deyim bulunuyor. Öfkeli çıkışma için "Türk gibi devreye girmek," kötü araba kullanmak için de "Türk gibi araba kullanmak" deyimleri kullanılır. "Türkler" kışkırtıcı bir ifadedir. "Türklerin işi," dendiğinde pis işler kastedilir. "Türk külüstürü" trafik muayenesinden zor geçen araba için kullanılır. Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın, birkaç yıl önce *Van Dale* sözlüğündeki bu incitici ifadelere nafile itirazda bulundu. İtirazını haklı olarak ayrımcılık yasağına dayandıran profesör bu tür ifadelerin, toplumun farklı kesimleri arasında düşmanlığın körüklenmesine ve kuvvetlenmesine yol açmasından endişe duyuyordu.

Türkler kamuoyunun dikkati içinde kalmaya devam ettiler. 16. yüzyılda dedikodular, broşürler, risaleler ve propagandayla Sultan Süleyman ve Türklerle ilgili her şey *odium bolicum* (şeytani nefret) uyandırmışsa, günümüzde de Türk tehlikesinin güncelliğini yitirmediğini görüyoruz. Soli Özel bunu "Viyana kapıları sendromu" olarak açıkladı. Bununla Türklerin 1529 ve 1683'te Avusturya başkentinin kapılarına iki kere dayandığına gönderme yapıyordu. Özel şöyle dedi: "Neredeyse hiçbir şey değişmedi. Avrupa'da hâlâ Türkiye'nin bir tehdit, fazla büyük bir ülke, fazla nüfuslu ve fazla Müslüman olduğu fikri hâkim. Mevzu hâlâ bizler ve onlar."

HEDEF VİYANA MIYDI?

Eylül 1529. Viyana kapılarının önünde birden binlerce deve belirdi. Şehri henüz terk etmemiş insanlar korku ve hayret içinde şehir duvarlarının üzerinden sonbaharın karamsar Tuna manzarası yerine daha çok yaz aylarını hatırlatan canlı bir gösteriyi izliyorlardı. Başlarında rengârenk sarıklar ve uzun kaftanlar giymiş erkekler cirit atıyorlardı. Rüzgâr güney batıdan estiğinde develerin bağırması ve binlerce atın kişnemesi Stephanplatz'a kadar geliyordu. Bir kaç gün sonra şehirlerini 30.000 kırmızı yeşil çoğu hilal sancaklı beyaz çadırlar sarmıştı. Sanki Viyana birdenbire Anadolu'nun ortasına yerleştirilivermişti.

Rengârenk ipek ve saten kumaşlardan, sivri tepeleri som altın toplarla süslenmiş çeşitli halkalardan oluşan yerlere Konya halıların serildiği padişahın çadır kampı. Manzara bir askeri karargâhtan ziyade bir masal sarayına benziyordu. Beş yüz kişilik bir birlik korumadan sorumluydu. Sadrazam İbrahim Paşa'nın çadırıyla 12.000 yeniçerinin barınakları hemen yakındaydı. Diğer vezirler, her kapı için bir vezir ve maiyeti Viyana'nın etrafını yarım daire biçiminde çevirerek yerleşmişlerdi. Şehrin diğer tarafında Tuna nehrinin üstündeki köprüler yıkılmış, savaşın ilk adımı atılmıştı. Bundan kısa bir müddet önce Sultan Süleyman Polonya hükümdarına gönderdiği mektupta "Ordum denizin dalgaları gibi durdurulmaz olacak," diye yazmıştı.

Akılda bir soru vardı; Acaba Padişah 10 Mayısta İstanbul'dan yola çıkarken Viyana'yı güzergâhın asıl hedefi olarak belirlemiş miydi? Her ne kadar tarihçilerin çoğu bunun böyle olduğunu tartışmadan kabul etse de bunun kanıtı yok. Osmanlı Devleti tarihi söz konusu olduğunda halen sıkça alıntı yapılan *Geschichte des Osmanischen Reiches* (*Osmanlı Devleti Tarihi*) adlı eserin 19. yüzyılda yaşamış yazarı Joseph von Hammer-Purgstall, "Macar seferi"nden söz eder. Eylülde Budin'in fethinden sonra ordunun Viyana istikametine gitmesinin nedenini o da açıklayamıyor. Anlaşılan, ordunun Viyana'ya kadar ilerleyebilmesi için önce Budin'in fethedilmesi gerektiğini düşünmek yeterli bulunmuş. Viyana yeni Osmanlı vilayetinin başkenti mi olacaktı? Aziz Stephan Katedrali üstüne bir minare hatta iki minare mi dikilecekti?

Viyana Neue Burg'daki Hofjagd-und Rüstkammer'ın idarecisi olan Avusturyalı tarihçi Matthias Pfaffenbirchler'i ziyaret ettiğimde farklı bir hikâye dinledim. "Türkler Viyana'yı fethetmek istemiyorlardı. 1529'da başarmış olsalardı bile bunun Osmanlı Devletinin büyümesine fazla bir katkısı olmayacaktı. Olsa olsa Avrupa'nın güç dengesini Fransız hükümdar I. François'nın lehine bozmuş olacaklardı."

Pfaffenbichler bu açık ifadesiyle Sultan Süleyman'ın stratejisi ile niyetleri hakkındaki tartışmaya katkıda bulunuyordu. "O yılın Viyana'sı kesinlikle Habsburg Devletinin en önemli şehri değildi," diye bir sonuca varıyor. Haksız da değil. Kimi tarihçinin yazdığının aksine.

Ferdinand 1529 yılında Viyana'da çok seyrek bulunmuş.[1] Tıpkı ağabeyi V. Karl ve dedesi I. Maximilian gibi saray halkıyla şehirden şehre gidiyormuş. Viyana bu rotanın içinde bulunmazmış. Veba salgını ve savaş dönemlerinde daha batıda bulunan Tuna kıyısındaki Linz'i tercih edermiş. 1521'de burada Macaristan kralı II. Vladislav'ın[2] kızı Anna ile evlenmişti. Bu evlilikle bir sonraki Avusturya-Macaristan monarşisinin temeli atılmıştı. Ferdinand Linz'te değilse Brno ya da II. Lajos'un Mohaç'ta ölümünden ve Anna ile evlenişinden sonra kendisine hediye edilen Bohemya krallığının başkenti Prag'da kalmayı tercih ediyordu. Prag ne de olsa karısının doğduğu şehirdi. O yüzden de orada zevk bahçesi Belvedère'yi yaptırmıştı.

Sultan Süleyman'ın ordusu 1526'da olduğu gibi gittiği her yerde acımasız bir etki yaratmaya devam ediyordu. Yüzyıllar sonra Alman tarihçi Karl Brandt ordunun ne kadar güçlü olduğunu, "Hıristiyanlıkla son hesaplaşma olacakmış duygusunu veren büyük bir güç" sözleriyle vurgu-

1 Ferdinand'ın 1529 yılından önce birçok sarayı vardı ve Viyana o zaman kesinlikle tercih ettiği şehir değildi. 1525'te ilk defa daha uzun bir süre için temmuzun ortasından aralığın başına kadar bu şehirde bulunuyordu. Avusturyalı tarihçi Alfred Kohler'in araştırmalarından Ferdinand'ın 1521 ile 1527 arasında Gent, Worms, Neurenberg, Passau, Regensburg, Augsburg, Stuttgart, Tübingen ve Speyer'de bulunduğu ortaya çıktı. 1526'da Macaristan'ın ve 1527'de Bohemya'nın tahtına çıktıktan sonra Prag, Budin ve Székesfehérvár (Stuhlweissenburg) arasında seyahat ediyordu. 1527 Aralık sonundan Şubat 1528'e kadar Gran'daki (Estergon) sarayda oturmuş sonra meclis için Speyer'e (Mart-Nisan 1529), ardından da Linz'e gitmişti. Başlangıçta hükümetin Prag'da kalması düşünüldüyse de Saray 1533'de kesin olarak Viyana'ya taşındı. Ancak 1550'den sonra Viyana sürekli ikamet şehri olacaktı.

2 II. Vadislav Polonya kralı IV. Kasimir'in oğluydu. 1471'de Bohemya'nın, 1490'da Macaristan'ın tahtına çıktı. Üçüncü karısı, Anna van Foix 1502'de Mohaç savaşında 1526'da ölen oğulları Lajos'u, sonra da Ferdinand'la evlendirilen kızı Anna'yı doğurdu.

luyor. Fakat yine asker sayısı hakkındaki tahminler muhtelif. Çoğu kaynaklarda asker sayısının 200.000 ila 250.000 olduğu yazıyor. Von Hammer-Purgstall'a göre Osmanlı'da 120.000 asker, 20.000 deve ve 400 top varken karşı tarafta 16.000 asker ve 72 top varmış. Pfaffenbichler "lojistik, erzak ve nakliyat için gerekli 100.000 adam da eklenince 200.000 adamın imkânsız olmadığını söylüyordu. Kaç asker olursa olsun Hannibal'ın Milattan önce 2. yüzyılda fillerle Alp dağlarını geçmesinden beri Orta Avrupa'da bu kadar büyük ve egzotik bir ordu görülmemişti.

Askerlerin yolda karşılaştıkları kötü hava şartlarıyla ilgili olarak herkes hemfikirdi. Durmadan sicim gibi yağmur yağıyordu. Nehirler taşmış, seller yüzünden köprüler yıkılmıştı. Korku saçan üç yüz ağır topun çoğu çamura gömülmüştü. Yüzlerce asker, at ve deve boğulmuştu. Çoğu zaman günde ortalama yirmi kilometre mesafeyi aşamıyorlardı. Nitekim Budin'e planlanandan çok daha sonra ancak eylül başında ulaşılmıştı.

Bu arada Avrupa hanedanları birliklerin yer değiştirmeleri konusunda epeyce bilgi sahibi olmuştu. Buna rağmen 1526'daki durum tekrarlandı. Telaş büyüktü ancak kimse bir şey yapmıyordu. Üç yıl önce Lajos'un yapmak zorunda kaldığı gibi Ferdinand da evinin ve yurdunun savunmasını kendisi yapmak zorunda kaldı. Ağabeyi Karl İspanya'daydı. "Zapolya ile barış yap" verebileceği yegâne tavsiye oldu. Karl, Barselona'da uzun pazarlıkların ardından Papa VII. Clemens ile bir barış anlaşması imzaladı. Bu anlaşma, Karel'in ordusunun 1527'de Roma'yı yağmalamasından sonra ciddi olarak bozulmuş ilişkilerin düzelmesine yol açtı. Karşılıklı vaatlerde bulunuldu. Kutsal Taht, kilise gelirlerinin dörtte birini Türklere karşı yapılacak savaşa harcayacaktı. Karl da diğer taraftan Hıristiyanlığı dinsizlerin saldırılarına karşı son nefesine kadar savunacağına söz verdi. Kardeşi Ferdinand için bunlar boş sözlerdi.

Sultan Süleyman'ın orduları epey ilerlemişken Kamerijk'te *Damesvrede*, Bayanlar Barışı karara bağlandı. Avusturyalı Margaretha ile Savoye'li Louise, Karl ve Fransuva'nın birbirilerini rahat bırakmalarını bir anlaşmayla sağlama almışlardı. Fransız hükümdar İtalya'ya ilişkin taleplerinden vazgeçti, Flandre ve Artesia derebeyliklerinden de çekildi. Karl diğer taraftan Burgonya dükalığı konusunda artık ısrarcı olmayacaktı. Habsburg ve Valois

hanedanları arasındaki gergin ilişkilerde bir an için suların durulduğu anlaşılıyordu.

Hıristiyan hükümdarların arasında savaş bitmiş, Kutsal Taht ile barış yapılmış; Karl'ın kardeşine yardım etmesine bir engel kalmamıştı. Ancak maalesef başka öncelikleri vardı. Sultan Süleyman'ın ordusu Mohaç yakınlarına vardığında Karl İtalya'ya geldi. Bir şehirden diğer şehre geçiyor kabuller düzenleterek gösterişli bir şekilde Po vadisindeki gücünü yeniden sağlamaya çalışıyordu. Ardından Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun taç giyme töreninin ayrıntılarını konuşmak üzere papa ile Bologna şehrinde kapalı kapılar ardında buluştu. Kardeşi Ferdinand'ın kendi başının çaresine bakması gerekiyordu. Ona yardım eden tek kişi kız kardeşi Macaristanlı Maria oldu. Ama 1500 seçkin İspanyol askerinden ancak 750'si Viyana'ya varabildi. Devede kulak.

Başlangıçta Sultan Süleyman'ın Viyana'ya saldırma planı olduğunun hiçbir işareti yoktu. Gündeme yeniden Macaristan'ın geldiği görülüyordu. 1526'da Budin'in fethinden sonra Lajos'un ölümü ve Ferdinand ile Zapolya'nın, Matthias Corvinus monarşisinin aynı anda kralları olmasıyla ortaya garip bir durum çıkmıştı. Sultan Süleyman'ın aniden İstanbul'a dönmesinden sonra sultanın kendisini desteklediğinden emin olan Erdel prensi, Budin'de ancak kısa bir süre için krallığın tadını çıkarabilmişti. Ertesi yıl, Eylül 1527'de Ferdinand'ın emri altındaki Alman paralı askerler şehri işgal ettiler. Zapolya'nın geri çekilen Macaristan'ın doğusunda şarabıyla ünlenmiş Tokai bölgesinde yenilgiye uğradı. Zapolya 1528'in Mart ayında ilerde kayınpederi olacak Polonya kralı Sigismund'a sığınmıştı (günümüzde olsa politik sığınmacı derdik). Burada daha elverişli bir zamanın gelmesini beklemek için saklanmıştı.

Zapolya ile Ferdinand'ın arasındaki kavgayı saymazsak Aziz Stephan tacının yasal sahibinin kim olduğu sorusuna Sultan Süleyman eski Macar krallığının tek gerçek ve yasal varisinin kendisi olduğu cevabını veriyordu. Sultan bu yaklaşımını, Hıristiyan dünyasının bilmediği, Osmanlının fetih geleneği olan kılıç hakkına dayandırıyordu. Sultan'ın kendine emanet edilmiş olan Peygamber'in kılıcıyla fethettiği her yer ona ait sayılırdı. Görüldüğü her köy, her şehir, atının nallarının değdiği her yer, saltanat

otağının kurulduğu yerler tartışmasız devletin olurdu. Sultan iktidardan ayrılmış olsa bile.

Sadrazam İbrahim Paşa Ocak 1528'de dostluk ve kardeşlik antlaşmasının pazarlıklarını yapmak üzere İstanbul'a gelmiş Zapolya'nın Polonyalı elçisi Hiyeronimus Laski'yi, "O topraklar bizim" diyerek azarlamıştı. Laski, Zapolya'nın 1527'de sürüldüğü Budin'deki sarayda en çok kendisinin hak sahibi olduğu düşüncesindeydi. İbrahim Paşa müthiş öfkelendi: "Kralı yendik, kalesini fethettik, karnımızı doyurduk ve orada yattık. Ancak bir budala kralın tacıyla kral olduğunu söyleyebilir. Ne altın ne de mücevherin hükmü vardır. Hüküm süren kılıçtır. Kılıçla fethedilen kılıca itaat edecek. Bilin ki pençelerimiz şahinin pençelerinden daha keskindir. Elimizi her nereye koyduysak, elimiz kesilmedikçe, oradan çekmeyiz."

Van Hammer-Purgstall'ın, "Kalemini de kılıcı kadar beceriyle kullanan, ruhu huzursuz ve tabiatı kararsız," diye nitelediği Laski kendini onurla savunmaya çalıştı. "Bizde vatandaşlar sadakat ve itaatin kanıtı olarak krallarına tacı giydirirler," diye karşılık verdi. Fakat Topkapı'da bir anlaşmaya varılamadı. Ertesi gün Laski ikinci vezir Mustafa Paşa'dan da ağzının payını aldı. Paşa, "Elinizde hediye olmadan geldiniz, anlaşılan niyetiniz dostluk değil, merhametten kaçmak,“ diye ayıpladı onu. Erdelli diplomata bir kere daha Osmanlı kılıç hukuku dersi verildi. "Hükümdarınız Budin'deki imparatorumuzun atının nallarının dokunduğu ve geri dönmek üzere sağlam bıraktığımız saraya girmeye nasıl cesaret etmiş? Bizim yasalarımıza göre hükümdarımızın başının konduğu ve atının başının göründüğü her yer sonsuza dek vergiye mükellef olur. Haraçsız gelmişseniz bir uşağın adına gelmiş olursunuz. Hükümdarımızın yeryüzünün hâkimi bir cihan padişahı olduğunu bilmiyor musunuz?"

Bütün bu azarlara rağmen Laski halinden memnun olarak döndü. Sultan Süleyman'ın dostlarının dostu, düşmanlarının da düşmanı olacağına Tanrı ve Kurtarıcı İsa adına yemin etti. Sultan Süleyman bu davranıştan memnun kalmıştı. Macaristan'daki hâkimiyetini güçlendirmek için Zapolya'nın aradığı yandaş olduğunu düşündü. Zapolya Boğdan ve Ragusa [Dubrovnik] gibi yıllık vergi ödemeyi vaat ederse Erdel bağımsız kalabilirdi. Bunun karşılığında padişah düzeni yeniden sağladıktan sonra Zapolya da tekrar Macaris-

tan kralı unvanını kullanabilecekti. Daha sonra Zapolya'nın müphem bir dil kullandığı ve göründüğü kadar güvenilir olmadığı belli olacaktı.[3]

Laski geri dönebilirdi. Ferdinand'ın Macaristan'ın geleceği hakkında pazarlık yapmaya gelen iki elçisi ise farelere eşlik etmek üzere Boğaz'ın zindanlarını boyladılar. Elçiler, Macar Johann Hobordansky ve Alman Siegmund Weixelberger diplomasi yerine kibirlilikte uzmanlaşmışlar, gelir gelmez şartlarını masaya koymuşlardı. Macaristan'ın fethedilmiş bölgeleri derhal Arşidük Ferdinand'a geri verilmeliydi. Sadrazam İbrahim Paşa iki elçinin gülünç isteğini duyunca kıpkırmızı kesildi. "Diğer Hıristiyan hükümdarlar kendi iradeleriyle Osmanlı padişahının gölgesi altında bulunurken kralınız kendini ne cüretle bu kadar güçlü sayıyor?" diye küçümseyerek konuştu. Elçilerden birinin çekingen bir sesle hangi hükümdarlardan bahsettiğini sorması üzerine sadrazam saymaya başlamıştı: Fransa ve Polonya krallıkları, Venedik dükü ve haliyle Erdel prensi. Ardından da alaycı bir tonla Ferdinand'ın İstanbul'u talep etmeyi unutmuş olmasına şaşırdığını söylemişti.

İki sefir bir yıla yakın hapis kaldıktan sonra 20 Mart 1529'da serbest bırakıldı. Sultan Süleyman onları pek de iyi şeyler vaat etmeyen sözlerle bizzat uğurladı: "Hükümdarınız şimdiye dek dostluğumuzu ve komşuluğumuzu hissetmemiştir. Buna kısa zamanda değişiklik getireceğiz. Ona diyebilirsiniz ki bütün kuvvetim ve gücümle geleceğim, hatta kendisine bu kadar çok arzuladığını geri vereceğim. Bizi ağırlamak için elinden geldiği kadar iyi hazırlansın."

Sultan bu sözlerle Viyana'yı kuşatmaya hazırlandığını mı ima etmek istemişti? Yoksa Budin'de Ferdinand'la karşılaşacağını mı düşünüyordu?

İki Günlük

1529'daki askeri seferden geriye Osmanlı Türkçesiyle yazılmış imzasız bir günlük kaldı.[4] Bir de Ferdinand'ın savaş kâtibi Peter Stern von Labach olayları gördüğü gibi kaydetmişti. Osmanlı Türkçesiyle yazılmış

3 Zapolya'nın yıllar sonra Ferdinand ile Macaristan'ın geleceğine dönük gizli bir antlaşma yaptığı ortaya çıktığında cihan padişahına gösterdiği itaatin sadece görüntüde olduğu anlaşıldı. Böylece Yüce Kapı'ya verdiği itaat sözüne sadık kalmamış oldu. 1554'te Sultan Süleyman Macaristan'ı bir vilayet olarak Osmanlı Devletine katmaya karar verdi.

4 Burada 1858'de Avusturya'da Almanca yayınlanmış olan günlükten söz ediliyor.

metnin hiç bir yerinden seferin gerçek nedeni anlaşılmıyor; hedef Budin miydi? Yoksa Sultan Süleyman'ın orduları 10 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrıldığında seferin güzergâhında Viyana da var mıydı? Günlüğü tutan kişi gerçek olaylar ve yolda yaşanan hadiseleri kısaca tasvir etmekle yetinmişti. Sadece Sultan'ın elini öpmeye gelen ziyaretçiler olduğunda ve hediyeler dağıtıldığında olanları etraflıca yazmıştı.

Günlüğün birinci sayfasında kötü hava şartlarından bahsediliyordu; "Çok yağmur yağıyor. Hava, yazı yazılamayacak kadar soğuk. On gün sonra Edirne'ye varıldı. Pazartesi (yirmi dokuzuncu gün): Ramazan bitti. Yağmur yağıyor. Çok insan boğuldu. Atlar ve develer sularda sürüklenip öldü." 20 Haziran'da kafile Sofya'ya varmıştı. Sonraki günlerde Sultan'ın otağını bir nehrin kıyısında mı yoksa bir köyün yakınında mı kurduğunu okuyoruz. "14 Temmuz'da atını buğday tarlasında otlatan bir askerin başı kesildi. Bir hafta sonra İran şahı Tahmasb'ın Bağdat'a saldırdığı ve Zülfikar'ın idam edildiği haberi geldi.[5] 5 Ağustos'ta Drava'nın kıyısındaki Eszek'e varıldı ve saltanat arabası bir kaç dinsizin saldırısına uğradı, ama hemen kaçtılar. [Askere] dinsizlerden sadece gıda maddelerinin alınabileceği emri verildi. Yağmalamak, yangın çıkarmak ve insanları tutsak etmek yasaktı."

Eszek'de Drava'nın üstüne 1526'daki gibi bir köprü yapıldı. Nehirdeki akıntı nedeniyle epey bir gecikme yaşansa da altı dubalı köprü yan yana kondu. Dinsizler ordusunun yakınlarda bulunduğu söylentisinin yayılmasıyla karşıya geçmek isteyen birliklerde panik ve karmaşa yaşandı. Günlükten şunları okuyoruz: "Yine bardaktan boşalırcasına yağmur yağmaya başladı. Gök gürültüsüyle yağmurun şiddeti tarif edilemez. Dokuz yeniçeriye yıldırım çarptı. Bir sonraki istirahat gününde bir kaç dinsiz geldi. Bağlılık ve itaat gösteriyorlar."

19 Ağustos'ta Polonya'dan dönen János Zapolya altı bin atlıyla Osmanlı ordusuna katıldı. Zapolya, daha sonra şatafatlı bir törenle Mohaç'ta

5 Nohut Bey de denen Zülfikar 1528'de Irak'ta İran Şahı tarafından vali tayin edilen amcası Ebrahim Han'ı öldürdükten sonra iktidara gelmişti. Şah Tahmasp'ın ertesi yıl Bağdat'a saldırıp İranlı hainin başını kesene kadar Zülfikar Sultan Süleyman'ın isteklerine boyun eğdi.

sultanın elini öptü. Bu Macaristan'da çok eleştirilecekti.[6] Sadrazam, vezirler, sarayın diğer önemli şahsiyetleri, silahlı yeniçeriler ve sipahiler protokole göre saltanat otağının içinde ve dışında yerlerini almışlardı. Zapolya'nın huzura kabulü esnasında sultan tahtından kalkarak ona doğru üç adım ilerlemişti; Bu davranış günlükte küçük ama anlamlı bir detay olarak yerini almıştı: "Çok nadir görülen bir jest." Zapolya aralarında altın işlemeli semeri olan üç atın da bulunduğu krallara layık hediyelerle ödüllendirildi. "Kral János, İbrahim Paşa'yla orduyu denetlemek üzere ayrılacak olan sultanın elini tekrar öpüyor." Ertesi gün tekrar şiddetli fırtına ve yağmurdan bahsediliyor. "Ordu levazımcıları dinsizlerin saldırısına uğruyorlar. Yüz kişinin kaçırıldığı kesin."

Eylül başında Budin göründü. Sultan Süleyman çadırların şehrin önündeki Weinberg'e kurulmasını buyurdu. Hicri 936'nın ilk pazarı muharremin birinci günü Sultan Süleyman başında kürk kalpakla Budin kalesini inceledi. Ertesi gün ateş açıldı. Kuşatma bir hafta bile sürmedi.[7] "Dinsizler çarşamba günü teslim oldular. Sultan fetih nedeniyle ödüllendirilmek isteyen yeniçerilerin kendisine saçma sapan sözlerle hitap etmelerine engel olamadı. Hatta iki alay beyinin kafasına taş bile atıldı. Hafta sonunda huzur bulunduğunda Sultan Süleyman ava çıktı. Sonra yeniden yağmur yağmaya başladı."

Budin'de Zapolya veya günlükteki adıyla Kral János ikinci defa Macaristan tahtına getirildi. Günlükte, "Kral János Padişaha doğru ilerlerken yanından geçen bütün vezirler diz çöküyor," diye yazılmış. Macar Hanedanının simgesi Aziz Stephan'ın tacı mucizevi bir şekilde sultanın hazine odasından çıkmıştı. Taç kısa bir zaman içinde iki kere el değiştirmiş, Lajos'un ölümünden sonra ilk önce Zapolya altın tacı başına geçirmişti. Haznedar rüşvet yiyince taç kısa zaman sonra Ferdinand'ın eline geçti. 1527'de Habsburglar tekrar Budin'i fethettikten sonra taç Budin'de kaldı. Sultan Süleyman'ın ordusu kuzeye ilerlediğinde Ferdinand'ın bir birliği gü-

6 Daha sonra Ferenc Frangepan adıyla Eger (Eğri) piskoposu olan kont Franjo Frankopan, Zapolya'nın Mohaç'a eşlik eden heyetinde bulunmuştu. Sultan Süleyman'ın elinin öpülmesiyle ilgili eleştiriler konusunda şöyle dediği anlatılıyor: "Bir Hükümdarın elinin öpülmesinin neresi yanlıştır? Yeryüzündeki İsa'nın elçisinin ayaklarını ufak bir şey karşılığında öpüyorsak Muhammed'in elçisinin elini bilmem ne kadar ruhun kurtarılması için neden öpmeyelim?

7 Macar kaynaklara göre Alman paralı askerlerin ihaneti yüzünden Budin kalesinin fethi kısa sürmüştü.

venlik nedenleriyle Stephan tacını Budin'den Linz'e götürmekle görevliydi. Fazla uzağa gidemediler. Yolda giderken baskına uğradılar ve aynı taç tekrar Osmanlının eline geçti. Böylece Zapolya kendini ikinci defa Macaristan tahtına çıkartabildi.

Osmanlıca günlüğe göre Zapolya tekrar kontluktan krallığa yükseldikten ve sultan ava çıktıktan sonra ordu aceleyle Viyana'ya doğru yola çıktı. Çarşamba günü Estergon (Gran), Perşembe günü Neudorf, Cuma günü Komorn (Komárno), Cumartesi günü Porokon, Pazar günü Yanık'a (Raab, Györ) varmışlardı. " Şehrin anlatılamayacak kadar güzel bir kalesi var. Dinsiz bir prens köprüyü yakmaya çalıştı ama ona zamanında engel olabildik." Ertesi gün kafile sınırdaki Óvár'a vardı. "Sultan mutluluk içinde Alman topraklarına ayak bastı. Kimisi demir zırhlar içindeki dinsizlerle çatışmalar çıktı. Tek tük yakalanmalar oldu, kimilerinin de kafası kesildi."

Pazar günü yine yağmur yağıyordu. Vakanüvis kibarca aslında bu günün geleneksel olarak padişahın kış havasından kaynaklanabilecek sorunlardan kaçınmak amacıyla İstanbul'a dönmesi gereken gün olduğunu eklemiş. Fakat Sultan Süleyman farklı bir karar almıştı. Niyetinin Viyana'ya kadar ilerlemek olduğu ancak şimdi ortaya çıktı. Baştan beri hedefinde şehri fethetmek de var mıydı? 21 Eylülde Von Labach 20.000 akıncının şehrin yakınlarında bulunduğunu ve sultanın ordusunun öncülerinin de göründüğünü bildirdi. "Düşman Viyana'nın çevresini yerle bir ediyor, bu şekilde işi geciktirip Viyana'nın surlarının güçlenmesi ve şehre erzak getirilmesi için vakit kazanıyor." İki gün sonra Türklerin kullanamaması için surların dışındaki sekiz yüz ev, bir kaç manastır ve kilise yerle bir edildi. Son gelen birlikler yolda beş bin kişinin kaçtığını haber verdi.

Pazartesi günü 27 Eylül'de Viyana göründü. Halkın büyük bir bölümü kaçmıştı. Daha da fazlasının kaçmasını engellemek için Tuna nehrinin köprüleri yok edildi. Bu sefer başkomutanlık İbrahim Paşa'daydı. Her bir giriş kapısına birer tabur olmak üzere orduyu on altı tabura bölmüştü. Padişahın görkemli otağı Viyana'nın o zaman biraz dışında bulunan Simmering köyünün yakınlarında güvenli bir yerde kurulmuştu. Yağmurun yağmaya devam etmesine ve havanın soğumaya başlamasına rağmen kuşatma başlatıldı.

2 Ekimde savaş başladı. Türklerin en ağır saldırıları merkezi Kärntner kapısına yönelikti. Patlayan lağımların havaya uçurduğu enkazın, surların üzerinden vınlayan ok ve top mermilerinin altında kalmamak için köpekler bile sokağa çıkmıyordu. Türklere göre beyaz zırhlar içindeki savunmacıların arasından bir görgü tanığının anlattıkları doğruysa günümüzde Heidenschuss diye anılan, Freiung'da bir evin altına lağım kazmayı ve barut yerleştirmeyi başarmışlardı. Bunu keşfeden fırıncının çırağı barutu etkisiz hale getirmişti. Bu olay gerçekten böyle mi olmuştu? Anılan yerde gerçekten fırıncı loncası bulunuyordu. Ancak mesafe olarak Türk lağımcıları için fazla uzun bir tünel olması gerekirdi. Belki de fırıncı çırağının şehrin başka bir yerindeki lağımı keşfettiğini düşünmeliyiz. Böyle bile olsa bu kahramanlık hikâyesinin neticede propagandadan başka bir şey olmayabileceğini de unutmamalıyız.

Günlüğün yazarı, "Birkaç gün süren soğuk havanın ardından çatışmaların başlamasıyla dinsizler aniden hücum etti, sonuçta otuz kişinin kafaları kesildi on da tutsak alındı," diye yazmış. "Dört gün sonra beş yüz kafa daha kesildi. Karşılıklı top atışları devam ediyor. Osmanlı ordusunun kazdığı ilk lağımların patlatılmasıyla savunma duvarlarında gedikler açıldı. Şiddetle savaşılıyor, fakat savaşa katılanların sayısı az olduğundan kale fethedilemedi."

Von Labach, "Sekiz bini aşkın asker sabahın erken saatlerinde kan gölüyle sonlanacak bir hücum başlatıyor," diye kaydetmiş. "Aralarında Alman Wolf Hagen ve Georg Steinpeiss ile İspanyol García Guzman'ın da bulunduğu bazı soylu subayların daha güneş doğmadan başları kesildi. Bunu takip eden karmaşa içinde savunma tarafında beş yüz kişinin daha kafaları gidiyor. Ancak Osmanlılarda da kayıplar bir hayli fazla."

Birkaç gün geçtikten sonra Osmanlı saldırıları yeniden Kärtner Kapısına odaklanıyordu. Bu sefer saldırı daha başarılıydı. Şehrin ana kapısı ateşe verildi. Savunma ordusu kestikleri ağaçları gediklere sürükleyerek Türklerin şehre girmelerine zorlukla engel olabildi. Takip eden günlerde Osmanlı ordusunun savunma duvarlarına yönelik saldırısı dalga dalga devam ediyordu. Von Labach'a göre savunmanın ağır ateşi sonucunda Osmanlı süvari birliğinden askerler atlarıyla birlikte havada uçuşuyordu.

Surların içindeki kritik vaziyete rağmen kuşatmada ilk tereddütler belirmeye başladı. Her ne kadar top ateşi ve lağımlarla savunma duvarlarına

epeyce zarar verilmişse de ordu kesin bir sonuca ulaşacağı hamleyi gerçekleştiremedi. 12 Ekimde günlükçü, "Erzak sıkıntısı çekileceği korkusunun duyulduğu apaçık ortada," diye yazmış. Bir çoğu eve dönmeyi düşünmeye başlamış. Geleneğe göre ordunun kışı İstanbul'da geçirmek için dönmesi gereken son gün olan "Kasım günü" de geçmişti.

Von Labach günlüğünde büyük bir titizlikle surlardaki gediklerin nerede açıldığını, lağım ve topların ne kadar yıkıcı olduğunu, dolayısıyla Osmanlıların şehre nereden girmeye çalıştıklarını yazmış. Vardığı karamsar sonucu da, "Viyana tarihindeki en ciddi riski ve en büyük tehlike anını yaşıyor," diye açıklamış. Bazı casusların haberlerine dayanarak belirleyici saldırının 14 Ekimde olacağını bekliyormuş. Von Labach haklı çıktı. Sultan Süleyman o gün savunma duvarlarına ilk hilalli bayrağı kim dikerse ona büyük bir ödül sözü vermişti.

14 Ekim Pazar günü, "Güneşin Akrep burcuna girdiği gün," diyor günlükte. "İki lağım patlatılıyor. Şimdi duvarda daha geniş bir geçit sağlamak için iki yeni gedik daha açılmalı. Padişah kral Ferdinand'ın artık kalede bulunmadığının haberini almıştı.[8] Geride kalanlara, teslim olmaları halinde merhamet gösterilecekti." Anlaşılan savunmanın iki atla üç deveyi ele geçirdiği hücumdan başka önemli bir şey olmadı. Osmanlı vakanüvis, "İstanbul'a dönme kararı verildi," diye kayıt düşmüş.

Von Labach da 14 Ekimde şiddetle savaşıldığını, hatta Kärnter kulesinin batısındaki duvarda seksen metrelik bir gediğin açıldığını yazdı. Öğleden sonra saat üçte hücumlara son verildi. Von Lobach, "Viyana, Osmanlı saldırısına başarıyla direndi," sonucuna vardı. İki gün sonra, 16 Ekimde kamp kaldırıldı. Bütün Beyler Sultan'ın elini öpmüş ve ödüllendirilmişti. İbrahim Paşa elmas işli bir kılıç, dört kaftan ve beş torba akçe almış. Diğer paşalar iki kaftanla ödüllendirilmiş. Dışarıda kar yağmaya başlamış. Viyana'nın tahrip olmuş surlarının içinde sultanın üç tutsak casusu dörde bölünmüş. Şehrin bütün çanları çalarken Stephan katedralinde şenlik içinde Te Deum söylenmiş.

8 Rivayete göre Ferdinand ilk başta Viyana'daymış. İspanyol Tarihçi Fernández Àlvarez'in yazdığı V. Karl biyografisinde kısa bir cümlenin dışında güvenilir tarihler verilmiyor. Buradan Ferdinand'ın Ağustos ayının ortasında, yani Sultan Süleyman'ın Budin fethinden evvel Linz'de olduğu anlaşılıyor.

Osmanlı günlüğünde yazılanlara göre geri çekilme bir karmaşa ve dağınıklık içinde yürüyormuş. Yüzlerce asker bataklıklara batmış. Kıyafetleri ve çadırları kaybolmuş. Onlarca cephane ve top taşıyan araba çamura saplanmış. Köprüleri geçerken yaşanan sıkışmalar ölümlere neden olmuş. Eşeklerle develer boğulmuş. Ordunun bir bölümü yolunu kaybetmiş. Yüzlerce asker açlıktan ölmüş. Evliya Çelebi'nin ifadesine göre kıyamet gününü andıran bir karmaşa varmış.

Edirne'yi geçtikten sonra –bu arada aralık ayına gelinmiş– perişan haldeki ordu dondurucu bir soğuğa yakalanmış. 16 Aralık 1529'da bu acı son bulmuş. "Padişah kırk gün sürecek aşırı soğuğun beşinci gününde Viyana seferinden mutluluk içinde ve güçlü bir şekilde İstanbul'a geri dönmüş. Sultan Süleyman'ın İstanbul'a dönüşü sultanın hayatının resmi yıllığı olan *Süleymanname*'de şanlı bir olay olarak tasvir edilmiş. " Şehir Avusturya zaferini beş gün süren şenliklerle kutluyor. Halk sultanı savaşta düşmanı göz göze gelemeyecek kadar bir şan ve güçle korkuttuğu için alkışlıyor."

Tartışma

Kuşatma geçmişte kalırken tartışma devam ediyordu. Matthias Pfaffenbichler Neue Burg'taki çalışma odasında yaptığımız sohbetin sonunda, "Bu askeri seferin hedefi Viyana'yı fethedip elinde tutmaktı," diye vurguladı. "Habsburg'a askeri gücünü göstermek amacıyla yapılan bir çeşit misilleme harekâtı olarak düşünülmüştü. Sultan Süleyman şehri işgal etseydi bile tıpkı 1526'da Budin'de yaptığı gibi şehri geri verecekti."

Pfaffenbichler, Sultan Süleyman'ın askeri harekâtlarını inceleyen tarihçilerden destek görüyor. Tarihçiler, sultanın ilk seferlerinin önceden belli bir stratejiye göre tasarlanmamış olduğunu ve hedefin ancak seferin başlamasından birkaç ay sonra kararlaştırıldığı sonucuna varmışlar.[9] Ancak bu açıklama da, Sultan Süleyman'ın Budin'i fethettikten sonra sonbaharın başında, dolayısıyla geleneksel sefer mevsimi bittikten sonra neden Viyana'ya doğru yola koyulduğu sorusuna cevap veremiyor.

9 İklim şartları nedeniyle seferler mayıs ve ekim ayları arasında yapılabiliyordu. Fakat o 'mevsimde' bile aşırı yağmurlarla karşılaşılabilir ve harekâtın yönü değiştirilmek zorunda kalınabilirdi.

17. yüzyıl tarihçilerinden İbrahim Peçevi ve Evliya Çelebi'nin kroniklerindeki faydalı bilgiler bu sorunun cevabını bulmakta yardımcı oluyor. Peçevi, babasının ona anlattıklarını aktarmakla kalmamış 'dinsizlerin' kaynaklarını da incelemiş. Buradan da Macaristan seferindeki hedefin Viyana değil, Ferdinand olduğu sonucuna varmış. Fikrini doğrulamak için, 1528'de Erdel kontu Hieronymus Laski'nin sultanı ziyaret ettiğinde yaşanan bir hadiseyi anlatmış. Peçevi'ye göre bu görüşme esnasında sultan, Ferdinand'ın Budin'i 1527'de yeniden fethetmesine çok kızmış ve şunları söylemişti; "Allah'ın izniyle seneye kendim gidip onu Budin'den süreceğim. Orada yoksa Viyana'da bulurum. Bizi mağlup edip öldürür ve sözünü ettiği istihkâmları geri alabilecekse alsın. Şayet ben onu öldürecek olursam sahip olduğu diğer kaleleri de elinden alacağım."

Büyük yanlış anlaşılma buradan başlıyordu. Peçevi ve Çelebi, kroniklerini kaleme aldıklarında Viyana'nın, Habsburg Krallığı'nın gerçek başkenti olacak kadar büyüdüğü 17. yüzyılın siyasi durumunu esas alıyorlardı. Hatta bir çalışmalarının Almanca çevirisinde Viyana *Occidentalische Kayser-Sitz* (İmparatorun batıdaki ikametgâhı) olarak anılıyor. Oysa 1529'da Ferdinand henüz imparator olmamıştı, bu ancak ağabeyi Karl'ın 1555'te tahttan inmesinden sonra gerçekleşti. Bunun dışında Viyana 1529'da henüz saray şehri değildi ancak 1558'de imparator şehri olacaktı. En önemlisi de; rivayetler farklı olsa da arşidük o dönemde Viyana'da değildi. Tuna'nın iki yüz kilometre ilerisindeki Linz'de bekleme halindeydi.

Pál Fodor ve Géza Dávid, Peçevi ve her halükârda Çelebi'nin kroniklerine anlamlı bir değer atfetmek istemiyorlar. Dávid, "Bizim için önem taşıyan bir kaynak oluşturmuyorlar," dedi. Viyana onların düşüncelerinde 16. yüzyılın yirmili yıllarından itibaren Habsburg Krallığı'nın merkezi sayılıyor. "Ferdinand'ın şehirde ikamet edip etmediğine bakılmaksızın hanedanın önemli idari binalarının Viyana'da bulunması nedeniyle burası başkent sayılıyor. Şu da unutulmamalı ki Osmanlı kaynaklarında Ferdinand'tan her zaman Viyana'nın kralı diye bahsediliyor, " dedi Dávid.[10]

10 1547'de Sultan Süleyman ilk defa mektuplarında Ferdinand'a 'Viyana kralı' diye hitap etti. Mektuplarının çoğunda ona 'Avusturya ülkesinin kralı' dedi. Avusturyalı tarihçi Anton C. Schaendlinger yayınladığı *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an V. Karl* adlı eserinde belirttiği gibi bir kere de (1549'da) "Viyana ülkesinin kralı" demişti.

Pfaffenbichler, Dávid ve Fodor'un görüşlerine rağmen tampon devleti teorisinde ısrar ediyordu. Ona göre Sultan Süleyman'ın Viyana'yı fethetme ve Ferdinand'ın, Alman prenslere maddi ve askeri yardım toplama amacıyla mübalağalı bir propaganda diliyle anlattığı gibi "Ren'in dibine kadar ilerleme planı" kesinlikle yoktu. "Habsburg ile Macaristan arasındaki evlilik politikaları sonucunda Macaristan güçlü bir ülke olacağa benziyordu. Osmanlı, kuzey sınırlarında bu tür gelişmeler istemediği için, iki imparatorluk arasında bir tampon bölge oluşturmalıydı. Bu nedenle 1526'da Budin'e doğru yola koyuldular ve aynı nedenle üç yıl sonra Habsburg Krallığı'nın kalbine kadar ilerlemek istediler. Ancak Sultan Süleyman Viyana'ya vardıktan sonra, tıpkı daha sonra doğuda İran şehri Tebriz'de keşfedeceği gibi, imparatorluğunun sınırlarının farkına vardı. Lojistik nedenler yüzünden daha ileriye gidilmiyordu." *Süleymanname* bu teoriyi destekliyor, "Sultan Viyana'yı fethetme niyetinde değildi, kendisi İstanbul'a döner dönmez Ferdinand'ın şehri geri alacağını biliyordu."

Pfaffenbichler, meslektaşlarını Orta Avrupa'nın haritasına doğru bakmaya çağırıyor. "Neden öncelikle Pressburg'u fethetmemişler?" diye soruyor kendi kendine. Haksız da değil. Tuna nehrindeki Osmanlı toprakları Estergon'da son buluyordu. Ferdinand'ın kendini Macaristan kralı ilan ettiği Pressburg, nehrin yukarısında elli kilometre kadar ilerdeydi. Tuna üzerinden buraya birliklerin ve topların sevkiyatı bir hayli güçtü. Ayrıca Viyana'dan sonra yeni, yine uzun bir yaz sürebilecek Linz'e sefer yapmak akıllıca değildi. Pfaffenbichler kararlı bir şekilde başını salladı. "Gerçekten, 1529'da Viyana'nın stratejik değeri yoktu. Bir kaç sene sonraki Viyana'ya henüz benzemiyordu. Tarihçiler istediklerini yazsınlar fakat ben, Sultan Süleyman'ın Zapolya'yı kontrol altında tutarak Macaristan'da sadece bir tampon bölge yaratmak istediğinden eminim."

Peki, padişah üç yüz ağır topu neden götürmüştü? Her ne kadar bir çoğu yolda çamura gömülmüşse de bunlar Viyana'nın fethi için götürülmemiş miydi? Pfaffenbichler, "Hayır," dedi, "Toplar Budin, Viyana'dan daha yüksekte, dolayısıyla fethi zor bir yerde olduğu için götürülmüştü." Padişah'ın Budin'i hızla fethinden sonra Viyana'ya devam etmesi Pfaffenbichler'e göre yalnızca arşidükün orada olduğunu düşündüğünün işaretiydi. "Küçük Viyana kralıyla yüz yüze gelmek istiyordu."

Sultan Süleyman'ın Viyana'ya vardığında savunmacılara çok net bir mesajı vardı: "Bizim için önemli olan Ferdinand, tebaaları değil." Şehir karşı koymadan teslim olursa her vatandaşa ve askere geçiş izni verilecekti. Tepki gelmedi. Buna şaşmamak gerek, çünkü Ferdinand Linz'deydi. Viyanalı tarihçi Ernst Petritsch, "Ferdinand'ın orada olmadığını fark ettikten sonra Sultan Süleyman'ın gözünde şehrin bir önemi kalmamıştı," dedi. O yılların resmi tutanaklarına gönderme yapıyordu. "Sultan Süleyman kendini Macaristan, dolayısıyla Budin'in Kralı olarak gördüğü için Almanya kralını aramış, Budin veya Viyana'da bulamayınca geri çekilmişti." Türk vakanüvisler kışın başlaması nedeniyle kuşatmadan vazgeçildiği, ayrıca seferin hedefine de ulaşıldığı görüşünde ısrar ediyorlar. Dinsizler cezalarını almışlardı. Padişah için önemli olan da buydu, Viyana'yı fethetmek ya da işgal altında tutmak değil.

Petritsch ve Pfaffenbichler'in vardığı sonuçları Osmanlı Tarihi araştırmaları ile ilgili yeni yayınlardan sorumlu Türk tarihçiler paylaşıyorlar.[11] Prof. Dr. Kemal Beydilli, "1529 askeri harekâtının amacı Macaristan'ı korumaktı, Viyana'ya saldırmak değil" diye yazmış. "Ancak yolda düşman ordusunun direnişiyle karşılaşmayınca Sultan Süleyman orduyu Viyana'ya götürüp kuşatmayı başlattı." Kuşatmanın amacı da belliydi; Sultan Habsburglarla Hıristiyan Avrupa'ya Osmanlı ordusunun nereye kadar gidebileceğini göstermek istemişti. Fakat Beydilli'ye göre beklediğinin tersi olmuş bu kuşatma Avrupa'da büyük Hıristiyan cephesinin oluşmasına neden olmuş.

Kale gibi çadır

Viyana'da 1529'dan kalan hatıralara yapılan keşif gezisi verimli oldu. Viyana şehir müzesinde birçok yerde benzeri görülen 1529 kuşatmasının daire şeklindeki haritası asılı. Bir avuç ok, kılıç ve hançer Matthias Pfaffenbichler'in müze koleksiyonunda kalmış. Viyana Askeri Müzesi'nde Sultan Süleyman'ın otağından bir parça olarak sergilenen kumaşın 1683 kuşatmasında kullanılan bir çadıra ait olduğu anlaşılmış. Viyana'nın yirmi kilometre güneyinde bulunan Perchtoldsdorf'ta küçük ama yürekli bir Os-

11 Söz konusu eserler *History of the Ottoman State, Society & Civilisation* adı altında IRCICA (İstanbul İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmış.

manlı Müzesi kurulmuş, burada resim ve haritaların kopyalarıyla 1529 ve 1683'teki kuşatmalar anlatılıyor.

Freyung ile Heidenschuss'un köşesindeki binada bulunan Türk sipahi heykeli daha önce sözü edilen evin altına konmuş, insanlara Osmanlı lağımını etkisiz hale getiren fırıncı çırağı efsanesini hatırlatıyor. Tscherkessenplatz, adını şehrin savunmasını neredeyse delmiş olan Çerkes atlıdan almış. Schotten Ring ile Kärtner Ring isimlerini o dönemin savunma duvarlarındaki önemli kapıların nerede olduklarını gösteriyor. Türkenstrasse'nin sonunda 19. yüzyıldan kalma Votiv kilisesinde, 1529'da şehrin savunmasını yönetmiş Nicholas Graf zu Salm'ın[12] lahdi bulunuyor. Mezarın kabartmalarında kuşatma resmedilmiş. Kara Deve isimli bir restorandan, Türkenschanzpark adından, her yerde satılan hilal şeklindeki kruvasanlardan ve birkaç sokak isminden başka 1529'un hatırası pek kalmamış.

Simmering'deki Neugebäude Sarayı hariç. Bu sarayın tuhaf bir öyküsü var. Metroyla geldiğim Simmering'de bindiğim, beni söz konusu yere götürecek otobüsün şoförü bana, dördüncü durakta inmemi önerdi. Burası eskiden Viyana'nın top atışı mesafesinde olan bir köyken, artık Viyana'yla bütünleşmiş bir banliyö. Dördüncü durakta, kimselerin olmadığı bir yerde, yoğun trafik akan bir otoyolun kenarında indim. Tek tük evler vardı, tarlada bir erkekle bir kadının çalıştığını gördüm. Bir ağaca çivilenmiş kâğıtta çiçek satıldığı yazılıydı. Safari Sirk'in Simmering'e geleceğinin ilanı ise çadırla alâkalı tek işaretti.

Dönüp asfalt dar bir yola girdim. Sekiz yüz metre yürüdükten sonra yolun sonunda yüz metre kadar eni olan tahrip olmuş, çitlerle kapatılmış Yeni Bina ile uzaktan yakından ilgisi olmayan bir yere geldim. Kapıların arkasında yazlık sinema için düzenlemeler yapılıyordu. Kapılar bir minibüsün geçmesi için açıldığında ben de içeri daldım, ama pek bir işe yaramadı. Yıkık duvarlarla çevrili terk edilmiş bir arazinin ortasındaydım. Her şeye rağmen Ekim 1529'da Sultan Süleyman'ın çadırının yükseldiği toprakta durunca elimde olmadan heyecana kapıldım.

12 1459 yılında Niedersalm'da (Belçika Ardenler) doğmuş Nicholas Graf zu Niedersalm'ın kabarık bir askeri hizmet sicili var. Cesur Karl'ın zamanında Flanders'ta savaştı. 1525'te V. Karl'ın ordusuyla yapılan Pavia savaşında Fransız kralı I. François, Salm'ın gösterdiği kahramanlıklar sayesinde yakalanabilmişti.

Çadır denince; Yurtdışı ziyaretlerinde kurdurduğu ve güvenlik teşkilatlarının korkulu rüyası haline gelen, artık hayatta olmayan Libya Diktatörü Kaddafi'nin Yörük çadırı ile karıştırılmamalı, Osmanlı padişahının kale gibi çadırının yanında o yoksul bir bungalov çadırı gibi kalır. Kimi bilgilere göre o yıllarda *otağ-ı hümayun* denilen saltanat çadırını ancak altı bin deve taşıyabiliyormuş. Zaten taşınan tek bir çadır da değilmiş, Topkapı sarayının hiyerarşik yapısına uygun olarak düzenlenmiş bir çadır kompleksinden söz ediliyor. Dış halkada kapıkulu da denen piyadelere ait çadırlar, iç tarafta komutanlara ait çadırlar, divan çadırı, mutfak çadırı ile padişaha ait bahçeli saltanat çadırı bulunurmuş. Çadır kompleksleri o zamandan kalan bilgilere göre toplam dört bin adım büyüklüğünde olurmuş.

16 Ekim 1529'da İstanbul'a dönme kararı verildiğinde bu çadır kompleksi bütün şan ve görkemiyle geride bırakılmış. Kışın başlaması Sultan Süleyman'ın levazımcılarının her şeyi toplamaları ve develere yüklemelerine engel olmuş. Habsburglar saten, ipek ve pamuklu kumaşlardan, altın toplu çadır sopaları olan taşınabilir bir sarayı daha önce hiç görmedikleri için coşmuşlar. Simmeringer ovasında *Bin bir gece* masalları adeta gerçek olmuş. Saray halkı ile soylular giderek oryantal moda ve gösterişten hoşlanmaya başlamışlar. Kalelerde sahneye konan tiyatro oyunlarında Yüce Kapıyı bıyıklı maskeler ve Osmanlı kıyafeti içindeki oyuncular simgeliyorlar. Avusturyalıların *'der Prächtige,'* muhteşem, lakabını taktıkları Sultan Süleyman'a korkunun yanı sıra hayranlık da duymaya başlamışlar.

Yıllarca dilden dile dolaşmış birbirinden gizemli hikâyelerle büyülenmiş olan Ferdinand'ın oğlu imparator Maximilian sonunda şan, şatafat ve ihtişam tutkusunun önüne geçemediği için Sultan Süleyman'ın kale gibi çadırının durduğu yerde bir eğlence parkı yaptırmış. Buraya, Sultan Süleyman'ın çadırı o arazinin eski binasıymış gibi, bir zafer edasıyla Neugebäude, Yeni Bina adında bir saray yaptırmış. Yeni saray çadırların düzenindeki mimari çizgiler itinayla dikkate alınarak ancak tek farkla, tuğlalardan yapılmış. Görgü tanıklara göre on altı kulesi şaşırtıcı güzellikteymiş. Sonuç olarak Viyana'nın güçlü savunma sistemini göstermek yerine, sultanın fiyakalı otağını bırakmaya mecbur kaldığı günün anısına ortaya güzel bir anıt çıkmış.

Tamamının Ferrara'daki d'Este ailesinin *delizia* adı verilen Rönesansa ait eğlence malikânelerinin stiline uygun olarak yapılmış olan sarayla birlikte, rivayete göre iki bin üniformalı bahçıvanın çalışarak oluşturduğu olağanüstü bahçeler yaratılmış. Bu bahçelerde alageyik, aslan, kaplan ve karacalar özgürce dolaşırmış. 17. yüzyılda Pressburg–Viyana yolculuğunun son gününde Neugebäude, duvarlarına dokunmaya gelen Türk elçilerin uğrak yeri olmuş. Sultan Süleyman'a ve Viyana'yı kuşattığı günlere saygı duruşunda bulunurken gözyaşlarını tutamazlarmış.

CİHAN HÜKÜMDARLIĞI ÜTOPYASI

Şehrin 1453'te fethedilmesinden önce Yunan filozof Georgios Trapezuntios, "Roma İmparatorluğu'nun merkezi Konstantinopolis'tir. Romalıların imparatoru cihanın imparatorudur," diye bir saptamada bulunmuştu. Yüz yıl kadar sonra Fransız hümanist Michel de Montaigne, "Bugün dünyanın en güçlü ve en iyi devleti Türklerin devletidir," savını öne sürdü. Peki, o dönemi bugün nasıl değerlendirebiliriz? Halil İnalcık 16. yüzyılın çalkantılı olaylarına baktığında "Osmanlıların bu olayların içinde herhangi bir şekilde rol oynamamış olması halinde uluslararası bir politikadan söz edilemezdi," diye yazıyor. Bir diğer deyişle Osmanlı Devleti 16. yüzyılda dünya sahnesinde önemli bir güç konumundaydı.

Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya ve birçok dünya denizine yayılabilmiş olması üç faktöre bağlanabilir. Öncelikle askeri faktör; barutun kullanımının daha randımanlı hale gelmesi ile yeni silahların (örneğin daha ağır toplar) keşfedilmesi ve daha iyi gemilerinin olması. Ayrıca ordunun çok katı bir disipline sahip olduğu da biliniyor. Batı, teknolojide Osmanlı Devleti'ni ancak 16. yüzyılın sonunda geçebildi. Nitekim Osmanlı Devleti'ndeki çöküş işaretleri 1571'deki İnebahtı Savaşı yenilgisiyle başladı. İkinci faktör Doğu (Hindistan ve İran) ile Batı (Avrupa) arasındaki geleneksel ticari yollar üzerindeki hâkimiyetti. Sultan Süleyman iktidarında mükemmel durumdaki merkezi idari sistem de üçüncü faktörü oluşturuyordu. Padişah, Habsburg Devletinin aksine gelirlerinin tümünü arzuları ve fikirleri doğrultusunda kullanabiliyordu.

Sultan Süleyman dünya hâkimiyeti hırsı konusunda V. Karl'ı kendisiyle eşit görüyordu. İki hükümdar da saplantılı bir şekilde Büyük İskender'i kendilerine örnek alıyorlardı. Onun imparatorluğu milattan üç yüz yılı aşkın süre öncesinde Pers dünya devletini yıktıktan sonra Nil Nehri'nden Himalaya Dağları'na, Balkanlar'dan Hint Okyanusu'na kadar uzanıyordu. Zamanında "Öyle bir devlet ki sınırları gök kubbenin sınırlarıyla birleşmektedir," diye yazılıyordu. O imparatorlukla eş değerde hatta daha büyük bir devlet kurmak hem Osmanlı sultanının hem Habsburg imparatorunun

esas arzusuydu. Halbuki ikisi de en az Roma İmparatorluğu büyüklüğünde devletlere egemendiler. Ancak bu onlara yeterli gelmiyordu. Konu sadece güç, ganimet ya da ticari yolların güvenliği değildi. Esas mesela İslam ile Hıristiyanlığın, cihat ile haçlı zihniyetinin çatışmasıydı.

İki hükümdar da unvanlarıyla birbirlerine nispet yapıyordu. Sultan Süleyman 1538'de Bender'i (bugünkü Moldavya'da Tighina) fethettikten sonra kalenin giriş kapısı üstüne görkemli bir şekilde, Allah'ın kulu ve cihanın sultanı olduğunu belirten bir yazı yazdırdı. Burada "Ben, Mekke ve Medine'de adıma hutbe okunan Süleyman'ım, Bağdat'ın şahı, Bizans devletlerinin imparatoru, Mısır'ın sultanıyım, Avrupa'nın denizlerine, Mağrib ve Hindistan'a donanmamı yolluyorum" diye de yazılıydı. Yıllar geçtikçe sultanın önderliği daha ilahi özelliklerle anlatılmaya başlandı. Vakanüvisleri onu Büyük İskender'le kıyaslamakla kalmayıp, artık "Peygamberin kutsal yasalarının yolundan asla şaşmayan adaletli önder" diye tasvir ediyorlardı. Şair Lamiî Çelebi bir şiirini sultanın hoşlandığı sözcüklerle işledi: "İskender'in ölümüne üzülmeyelim. Allah bize onu Sultan Süleyman olarak geri gönderdi." Dünyayı 'imansızlardan' ancak o arındırabilirdi. Tek dinli dünyanın, İslam dünyasının yasal hükümdarıydı.

Britanyalı tarihçi Paul Coles'ın, "Kahramanlık ve zekâlarıyla öne çıkmıyorlar" dediği Habsburglar dünyaya yönelik taleplerini haklı göstermek için metinlerde Latinceyi kullanmayı tercih ediyorlardı. Karl'ın büyük babası, Avusturyalı Maksimilian *Austria est imperium orbis universi* (Avusturya bütün dünyada hüküm sürüyor) mesajını verirken Karl'ın şiarı *Plus ultra* (daha ileri) idi. Bununla anlatılan hayali iki kartalın çektiği bir saltanat arabasıyla Cebelitarık Boğazı'ndaki Herakles Sütunları'nı geçip yeni fetihlere doğru yola koyulmakmış. Oğlu II. Felipe paraların üzerine *Non sufficit orbis* (dünya yetmiyor) diye yazdırmıştı. Ayrıca kendini, dört beyaz atın çektiği bir arabanın içinde, altında yeryüzü, denizler, gök kubbenin ilahi sınırlarıyla bir araya gelmiş olan "sağlıklı Hıristiyan" tek dünya devletiyle, dörtnala güneşe doğru koşan, güneş ve ışığın tanrısı Apollon olarak görüyormuş.

Karl'ın unvanında yirmi yedi krallık, on üç düklük, yirmi iki kontluk ve dokuz beylik bulunuyordu. Kendinden, "Tanrının inayetiyle" İspanya'nın

kralı, Brabant ve Limburg'un dükü, Flander ve Tirol'un kontu, Asya ve Afrika'nın beyi, Yeni İspanya'nın (sonraki Meksika) ve Kudüs'ün kralı diye bahsediyordu. Dedesi Aragonlu Ferdinand'dan miras kalan en son unvan Sultan Süleyman'ı kızdırmıştı. Babası I. Selim sayesinde Ortadoğu'nun kutsal şehirlerinin beyi ve sahibi kendisiydi. Kudüs'ü çevreleyen savunma surlarını Karl değil, kendisi, Kanuni Sultan Süleyman yaptırmıştı.

Habsburg kralı, Büyük İskender'in farklı bir bedenle dünyaya geri gelen yegâne örneği olarak coşkuyla sunuluyordu. Şansölye Mercurio de Gattinara Karl'a İtalya'nın hâkimiyetine giden yolun Cenova ve Milano'yu fethetmekten geçeceğini söylüyordu. İtalya'dan sonra bir de Roma'yı topraklarına eklemesi halinde bütün dünya ayaklarının altında olacaktı. Okur, hükümdar kroniklerinde kralın Viyana'yı tehdit eden Türklerin sürülmesinde bizzat rolü olduğunu görürdü. Bunların hepsi propagandaydı, çünkü Karl Viyana'da hiç görünmemişti. İki yıl boyunca işler iyi gitmedi. Karl İspanya'da kalırken paralı askerlerden oluşan öfkeli ordusu kutsal tahtın kenti Roma'yı talan etti.

İki hükümdarın da kendini Büyük İskender'e benzetme merakı başlarına giydiklerinin kıyaslanmasına kadar varan fıkraların çıkmasına yol açıyordu. Habsburg kralının, İskender'e ait süslü taşlarla işlenmiş piskoposluk tacına benzeyen özel yapım bir taç giydiği rivayet edilir. Buna karşılık Sadrazam İbrahim Paşa Avrupalı ziyaretçilerine İskender'in bizzat giydiği süslü taşlarla işlenmiş merasim miğferini kendi hükümdarının kullandığını söyleyerek övünüyordu.[1] Sultan Süleyman 1529 Viyana kuşatmasından sonra vasalı János Zapolya'yı yeniden Macaristan krallığına getirdiğinde "Dünya hükümdarlarının büyük taht paylaştırıcısı" diye adlandırılmıştı.

Osmanlı yazar Mustafa Çelebi Celâlzade "İspanya kralı" Karlo ile ilgili küçümseyici bir hikâye anlatıyor. Osmanlı vakanüvis alaycı bir tonla, "Bu tacı giyen kralın diğer kralları kendine tabi kılması zorunludur derler. Bu taç Hıristiyan inancına göre İsa'nın bindiği eşeğin taşıdığı kılıçtan yapılmış. Kılıcın bir kısmını ele geçirip külah yapmışlar ve zamanla üstüne de-

1 Miğfer aslında 1532'de birkaç Venedikli kuyumcuya sipariş edilmişti. Piramit şeklindeki miğfer elli elmas, kırk yedi yakut, yirmi yedi zümrüt ve kırk dokuz incinin işlendiği yedi halkadan oluşuyordu. (sayfa 11'e bakınız).

ğerli taş ve inciler işlemişler. Karlo bunu takarak tüm kralların kralı olmak istiyormuş" diye yazmış.

Allah'ın İzinde

Sultan Süleyman'ın sultan ve halife olmasının yanı sıra kelimenin tam anlamıyla gazi olup olmadığı konusunda tarihçiler, sosyologlar, antropologlar ve din bilimciler arasında ateşli münakaşalar geçti. Gazi, İslamı yaymak için yapılan kutsal savaş *gaza'*yı her şeyin üstünde tutan din savaşçısına verilen addır. 15. yüzyılda, "Gazi Allah'ın kılıcıdır. Müminlerin koruyucusu ve sığınağıdır," diye ifade edilmiştir. Bu arada İslamın kutsal kitabını hareket noktası olarak alan toplumun kurumsal ve askeri yönünü konu eden birçok kitap, tez, araştırma ve makale yazıldı. Burada bazı görüş ve bakış açılarına dikkat etmek yerinde olur. İnalcık gaza kavramını "Osmanlı Devleti'nin temel ve değişmez prensiplerinden biri," sayıyor. Yazar Özlem Kumrular Sultan Süleyman ile Karl arasındaki rekabeti konu alan kitabında cihadı sultanların dünyaya yaymak istedikleri İslam dininin temel unsurlarından biri olarak görüyor. *Cihad* kelime olarak "mücadele"anlamına geliyor ve sıklıkla *fi sabil Allah*: "Allah rızası için" ifadesiyle birlikte kullanılıyor. Dini meselelerin yorumlanmasında öne çıkan Britanyalı yazar Karen Armstrong İslam konusunda yazdığı kitabında şöyle diyor: "Ancak Kuran'da savaş yüceltilmez. Kitapta kendini savunma, saygı duyulan değerleri savunma konusunda haklı bir savaş fikri öngörülür, cinayet ve saldırganlık reddedilir."

İstanbul'da ise haklı savaş fikri tüm dünyanın İslam imparatorluğunda birleşmesi amacıyla zaman ve mekân sınırı olmadan askeri yöntemlerle yapılan mücadele, şeklinde yorumlanıyordu. Kumrular bu konuda cihad ile gaza arasındaki farka dikkat çekiyor: "Cihad, daha ziyade sosyokültürel, dini ve politik bir olgu olarak ortaya çıkan kutsal bir savaşken, gaza sözcüğün dar anlamı içinde kutsal savaşın askeri icraatıdır. Dinin kendisi bütün bu işlerin içindeki yegâne yol gösterici. Örneğin gaza, hangi dinden olursa olsun, savaşa katılmayan kadın, çocuk, kör, yaşlı ve din adamlarının öldürülmesini yasaklıyor,"

"Gazi" kelimesi ilk defa Anadolu'nun batısındaki Birgi'de bir caminin kapısının üstündeki yazıda kullanılmış. Bu yazıyı Osmanlı Hanedanı-

nın ilk sultanı ve kurucusunun yazdırıp yazdırmadığını bilemeyiz, çünkü elimizde o zamana ait yazılı belge yok. "Gaziler sultanı" ismini ilk defa 1324'ten 1362'ye kadar hükümdarlığı süren Osman'ın oğlu Orhan kullandı. Yaklaşık yüz yıl kadar sonra II. Mehmed de kendini gazi olarak sundu. Şeriata dayanarak Sünni Müslümanlar basit bir yaklaşımla dünyayı ikiye ayırıyorlardı; ***dâr ül-islam***, ekseriyetle Hıristiyan batının kastedildiği ***dâr ül-harb***. Bundan başka Kuran'ın 61. suresinden esinlenilerek ***dâr ül-sulh*** diye bir kavram gelişti; barış isteyen Müslüman Müslüman olmayana uyacaktı. Tarihçi Nuri Yurdusev bu barış kavramı içinde İslam ile Hıristiyanlık arasındaki büyük farka işaret ediyor. Şayet diğer din, tek tanrılı olup kitaba yani Tevrat'a uyarsa İslam buna karşı çıkmıyor. "Yurdusev, "Aynı toleransı Hıristiyanlıkta göremeyiz," dedi.

Barışa ulaşmanın iki yolu vardı; gönüllü olarak teslim olarak ya da savaşarak. Hıristiyan Avrupa İslamın yayılışına karşı direndiği için ***dâr ül-sulh***, ***dâr ül-harb***'e karşı savaş açmış durumdaydı. İslam tarihi uzmanı Bernard Lewis, dâr ül-harb'te imansızlara karşı yapılan kutsal savaşa katılmak her Müslümanın görevi addedilirdi, diye yazmıştı. "Her tarafın barbarlığın karanlığı ve dinsizlikle sarılı olduğu yerde İslam Devleti yeryüzündeki tek yasal güç ve İslam cemaati gerçeğin ve aydınlanmanın tek hazine odasıydı."

Mustafa Serdar Palabıyık Osmanlıda savaş kavramı[2] adlı makalesinde sultanların 15. yüzyıldan 16. yüzyılın sonlarına kadar neden bu kadar çok savaştıklarıyla ilgili çeşitli nedenler öne sürüyor. Özellikle Orta Avrupa'daki savaşlarda ilk nedenin din olduğunu vurguluyor. İslam savaşçısı olarak sultan, İslamın yüceltilmesine hizmet ediyordu. Ancak Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı süresince bunlara politik gerekçeler de eklendi. Dini öğreti ve geleneklerin dışında, Avrupa'daki devletlerin oluşumu Sultan Süleyman'ı Fransa, sonraki sultanları da İngiltere ve Hollanda ile ittifaka girmeye itti. Savaş açmanın dikkate değer bir üçüncü sebebi olarak Kemalpaşazade o yıllarda, "Avrupa'nın ezilen halkları tiranlarından kurtarılmalıydı," tezini ileri sürmüştü.

Tarihyazıcılığında (Historiyografi) sıkça alıntılanan Avusturyalı tarihçi Paul Wittek gaza kavramında ısrar ediyordu. Ona göre Osmanlılar

2 "The Ottoman Perception of War: From the Foundation of the Empire to its Disintegration."

sadece din savaşçılarıydı. Osmanlıları birbirine bağlayan ırk değil dini ideolojileriydi. Wittek'in çağdaşı yazar Fuat Köprülü bu konuda farklı düşünüyordu. Ona göre devletin askeri yayılma politikası doğrudan Moğol Börçigin ordularından kaçan Türk kabilelerin demografik baskısından kaynaklanıyordu. Köprülü'nün görüşüne göre erken Osmanlılar etnik olarak Türk'tü ve bu özellikleri onları Türk milliyetçi tarihyazımının simgesi haline getirdi.

İnalcık da gaza teorisini destekledi. "Fakat," diye ekledi, "kutsal savaş'ın amacı yok etmek değil, dinsiz dünyayı, dâr ül-harb'ı dâr ül-islamın boyunduruğu altına almaktı." İnalcık'a göre kutsal savaş devletin temel prensibiydi, ancak aynı zamanda devlet kendini Ortodoks Kilisesi'nin ve milyonlarca Hıristiyanın koruyucusu olarak ortaya koyuyordu. "İslam Hıristiyanlar ile Yahudilerin hayatlarını ve mal varlıklarını, itaat göstermeleri ve vergi ödemeleri koşuluyla teminat altına alıyordu. Karşılık olarak da kendi dini kurallarına göre özgürce yaşayabilirlerdi. Osmanlı İmparatorluğu böylece Balkan ülkelerindeki Ortodoks Hıristiyanlarla Anadolu'nun Müslüman halkını bir araya getiren kozmopolit bir devlet olmuştu."

Tarihçi Cemal Kafadar bu hassas tartışmanın içinden çıkma yollarını aradı. Onun yaklaşımına göre Osmanlı İmparatorluğu'nun köklerini araştıran tarihçi ve yazarların çoğunu yanlış yönlendirmiş iki teori vardı; birincisi, Osmanlıların yağmalayan, göçebe kabilelerin soyundan gelmeleri, ikincisi ise gaza ideolojisinin ortodoks taraftarlarının olması. Kafadar'a göre çoğu tarihçi 'gazi' ve 'gaza' sözcüklerini tarihe uymayan dini bir ifade içinde kullanmış. Bunun sonucunda bu kavramlar militan, dini fanatizmle bağlantılandırılmıştı.

Yeni araştırmalar cihad ile gazanın sadece saldırgan değil savunma nitelikleri olduğunu da gösterdi. "Dar ül islam ile ile dar ül harb, ki bunu dinsizlerin diyarı olarak tercüme etmek daha doğru olabilir, arasında ebedi bir düşmanlıktan söz etmek, dolayısıyla tüm Müslümanların Müslüman olmayanlarla savaşmak zorunda kaldıklarını öne sürmek artık kabul edilemez," dedi Kafadar. Ona göre 'gazi' kavramı yüzyıllar içinde daha teorik bir anlama doğru evrim geçirmiş. "Artık 'gazi' kavramı Osmanlı hükümdarlarının kimliğinin birincil özelliği değildi. Öncelikle sultan, han ve sezardılar." Kafadar'ın vardığı sonuca göre tarihi bir fenomen olarak gazi ruhunun

köklerinin daha iyi araştırılma zamanı gelmişti. Kafadar'a göre bu araştırma gazi kavramının toplumu dışlayıcı değil kapsayıcı ve esnek olduğu sonucunu gösterecektir.

Savaştan beslenmek

Türk tarih kayıtlarında dinsizlerin ülkesi Kâfiristan diye geçen Hıristiyan Avrupa'da savaşmanın birincil nedeni evlilik politikalarıyla başarısız olmuş hedeflere ulaşmaktı; imparatorluğun genişletilmesi mi yoksa apaçık toprak kapmak mı? 15. yüzyılda İngiltere ile Fransa arasında yüzyıl savaşı başladı. Papa II. Julius'un Roma'daki kutsal tahtında oturmak yerine zamanını savaş meydanlarında geçirdiği rivayet edilir. Fransız birlikleri 1495'te Napoli'ye kadar girmişti. Sultan I. Selim 1517'de Mısır'ı fethettikten ve Osmanlı Devleti *cihan devleti* seviyesine yükseldikten sonra Flander'in Gelderland Dükü Karel van Egmont'un ordusu Güney-Hollanda Asperen beldesinde bir kıyamet yaratıyordu. V. Karl ile I. François'nın orduları sık sık İtalya'da, olmadı bugünkü Belçika'da karşı karşıya geliyordu. Bu savaşlar genellikle güç, ganimet ve intikamdan başka bir neden taşımıyordu. Savaş nadiren dini bir sebepten çıkıyordu. İberya Yarımadası'nın Aragonlu Ferdinand ile Kastilyalı İsabel'in orduları tarafından temelli olarak geri kazanılması bu nadir örneklerden biriydi, Ferdinand ve İsabel, Papa'nın onayıyla kendilerine Katolik Krallar deme hakkını bu nedenle kazandılar. Din amaçlı savaşlara Yeni Dünya'da Aztek ve İnkaların topraklarının fethinde ve 1546 ile 1547 yılları arasında Almanya'da Karl'ın ordusunun Protestanlara karşı sürdürdüğü Schmalkaldische savaşında da rastlıyoruz.

16. yüzyılda Avrupalı hükümdarların orduları genelde paralı askerlerden oluşuyordu. Niccolò Macchiavelli buna karşı uyarıda bulunuyor, başyapıtı olan *Il Principe*'de paralı askerlerin disiplinsiz, güvenilmez ve korkak olduklarını vurguluyordu. "İktidarını paralı askerlere dayandıran hükümdar kendini hiçbir zaman güçlü ve güvende hissedemez." Machiavelli savaşta başarı elde etmenin profesyonel bir ordunun birincil görevi olduğunu, ayrıca ordunun kendi halkından oluşturulması gerektiğini düşünüyordu. Machiavelli, "Savaşı kazanan ve kendini savaşta ispat eden ordu hükümdara ebedi sadakat gösterir," diyordu. Karl hükümdar olarak paralı askerlerden

oluşan ordunun güvenilmezliğini defalarca bizzat yaşayacaktı. Almanya'da çok sayıda asker daha iyi para veren Protestan prenslere katılıyordu.

Machiavelli Avrupa'daki modası geçmiş savaş yöntemlerini eleştirirken çağdaşı Alman hümanist Aventus adıyla da tanınan Johannus Turmair'den destek görüyordu. Turmair eski Romalıların yaptığı gibi devlet sınırlarına yeniden garnizonların yerleştirilmesini savunuyordu. Sultanlar bunu zaten yapıyorlardı. Her zaferden sonra fethedilmiş kalelerde Osmanlı birliklerinden oluşan bir garnizon bırakıyorlardı ve bunlar bu görevleri karşılığında toprak ve hasılatını kazanacaklarından emindiler. Tıpkı Machiavelli gibi Turmair de Avrupalı hükümdarlara paralı askerlerin tutarsızlıklarına daha fazla maruz kalmamak için bir orduyu sürekli olarak hizmete hazır tutmalarını tavsiye ediyordu.

Sultan Süleyman ücretlerini kendi ödediği askerlerin güçlerine ve sadık desteğine güveniyordu. Van Busbeck mektuplarından birinde, "Sultanın askerleri yıllar boyunca verdikleri hizmet ve elde ettikleri kesintisiz başarılarıyla övünebilirler, ayrıca zor şartlar altında olmaya alışıktırlar. Birlik olmayı, düzeni, kıtlığı ve tetikte durmayı bilirler," diye yazmıştı. Ama Karl'ın ordusuyla ilgili olarak aynı beğeniyi gösteremiyordu. "Yok gücümüz azaldı, yok aklımız yerinde değil, çünkü ordu gayret etmeye alışık değil, eğitilmemiş, askerler isyankâr, subayların gözü doymuyor. Nizam anlayışı yok, onun yerine hovardalık, pervasızlık, sarhoşluk ve uçarılık hüküm sürüyor."

Sultan Süleyman'ın Osmanlı İmparatorluğu dış siyasetindeki başarısının bu büyük ve iyi eğitilmiş ordunun askeri stratejisine dayandığını kimse inkâr edemez. O zamanlar Türklerin düğüne gider gibi savaşa gittikleri söylenirmiş. Saygıdeğer tarihçi Britanyalı Colin Imber Osmanlı İmparatorluğu hakkında yazdığı kitabında bütün sultanların savaş yapmak için doğdukları sonucuna varmış. Dinsizlere karşı verilen kahramanca mücadeleyi anlatan epik hikâyelerin popüler İslam kültürünün bir parçasını oluşturmasıyla, sultanın gazi kimliği uygun bir araç olarak yasallaştırılıyordu. Jason Goodwin *'Lords of the Horizon'* adlı kitabında bir adım daha ileriye gitti. "Osmanlı Devleti savaştan besleniyordu. Her vali generaldi; her polis bir yeniçeri, her dağ geçidinde nöbetçiler, her yolun sonunda da askeri bir hedef vardı." Osmanlıları tıpkı yüzyıllar önce ölüm ve yıkım getiren Cengiz

Han'ın orduları gibi her gün yeni fetihler arayan kana susamış bir halk olarak tasvir etti. "Sipahi, eski gazi torunu, her anlamıyla değişmeyecek Müslüman Türk'tü. Atını ve yayını verdikten sonra kulağına komutanın emirlerini bağırmak yeterliydi: Haydi kurtlarım ileri."

Chicago Üniversitesi tarih profesörlerinden Daniel Goffman bu teorileri zararlı, yanıltıcı ve basmakalıp olarak niteledi, bu tür militarist yaklaşımlar sanki yabancılara mahsus ve batı değerlerine aykırıymış gibi sunuluyordu. Onun görüşüne göre Osmanlı ordusunun askeri hırsı ve vahşeti Avrupa'daki Hıristiyan ordularından farksızdı. Goffman, Goodwin'in böylesi olumsuz özelliklerin Türklere özgü olduğunu vurgulayıcı bir propagandaya girerek, batıyı efsaneleştirme ve 'Avrupa merkezci mitleştirme' kurbanı olduğunu düşünüyor.

Münih'te öğretim görevlisi olan Osmanlı Tarih Profesörü Suraiya Faroqhi, Goffman'ı destekliyor. "Osmanlı toplumunu tümüyle savaş seferberliği içinde hayal ettiğimizde başka amaçlar için gerekli kaynakların kalmadığını da düşünmemiz gerekir. Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World around* [*Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya,* Kitap Yayınevi] adlı kitabında, "16. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Avrupalılar okurlarına buna benzer fikirleri aktarmaya çalışıyorlardı," diye yazdı. Suraiya Faroqhi Osmanlı Devleti'nin sadece savaş bağlamında kurulduğunu düşünmek için bir neden bulunmadığını, en azından Avrupalı rakip ülkelerde de durumun pek farklı olmadığını iddia ediyor. Ona göre ortamda sürekli olarak silah gürültüsü olması açıklanabilir bir durum. "Kendini iktidardaki sınıfın gözünde kanıtlamak ve prestij kazanmak isteyen bir komutan için başarılı bir savaş, politikanın en değerli unsurlarından biriydi. Sultanlar bu konuda da yalnız değillerdi. Dolayısıyla Osmanlı dış ilişkilerini savaşa indirgemek fazla basit olurdu. Resmi ideolojilerde iddia edilenin aksine Osmanlı Devleti'yle Avrupa ülkeleri arasında barış içinde var olma göz ardı edilemeyecek kadar mevcuttu."

Goffman, "Türkleri acımasız, militan, yayılmacı bir halk olarak tasvir etmek, Batılı tarihçilerin Osmanlı İmparatorluğu'na bakışının tipik bir örneğidir. Hıristiyan Avrupa'dan bakınca bu özelliklerin sadece yabancılara özgüymüş ve Avrupa'nın ahlak değerleriyle bir alakası yokmuş gibi görünüyordu." Goffman müminlerle dinsizler arasındaki iki dünyanın ça-

tışmasını, iki medeniyetin çatışması olarak değerlendiriyor. "Bir tarafta göçebe toplulukların küllerinden yükselmiş, İslamın mesajını ideoloji olarak benimsemiş bir imparatorluk. Diğer tarafta kendi rejimini yasallaştırmak amacıyla dini, ideolojik bir araç olarak kullanan, halkını İslama karşı sürdürdüğü savaş için seferber eden Hıristiyan Avrupa."

Goffman olaylara Avrupa'nın yerine Osmanlı açısından yaklaşınca Avrupa'da pek yankı bulmayan sonuçlara vardı. "Tarihçiler Anadolu ve Balkanlara yönelik istilaları barbarca ve yağmalama amaçlı olarak tanımlarlar. Oysa bu şekilde yeni, özgürleştirici bir imparatorluğun temellerinin atıldığı da düşünülebilir. Konstantinopolis'in fethinin batı medeniyeti için bir felaket olduğu anlatılır. Halbuki bu fetih bir kentin bir zamanlar yaydığı görkemin yeniden doğuşu olarak da görülebilir. Osmanlı İmparatorluğu Hıristiyanlara zulmeden bir devlet olarak algılanıyor. Ancak bu devleti acımasız, hoşgörüsüz, Hıristiyan Avrupa'dan kaçanların sığınağı olarak görmek de mümkündür."

Utanç verici ittifak

I. François, İslam ile Hıristiyanlık, Sultan Süleyman ile V. Karl arasındaki çatışmada Hıristiyan Avrupa'daki aykırı tek sesti. Sadrazam İbrahim Paşa Fransız hükümdardan övgüyle bahsederken "Fransa Kralı I. François barış ve birlik meselelerinde Türk imparatorunun kardeşiymiş gibi davranıyor," demişti. Diğer taraftan François da –Habsburgların "utanılacak ittifak" diye adlandırdıkları– Türklerle sıkı ilişkisini savunurken tarafsız davranmıyordu.[3] Bir Venedik elçisi ile konuşurken, Türkün çok güçlü ve savaşmaya hazır olduğunu görmekten hoşlandığını ağzından kaçırmıştı. "Sırf imparatorun gücünü zayıflatmak amacıyla söylüyorum, onu beğendiğim için değil, çünkü sonuçta o bir dinsiz biz ise Hıristiyanız."

Kendini "Pek Hıristiyan Kral" olarak sunan François, Karl'ın Avrupa'daki gücünü zayıflatmak için bütün yolları deniyordu. İki kral sap-

3 V. Karl da "utanılacak ittifaklardan" hoşlanırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırında güçlü İran ordularının, Sultan Süleyman'ın batıya yayılma politikasını zorlaştırma amacıyla hazır tutmasına karşılık, "Senin düşmanın benim de düşmanım" prensibinden yola çıkarak iki defa Şii İran'la anlaşma yapmaya çalıştı. Bir kardinal daha sonra imparatora şöyle söyleyecekti; "Tanrı bize İran şahı gibi bir düşman göndermeseydi, Avrupa ve Hıristiyanlık yenilmiş olacaktı."

lantılı bir rekabeti miras almışlardı. Şubat 1525'te Karl'ın ordusu İtalya'nın kuzeyindeki Pavia kentinde François'yı tutsak ettiğinde perspektifler ve ilişkiler birden değişti. Çaresizlik içindeki Fransa Kralı Madrid'teki hapishaneden Sultan Süleyman'dan yardım istedi. Bir *traité de circumstance* Hıristiyan dünyasında şok etkisi yaratması beklenen, bilerek alınmış bir riskti. Uzun vadede her şey unutulacak ve François Hıristiyan hükümdar olarak dürüstlüğünü kaybetmeyecekti.

Kralın sultandan yardım talep ettiği mektubu İstanbul'a ulaşamadı. Mektubu taşıyan elçi ile ona eşlik eden on iki kişi Bosna yolunda öldürüldü. Hem mektup hem de sultana götürdüğü değerli taşlarla süslenmiş yüzük, dört altın şamdan, altın işlemeli kemer gibi hediyeler de çalındı. Aralık 1525'te Fransız diplomasisinde görevli Hırvat kökenli başka bir elçi, Jean Frangipani İstanbul'a vardı. Frangipani'nin ayakkabısının tabanında sakladığı evrakta François Habsburg Devleti'ni arkadan vurarak Macaristan'a saldırma arzusunu dile getirmişti. Elçi tehdit edici sözlerle harmanlanmış yüreklendirici ifadeler dolu bir mektupla döndü. Sultan atalarına atıfta bulunarak yazdığı cevabını şu sözlerle sonlandırmıştır: "Allah hepsinin mezarlarını nurlandırsın, daima düşmanları püskürtmek ve memleketler fethetmek için seferden geri kalmamışlardır. Biz de onların yolunda olup her zaman memleketler ve sarp kaleler feth eylemekteyiz. Gece gündüz daima atımız eyerlenmiş ve kılıcımız belimizde kuşanmış bulunmaktadır."

Frangipani sultanın sarayında Fransız kozunu kullanırken François da kendine özgürlüğünü geri verecek Madrid Antlaşmasını imzaladı. Habsburglara Burgonya, Cenova ve Milano'yu geri verecek, ayrıca Flander, Doornik ve Artois'daki haklarından güya vaz geçecekti. Ama daha bir ay bile geçmeden anlaşmayı baskı altında imzaladığını dolayısıyla hukuki bir değer taşımadığını ilan etti. Uzun süre geçmeden kutsal taht, Venedik ve Floransa elçileri ile Milano'dan sürülen dük Francesco Sforza'nın katılımıyla imzalanan ve topluca imparatora cephe alınan Cognac Antlaşmasına o da imza attı. Tam anlamıyla bir reelpolitika örneği. Yeni bir savaşa yol açan bu anlaşma Karl'ı, Türkleri püskürtmek yerine rakibine zaman harcamak zorunda bırakıyordu.

Bu arada İmparator Karl Fransa kralını karalamak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Papanın yanında onu "Acımasız, nankör, Tanrının ve dünyanın gözü önünde Büyük Türk'ten yardım isteyen bir hain. Kendini Hıristiyan dünyasının düşmanı olarak sunan birinin iğrenç ve rezil örneği," olarak tanımlıyordu. François buna gösterdiği tepkide papaya Hıristiyan Avrupa'ya yapılacak bir Türk istilasına direnmeyeceğini bildirdi. Tam tersine "Kralın kendisine ait olduğu halde ondan aldığı toprakları geri almak" için elinden geleni yapacaktı.

Fransa'da kralın Türklerle bu kadar sıkı fıkı olması tedirginlikle karşılanıyordu. Ekim 1534'te Barbaros'un Tunus'u fethinden[4] kısa bir süre sonra Osmanlı donanmasının Fransız limanına yanaşması Marsilya halkını büyük bir telaşa düşürmüştü. Savaş gemileri ve tuhaf kıyafetli mürettebatı gördüklerinde hayretle karışık bir ürkeklikle bakakalmışlardı. Bir de sunulan şarabı inatla reddetmelerine çok şaşırdılar. Osmanlı heyeti kralla buluşmak için büyük bir zafer edasıyla Orta Fransa'da bulunan Châtellerault kentine doğru yola çıktı. Piskoposlar Türklere gösterilen bu şanlı ağırlamaya çok kızsalar da bu Fransa kralının umurunda değildi. Hatta "dinsizlerle" yapılan bu toplantıya Paris'te devam edilecek ve sürekli sefir değiş tokuşunu kararlaştıran sözleşmenin de başlangıcını oluşturacaktı.

İki sene sonra 1537'de Sultan Süleyman ile François Habsburg Devleti'ne farklı cephelerden yapılacak bir saldırı konusunda anlaşmaya vardılar. Fransız ordusu Lombardia'yı istila ederken Sultan Süleyman Arnavutluk'tan İtalya'ya geçerek Fransız donanmasının yardımıyla Napoli Krallığı'na saldıracaktı. İki hükümdar bunu yaptıktan sonra ganimeti paylaşacaklardı. François Milano'yu istiyordu. Sultan için ise Napoli'nin fethi Roma'nın fethinin başlangıcı sayılacaktı.

Harekât başarısız oldu. François birden fikir değiştirip Fransız ordusuyla Kuzey İtalya'yı istila etmekten son anda vazgeçti. Artois, Pikardiya ve Flander'ı ileri sürerek Kuzey Fransa'daki askeri faaliyetlerine öncelik tanıdı. Fransızlar tarafından yarı yolda bırakılan sultan Korfu Adası'na başa-

4 Barbaros 1534'te Akdeniz'in Koron, Patras ve İnebahtı gibi üç önemli liman kentini fethetti. Kısa bir süre sonra Tunus'a ayak bastı. İmparator Karl 1535'te prestijini kurtarmak için düzenlediği karşı saldırıyla Tunus'u yeniden fethetti.

rısız bir saldırıdan daha ileriye gidemedi. François 1538 senesinin yazında yüz seksen derece dönüş yaptı; Nice kentinde baş düşmanı Karl ile bir barış antlaşması imzaladı. Birbirlerini görmek istemediklerinden anlaşmaya aracı olan Papa III. Pius'un iki heyetin odaları arasında defalarca gidip geldiği rivayet edilir. Antlaşmaya göre Fransız kralı Türklere karşı yapılacak bir haçlı seferine katılmayı kabul ediyordu. Sultan elbette Fransız müttefikini kaybettiği için çok üzüldü. Fransız elçisini şu sözlerle geri gönderdi; "Sürekli olarak Hıristiyan inancının savunucusu olduğunu söyler ve verdiği büyük sözleri hiçbir zaman yerine getirmezse kralınıza nasıl güvenebilirim?"

Karl ile François arasındaki bu zoraki dostluk uzun sürmedi. François Karl'a engel olmak amacıyla yeni bir girişimde bulunarak 1543'te Osmanlının Akdeniz donanmasını yardıma çağırdı. Bu defa söz konusu olan, evlilik politikası dolayısıyla imparatorun koruması altına girmiş olan Nice kentinin kontrolüydü. O yıl Habsburg ordusuna Fransız ve Türklerin birlikte yaptıkları saldırı az kalsın başarılı oluyordu. Rivayete göre çamaşırcı Catherine Ségurane gerçek bir Jeanne d'Arc gibi kahramanca davranıp eski şehrin kale duvarlarının üstünde düşmana poposunu göstermişti. Anlatılan propaganda hikâyesine göre bu davranış karşısında şaşkına dönen Türkler gerisin geri kaçmışlardı. Bunun üzerine Catherine adı Nice'te bir sokağa verilmiş, bir de heykeli yapılmış ve anısına Sainte Réparate katedralinde her yıl ayin yapılıyormuş.

Osmanlı donanmasının geri çekilip kışı liman kenti Tolon'da (Toulon) geçirmesine izin verilmiş.[5] Mürettebata yer açmak için binlerce insan söylene söylene evlerini terk etmek zorunda kalmış. Mayıs 1544'e kadar Tolon'un hiç de ufak sayılmayan bir bölümü Osmanlının kontrolü altında kaldı. Öfkeli bir Fransızın yazdığına göre kent cami ve köle pazarı dahil "Gerçek bir İstanbul'a" benzemiş. Kendileri baskı altında tutulurken Müslümanların dini törenlerini özgürce icra edebilmeleri Huguenotların bile protestolarına yol açmış. Kısacası bu dönem Tolonluların hatırlamak istemedikleri bir dönem. Cors Lafayette'teki bakımsız tarih müzesinde o zamana ait bilgi ve belgeler olup olmadığını sorduğumda yüzüme Mecdelli Meryem'in mezarını sormuşum

5 Tolon Fransız donanması için her zaman önemli bir limandı. Napoleon 1798'de buradan Mısır Seferine çıkmıştı. Bugün bu liman Fransız donanmasının uçak gemisi *Charles De Gaulle*'ün üssüdür.

gibi baktılar. Müze müdürünün tepkisi kısa ve sertti; "İstanbul'daki Topkapı Müzesine gidin. Orada bu meseleyi bizden daha iyi bilirler."

GERÇEKLEŞMEYEN DÜELLO

Peki V. Karl ne yapıyordu? Öncelikli görevi *Universitas christiana*'nın [Hıristiyan dünyasının] birliğinin ve barışının korunmasıydı. Fransızlar için tüm Hıristiyanlığın düzen ve disiplini anlamına gelen *ordinario totius mundi*'yi korumaktan sorumluydu. Protestanlara karşı *concordia hominum* [insanlar arasında uyum] korunmalıydı, imparator insanlar arasındaki birliğin bağlayıcı unsuruydu. Türklere karşı düzenlenen seferlerde cesur haçlı şövalyesi olarak eski şövalyelerin ideali ile Hıristiyanlığın savunmasını bir araya getirerek kendini *defensor fidei*, doğru inancın savunucusu olarak gösteriyordu.

Karl bu görevleriyle o kadar meşguldü ki Osmanlı İmparatorluğu'nda Habsurg imparatorunun hedefinin tüm dünya hegemonyası olduğundan şüphe duyuluyordu. Tarihçi Emrah Safa Gürkan, Akdeniz'de Osmanlı korsanları konulu tezinde, "Elbette çağdaşları ona bu yayılma ideolojisini yakıştırıyorlardı," diye ifade etti. Gürkan'a göre söz konusu olan, danışmanlarının Karl'a dünya hegemonyasını hedef almak gibi abartılı bir arzuyu atfetmeleriydi. Hükümdarın Papa III. Pius'la yaptığı bir buluşmada dünya üstünde hak iddia ettiği varsayımını inkâr etmesinden kendisinin farklı düşündüğü sonucuna varılabilir. Yaptığı savaşlar savunmaya yönelikti. Gürkan'a göre; "Devraldığı mirası korumak ve bir imparatorun yükümlülüklerini yerine getirmeyi hedefliyordu."

Hıristiyanlığı mı savunuyordu yoksa Habsburg Hanedanının çıkarlarını mı? Sarayın kilit adamları Karl'ın Tanrı tarafından *imparator mundi*, dünya imparatoru görevine seçildiği hikâyesini yaymışlardı. İnsanlara Karl'ın herkesten daha fazla, haddini aşan bir hâkimiyet hırsını kişileştirdiği izlenimi veriliyordu. Onunla Büyük İskender'in devleti yeniden doğacaktı. Zaman zaman İberya Yarımadası'nda yeni bir haçlı seferinin başlayacağı dedikodusunun yayılması o günlerde imparatorluk propagandasının bir parçasıydı. Devletin diğer bölgelerine oranla İspanya'da haçlı seferi hâlâ, Katolik kralların 1492'de İslamın son kalesi Granada'da göster-

dikleri başarının mantıklı bir sonucu olarak, ortaçağ şövalye ideali şeklinde görülüyordu. Yeni bir haçlı seferi fikri hükümdarın saygınlık imajını kuvvetlendirmeliydi.

Karl'ın başlangıçta Regensburg'taki mecliste buruk bir dille ifade ettiği gibi, "Bütün Alman kadınlarını İstanbul'a kaçırmak isteyen zararlı Türklere" karşı şahsi olarak savaşmaya zaman bulamamasının başka bir nedeni vardı. Papa VII. Clemens tarafından Alman ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu tacının giydirilmesine öncelik tanınmıştı. Tören 24 Şubat 1530'da Bologna'da Habsburg hükümdarının İtalya'da "dünya hükümdarı çok yaşa" şiarlarıyla karşılanmasından kısa bir süre sonra düzenlendi. Karl o zaman otuz yaşındaydı. Venedik elçisi İstanbul'da sadrazam İbrahim Paşa'ya tören hakkında rapor verdi. Sadrazam; "Osmanlı padişahından başka bir imparator nasıl olur?" diye şaşkınlıkla sordu. Sultanın iktidardaki onuncu yılıydı.

İki hükümdar Viyana'dan sonra da yüz yüze savaşmayacaklardı. Sultan Süleyman 1532'de yüce ordusuyla İstanbul'dan Macaristan'a doğru beşinci askeri seferine çıkarak kişisel karşılaşma için davet çıkarttı. Celâlzade'nin tahminine göre 200.000 asker, ancak kimi haberlere göre 500.000 asker ve 30.000 deve sultana eşlik ediyordu. Bu etkileyici sefer Türk tarih kayıtlarına *Alaman seferi* olarak geçecekti.

Bu askeri harekâtın hedefi ve sebebi konusunda farklı görüşler var. Kısa bir süre önce iki Osmanlı elçisinin öldürülmesine bir misilleme miydi? Habsburgların 1530'da Macaristan'ın hâkimiyetini yeniden ele geçirmek amacıyla, başarısızlıkla sonuçlanmış kış saldırısının intikamı mıydı? Yeni bir Viyana kuşatması mı planlanıyordu yoksa sadece bir güç gösterisi miydi? Ya da Sultan Macaristan ve Avusturya'nın bugünkü sınır bölgesinde Karl'a düello için meydan mı okuyordu?

Belgrad yolunda ilerlerken, iki yüz kilometre güney doğusunda bulunan Sırbistan'ın Niş kentinde Arşidük Ferdinand'ın iki elçisi –Peçevi daha sonra bu ziyaretle ilgili olarak, "imparator unvanını taşıyan o piç" diye yazacaktı– Sultan Süleyman'ı ziyaret etti. Sultan elçilerin imparator Karl'ın hizmetinde olduklarını sanıyordu. Bu vesileyle tüm şan ve gücünü göstermek için Venedik'te yapılmış uzun tüylü, göz kamaştırıcı sayısız elmas, inci ve diğer kıymetli taşlarla süslenmiş, papanın üç katlı tacını andıran

bir başlık giymişti. Diplomatlar Karl'ın şanlı ve görkemli geçit ve karşılama törenlerini geride bırakan askeri alayı bir cami minaresinden seyretmeye mecbur bırakıldılar. Elçiler saygı ve korku içinde Avrupa'nın istilasına az kaldığını düşündüler. Görevlerinin amacının ne olduğu hiçbir zaman anlaşılamadı. Zaten Sultan Süleyman da onları ciddiye almamıştı. Kısa bir süre sonra Ferdinand'a rahat olmasını, harekâtın hedefinin kendisi değil, defalarca Türklere savaş açacağını duyuran ağabeyi, İspanya kralı olduğunu açıklayan bir yazı gönderdi. "Şükürler olsun ki Allah'ın yardımı ve güçlü ordumla şimdi ben ona karşı yola koyuldum."

Alayın görkemli görüntüsünden derinden etkilenmiş bir İspanyol görgü tanığı, sayılar konusunda hafifçe abartarak önünden geçenleri anlattı. En önde İbrahim Paşa'yı (ya da Madrid Milli Kütüphanesinde saklanan belgede söylendiği gibi Abraym Bassa) görmüştü. Sadrazamdan sonra 30.000 adamla sipahi birliği ve 12.000 yeniçeri geçti. Sonra Büyük Türk üç yüz muhafızıyla geldi, başında yüksek bir kavuk boynunda altın bir kolye vardı, beyaz atının örtüsü altın yaprak kaplamalıydı, semeri incilerle işlenmişti. Onun arkasında yedi sancakbeyi ve 50.000 atlı vardı. Bunları 25.000 mızraklı atlı takip ediyordu. Sonra 13.000 içoğlan ve sayılamayacak kadar maceracı ve sultanın giysilerini taşıyan yirmi yedi fayton, yedi yüz küçük top, barut ve mühimmat taşıyan 30.000 deve geliyordu. En sonunda askerlerin maaşlarının yüklü olduğu iki bin deve ve ekmek yapmak için sekiz yüz fırıncı vardı.

Ordu Belgrad'ı geçtikten sonra rotasını değiştirdi. 1526 ve 1529'da Tuna Nehri'ni takip ederek kuzeye gitmişken Sultan Süleyman bu sefer Peç civarında ordusuyla kuzeybatıya, Szombathely'ye (Stein-am-Anger) doğru döndü. Hırvatistan'ın Slovenya'yla sınır bölgesinden geçerken on kadar kale fethedildi. Gücüyle çok etkileyici olan bu orduya yolda Tatarlar (haberlere göre 15.000 kişi) ve Bosna'dan daha da büyük bir grup (aynı haberlere göre 100.000 kişi) destek için katıldı. Her şey dünya hegemonyası için büyük bir savaş hazırlığını işaret ediyordu. Tıpkı 1529'da olduğu gibi şimdi de tek soru hedefin Viyana olup olmadığıydı? Ancak öncelikle Batı Macaristan ve Avusturya'nın vilayeti Burgenland sınırındaki, bugünkü Köszeg, Güns kentinin alınması gerekiyordu. İşte o zaman Sultan Süleyman'ın tabiri ca-

izse bir yaz ordusu topladığı anlaşıldı. Viyana'nın uzun sürecek kuşatması için gerekli ağır toplar getirilmemişti.[6]

Güns kenti beklenilenden güçlü bir direniş gösterdi. Kalenin içindeki sadece bir avuç asker on dokuz saldırıyı (Türk kaynaklara göre dört) geri püskürttü. Ardından kaledekilerin güvenliği ve Sultan Süleyman'ın ordusunun geri çekilmesi şartıyla teslim anlaşması imzalandı. Kentin anahtarı bir törenle teslim edildi, tutsak değiştokuşu yapıldı ve Türkler "Allah tektir ve Muhammet peygamberidir" yazılı kızıl hilalli bayrağı kaleye çektiler. Kuşatmanın ilginç bir detayı kentin daha iki sene önce Ferdinand'ın elçisi olarak İbrahim Paşa ile Sultan Süleyman'ın huzuruna kabul edilen Miklós Jurisic[7] tarafından savunulmasıdır. Başka bir deyişle, beyler tanışıyordu.

O sıralarda imparator Karl'ın emrinde, Güns kentinin iki yüz yirmi kilometre kuzeyindeki Viyana'da 90.000 askerlik bir piyade birliği ile 30.000 atlıya sahip bir ordu hazır bulunuyordu. İtalyan hümanist Paolo Giovio küçümseyerek, "Üçte biri yaşlı ya da deneyimsiz askerlerden oluştuğu için işe yaramaz bir orduydu," dedi. Karl kendini muharebe alanına çektirtmedi. Sarayın dağıttığı propaganda bildirilerinde Karl'ın, danışmanların verdiği tavsiyelerin aksine, açık sahada belirleyici bir muharebe için yola çıkmak istediğini ancak Sultan Süleyman'ın buna yanaşmadığı ima ediliyordu, sultan "Karl'ı fazla düşünmeden düelloya davet ettikten sonra cesaretini tamamen yitirdi," deniyordu. Osmanlı kaynaklarından farklı bir görüş ediniyoruz. Burada sultanın Viyana'ya gönderdiği bir mektuba atıf yapılıyordu. "Uzun bir zamandan beri erkekliğinden şüphe duyuluyor. Sorumluluktan kaçıyorsun. Ağabeyin de öyle. Askerlerin ve karının önünde utanmıyor musun? Gerçekten erkeksen gel bul beni."

6 İspanyol tarihçi Prudencio de Sandoval daha sonra *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V* (İmparator V. Karl'ın hayatı ve hakikatlerin tarihi) adlı vakayinamesinde Sultan Süleyman'ın küçük bir birliğinin atların çekmesiyle akıntıya karşı giden gemilere eşlik ettiğini yazacaktı. Sandoval'in kaynaklarına göre bu gemiler Viyana kuşatması için üç yüz ağır top taşıyormuş. Fakat Habsburg birlikleri bu birliği Estergon ile Pressburg (Bratislava) arasında devre dışı bırakmışlar.

7 Savunma için Jurisic'in emrinde kırk iki asker ve yedi yüz köylü bulunuyormuş. İbrahim Paşa haftalarca sonuç alınamayan kuşatmadan sonra Kuran'a el basarak saat 12'den önce teslim olurlarsa kuşatmaya son vereceğine ve Viyana seferinden vazgeçeceğine yemin etmiş. Rivayete göre bu Jurisic'in kulağına gitmiş ve saat 11'de teslim olacağı anlamına gelen çanlar çalınmış. Bu kurnazlık başarılı olmuş. İbrahim Paşa ordusunu geri çekmiş. O günden beri Köszeg'te her gün saat 11'de çanlar çalınıyor.

Macaristan'ın 1541'de bölünmesinden sonraki durumu. Sağda Sultan'a yıllık vergi ödemek zorunda bırakılan bağımsız Erdel. Macaristan'ın orta bölümü iki vilayete ayrılarak Osmanlı Devleti'ne ilhak edildi. Tuna'nın üst tarafında Habsburg İmparatorluğu'na bağlı kalan, başkenti Pressburg (Bratislava) olan Macaristan krallığı.

Sultan hayal kırıklığına uğramış olarak güneybatı yönünde Arşidük Ferdinand'ın ikamet ettiği kentlerden biri olan Graz'a doğru geri çekildi. Ancak bu manevra da Habsburg birlikleri harekete geçiremedi. Karl, 1529 kuşatmasından sonra büyük ölçüde güçlendirilmiş olan Viyana'nın surlarının arkasında, güven içindeki yerinden kıpırdamadı. Sultan Süleyman ise Viyana'nın ikinci kez kuşatılmasına başlamaktan çekindi. Celâlzade daha sonra bu olaylardan, "Hıristiyanlığı Türklere karşı korumak amacıyla imparatorluk tacı giymiş Karlo, bir çakal gibi sığınağında saklanıyordu," diye alayla söz ediyordu.

Osmanlı ordusu eylül ayının ortasında Graz'ı kuşatmadan geri çekildi. Sonbahar ve kış yaklaşıyordu. 1529'daki olaylar burada daha uzun

kalmanın sakıncalı olduğunu öğretmişti. Osmanlı vakanüvisler sultanın imansızlara karşı elde ettiği zaferlerinden övgüyle bahsettiler. Batılılar tarih yazılarında Osmanlı ordusunun gururu kırılarak geri döndüğünü vurguladılar. Sultan Süleyman'ın dönüşünde yaşanan hayal kırıklıkları akıncılar tarafından vahşete, şiddete ve talana dönüştürüldü. Stiefmarken'ın içine kadar giren yağmacılar yine bir Habsburg birliği tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı. Celâlzade şiirsel bir dille "Türkler masal yüzlü birkaç kız ile lâle gibi al yüzlü selvi boylu oğlanları ele geçirdi" diye yazdı. Batılıların savaş kayıtlarında ise 30.000 den fazla kölenin götürüldüğü, onlarca köyün yakıldığı ve binlerce insanın öldürüldüğü dehşet içinde yazıldı. Ortada Büyük İskender gibi cihana hükmetmeyi arzulayan iki hükümdar arasında gerçekleşmeyen düellonun düş kırıklığı vardı.

Dokuzuncu Bölüm

KANIT OLARAK ANA MEMESİ

Cihan egemenliği mücadelesi 1541 yazında yeniden Macaristan'a kaydı. Tuna ve Drava nehirleri Hıristiyanlık ile İslam arasındaki savaşlarda sınır hakemliği yapmışlardı. Sınırlar kaydırılmış,[1] kaleler yok edilmiş, şehirler fethedilmiş sonra düşman tarafından tekrar geri alınmıştı. Bu iktidar değişikliklerinden en büyük zararı Budin (Buda, hâlâ Peşte'siz) görmüştü. 1541 yılı Ağustos ayının üçüncü haftasında tarih tekerrür ediyordu. Osmanlı ordusu 1526 ile 1529'da olduğu gibi yine kapıların önündeydi. Ekim 1529'da Viyana kuşatmasında yiğitçe direnmiş olan General Wilhelm von Roggendorf'un komutanlığındaki Avusturya birliği yeniçeri ve sipahilerle savaştı. Çarpışma uzun sürmedi. Birkaç günde yenilgiye uğratılan Avusturyalı general kısa bir süre sonra aldığı yaralardan öldü.

Sultan Süleyman 2 Eylül cuma günü yanında oğulları Selim ile Bayezid, onları takip eden birkaç vezir ve divan üyeleriyle birlikte görkemli bir şekilde Budin'e girdi. Büyük Türk'ün bu seferki niyeti farklıydı. Önceki yıllarda ihmal edilen yapılacaktı; Budin, kent ve vilayet olarak Osmanlı Devleti'ne ilhak edildi. Bugünün tam bir zafer günü olduğu bilincinde olan kortej, Kutsal Meryem Ana Kilisesi'nin önünde durdu. Artık Kuran sureleri Latince dini törenlerin yerini alacak, burada ancak 1687'de yeniden İncil okunmaya başlanacaktı.

Padişah, bir Osmanlı resmi bildirisi, fetihnâme ile ilhak kararını dünyaya duyurdu: "Önceki yıllarda Allah'ın rızası ve muzaffer kılıcımın yardımıyla Macaristan ile başkenti olan Budin'i fethetmiştim. O yıllarda Müslüman devletimizden uzakta olduğu ve idaresi sorunlu olabileceği için Kral János'un haraç ödemesini kabul etmiştim. Fakat Macaristan'ın komşusu Almanya'nın kralı, imansız Ferdinand lanetli bir dinsiz gibi İslam müminleriyle savaş arayışı içinde, her zaman kindar bir isyancı gibi dav-

1 Britanyalı tarihçi Paul Coles *The Ottoman Impact on Europe* adlı kitabında sınırın o zamanki anlamını tanımladı. "Haritada bir çizgi değil, farklı medeniyetlerin ya da sosyal yapıların arasındaki geçiş bölgesi. Sınır durgun zamanlarda pek önemsenmeyen sürekli huzursuzluklarla dolu bir bölge, savaş zamanlarında ise halkın ya da ordunun neden olduğu aşırı bir basınç noktasıdır. Saldırıya uğrayan nüfus için ise sınır, savunmasına öncelik tanınan büyük bir duvar oluyor."

ranmaya devam ederek bir yandan da Macaristan'ın kralı olmayı arzuluyor. Bu nedenle İspanya Kraliyetine bağlı dinsiz kardeşi Karlo ahlaksız hayatlar sürdüren diğer dinsizlerin de yardımıyla, yoldan sapmışların yuvaları olan vilayetlerden, çok büyük bir ordu toplamış ve Tuna'daki sayısız gemilerini tüfek ve silahlarla donatmış."

Fetihnâmenin doğrudan bir sonucu olarak Macaristan üçe bölündü. Orta bölge Osmanlı vilayeti oldu. Bugün kısmen Slovakya, Avusturya ve Hırvatistan'da bulunan bölgeleri de içeren, başkent olarak, bugünkü adıyla Bratislava, o zamanki adıyla Pressburg da dahil kuzeybatı bölgesi, "Macaristan Krallığı" adıyla Habsburglara kaldı. Erdel bütünüyle Osmanlının vasal devleti olarak kaldı. İki yıl sonra, Tuna Nehri'nin kıyısında Macaristan'ın ilk başkenti olan Estergon ve önceleri Macar krallarının taç giyme törenlerin yapıldığı ve ebedi istirahatgâhlarının bulunduğu Székesfehhérvár'ın fethinden sonra Osmanlı Devleti'ne bir ikinci vilayet eklenecekti.

İlhaktan önce, 1540 yazında Budin'deki sarayda tuhaf bir hadise olmuştu. Bu çok konuşulan hadiseye otuz beş yaşındaki János Zapolya'nın 22 Temmuzda öldüğü haberi neden olmuştu. Konstantinopolis ve Viyana'da bu haber politik çalkantılara yol açtı. Sultan Süleyman'ın elinden iki kere kutsal Stefan tacını teslim alan lanetli Erdel prensi tıpkı kendinden önceki Lajos gibi çocuksuz mu ölmüştü? Bu durumda Macaristan kesinlikle Habsburg İmparatorluğu'na kalacaktı. Zira Zapolya ile Ferdinand Erdel'in Nagyvárad, bugünkü Romanya'nın Oradea kentinde bu konuyla ilgili bir anlaşmaya varmışlardı. 1526'da Lajos'un ölümünden sonra her ikisi de kendini onun halefi ilan etmişti, 1538'de birbirinin rakibi olan Kral Ferdinand ile Kral János arasında Macaristan'ın geleceğine yönelik çok gizli müzakereler yapılmıştı. Kendini tereddüt etmeksizin Sultan Süleyman'a satmış olan Zapolya vicdan azabı mı çekiyordu yoksa? Karşılık beklemeksizin baş düşmanıyla barışıyor muydu? Her ne hal ise, anlaşmada küçük bir János'un doğmaması halinde iktidarı Ferdinand'a devredeceğini bildirmişti. Zapolya'nın 1538'de hâlâ bekâr olduğu detayına da dikkat çekelim.

Zapolya'nın ölümüyle Macar panteon o zamanın en tartışılan liderlerinden birini kaybetti. Szepes dükü olarak dünyaya gelen Zapolya acımasız, fırsatçı ve milliyetçi bir Macar olarak kendini gösterdi. İktidara el koy-

ma planlarını yaptığı için 1526'da Mohaç Savaşına katılmamıştı. Zapolya Lajos'un ölümünden sonra alçak gönüllü bir kul gibi sultanın elini öptüğünde bu hareketine "utanç, utanç" diye tepki verilmiş ancak o Ferdinand'ın ordusu işe karışana kadar Macaristan'ın büyük bir bölümü ve Erdel'de vasal olarak hükmünü sürdürebilmişti. Budin'in yeniden fethedilmesinden sonra Avusturya arşidükü ve Bohemya kralı olarak Ferdinand'ın Macaristan krallığı üstündeki hak iddiaları tekrar gündeme geldi. Zapolya'nın kayınpederi Kral Sigismund'a sığınmaktan başka bir çaresi kalmamıştı.

22 Temmuz'da dış dünyanın henüz bilmediği şey birkaç gün sonra büyük bir zafer olarak duyuruldu. Zapolya'nın Sigismund'un kızı olan karısı İsabella Jagiello onun ölümünden dört gün önce bir oğlan çocuk dünyaya getirmişti. Böylece Ferdinand'la yaptığı antlaşma geçersiz oluyordu. Peki, bu çocuk gerçekten İsabella ile Zapolya'nın oğlu muydu? Ferdinand bundan emin değildi. János'un oğlunun doğum haberi onu deliye çevirmişti. Ancak böyle bir şeye şaşmamalıydı. Zapolya, krallıkların paylaşımı söz konusu olduğunda çok güvenilir bir ortak değildi. Ekim 1528'de Zapolya ile I. François arasında *fraternitas, unio, confederatio et amicitia* (kardeşlik, birlik, konfederasyon ve dostluk) antlaşması imzalanmıştı. Bu vesileyle Zapolya, François'nın "Bohemya kralı" adını verdiği Avusturya arşidüküne karşı son nefesini verene kadar savaşacağına and içti. Antlaşmanın satır aralarında, Zapolya'nın ölümünden sonra Macaristan'ın Valois Hanedanına geçmesi amacıyla Fransız kralının onun oğlunu evlatlık edineceği yazılıydı.[2]

İstanbul'da divan acilen toplandı. Zapolya'nın ölümüyle Sultan Süleyman Macaristan'da güvenilmez de olsa önemli bir vasal kaybetmişti. Ancak bir oğlunun olması, eğer gerçekten onun oğluysa, yeni ufuklar açacaktı. Huzursuz olan sultan bu arada Zapolya ailesinin yeniden saraya yerleştiği Budin'e bir elçi gönderdi. Elçinin görevi mümkün olan her türlü yönteme başvurarak Zapolya'nın Erdel ve Matthias Corvinus'un mirasından hak talep edebilecek bir oğlunun gerçekten olup olmadığını öğrenmekti. Ancak

2 Karl'ın rehin aldığı François'nın iki oğlu 1528'de hâlâ Madrid'de hapisteydi. 1529'da Kamerijk'te Kadınlar Barışı imzalandıktan sonra serbest bırakıldılar. Dolayısıyla 1528'de Zapolya ile Ferdinand'ın yaptıkları antlaşma geçersiz oldu.

DNA gibi bilimsel bir araştırma yönteminin henüz bilinmediği bir zamanda bu konunun nasıl aydınlığa kavuşacağı da bir muammaydı.

Zapolya'nın dul karısı İsabella bunun çözümünü bulmuştu. Resmikabul esnasında elçinin, saray görevlileri ve danışmanlarının şaşkın bakışları önünde sıkılmadan göğsünü açıp çocuğunu emzirdi. Bebek anne sütünü iştahla emdi. Daha iyi bir kanıta ihtiyaç yoktu. Çocuk onundu. Artık hiç kimsenin ölen eşinin, çocuğun babası olduğundan şüphesi kalmamıştı. Elçi öylesine etkilenmişti ki önünde diz çöküp bebeğin ayaklarını öptü ve İstanbul'a küçük János'un ölen Zapolya'nın yasal varisi olduğu haberini getirdi. János 1571'deki ölümüne kadar babası gibi Erdel prensi olarak kalacaktı.

Padişahın eli

Ferdinand kendini ihanete uğramış gibi hissediyordu. Hakkını almak amacıyla güneye bir ordu gönderdi. Bu defa kaleyi savunacak güçlü ve kurnaz bir dük yoktu. İsabella'nın küçük János ile Zapolya ailesinin saray görevlileriyle birlikte kaçmaktan başka çaresi kalmamıştı. Budin'deki sarayın en yüksek kulesinde Habsburg bayrağı yeniden gururla dalgalanıyordu. Kendine güveni gelen Ferdinand, Macaristan'ın durumuyla ilgili müzakere olasılığını araştırmak için İstanbul'a bir elçi gönderdi. Hediye olarak getirilen doğanlar Sultan Süleyman'ı ziyadesiyle hoşnut etmişti. Ancak elçinin İranlı bir meslektaşının dünyayı paylaşmak amacıyla Avrupa saraylarını gezdiği haberini vermesi –Avrupa Karl'a Asya ise İran Şah'ına düşüyordu– tamamen ters tepki yarattı. Habsburg elçisi şanslıydı, çünkü sadece hapse atıldı. Çünkü hoşa gitmeyen benzeri haberlerle gelmiş birçok insan kulakları ve burnu kesilmiş olarak geri gönderilmişti.

Sonbahar gelmişti, yeni bir Macaristan seferi için artık geçti. Av sezonu da sultanı çekiyordu. Padişah 1 Aralık 1540 günü yanında oğulları Mehmed ile Selim ve üç bin yeniçerilik küçük bir orduyla Edirne'deki kış sarayına doğru yola çıktı. 4 Nisan 1541'de İstanbul'a geri döndü. Von Hammer-Purgstall'ın verdiği ayrıntılı bilgilere göre üç hafta sonra hazineden bini aşkın akçenin çalınmasından dolayı yüz yirmi erkekle yedi kadın işkence gördü. Bu olay nedeniyle Sadrazam Lütfi Paşa görevden alındı. Yerine sultanın damadı, Rüstem Paşa getirildi. Yeni sadrazam selefi ünlü

İbrahim Paşa'dan daha fazla güç sahibi olmayı başaracaktı. Nihayet 20 Haziran 1541'de Sultan Süleyman Habsburg elçisini İstanbul zindanlarında bırakarak, dokuzuncu askeri seferine çıktı.

Bu defaki askeri harekâta güzel takımyıldızları eşlik etti. Budin seferi iki ayda tamamlandı. Söylenildiği şekliyle Tuna kıyısındaki kent birkaç günde yeniden ele geçirildi. Kısa bir müddet sonra İsabella tabii ki küçük János'la birlikte sultanın huzuruna çıktı. Bu karşılaşma birbirinden görkemli ve farklı şekillerde anlatılıyor. Von Hammer-Purgstall'a göre bu karşılaşma 29 Ağustosta Mohaç Savaşından on beş sene ve Sultan Süleyman'ın küçük Zapolya'nın başına tacı geçirmesinden on iki sene sonra sultanlık çadırında gerçekleşmişti. Bebeğe üç kadın ve İsabella'nın saray erkânından birkaç kişi eşlik ediyordu. Tam sultana gösterileceği anda bebek fena halde ağlamaya başladı. Hikâye bununla son buluyordu.

O zamanki bir Türk kaynağa göre ise buluşma o tarihten birkaç gün sonra gerçekleşmişti. Üç yaşında olduğu belirtilen bir oğlan saray görevlisi eşliğinde birdenbire gelerek sultanın elini öpmüştü. Vakanüvis protokol ve propaganda gerekçesiyle küçük János'un yaşını büyütmüş olmalı. Gerçekte ancak on dört aylık bir bebek olduğu için kendi kendine kimsenin elini öpmesine imkân yokmuş. Bu hadise bir görgü tanığı tarafından, "Erdel Kralı'nın orada bulunan oğlunun ve annesinin elini öpmesinden sonra sultan ülkelerinin ve vatandaşlarının hâkimiyetini kendilerine teslim etti," diye anlatılmış.

Süleymanname'de ise bu buluşma protokole uygun bir törenden ziyade aile içinde baş başa geçirilen bir görüntüyü andıran minyatür şeklinde yer alıyor. İsabella (cariyenin yerine) kendi bebeğini kucağında tutarken altın tahtında oturan sultanla sohbet ediyor. *Süleymanname*'nin yazarı Arifi'ye göre Süleyman'ın oğulları Selim ile Bayezid küçük János'la biraz oynamışlar bile. Von Hammer-Purgstall ise Isabella'ya bu törende altın harflerde yazılmış bir evrakın sunulduğunu tasvir etmiş. Evrakta peygamber ve kılıcı önünde, Budin'i elinde tutacağına, reşit olunca oğul János'a kenti geri vereceğine söz veriyormuş. Şehrin komutası Macaristan doğumlu Süleyman Paşa'ya verilmiş. Ana ile oğul Erdel'e geri gönderilmişler.

Ferdinand birkaç gün sonra bir defa daha, ama bu defa orduyla değil diplomatik yollarla Macaristan üstünde hak talebinde bulunmuş. Birkaç

Avusturyalı elçi Budin'de bulunan sultanı, on iki hizmetkârın tahtın önüne taşıdığı değerli bir hediyeyle ikna etmeye çalışmış. Elçilerin ifadesine göre hediye edilen bu çalar saat zamanında imparator Maximilian'a aitmiş. Saat sadece ayları ve zamanı değil, yıldızların hareketlerini de gösteriyormuş. Baştan çıkarıcıymış. Sultanın astronomiye olan ilgisi biliniyordu. Bir an şaşkınlıkla memnuniyetini belli eder gibi olduysa da iki elçinin elini öpmesinden sonra Sultan Süleyman muhteşem bir saatin karşılığında bile olsa satılık olmadığını göstermiş. Kaba bir ifadeyle, "Ne istiyorsunuz?" diye sormuş, elçilere cevap verme fırsatı bile verilmemiş. Sultan Rüstem Paşa'ya dönerek sabırsızca, "Söyleyecek bir şeyleri yoksa onları gönderebilirsin," buyurmuş.

Sonraki günlerde elçiler sadrazamla son bir defa daha anlaşmaya varmak için çaba göstermiş. Ferdinand'ın son önerisi; Macaristan'ın Habsburg hâkimiyetinde kalması karşılığında yıllık 100.000 akçe ödenmesiydi. Rüstem Paşa sadece gülümsemiş. "Geliniz, size bir şey göstereceğim," diyerek elçilere, detaylara özellikle itina göstererek Osmanlı ordusunun Budin'i nasıl üstün bir güçle ele geçirdiğini göstermiş. Gezinin sonunda alaycı bir sesle, "Peki ne gördünüz?" diye sormuş. Elçilerden biri alçak gönüllülükle, "Büyük efendinin üstün gücünü," diye cevap vermiş. Ertesi gün ikiliye taleplerinin cevabı verilmiş. "Sultan Macaristan'ı kılıcıyla fethetti. Önce Estergon ile Székesfehérvár'ı sultana geri vereceksiniz. Ondan sonra konuşmaya devam edebiliriz."

Sultan Süleyman iki yıl sonra onuncu askeri seferiyle işi bitirmek amacıyla geri döndü. Osmanlılar 1543 yazında Habsburglardan üç önemli şehri geri aldılar: Peç, Estergon ve Székesfehérvár. Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu ikinci Macar vilayetini de ilhak etmiş oldu. Sultan Süleyman için ancak şimdi müzakere zamanı gelmişti. Her ne kadar kılıcıyla zaferler kazansa da, doğu cephesiyle ilgilenebilmek için barış önemliydi. Birkaç yıl geçti, 1547'de Hollanda'dan gelen Habsburg Elçisi Gerard Veltwyck'ın sürdürdüğü uzun müzakereler sonucunda Ferdinand ile bir ateşkes anlaşmasına varıldı. Buna rağmen batı cephesine beklenen huzur gelmedi. Anlaşma imzalandıktan sonra da karşılıklı olarak birbirlerinin topraklarına saldırmayı sürdürdüler. Sınırlara saygı gösterilmedi. Düzenin sağlanması amacıyla Osmanlı ordusunun tekrar Macaristan'dan geçmesi gerekiyordu.

1552'den 1687'ye kadar Macaristan'ın büyük bir bölümü Yüce Kapı'nın hükümdarlığı altında kalacaktı.

Anakronik düalizm

Macaristan, Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu tarihinin yazılmasında en karmaşık bölümdür. Karmaşa öncelikle şehir ve kişi isimlerindeki, Babil sendromunu andıran, karışıklıkla başlıyor. Almanca bildirilerde Budin (Buda) hâlâ ortaçağda kullanıldığı gibi Ofen olarak anılıyor. Türkçe belgelerde Budin yazıyor. Erdel, Alman dilini kullananlar için Siebenbürgen olurken, Hollanda'da Zevenburgen olarak anılmış. Peç, (Pécs Fünfkirchen, beş kilise), Belgrad Nándorfehérvár, Dubrovnik Ragusa, Estergon Gran, Györ Raab, Köszeg Güns, Eseijka Eszeg ve Eğri de Erlau'dur. Bratislava Pressburg, Poszon veya Pozsony olarak biliniyor. Telaffuzu imkânsız olan Székesfehérvár'ın ismi de değişime uğrayarak Almanca Stuhlweissenburg olmuş, Türkçede ise Estonibelgrad olarak anılıyor. O dönemin başrol oyuncularının isimleri konusunda da benzer bir karışıklık yaşanıyor. Belge veya kitabın yazıldığı dile göre Lajos, Louis, Ludwig veya Lodewijk olarak değişiyor. János Almanca tarih yazmalarında Johann olarak anılırken Hollandaca kaynaklarda Johan oluyor. Buna karşın İspanyollar Juan diyorlar. Zapolya'yı Macarca yazmak isteyen Szapolyai olarak yazıyor.

Bunlar dilbilimsel ayrıntılar. Propagandanın sis perdesi kalktıktan sonra olayların nasıl yorumlandığının ortaya çıkmasıyla her şey daha da karmaşık bir hale geliyor. Macar tarihçilerin doğru cevaplarını bulamadıkları sayısız soruları ve birbirleriyle derinlemesine anlaşamadıkları birçok meseleler var. Bu hassas konuların uzmanı olan tarihçilerin yaptığı araştırmaların karşısında geçici hevesler içindeki uzmanların kalemlerinden dökülen kahramanlık dolu romantik hikâyeler konuldu. Bu hikâyelerle hakikat ve dengeli bir yorumdan uzak milliyetçiliğe, kahramanlığa ve efsanelere dayanan paralel bir tarih yaratıldı.

Kâğıt üstünde kalemle sürdürülen bu entelektüel savaşta iki farklı akım dikkat çekiyor. 19. ve 20. yüzyıllarda Katolik tarihçiler hakikatlerin Habsburg yanlısı tercümelerine itibar gösteriyorlardı. Protestan meslektaşları ise Habsburgları kötülemek amacıyla gerekçe arayışındaydılar. Budin'de

Eötvös Lóránd Üniversitesinde tarihçi Géza Dávid'in çalışma odasında Dávid ve meslektaşı Pál Fodor'la sohbet ederken Fodor o dönemi, "Tabiri caizse Marksist döneme kadar sürmüş çağdışı bir anlam karmaşası," diye yorumladı.

Savaş öncesinde ve sonrasında komünizm döneminde Macar yazılı tarihinin iki akımı 19. yüzyılda doğmuş seçkin tarihçiler Sándor Takáts ve Gyula Szekfü tarafından temsil edilmektedir. Aslen rahip olan Takáts kilise ve Habsburgların para hırslarına karşı çıkıyordu. Ona kalırsa Macaristan iki değirmen taşı, Habsburg ve Türkiye, arasında eziliyordu. Türklerin vahşeti ona göre Habsburgların Macar aleyhtarı yönetimden daha beter değildi. Habsburg gazabına yiğitçe direnmiş Macarlarla Türkleri kahraman olarak görüyordu. Fodor; "Böylece Macaristan'ın Osmanlı dönemi tümüyle kahramanlık ve şövalyelikten ibaret oluyordu. Aslında hiçbir zaman var olmayan bir dünya yaratıyordu."

Takáts'ın Habsburg taraftarı olan rakibi Szekfü, Osmanlı-Macar savaşlarını Macar-Avrupa medeniyetinin izlerinin silindiği doğu ile batı arasındaki çekişme olarak görüyordu. Türk fetihlerini "Bozkırların karşı kültürü" olarak nitelendiriyordu. Szekfü Anadolu'dan göçü, verimli toprakların yok edilişini, Osmanlı tiranlık ve demografik felaketine karşı Türk umursamazlığını, acımadan eleştiriyordu. Tarihçi yıllığında, "Türk yönetimin olumlu etkilerini aramak nafile çabadır. Burada söz konusu olan karşı karşıya gelmiş ve doğası gereği çatışma içindeki iki medeniyettir," diye yazmıştı. Vardığı sonuç oldukça karamsardı: "Macar tarihinin en büyük, hatta tek felaketi Türk yönetimidir."

Kültür ve mimarlık konularında uzman bir yazar olan Karoly Kos bu tartışmalarda güya Türk yanlıları hareketinin içinde orta yolu temsil ediyordu. Osmanlı Devleti'ni Macar milliyetçiliğinin kurtarıcısı olarak görüyor, Habsburgları ise zalim ve baskıcı olarak tasvir ediyordu. Kos için Erdel, Macar bağımsızlığı ve milli birliğin simgesiydi. Jânos Zapolya'nın Sultan Süleyman'a hizmetlerini sunmak için verdiği öpücük unutulmuştu. Her ne hal ise Kos için Büyük Türk hakkında söylenecek iyi bir söz kalmamıştı. "Sultan Süleyman biz Macarlar için Macaristan'daki Osmanlı yönetiminin başlangıcını temsil ediyor. Sözlerle anlatılamayan bir acı ve kesintisiz bir

hayatta kalma savaşının simgesi. Tarihimizin en trajik sayfaları onun ismiyle başlıyor." Kos bu trajedide bir pozitif taraf bulmuştu; ona göre Osmanlı işgali sayesinde "Milli güven duygusu gelişti, ırk bilincimiz yerleşti ve Habsburglara karşı sürdürdüğümüz bağımsızlık savaşının tohumları atıldı."

Hain mi yoksa milli kahraman mı?

Pál Fodor ve Géza Dávid Macar tarihinin Osmanlı bölümünde hayli eksiklikler görüyorlar. Dil sorunlarından dolayı ülke dışı kaynaklar yok sayılmış. Bunun tersine Macar yazarlar geçmişte, Türk, Alman ve/veya Fransız arşivlerindeki belgelere hiç değinmezken tamamıyla Macar kaynaklara dayanarak yazmışlar. Dávid: "Yabancı tarihçiler genel olarak tarihimizi pek anlayamadılar. Macarca bilmedikleri için bakış açılarında birçok ayrıntı eksik kaldı ve sonuçta ortaya genelleme denebilecek fikirler çıktı. Bizim görevimiz, arşivlerdeki yeni kaynakları araştırmak ve bunlara dayanarak iki tarafın da görüşünü kapsayan iyi bir sentez ortaya çıkarmaktır."

Buna rağmen kendileri de bir dereceye kadar suçu kolektif bir *mea culpa* olarak üstlenmek istiyorlar. "O zamanlara ait Macar belgelerinin çoğu Latince olduğu halde bu gerçeklik yazılı tarihimizin Macar dilinde kayda geçirilmesini engellemedi. En büyük hatamız buydu. Kitaplarımızı ve tarihsel belgelerimizi yurtdışında İngilizce ya da Almanca olarak yayınlamaya hiçbir zaman gerekli önemi vermedik. Ülkemize has tipik bir davranış bu. Macaristan'da İngilizce yayınları çok az insanın okuduğundan emin olabilirsin."

Bugünkü tarihçilerin Macaristan tarihini doğru anlatıp anlatmadıkları sorusuna Fodor gülerek cevap verdi. "Korkarım bazı yanlış anlamaları ve yanlış kanaatleri ispatlamak için daha çok kitap yayınlamamız gerekecek," dedi. "Uluslararası edebiyat alanında Macarların genellikle pek de güzel olmayan imajını düzeltmek kolay değil. Söz gelimi Türklere karşı yeterince direnilmemesi, Mohaç Savaşı mağlubiyeti, Macar soylular arasındaki anlaşmazlıklar ve Zapolya'nın rolü. Sanki Macaristan kötü bir ülkeymiş gibi. Halbuki Mohaç'tan önce Macaristan'da hayat gayet iyiydi, mükemmel bir ülkeydi."

Osmanlı Devleti'nin Macaristan vilayeti ile ilgili hikâyelere bakınca insanın karşısına bir dizi dram, yerle bir edilen kiliseler, şehirler, tecavüze uğramış kadınlar ve talan çıkıyor. Gerçekten her şey böyle mi olmuş diye

sormak gerekiyor. Yoksa tarihin bu bölümü gözden mi geçirilmeli hatta yeniden mi yazılmalı? Fodor bana tereddütle baktı. "Kendimize önce terörden bahsedenin kim olduğunu sormalıyız," diye homurdandı. "Macar yazarların birbirlerinden alıntı yaparak mı yoksa yeni belgelere dayanarak mı yazdıklarını da sorabiliriz. Yayınlarımızın çoğunda Osmanlı arşivlerini temel olarak aldık. Bazı konularda bizden öncekilerle mutabakat içinde olsak da bazı konularda tam bir karşıtlık söz konusu. Bazen stereotiplerle hesaplaşmak zorundayız. Örneğin; Macaristan'ın neresinde olursan ol bir kale yıkıntısı gördüğünde bunu Türklerin yaptığı söylenir. Olabilir, ancak 18. yüzyıldaki toplu yıkımlardan da Habsburglar sorumlular."

Sanki Türkler Macaristan'a hiç gelmemişler gibi ve... Pál Fodor sözümü kesti. Sert bir tonla, "Macaristan'ın Osmanlı tarafından işgalinin özellikle başlangıcı tam bir felaketti. Bu inkâr edilemez. Aslında fetih 14. yüzyılda başlayıp adım adım ilerlemişti. Yeni belirlenmiş sınırdan içeriye sürekli saldırılar yapılırdı. O dönemde özellikle 15. yüzyılda o günkü Macaristan'ın Drava ve Sava nehirlerinin arasında kalan güney bölgesi tahrip edildi. O bölge bugün Hırvatistan'ın doğusu ile Sırbistan'ın batısı ve Erdel'e dahil olan Romanya'nın batısındaki Timisoara kentinin civarı. O zamanlar bu bölge zengin şehirleri, ticaret ve bağcılıkla uğraşmaları sonucunda ortaçağ Macaristanı'nın en kalkınmış ve yoğun nüfuslu bölgesiydi, uzun bir süre Türk yağmacıların hedefi oldu. Sınırdaki bölgeler her zaman talan edilir. Buna şaşmamak gerek."

Tarihçi ülkesinin tarihine bu noktada bir çizgi çekmek istedi, 14. ve 15. yüzyılda tek bir şey vuku bulmuştu. Yabancı tarih yazmalarında 1526 Mohaç ile 1541 Budin'e odaklanılmıştı. "Halbuki durum o zaman farklıydı," dedi Fodor. "Türkler bölgeyi fethettikten sonra, halkı koruyorlardı. Nihayetinde konu vergi mükellefiyetiydi. Dolayısıyla Osmanlı hâkimiyetinin ikinci döneminde hayat ilk dönemle kıyaslandığında o kadar da korkunç değildi. Hatta Macaristan'da fazla köle toplanmıyordu. Ortalıkta değişik ülkelerden toplanan kölelerin özellik ve niteliklerini açıklayan bilgilerin dolaştığını biliyoruz. Macarlar savaşçı, zeki ve işe yarar oldukları kadar her zaman isyankâr olarak da tanımlanıyorlardı. O yıllarda bir Türk yazar Macarlara güvenmenin yasak olduğunu yazmıştı. Macaristan'da belki de bu nedenle devşirme başlatılmamıştı."

Ardından sohbet ister istemez Macaristan'ın peşini bir türlü bırakmayan konuya kaydı: János Zapolya fırsatçı bir milliyetçi miydi yoksa kurnaz bir hain mi? Özellikle el öpüşü, Zapolya'nın Mohaç Savaşından sonra sultanın eline dudaklarını değdirmesi kolayca ihanetin öpücüğü olarak yorumlanıyordu. Papa da onu derhal aynı yorumla aforoz etmişti.

Budapeşte doğumlu tarihçi, oryantalist, 1992'de ölümünden kısa süre öncesine kadar Alman Freiburg Üniversitesinde profesörlük yapan Joseph Matuz farklı düşünüyordu. *Der Verzicht Süleymans des Prächtigen auf die Annexion Ungarns* (Muhteşem Süleyman'ın Macaristan'ın ilhakından vaz geçmesi) adlı makalesinde, "Osmanlı protokolüne göre affetme hakkı sultana aitti," diye yazdı. Kendi görüşüne göre okura sultanın yeryüzündeki en yüksek itibara sahip kişi olduğunu anlatıyordu. "Onun elini öpmek insanın başına gelebilecek en büyük şerefti. O yüzden bu onur kırıcı bir hareket değil tam tersine saygıdeğer bir davranıştı."

Pál Fodor onunla aynı fikirde değildi, "Bu konu epey çelişkili. Hep böyleydi hâlâ da böyle. Mohaç Savaşından sonra birçok sözler verip bunları yerine getiremediği için birçok tarihçinin Zapolya'yı tasviri olumsuzdur. Her ne kadar kısa bir süre sonra yasal yollardan kral seçilse de Macarların gerçek bir lidere ihtiyacı olduğunda ülkesini savunamamakla suçlandı. Aynı anda kral seçilmiş olan Ferdinand'ın Avusturya'yı savunabilmek için Macaristan'a ihtiyacı vardı. Bu ikili yıllarca aziz Stefan tacı için birbirleriyle savaştılar. Bugün biliyoruz ki Türkler Zapolya'yı destekledikleri için Ferdinand'ın kazanma şansı olmadı. Ancak bu destek kendi talebi üzerine verilmişti. Bence bu yanlış bir karardı. O andan itibaren Türklerin vasalı haline geldi. Onun Macar tacına kurumsal olarak zarar verdiğini söyleyebiliriz."

Habsburg olmaktansa Türk ol

Birçok tarihçinin tartıştığı bir diğer çelişkili konu da dinle ilgiliydi. Türklerin gelmesiyle Macaristan'daki din sayısı üçe çıktı. Müslümanlar epey azınlıktaydı. Nüfus Hıristiyan kaldığı halde Katolikliğin karşısında Protestanlık giderek yayılıyordu. Devlet desteğiyle korsanlık yapan Hollandalılar daha sonra, "Papacı olmaktansa Türk olmayı yeğlerim" diyeceklerdi. Fodor: "İşte burada ifade edilmek istenen 'Habsburg olmaktansa Türk ol'

idi. Nitekim Habsburg olmak birçok insan için reddedilmiş Katolikliğe geri dönmek anlamını taşıyordu. Macaristan'da Bosna'daki gibi İslama büyük sayılarla geçiş yaşanmadı. 1570 civarında Macaristan nüfusunun dörtte üçü Protestandı. Öyle ki Kalvinizm Macaristan'ın devlet dini olarak kabul edilebilirdi."

Fodor'a göre Macaristan halkının İslamileşmemesinin birden fazla nedeni vardı. "Nedenlerden biri Protestanların hızla çoğalmalarıydı. Onları koruyacakları vaadinde bulundukları halde şimdi ortalarda görünmeyen soylular, çiftçileri hayal kırıklığına uğratmıştı. Aynı zamanda Katolik kilise bir ayrışma sürecine girmişti. Bunun sonucunda Luther ile Kalvin müminleri bölünmüş bir Macaristan'da kendilerine yer edinmeye başladılar." Demografik sorunlar üzerinde duran Géza Dávid ikinci bir neden daha açıkladı. "Macaristan'daki Türk nüfusunun sınırlı olması, Türklüğün etkilerini de kısıtlıyordu. Şanlı günlerinde tahminen 50.000 nüfus vardı. Belki biraz daha fazla ama toplam 850.000 Macar nüfus arasında günlük hayatı, kültürü ve dini etkilemek için bu sayı oldukça sınırlıydı. Üstelik Müslümanların çoğu Bosna, Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan veya Arnavutluk gibi Balkan ülkelerinden geliyorlardı. Bunlara genellikle Türk denirdi ancak Osmanlı demek daha doğru olur zira farklı milliyetlere sahip Osmanlı İmparatorluğu vatandaşıydılar."

Pál Fodor: "Bir de Macaristan'a yerleşen Müslümanların çoğu askerdi," diye ekledi. Kışlalarda izole bir hayat sürüyorlardı. Tersten ifade edecek olursak: Macarların işgalcinin kültürü ve diniyle tanışma fırsatı pek olmuyordu." Hıristiyanlıktan İslama dönenlerin eski kiliselerini taşa tuttukları bilgisinin doğruluğunu sordum. "Öyle deniyordu. Tıpkı eskiden özellikle Katolik Kilisesi'nin çanlarının çalınmasının yasak olduğu rivayeti gibi. Ne de olsa rahipler ile keşişler Habsburgların ve papanın işbirlikçileri ya da casusları olarak görülüyordu. Protestanlara katı Habsburg aleyhtarı duyguları nedeniyle tolerans gösteriliyordu."

Her halükârda Macarlar Macar kaldı.... Fodor; "Kesinlikle. Örneğin Bosna'ya kıyasla Macaristan'da milli bilinç çok daha kuvvetliydi. Macarlar Hıristiyan prensiplerine sadık kalıyorlardı. Yaptığımız araştırmada İslamlaşmaya karşı büyük bir direniş olduğu sonucuna vardık. 1545 Szeged'te

yaşanan bir hadiseyi anlatan Osmanlı belgesinden kentin kadısının şeriat uygulamak istediğini öğreniyoruz. Yerel halk toplu olarak buna direniş göstermiş. İnsanlar İslam hukukuna uymalarının mümkün olmayacağını beyan etmişler. Kadının fikrini buna rağmen destekleyenler belediye meclisinden ihraç edilmişler. Bir Macara verilen falaka cezası nedeniyle yüzlerce vatandaş kadının evine akın edip, kadıya bir Macarın bir Müslüman tarafından verilen falaka cezasına hiçbir zaman boyun eğmeyeceğini bildirdi."

Sultan Süleyman'ın Ferdinand'a yazdığı mektuplardan devamlı olarak sınır aşılması olaylarının olduğunu ve yağmacıların tutuklandığını öğreniyoruz. Sultan Süleyman Türklerin mahkemede Hıristiyan şahit kabul etmemesinden şikâyetçi olduğunu bildirmiş. Buradan, kimi bölgelerde şeriat yasalarının uygulandığını anlıyoruz. Fodor; "Evet, fakat yalnız orada yaşayan Müslümanlar için. Müslümanlarla Protestanların aynı zamanda kadıya görünmek zorunda kalmaları Osmanlı Macaristan'ında istisnai bir durumdu. Aslında o dönemde iki yasal sistemin uygulandığını söyleyebiliriz. Macar sistemi bir taraftan uygulanmaya devam ederken Osmanlılar uyruklarına Osmanlı yasalarını uyguluyorlardı.

Her iki tarihçiye göre, Protestanlığın mevcudiyetine rağmen Macaristan'da tarih boyunca yaşanan tüm kötülüklerden Türklerin sorumlu tutulmasının arkasında başka nedenler var. Géza Dávid, "19. yüzyıla geri dönersek Türklere karşı yapılan savaşın işgalciye direnmenin simgesi haline geldiğini görüyoruz," dedi. "Bu nedenle Türkleri ezen Macar kahramanların gösterildiği heykeller ve resimler yapıldı. O günkü Türk'e gönderme yapılmıyordu. Türkler daha önce, Macaristan'ın Habsburg iktidarı altında olduğu dönemde işgalin simgesi olmuşlardı."

Fodor; "Eski kuşak tarihçiler Türklere hep düşman damgası vurdu. Onlar hep yabancı olarak algılandılar hiçbir zaman yeni hükümdar olarak değil. Ülke, en azından seçkin üst sınıf açısından kendilerine aitti. 17. yüzyılda Osmanlı Macaristan'ında gerçekten yan yana iki iktidarın varlığı söz konusuydu, Osmanlılar kesinlikle yeni hükümdar olarak kabul görmüyorlardı. Bir tarafta Türk yönetimi varken diğer tarafta üç Macaristan'ın yerel idarecilerinin işbirliğini görüyoruz, bu üç bölümün birleşimi Macaristan

vatanını oluşturuyordu. Bunun sonucunda Osmanlının Macarların günlük hayatları üstündeki kontrolü asgari düzeydeydi."

Öne sürüldüğü gibi Mohaç Macaristan'ın varlığı için bir felaket oluşturdu mu? Soru cevapsız kalıyor. Pál Fodor vereceği cevabı itinayla arayarak, "Mohaç milli bilinçte bir yaraydı," dedi. Hemen arkasından şunları ekledi, "İşgal ve üçe bölünmüşlüğüne rağmen Macaristan Mohaç'tan sonra da ulus olarak bütün kaldı. Macar Devleti, daha sonra Habsburg İmparatorluğu altında da hayatta kalmayı becerdi. Tıpkı Macar idari sistemi gibi. Bu sistem 16. ve 17. yüzyıllarda yavaş yavaş Osmanlı işgali altındaki bölgelere girebildi ve kendi altyapısını oluşturdu. Masala benziyor ama hakikat böyle. Macaristan yalnız kültürel açıdan şanını kaybetmiş, parlaklığı gitmişti. Macarlar 16. yüzyılda Kral Matthias'ın şanlı devrine, Macar tarihinin altın çağına özlem duymaya başladılar. 19. yüzyılda Osmanlı geçmişinde Habsburglara karşı sürdürülen direnişleriyle paralellikler görmeye başladıklarında durum değişti. Kamuoyunda Türkler artık düşman değil dost olarak görülmeye başlandı. Macarlar Türklerle birlikte Avusturyalı işgalcilere karşı durmak zorundaydılar. 19. yüzyılın ikinci yarısında Türklerin imajı büyük ölçüde değişti. 20. yüzyılda kamuoyu baskısıyla bu imaj tekrar değişti ve Türkler tarih kitaplarında yeniden ebedi düşman olarak tasvir edilmeye başlandı."[3]

Gül Baba

Bir buçuk yüzyıl süren Osmanlı iktidarı ve hafızalardaki ebedi düşmana rağmen hem Türklüğün hem de nispi olarak Müslümanlığın etkileri oldukça az. Budapeşte'de görülecek ne kaldı? Pek bir şey yok. Macaristan başkentindeki Törtenti Tarih Müzesinde ziyaretçi olarak bu konuda kendimi aydınlatmaya çalıştığımda Sultan Süleyman'ın 1526'da Mohaç Savaşından sonra sarayı işgal edip içini boşalttığı anlatıldı. Verilen bilgi bundan ibaretti. 1526'da olan bitenler hakkında ortalıkta yağmalamalardan yakıp yıkmalara ve Pál Enyedi isimli bir zatın anlattıklarına kadar birçok çelişkili hikâye dolaşıyor. Enyedi, 17. yüzyılda 'Kral Mattias'ın kütüphanesinin

3 Bugünkü Macaristan'ın sınırları 1920 Trianon barış antlaşmasıyla belirlendi. Bu belirlemelerle Macaristan eski krallık topraklarının yaklaşık üçte ikisini kaybetti. Erdel Romanya'ya verildi. 1920'de Macaristan'ın nüfusu 7,6 milyon civarındaydı. Bu 1. Dünya Savaşından önceki nüfusunun % 40'ı anlamına geliyor

hâlâ Budin'de bulunduğunu ve buradaki elyazmaları ile değerli kitap koleksiyonunda söz etmeye değecek bir kaybın olmadığını bildirdi. Bu doğru değildi. Bu arada Sultan II. Abdülhamid'in 1887'de çalınmış birçok değerli elyazmasını Budin'e geri gönderdiğini biliyoruz. Saraydan getirilen bronz şamdanlar Ayasofya'da kalırken, Diana, Apollon ve Herakles bronz heykelleri Sadrazam İbrahim Paşa'nın özel kullanımı için götürülmüştü. Müzede bunlardan da söz edilmiyor. Macar ordusunun Mohaç mağlubiyeti büyük bir mağlubiyetti. Lajos ise savaşta "bir kahraman gibi" şehit düşmüştü. Ama kaçarken tökezleyen atın altında kalarak bataklıkta boğulmuş olması bir kahramana yakışan bir son değil.

Aynı müzede 1529 olayları da milli gururla biçimlenmiş bir anlatımla sunuluyor. Sultan Süleyman ve İbrahim Paşa'nın Viyana'ya giderken Budin'i ikinci defa fethettikleri değil, o yıl János Zapolya'nın şehri fethettiği anlatılıyor. "Türklerin yardımıyla" diye eklenerek. "Güvenmediği için bütün Almanları (Almanca konuşanlar kastediliyor) derhal şehirden sürmüş."

Osmanlı egemenliği döneminde Budin'deki camileri gösteren bir haritadan da bilgi edinebiliriz. Toplam on cami varmış, Sultan Süleyman Camii, Zafer Camii, Merkez Camii, Paşa Camii, Yeniçeri Ağa Camii, Saray Camii, Hamam Camii, Mirad Paşa Camii, Hacı Sefer Camii ve Osman Bey Camii. Sadece on cami mi vardı? Tarihçi Evliya Çelebi 17. yüzyılda Budin'i ziyaret ettiğinde, otuz dört cami ve üç derviş dergâhı saymıştı. Müzenin sunduğu bilgiden diğer yirmi dört caminin nerede olduğunu öğrenemedik. Osmanlı egemenliği altındaki Budin veya Osmanlı İmparatorluğu'nu anlatan bir kitap yok. Katalog olup olmadığını sorduğumda müzedeki dükkândan sorumlu hanım, "Katalog çalışması yıllardır sürüyor," dedi. Ve üzülerek, "Çok özür dilerim aradığınız hiçbir şey yok burada," diye ekledi.

Hakikaten Budin'de ölümsüzleştirilen tek bir Türk de yok mu? *Török* (Türk) sözcüğü dışında geriye başka hiçbir şey kalmamış mı? Hatta Türk baklavası bile Avusturyalıların strudel'ine yenilmiş. Peki ya kültür? Elbette Budin'in Türk hamamları meşhur. Mesela Sokollu Mustafa Paşa'nın emriyle yapılmış olan Rudas Hamamı. Tuna Nehri'nin kıyısında inşa edilmiş bu haşmetli hamamın tabelasında yapımcıların anısına Szokolli Musztafa 1566 – 1578 yazılı bir tabela asılı.

Onun dışında Osmanlı döneminden kalma bir yapı cephesi veya bir minare kalıntısı yok mu? Neredeyse yok. Otuz dört camiden geriye taş taş üstünde kalmamış. Milli müzede (Magyar Nemzeti Múzeum) Avarların anlatıldığı duvarın bir yerinde Türkler de resmedilmiş. Avarlar hakkında sadece onların 6. yüzyılın ortasında Orta Asya steplerinden Avrupa'ya göç eden ve sonunda Slav ve Germen genleriyle karışan Türk Moğol kökenli bir göçebe halk olduklarını biliyorum. Buna karşın müze otoritelerine göre Avarlar "kendilerini kulları gibi gören Türklerden kaçan Asyalılardı."

Altı numaralı salonun bir köşesinde Osmanlı dönemi anısına birkaç resme yer verilmişti. Hakikaten burada Arşidük Ferdinand'ın yanında Szulejmán szultan'ın resmi asılıydı. Günler sonra Szépmüvésti Múzeumda –Budapeşte Devlet Müzesi– Pieter Balten'ın fırçasından çıkmış bir panayır tablosundaki Türk bayrağını fark ettim. Bayrak bir genelevin ön cephesinde asılıydı. 16. yüzyıl propagandasına uygun olarak kızıl hilal o zamanlar kötülüğün simgesiydi.

Sokaklarda ise üç sokak isminin dışında török (Türk) sözcüğün geçmişiyle ilişkili fazla bir şey görünmüyor: Török utca, Mecset (mescit) utca ve Gül Baba utca. Gül Baba Sokağı'nın sonunda 1541'de Sultan Süleyman'ın heyetiyle Budin'e gelip kuşatmadan kısa bir müddet sonra ölen derviş, şehit Gül Baba'nın heykeli duruyor. Budin paşasının emriyle mezar bir türbeye yerleştirilmiş. Mezar, Habsburgların tekrar Budin'de hüküm sürdükleri dönemde, 1686'da Cizvitlere armağan edilerek şapele dönüştürülmüş. Mezar Müslümanların mütevazı ama kutsal bir haç yeri olmaya devam etmesiyle 1885'te eski amacına uygun olarak onarılmış.

Adını taşıyan çakıl taşlı, insana uğursuzluk duygusu veren yokuşu zorlukla tırmandıktan sonra Gül Baba'nın heykeliyle göz göze geldim. Türbenin onarım çalışmaları nedeniyle kapalı olduğunu okudum. Buna rağmen buradaki has Osmanlı şiirselliği hoşuma gitti. İtalyan yazar Claudio Magris biyografisinde Tuna hakkında yazdığı bölümde Gül Baba'nın kaidesi üstünde "eski zamanın bir işgalcisinin kibirli bakışıyla değil, ruhunu Allah'a adamış birinin huzurlu mesafeliliğiyle" durduğunu yazmış. Burası bana peygamberin sancaktarının gömülü olduğu Eyüp'ü hatırlattı. Kutsal yerlerin büyüsünü hissetmek için hacı olmak gerekmiyor.

Farklı bir yoldan şehrin gürültüsüne ve beni Margit Köprüsü'nden Tuna Nehri'nin karşı tarafına götürecek tramvaya yöneldiğimde gül öbekleri arasından geçtim. İşte mahalle sakinlerine Türklerden kalan şeylere güzel bir örnek. Mahallenin adı Rószadomb ya da Gültepe. Gül Baba'dan sonra bu isim pek yakışmış.

Onuncu Bölüm

KIZIL ELMA EFSANESİ

Savaş sonrasında Macaristan'dan İstanbul'a döndüklerinde Sultan Süleyman yeniçerileri savaşa özendirmek amacıyla, "Kızıl Elma'da görüşmek üzere" diyerek askerleriyle vedalaşırdı. Yeniçerilerin askeri şarkılarında Kızıl Elma imparatorluk sınırlarının çok ötesine giden ün ve gücün simgesi olarak övülür. "Testiye kurşun sıkar, keçeye pala sallar, Kızıl Elma'ya dek gideriz," dedikleri biliniyor.

Kızıl Elma Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki tarih yazmalarında sıkça 'altın elma' diye geçer.[1] Eski zamanlarda bu ifadeyle mistik yeni dünyalar, çok uzaklarda, Avrupa'da bir yerlerde fethedilecek vaat edilmiş ülkeler kastediliyordu. Günlük konuşma dilinde bir sonraki fethin mecazı olarak kullanılıyordu; önce Belgrad, sonra Budin, ardından Viyana. Gizemli meyve sanki kendiliğinden Roma'ya taşındı. Sonuçta Tiber Nehri'nin kıyısındaki 'dinsizlerin başkenti', uzun zaman Avrupa'daki Osmanlı yayılma politikasının hedefi oldu.

Viyanalı tarihçi Karl Teply, "'Kızıl Elma' sıradan bir yeniçeri için Hıristiyanların ülkesinde mükemmel bir hedefi ifade ediyordu," diye yazmış. "Din savaşındaki kutsal ateş, ganimet hırsı, uzak ülkelerde yaşanacak maceralar, kişisel şöhret hayali ile Osmanlı İmparatorluğu'nun sonsuza kadar sürecek ihtişamıyla birleşiyordu, tıpkı "kızıl" sözcüğünde "kırmızı" ve "altın"ın birleşmesi gibi. Teply, Hıristiyan, Bizans veya Osmanlı özelliklerini taşıyan Kızıl Elma'nın çeşitli efsaneler içindeki kökenini araştırmış nadir tarihçilerden biri. Vardığı birçok sonuç, inançsızlık ile hayal sınırlarında gidip geldiği için herkes tarafından kabul görmüyordu.

Teply, *Türkische Sagen und Legenden um die Kaiserstadt Wien* (İmparatorlar Kenti Viyana'nın Türk Destanları ve Efsaneleri) adlı kitabında elmanın izini İsa'nın doğumundan kısa süre sonra Betlehem'e gelen üç krala kadar sürmüş. Müneccim Kral Küçük İsa'ya Büyük İskender'in mirasına ait bir altın elma hediye etmiş. Rivayete göre Hindistan'da bulunan bu top, dünyanın simgesi haline gelmiş.

1 *Şahsen Kızıl Elma'yı, aşırı Türk milliyetçi grubu Kızılelma koalisyonunun anlaşılmasını önlemek için 'altın elma' olarak çevirmeyi tercih ederdim.*

En eski Türk kaynaklara göre Ural halkları için "Kızıl Elma" mutluluğa ulaşmanın yolu anlamına geliyormuş. Milattan sonra 6. yüzyılda mutluluğun yerini güç almış. O yıllar Oğuzların Orta Asya'dan Hazarların yaşadıkları Hazar Denizi'nin doğusundaki bölgelere göç ettikleri yıllarmış. Rivayete göre Hazar hanına ait ipekli çadırın baş direğinin üstünde altın bir top (Kızıl Elma) dururmuş, tıpkı Hollanda'da Saks çiftliklerinde, kötü ruhlardan ve kötülükten korunmak amacıyla çatıların üstüne çakılan sivri tepelik gibi. Hazarlar için bu top önderliğin mutlak simgesiydi. Oğuzlar ancak altın elmaya sahip oldukları zaman Hazarları yendiklerine inanırlardı.

Kızıl ya da altın elmayı, Hıristiyan Avrupa'nın ikonografisinde Roma çağına ait "devletin elması" simgesi olarak görüyoruz. Altın top ilkönce Jüpiter'in sembolüydü. İmparator Augustinus, kendini sol elinde (Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarıyla) yerküreyi tutarken resmettirirdi. Avrupalı imparatorlar ve krallar daha sonra ellerine yer küre yerine devlet elmasını alarak kendilerini ebedileştirdiler. Büyük Şarlman'ı kimi resimlerde sol elinde altın asasını, sağ elinde devlet elmasını tutarken görürüz. 1492'de son Mağribiler'den Granada'nın alınmasından sonra İspanya kralının armasında nar yer almaya başladı. İmparator Karl portrelerinde altın post sembolü asılı zinciri, tacı, kılıcı ve devlet elmasıyla resmedildi. Macaristan krallığında gücün ikonografyasına kral asası ve kral kaftanı eklendi. 1519'da Albrecht Dürer Karl'ın büyük babası Avusturya imparatoru I. Maksimilian'ı sol elinde bir nar tutarken resmetti. Nar, devlet elmasının yerini mi aldı yoksa Kastilyalı İsabella ve Aragonlu Ferdinand'ın 1492'deki Granada fetihlerine sessiz bir gönderme mi yapılıyordu? Başka bir deyişle, nar İslama karşı elde edilen zaferin simgesi miydi?

Güç sembolcülüğü ve cihan hâkimiyeti yüzyıllar boyunca Ayasofya'nın önünde duran imparator İustinianos heykelinde de görülüyordu. At üstündeki hükümdar kendinden önceki Romalı hükümdarlardan devraldığı altın topu sol elinde tutuyordu. 1453'te II. Sultan Mehmed'in Boğaz kıyısındaki kenti fethinden kısa bir süre önce top yere düştü. Bizanslılar bunu bir kehanetle ilişkilendirdi. Birçok insan İustinianos'un sözlerini hatırladı, "Beni düşüren her kimse buradan geçmeli." Bu, Bizans Devleti'nin sonu anlamına geliyordu. O andan itibaren altın elma Osmanlı sultanlarının bundan sonra Avrupa'da yapacakları zaferlerin mecazı olacaktı.

Teply tam da en geçerli olduğu söylenebilecek bu teoriye karşı zorlandı. Ona göre İustinianos'un elinde tuttuğu altın top 1453'te değil, çok daha öncesinde yere düşmüştü. Teply'nin bulduğu 1403 tarihli bir seyahatnamede topun yerinde durduğu yazılıydı. 1427 tarihli bir tasvirden topun yok olduğu anlaşılıyordu. Teply bunlardan Türk kültürüne ait efsanelerin, destanların Bizans'a ait benzer hikâyelerle karıştırıldığı sonucuna vardı. Teply'e göre efsaneleştirmedeki Türk izleri Konstantinopolis'in 1453'te fethine kadar gidiyor. Fetihten kısa bir süre önce Muhammed Peygamber'in sancaktarı, 7. yüzyılda kentin kuşatılması sırasında ölen Ebu Eyüp El-Ensarî'nin mezarı bulundu. Teply belirsiz başvuru kaynaklarına dayanarak, inanması güç bir iddia ileri sürdü; sancaktarın elinde güneş maddesinden altın kaplı bir taş bulunuyordu. Bu bir göktaşı mıydı? Alaattin'in sihirli lambası gibi bununla mucizeler yaratılabiliyordu. Doğru ya da yanlış, Teply, Kızıl Elma hikâyelerinde bu taşa önemli bir yer ayırdı.

Kıyamet Günü

Teply'nin aksine Osmanlı İmparatorluğu tarihini araştıran seçkin tarihçiler genelde ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa aktarılmış efsaneler ve destanlardan pek etkilenmiyor. Caroline Finkel, André Clot, Colin Imber ve Halil İnalcık gibi yazarlar Osmanlı Hanedanını konu alan yayınlarında elma efsanesinden hiç söz etmemişler. Von Hammer-Purgstall hariç. O Kızıl Elma ile özdeşleşebilecek tek kentin Roma olduğunda ısrar ediyordu. Roma fethedilirse, tüm Hıristiyanlık mağlup olacaktı.

Von Hammer-Purgstall gibi kendini kolay kolay gayri ciddi fikirlere kaptırmayan Bernard Lewis de elma teorisinden söz etti. O da Kızıl Elma'nın, güneş ışığında parlayan kilise kubbeleri için bir mecaz olduğunu iddia eden teorinin tarafını tutuyordu. "Söylenenlere bakılırsa bu isim fethedilecek kentteki büyük bir kilisenin altın kubbesinin görüntüsünden türemiş. Altın elma kenti Türk-İslam hareketinin esas hedefidir. Kızıl Elma fethedildikten sonra cihat tamamlanmış, İslamın cihan hâkimiyeti gerçekleşmiş olacaktı."

Lewis'e göre Konstantinopolis Ayasofya'nın altın kubbesi sayesinde bu bağlamdaki ilk kentti. Sonra gözler Budapeşte, Viyana ve Roma'ya çev-

rildi. Roma'da, Aziz Petrus Kilisesi'ne ait Rönesans kubbesinin, gök kubbe gibi Hıristiyanlığı koruduğu düşünülüyordu.

Esas mesele Roma'ydı. Venedikli Giacomo de Langhusi'nin bir mektubundan 1453'te II. Mehmed'in ilgisinin Konstantinopolis'in fethinden öteye gittiğini öğreniyoruz. Venedikli, "Her gün kendine Roma ve diğer tarihi hikâyeleri, papaların, imparatorların, Fransa krallarının, Lombardiyalıların yazdıklarını veya bunlar hakkında yazılanları okutuyordu," dedi. "İtalya'nın coğrafi konumu, papanın makamı, imparator ve Avrupa krallıklarının sayısı hakkında bilgi toplamakla kalmıyor eyalet ve vilayetleri gösteren bir de haritaya sahip."

II. Mehmed'in ordusu İtalya'nın çizmesindeki Otranto'da karaya çıkmıştı ki sultanın ani ölümü nedeniyle geri dönmek zorunda kaldı. Mehmed'in oğlu Sultan II. Bayezid de İtalya'yı fethetmek istiyordu fakat kardeşi Cem[2] önce Rodos'taki şövalyeler ardından papa ve Fransız Kralı VIII. Charles tarafından rehin tutulunca planlarını ertelemek zorunda kaldı. 1495'te Fransız ordusu fazla zorlanmadan Napoli'ye ulaştı. Bunun üzerine, Türklerin Bayezid'in planlarını uygulamada gecikmemiş olmaları halinde, Fransızlar bu kadar güneye inmeden önce Roma'yı kesinlikle fethedecekleri fikrine sık değinildi.

2 Sultan II. Mehmed oğlu Cem'i veliaht olarak göstermişti. Sadrazam Karamani Mehmet Paşa 1481'de Sultan Mehmed ölür ölmez yirmi bir yaşındaki şehzadeye bir haberci yolladı; derhal cülus törenleri için İstanbul'a gelmesi gerekiyordu. Ancak Cem'in ağabeyi Bayezid'in yandaşları haberciyi ele geçirdiler. Ardından Bayezid hızla Konya'dan yola koyulup tam vaktinde babasının tahtını devralmak için başkente ulaştı. Cem (Yunan hikâyelerde Tzitzim ve Erasmus'a göre Zizimus) tahtı ele geçirmeyi planlıyordu. Ordusuyla eski başkent Bursa'yı fethedip burada yeni sultan olarak tanındı. Böylece Osmanlı Devleti'nin iki sultanı oldu. Bayezid, Cem'in eski Roma Devleti'nde olduğu gibi imparatorluğu ikiye, Avrupa ve Asya bölümlerine bölme teklifini reddetti. İki kardeşin orduları iki defa çatışmaya girdi. Cem 20 Haziran 1481'de Konya'daki ilk çatışmada mağlup olup Mısır'a kaçtı. Bir sene sonra daha kuvvetli bir orduyla geri dönüp yeniden Konya'ya gitti. Tarih tekerrür edince Cem bu sefer Rodos'a kaçtı. Temmuz 1482'de Hospitaler Şövalyeleri kendisini "Osmanlı Devleti'nin kralı ve imparatorun oğlu" olarak karşıladılar. Fakat Cem, Türklerin adaya saldırmak için bir bahane oluşturacağı korkusuyla Fransa'ya gitmeye mecbur kaldı. Önce Provence ve Auvergne'de Hospitaler Şövalyelerin kalelerinde, sonra Côte d'Azure'ün Nice kentinde seçkin bir mahpus olarak birkaç yıl kaldı. 1489'da Roma'ya götürüldü. Papa III. Innocentius'un onu Hıristiyanlığa geçirme uğraşları sonuç vermedi. Borgia ailesinin üyesi olan Papa VI. Alexander birkaç yıl sonra Bayezid'in kardeşinin "özgür bırakılması" karşılığında teklif ettiği 300.000 dukayı kabul etmedi. Sonunda Osmanlı şehzade Fransa kralı VIII. Charles'a "ödünç" verildi. Kral, Cem'i bir haçlı seferinde kullanmayı düşünüyordu ancak bu sefer gerçekleşmedi. Cem, 1495'te otuz beş yaşındayken Güney İtalya'da Napoli yakınlarındaki Capua kentinde neredeyse unutulmuş vaziyette vefat etti. Kimilerine göre zehirlenmişti ancak bunun bir delili bulunmuyor.

Kızıl Elma halk hikâyelerinde 1529'da Viyana'ya taşındı. Buna göre Sultan Süleyman kuşatma altındaki kentte bulunan Stephan Katedrali kulesinin korunmasını emretmişti. Katedralin camiye, kulesinin minareye dönüşmesine birkaç gün kalmıştı. Binaya zarar vermemek için saf altından bir top yaptırdı. Katedralin korunması, binaya ateş edilmemesinin hatırlanması amacıyla kulenin tepesine konmasını isteyerek bu altın topu kente gönderdi. Batıl inançlı Ferdinand da aynı gece altın topu kulenin tepesine koydurdu. Kuşatma ekim ortasında son buldu, Stephan Katedrali kurtuldu, altın top bulunamadı ve minare de yapılamadı.

Viyana'da tarihçi Ernst Petritsch 1529 kuşatması sırasında Stephan Katedrali'yle ilgili ikinci bir efsane anlattı. "Sultan Süleyman Viyana'yı savunanların Stephan Katedrali'nin kulesine sekizgen bir yıldız ve bir hilal takması halinde derhal geri çekilecekmiş. Bu bir sorun yaratmamış. Katolikler açısından simge, papa ile Alman Katolik imparator arasındaki ilişkiyi açıklarmış. Hilal, papadan ışığı alan imparatorun ağzını sembolize ederken, papa güneşi simgeleyen sekizgen yıldız olarak kabul edilirmiş."

Viyana'dan sonra bir ara Köln'den de bahsedildi, fakat Roma altın elmanın efsaneleşmesinin son durağı olarak kaldı. Bir gün sadrazam İbrahim Paşa Venedikli bir elçiye, "Bir gün, Roma fethedildikten sonra, sultanı çok sevdiklerini söyleyen Venedikli soyluları ziyaret edeceğim," diyerek blöf yaptı. Sultan Süleyman'ın yaşı ilerledikçe ve geniş imparatorluğunun lojistik sınırlamalarının farkına vardıktan sonra Roma, Osmanlı İmparatorluğu'nun ufukları arkasında kayboldu. Fakat hikâyelerden silinmedi. Sultan Süleyman'ın ölümünden çok sonra Evliya Çelebi hâlâ *beç Kızıl Elması* (Avusturya'nın Kızıl Elması) ve *rim papa Kızıl Elması*(papanın Kızıl Elması) hakkında yazdı. Bununla Süleyman'dan önce ve sonraki sultanların dilek listelerinde yer alamamış iki şehir olarak Viyana ve Roma'yı kastediyordu.

Çelebi'nin çağdaşı olan İbrahim Peçevi Kızıl Elma'nın hayali bir yer olarak İtalya'da değil, Macaristan'da gerçekten var olan bir kent olduğunu öne sürdü. Kentin ismi Kızıl Kapona'ydı.

Bu dahi malum ola ki Böyük-Kapona varoşunda yılda bir muayyen günde bütün varoşun ve etraf u cevanibinin sağir ü kebiri ve cüvan u piri

taşra sahraya çıkarlar ve ol sahrada olan Kızıl-Kapona da oğluncuklar bir eski türkü ırlarlar.

Bu şarkı bir rahip öncülüğünde Kapona'ya yola çıkmış güçlü bir sultanın ordularını anlatıyordu. Kazanacakları zafer onların son zaferi ve imparatorluklarının çöküşünün de başlangıcı olacaktı.

Teply 15. yüzyılda Avrupa'da dolaşan benzer bir hikâye anlattı. Bu Bizans hikâyesinin bir benzeriydi ve Osmanlı Devleti'nin çöküşüyle bitiyordu. Teply hikâyeyi, 1526 Mohaç savaşında tutsak düşmüş Hırvat asker Bartholomeus Georgievits'in seyahatnamesine dayandırıyordu. Bu asker Anadolu'da hapishanedeyken Türklerin anlattıkları bir hikâyeye kulak misafiri olmuştu. "İmparatorumuz dinsizlerin ülkesini fethetmeye ve altın elmayı ele geçirmeye gelecek. Eğer yedi yıl sonra Hıristiyanlar kılıçlarını çekmezse imparator on iki yıl boyunca hüküm sürecek. Evler inşa edecek, üzümler dikecek, bahçelerin etrafına duvarlar örülecek ve çocukları olacaktı. Elmayı ele geçirmesinden on iki yıl sonra Hıristiyanlar kılıçlarını çekecekler ve Türkler çareyi kaçmakta bulacaklardı." Bu kehanetin Kuran'da yazmadığı fakat başka değerli kitaplarda yazılı olduğunu da ekledi.

Alman Astrolog Johannes Lichtenberger'ın uyarısı bu konuyla az da olsa benzerlik gösteriyordu. Osmanlıların 1453'te Konstantinopolis'i fethetmeleri, İncil'deki kıyamet kehanetlerinde Yecüc ve Mecüc halkının saldırılarının başlangıcı olarak açıklanıyordu. Lichtenberger Osmanlıların, terk edilmiş bir gemide farelerin yayılması gibi Almanya'yı istila edeceklerini öngörüyor, Osmanlı istilasının karşı konulamaz olduğunu, dehşete ve felaketlere yol açacağını düşünüyordu. Ancak kehanette ümit veren bir yan vardı. Köln'e varır varmaz Osmanlı kırbacının sonu gelecekti. "Sultan ve sürüleri Köln'ün altın elması altında boğularak öldürülecekti." Teply'e göre altın elma ve Köln'e yapılan gönderme, Köln Katedrali'nin tepesindeki altın top olarak açıklanmalıdır.

Misyon sahibi adam

Tarihçilerin altın elma konusundaki tartışmaları her defasında altın elma kadar eski bir polemikle bitiyordu. Viyana fethedilmeli miydi? Fethedilmemeli miydi? Macaristan tampon devlet olmalı mıydı? Olmamalı

mıydı? 16. yüzyılın idari yönetimi hakkında uzman sayılan Mehmet İpşirli Macaristan'ın bir tampon bölge olacağı teorisine hiç sıcak bakmıyor. "Osmanlı Devleti en başından, Sultan I. Osman'dan beri Avrupa'da yayılmayı hedef almıştı. Doğuda yapılan askeri harekâtlar sınır bölgelerindeki problemleri bastırmaya yönelikti. Odak noktası hep Avrupa'ydı."

İpşirli, Süleyman'ın babası Sultan Selim'in doğuya yayılmaya çalışmasını alıştırma olarak görüyor. "Batıya yapılacak harekâtların başlangıcıydı. Genelde sultanların birincil ilgi alanının Avrupa olduğunu söyleyebiliriz. II. Mehmed Konstantinopolis'i fethettikten sonra, 'Kızı aldık, sıra annesinde,' demiş." İpşirli buna rağmen Sultan Süleyman'ın iktidara geldiği yıllarda Roma'yı fethetme planlarının belirsizleştiğini inkâr etmiyor. "Her ne kadar ondan öncekiler gibi somut değilse da strateji kesinlikle tüm Avrupa'yı ele geçirmeye yönelikti. Buna Roma dahildi. Hedef İslamın tekrar Avrupa'ya götürülmesiydi. Mesele buydu." Tabiri caizse elma Viyana'dan Roma'ya taşınmıştı.

Topkapı Sarayı'nın yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu hakkında da birçok kitap yazmış olan tarihçi Necdet Sakaoğlu farklı bir görüşü savundu. Ona kalırsa Sultan Süleyman'ın önceliği Avrupa'yı tümüyle fethetmek değildi. "Sultan Süleyman, büyükbabası Bayezid ve babası Selim gibi Avrupa ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir ittifak oluşturmasına engel olmak istiyordu. Batı Osmanlıları haçlı seferleriyle sürekli tehdit ediyordu. Buna engel olmak için seçkin askerlerden oluşan küçük gruplar sınır bölgelerinde keşif yapıyordu. Böylece Osmanlı ordusunun daha da ilerleyeceği izlenimi veriliyordu. Aslında amaç bölge haritalarını çıkarmak, nehirleri geçmek için en iyi noktaları ve dağlardaki kolay geçitlerin işaretlenmesiydi. Sultan Süleyman'ın askeri stratejisi karşıdan gelecek bir saldırıyı önlemeye yönelikti." Sakaoğlu hiç tereddüt etmeden, altın elmanın hiçbir zaman Budapeşte'nin ötesine gitmediğini ekledi.

Alman tarihçi Süreyya Faroqhi, Sultan Süleyman'ın yine de Macaristan'ın ötesine geçmek istediğini ihtimal dışında tutmuyor. *Approaching Ottoman History*[3] kitabında, "16. yüzyıl ortalarında Osmanlı ordusu öylesine etkileyiciydi ki tüm Orta Avrupa ve İtalya'nın fethi gerçek bir olasılık ha-

3 *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, İstanbul 2009.

line geldi," diye yazmış. Faroqhi, Sultan Süleyman'ın sahip olduğu askeri güce, Avrupa'daki düşmanlarının bölünmüşlüğünün neden olduğunu düşünüyor. Sultan, Avrupalı hükümdarların papa ya da diğer politik liderlerin girdikleri değişik ittifak arayışlarından hemen hemen hiç etkilenmiyordu. Üstelik kimi Avrupa ülkelerinde iktidardaki hükümdara karşı öyle ciddi bir hoşnutsuzluk hâkimdi ki, kimi alt sınıf soylular ve çiftçiler pragmatik nedenlerle Osmanlının tarafını seçmeye hazırlardı. Çünkü durumları olduğundan daha kötü olamazdı. Üstelik sultan dinsizlere karşı Katoliklerin aykırı Protestanlara gösterdiğinden çok daha hoşgörülü davranıyordu."

In Quest of the Golden Apple adlı kitabın yazarı Pál Fodor Sultan Süleyman'ın başından beri hedefinin Macaristan'ı fethetmek olduğu fikrinden vazgeçmedi. Altın elma teorisine uygun olarak sonra Viyana ardından da Batı Avrupa gelecekti. Fodor'a göre Budin Avrupa'daki fetihlerin atlama tahtası olacaktı. "Macaristan son derece önemliydi. Çok zengin ve getirisi yüksek bir ülke olarak görülüyordu."

Sultan Süleyman'ın Macaristan'ı imparatorluğuna bir vilayet olarak eklemek için neden 1541'e kadar beklediği sorusuna Fodor'un cevabı açık, "Mohaç Savaşından sonra Viyana'ya saldırma kararı verildi. Bilindiği gibi bu büyük bir fiyaskoyla sonuçlandı. 1532'de tarih tekerrür edeceğe benziyordu. Her ne kadar esaslı bir kuşatma gerçekleşmemişse de benim için önemli olan Viyana'yı ikinci defa fethetme girişimidir. Büyük bir Habsburg ordusunun Viyana'da kamp kurduğu haberi geldiği anda ordu Güns'te durdu. Türkler saldırıya geçmekten korktular. Ancak bu harekâtın da asıl hedefi Viyana'nın fethiydi."

Fodor'a göre ordunun geri çekilmesinin ikinci nedeni doğu cephesindeki sıkıntılardı. "Bunlar Süleyman'ın Viyana'ya saldırı planlarını on yıl süreyle askıya almasına neden oldu. Bu stratejik bir hataydı. Habsburglar bu süre içinde kentin savunma ve askeri yapısını yeniden düzenleme fırsatı buldular. Nitekim 16. yüzyılın ortasında Osmanlı ordusuna çok daha rahat karşı koyabilecek güce sahiptiler. 1541'de Budin Osmanlı İmparatorluğu'na dahil edilmişse de aslında geç kalınmıştı. Avrupa için çok önemli olan yıllarda Sultan Süleyman aynı anda iki cephede savaşmak isteyerek bir hata daha yaptı. Bu ona pahalıya mal oldu. Yirmili yıllarda askeri gücünü tümüy-

le batı sınırına odaklayabiliyordu. Fakat otuzlu yıllardan sonra hem doğu cephesindeki sıkıntılara, hem Karl Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarına saldırınca, Akdeniz'e aynı anda odaklanmak zorunda kalıyordu. Bu da Sultan Süleyman'ı üçüncü bir cephe açmaya mecbur ediyordu. Bundan sonra Viyana'nın, dolayısıyla Avrupa'nın fethedilmesi ihtimali giderek olanaksız hale geldi."

Sonuç olarak; Pál Fodor bir zafer edasıyla gülümsüyor, "Aslında Avrupa'nın İran'a bir teşekkür borcu olduğunu söyleyebiliriz. O dönemde İran orduları doğu sınırında delice savaşmamış olsaydı bütün Avrupa ayaklar altında ezilmiş olacaktı."

Güç gösterisi

Teply'nin kitabında genellikle tahminlere dayanarak efsaneleşen Kızıl Elma konusunda öne sürdüklerini Pál Fodor duymak dahi istemiyor. Ona göre efsaneleşme İustinianos'un heykelinin düşmesiyle başladı. "Sultan Süleyman'ın hüküm sürdüğü yıllarda Kızıl Elma bilinçli olarak cihadın bir parçası oldu. Elbette belirsiz bir hedef fetih ruhunu canlı tutmak için çok uygundu. Bu yüzden Osmanlı savaş ideolojisinin iki ana unsuru, cihat ve Kızıl Elma çemberindeki yaklaşımların, hükümdarların Hıristiyan karşıtı politikalarında ve yeniçerilerin ahlakında birbirini bulması tesadüf değil."

Teply'nin Ebu Eyüp El-Ensarî'nin eline verdiği göktaşını Fodor "bir sanat objesi" olarak gördü. Bu teorinin ikna edici bir kanıtı yoktu. Fodor ayrıca kaynak araştırmasında da Osmanlıların Kızıl Elma teorisini Köln fethine bağladıklarına dair bir ipucu bulamadı. Fodor, Teply'nin işaret ettiği -Peçevi'nin eseri- kaynakta da intihal olduğunun farkına varmıştı. Peçevi hikâyesini neredeyse harfi harfine 16. yüzyıl yazarlarından Gáspár Heltai'nin bir eserinden kopyalamıştı.

Fodor'a göre Bartholomeus Georgievits'in hapisteyken Kızıl Elma'yla ilgili duydukları Türk kaynağı olarak gösterilemezmiş. "Sonradan defalarca yayınlanan güya Türk kehaneti geniş bir beğeni kazandı, çünkü Türklerin kendileri nihai çöküşlerinin kehanetinde bulunmuşlardı. Fakat güncel araştırmalar sonucunda kaynağın güvenilirliğinden ve efsanelerin Türk kökeninden kuşku duymak gerekiyor. Her şey o zamanki Avrupa'nın kı-

yamet kehanetlerinden esinlendiğini gösteriyor." Başka bir deyişle kaynak Almanya'da olmalı, oradan da Macaristan yoluyla Türkiye'ye yayılmış.

Fodor'a göre şüpheye gerek yok. "Belirsizlik Kızıl Elma'nın ana maddesidir. Son fethin mümkün olduğunca ileriki bir tarihe ertelenmesi gerekiyordu ki, kazanılacak zaferlerden ve Kızıl Elmaya ulaşıldıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun öngörülen çöküşü olabildiğince geç bir tarihte gerçekleşsin." Bu nedenle Fodor, Konstantinopolis, Budin ve Viyana sıralamasından vaz geçmek istemiyor. Sıralamanın sonunda imparatorluğun sonunun yaşanacağı gizemli kent görünüyor. Oysa ona göre Roma çok sonra, 17. yüzyılın sonunda sıraya eklenecekti.

Fodor: "Sultan Süleyman ve sadrazamı muhtemelen 1527 sonbaharında, tüm Avrupa'nın hâkimiyetini hedefleyen bir savaş başlatmaya karar vermişlerdi. Seçtikleri taktiğe göre adım adım ilerleyeceklerdi. Viyana'ya kadar ilerlemeleri Habsburgların Orta Avrupa'daki gücüne öldürücü bir darbe vuracaktı. Planın bazı bölümleri değiştiği halde bu taslak Sultan Süleyman'ın neredeyse ölümüne kadar Orta Avrupa politikasının ana öğesi olmaya devam etti."

Viyanalı, 16. yüzyıl savaş uzmanı Matthias Pfaffenbichler'in görüşleri Pál Fodor'un açıkça ifade ettiği görüşlerle taban tabana zıtlık oluşturuyordu. Her ikisini Van Busbeck'in dördüncü mektubunda yazdıklarıyla yüzleştirmek istedim. Elçi, Sultan Süleyman'ın üç dileğinden bahsetmiş: kendi camisinin tamamlanması, İstanbul'un eski kemerli suyollarının yenilenmesi ve Viyana'nın fethi. Van Busbeck'e göre, ilk iki dileği gerçekleşmişti, ancak sultan Viyana'dan şerefini lekeleyen bir olay ve ayıp olarak bahsediyordu. Tuna Nehri kıyısındaki bu Avusturya kentinin gerçekten fethedilmesi gerekiyor muydu?

Pál Fodor ve Géza Dávid görüşlerinde diretiyorlardı, Viyana olmadan Habsburglar egemenlik altına alınamazdı. Matthias Pfaffenbichler farklı bir görüş savunuyordu. Ona göre 1529'da hedef Viyana değildi. Sultan Süleyman'ın Almanya seferiyle Güns'ü fethettiği 1532'de de bir sonraki adımın Viyana olduğu düşünülmüştü ama bu doğru değildi.

Pfaffenbichler. "Viyana 1529'da Habsburgların ikametgâhı olduktan sonra önem kazanmıştı. İmparator Karl kendini sadece o yıl büyük bir or-

duyla Viyana'da göstermişti. Sultan Süleyman onu bir meydan savaşına, açık bir alana çekmeye çalıştığı halde iş o noktaya gelmemişti. Güns'ün fethi Habsburg birliklerinin aklını çelerek kenti boşaltmalarını sağlamak için bir bahaneydi. Sultan Süleyman'ın ordusu 200.000 askerden oluşurken Güns'ün bin asker tarafından savunulduğu dikkate değer bir ayrıntıydı. Bu kuşatma niye bu kadar uzun sürmüştü? Sadece Karl ve Ferdinand'ın ne yapacaklarını görmek için. Bu başarılamayınca akıncılar çevreye ölüm ve dehşet saçmak için gönderilmişlerdi. Yeni provokasyondaki amaç da imparatorun ordusunun tepki vermesini sağlamaktı. Fakat İmparator Karl ortalarda görünmedi."

Ya altın elma teorisi? Pfaffenbichler: "Ah, herkesin kendine göre ideolojik tercihleri vardı. Bu anlamda Kızıl Elma teorisinin Türkler için elbette stratejik bir değeri vardı. Fakat Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na ilhakının önünü açmak için Viyana'nın fethinde kararlı olduklarına inanmayı reddediyorum."

On Birinci Bölüm

TOPLU MEZAR NEREDE?

Kimse Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki tarih yazmalarına propaganda, yalan ve efsanelerin sızdığını inkâr edemez. Bu bakımdan Kızıl Elma destanları, yorumlardaki görüş farklılıklarına rağmen, artık izi sürülemez hadiselerin ve uzak bir geçmişin sembolizminin zararsız yansımalarıdır. Sonradan gerçeklerin kurgulanarak çarpıtılmasıyla tarih yazmalarına milliyetçi etkilerin hâkim olması durumu ciddileştirdi. Böylece o zamana ait birçok kuşatma hikâyesine benzeyen Macaristan'da bir kalenin kuşatılması hikâyesi yiğitlik, romantizm, çarpıtmalar ve yanlışlarla dolu bir tefrikaya dönüştürüldü. Ardından çok daha eskilere dayanan bir şiiri temel alan bir tefrika, Macar okullarında okunması zorunlu tarihi bir romanın temelini oluşturdu.

Kahramanlık, isyan ve aşk dolu bu şanlı hikâye Budapeşte'nin yüz otuz kilometre kadar doğusunda ve Habsburgların o zaman Erlau dedikleri, Türk yıllıklarında Eğri diye anılan Eger kentinde geçiyordu. Sultan Süleyman 1552'de doğu cephesinde İran'a odaklanırken Osmanlı ordusu aynı yıl Eğri'de nispeten önemsiz bir mağlubiyete uğradı. On yıllar sonra Eğri Kalesi yeniden fethedilerek kent Osmanlı Devleti'ne ilhak edildi. Osmanlının Avrupa'da yayılmasının geneline bakıldığında bu önemli bir başarı değildi. Fakat bir tefrika ve kitap sayesinde Eğri Macaristan'ın milli kahramanlık kutlamalarının zirvesi haline geldi.

Eğri, Macar Katolik kilisesi tarihinde erken ortaçağdan beri önemli bir kent. Bir piskopos ile ilgili en eski haberler 1004 tarihine kadar gider. Eğri'de kentin siluetine hâkim bir yerde bulunan bazilika halen Macaristan'ın en önemli dini binalarından sayılıyor.[1] Eğri, kalenin yakınında bulunan kaplıcaları ve onu çevreleyen doğasıyla cazip bir dinlenme yeri olarak tanınıyor. 15. yüzyılda Kral Mattias Corvinus Eğri'nin sevilen bir misafiriydi. Ferraralı karısı Beatrice d'Este sayesinde sekiz yaşındaki yeğeni Ippolito kolayca

1 1548'den 1553'e kadar Eğri piskoposu, 1568 yılına kadar Estergon'un başpiskoposu olan Miklos Oláh'ın ismi Eğri kentinin kilise tarihinde sıkça geçiyor. 1526'da Mohaç'ta ölen Lajos'un dul karısı Macar Maria'nın genel vali olarak atanmasından sonra onunla Flanders'a seyahat edip yıllarca burada kaldığı biliniyor. Bu sırada da Maria ile Erasmus arasında kalıcı bir dostluk doğmuştu.

Estergon'a başpiskopos olarak atandı. Başpiskopos da arada bir topacını, okuma kitabını ve okul önlüğünü, kalkan, kılıç ve cüppeyle değiştirdikten sonra kısa bir süre için de olsa kendini Eğri'de gösterirdi. Ippolito'nun nadir ziyaretlerinde kendine çoğu zaman bir grup soylu da eşlik ederdi. Eğri'ye gelmeleri için iyi gerekçeleri vardı: av, şarap ve kaplıcalar.

Özellikle kentin sulak çevresinde bol miktarda bulunan kuşlar avlanırdı. Her ne kadar yerel şarap, doğudaki Tokay bölgesinin şaraplarıyla kıyaslanamaz olsa da ondan hâlâ övgüyle bahsedilir. 1552'de Türklerin kaleyi kuşatmasından sonra Macar hikâyelerinde dramatik bir şekilde şarap boğa kanına benzetilmeye başlanmış. Saldıranlar, savunmacıların bıyıklarından akan kanı Macarların cesaret toplamak için içtikleri boğa kanının damlaları olarak görüyorlarmış.

16. yüzyılda çeşitli nedenlerle Eğri'nin önemi kilise geçmişinin önüne geçti. Daha önce Budin ile Osmanlı vasalı Erdel arasındaki ticaret yolunun üstünde önemli bir mola yeriydi. Kentin kalesi, Macaristan'ın huzursuz sınır bölgesinde sahip olduğu stratejik yer nedeniyle daha da değer kazandı. Osmanlı bölgesinin sınırları 1541'de Budin'in yeniden fethiyle Budapeşte'nin biraz kuzeyine kadar yayıldı. Başkentin yüz yirmi kilometre kadar doğusunda, şimdiki Macaristan, Ukrayna ve Romanya'nın sınır bölgesi ile doğudaki Erdel'in güney sınırı bulunuyordu. Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan bölgenin kuzeyindeki Macaristan bölgesiyle, eski Macaristan Krallığı'ndan kalan yörede (şimdiki Macaristan, Slovakya sınırı) bulunan başkent Pressburg (bugünkü Bratislava) Habsburg hâkimiyeti altındaydı. Sınır bölgesinde bulunan Eğri, Habsburglar, Macarlar ve Türkler arasında sürekli tartışma konusu oluyordu.

Ferdinand'ın 1542'de Budin'i yeniden fethetme girişimi on yıl sonra Eğri'de yaşanacak dramatik olayların başlangıcı oldu. Habsburgların Budin'e yaptıkları saldırı, başarısız olmasına rağmen Osmanlı ordusunu harekete geçirdi. Sultan Süleyman İstanbul'dan yerel paşalara Habsburgları geri püskürtme emrini verdi. Nitekim onu takip eden yıllarda Macar tarih yazmalarında kale savaşları başlığı altında yer alan ve çeşitli kent ve kalelerin ele geçirilmesiyle sonuçlanan kuşatmalar, Osmanlı ordusunun Eylül 1552'de Eğri Kalesi önüne gelmesine kadar sürecekti.

O yıl yaşanan olaylar yerel turist broşürlerinde renkli bir dille tasvir edilmiş. Bu metinlerde, 1541'de Budin'in düşmesiyle Macaristan'ın Macar kalmış bölgesindeki "en önemli savunma noktası"nın Eğri olduğu öne sürülür. Savunmanın yönetiminden sorumlu Istvan Dobó, 1551'de Türklerin bir saldırı hazırlığı içinde olduklarını duyunca hemen büyük miktarda gıda, mühimmat ve zift depolamıştı. Ahmed Paşa'nın yönetimindeki ordu haftalar önce Edirne'den yola koyuldu. Yola devam ederken Temeşvar (şimdiki Romanya kenti Timisoara) fethedildi. Ali Paşa'nın Budin'de konumlanmış birlikleri, Eğri'nin yüz elli kilometre kadar güneyinde bulunan Szolnok'un kapıları önünde Ahmed Paşa'ya katıldı. Szolnok kalesi 6 Eylülde karşı konulmadan fethedildi. Bu "Dobó için büyük bir talihsizlikti, yeterli sayıda asker toplamak için çok az zamanı vardı."

"Belgelere göre," diye devam etti yerel tarihçi, "Birleşmiş iki Türk ordusunun 80.000 askerine karşı direnmek için Dobó emri altında toplam 1935 insan tutuyordu."[2] Eğri kuşatması 14 Eylül'de başlamıştı. Paralı askerlerin az olması nedeniyle Dobó çevre köylerden silah deneyimi olan gönüllü çiftçiler aramak zorunda kaldı. 29 Eylülde tabiri caizse eski kapıya ilk ciddi saldırı yapıldı. Fakat savunma direndi. Bundan sonra Türkler taktik değiştirdiler ve korku saçan *şahi zarb-zen*[3] toplarıyla surlara ve burçlara ateş açtılar. Ateşkes sırasında Türk paşalar, yıllar önce Sultan Süleyman'ın Rodos'ta yaptığı gibi bir barış antlaşması teklif ettiler: Teslim olunması halinde savunmacılara dokunulmayacaktı. Dobó teklifi reddetti. Ama Dobó'nun ikinci teğmeni Hegedús bu cömert teklifin kabulünü önerince derhal idam edildi. İlerde heykeli de dikilmeyecekti. Ona destek veren yandaşları ise ne patlayan gülleleri ne çocuk seslerini bir daha hiç duyamayacaklardı; çünkü kulakları kesilmişti.

4 Ekim'de tam bir isabetle kalenin barut mahzeni havaya uçtu. Sonuç birçok ölü ve Türklerin yeni saldırısıydı. Fakat bu hikâyenin korkmaz

2 Bu konuda da sayılar farklılık gösteriyor. Bazı kaynaklardan kentin içindeki 2100 kişilik savunmacının 1530'unun askeri eğitim görmüş olduğu anlaşılıyor. Diğer taraftan Osmanlı ordusunun 80.000'i eğitimli 150.000 askerden oluştuğu tahmin ediliyor. Ordunun geri kalanı lojistik ve erzaktan sorumlu personel, işçiler, tüccar ve onlara eşlik eden Çingenelerden oluşuyordu.

3 Şahi zarb-zen Türklerin en yaygın kullandıkları toplara verdikleri isimdi. Ağırlığı 143 kiloya varan bu topları iki at veya bir deve rahatlıkla çekebiliyordu.

yiğidi direnmeye devam etti. 12 Ekimde kaleye bir toplu saldırı daha yapıldı. Nafile. Yerel tarihçi, "Kale öyle berbat bir durumdaydı ki aslında savunulacak bir tarafı kalmamıştı," diye yazmış. Ve 17 Ekim'de mucize gerçekleşti; Osmanlı ordusu geri çekildi. Sefer mevsimi bitmişti. Ali Paşa Budin'e geri döndü. Ahmed Paşa Belgrad'ta kaldı.

Turist broşüründeki anlatım şöyle devam ediyor; "Bu zafer Avrupa'da çok yankı uyandırdı. Kuşatmanın sürdüğü otuz beş gün süresince Türk tarafında 8000 asker, kalede ise üç yüz savunmacı öldü ve iki yüzü de yaralandı. Kuşatma kaleye korkunç zarar verdi. Savaşın sonunun gelmediği herkesçe biliniyordu. Türklerin ilerleyişi durdurulamayacak sadece ertelenecekti."

Dobó bunca sene erzak, zift ve mühimmat biriktirmeyi başarmışken nasıl olup da savunma için yeterince birlik toplayamadığı açıklığa kavuşmadı. Kalenin 80.000 asker tarafından kuşatıldığı düşünüldüğünde Dobó'nun son anda çevredeki çiftçileri askere almaya çalışması insanın garibine gidiyor. III. Mehmed 12 Ekim 1596'da Eğri Kalesi'ni yine de fethetti. Kent doksan bir yıl Osmanlı yönetiminde kalacaktı. Kent merkezindeki kırk bir metrelik minare, İslamın yayıldığı en kuzey noktasının o zamandan kalma bir işareti gibi bugün tüm heybetiyle ayakta duruyor. Eğri'de yüzyıla yakın sürmüş olan Türk hâkimiyeti boyunca inşa edilmiş onlarca camiden geriye pek bir şey kalmamış. Oysa hamamlar duruyor ve Eğri'ye eskisi gibi ün katıyor.

Török Fürdö

Eğri, mineral zengini termal su kaynakları ve Matthias Corvinus'un ziyaretleri sayesinde Osmanlı işgali öncesinde, esnasında ve sonrasında sınır ötesi bir ün kazandı. Halka açık yüzme havuzunun suyu kentin içindeki bir sıcak su kaynağından geliyordu. Üstünde *Török Fürdö* yazılı bina gerçekten bir Türk hamamı. Aslında hamam romatizma, artrit ve benzeri ağrılar için şifa amacıyla ve rehabilitasyon için düşünülmüş. Hamam haftanın bazı gün ve saatlerinde yerel halka ve turistlere açık. Eğri'de bunun dışında bir hamam daha var ya da hamamdan geriye ne kalmışsa. Bir zamanların gururlu kaplıcası olmalı, harabe halindeki binanın turistik kitaplarda adı bile geçmiyor.

Bana hamamı tüm ayrıntılarıyla tanıtabileceği söylenen adamı beklerken kilitli mekânın kapısındaki levhada, "Bu koruyucu çatının altında Valide Szultána Fürdö'nün kalıntıları bulunuyor," yazısını okudum. Asbestten yapılmış çatısı vaat edildiği kadar koruyucu değil anlaşılan. Levhadaki metnin devamından hamamın Sultan Süleyman'ın torununun oğlu Sultan III. Mehmed'in karısına ithaf edildiğini anladım. Bunun dışında Türk işgali süresince iki hamamın inşa edildiği üç dilde anlatılıyor; şimdiki yüzme havuzunun yanında bir de sıcak su havuzu var. "İlk arkeolojik kazılardan sonra 1983'te binanın kısmi restorasyonuna başlanmış. Tam restorasyona yakın gelecekte başlanacağı umuluyor."

Beyaz sakallı, yanık tenli kent arkeoloğu Laszlö Fodor bisikletiyle tam anlaştığımız vakitte sıcak bir gülümsemeyle geldi. Kırk beş yıldan daha uzun zamandır Eğri'nin her metrekaresini bildiği toprağında Türk kalıntıları arıyor. Küçücük da olsa bir şey bulacağını tahmin ettiği her yere küreğini saplıyor. Kazı alanını sokaktan ayıran çitin kapısını açar açmaz hamam projesini anlatmak için gerçek bir tirada başladı. Daha dün keşfetmişçesine coşku içinde, "Bir zamanlar burada bir ev vardı. İçinde oturanlar bir Türk hamamının üstünde oturduklarının farkında değillerdi," diye anlatmaya başladı. "Ta ki bir gün tavukların durduğu avluyu kazmak istediklerinde birkaç soyunma odasının kalıntılarıyla karşılaşana kadar." Hamamın kalıntıları arasında dikkatlice hareket ederken eskiden neyin nerede olduğunu gösteriyordu; işte giriş kapısı, şurada da hol, orası ziyaretçilerin el ve ayaklarını yıkadıkları yer. Onun yanında suyu ısıtan fırının kalıntıları. Neredeyse her şeyin nerede olduğu anlaşılıyor; taştan kesilmiş sıcak su boruları, zehirli dumanı buhardan ayırmaya yarayan sistem, taban ısıtması, dört duvarın her birinde bir niş olan kubbeli merkez havuz. Kısacası, kullanıldığı dönemde mükemmel bir hamammış.

Arkeoloğun hikâyesini anlatırken gösterdiği coşku kısa süre sonra yerini bir çeşit hayal kırıklığına bıraktı. 1958'de kazıların başlamasından sonra onarım ve araştırma fazla ilerlememiş. Oluklu çatı başlanacak restorasyonun hazırlığı olarak 1983'te konmuş. Bu projenin üç yılda biteceği planlanıyormuş. Bu sefer ümitsiz bir sesle, "Türkiye Cumhurbaşkanı burayı ziyaret etti, ama ondan geriye sadece güzel sözler kaldı. Şu anda bir

boşlukta gibiyiz. Hamamın restorasyonunu gerçekleştirmek için kime başvuracağımı artık bilmiyorum," dedi.

Türkiye Cumhurbaşkanı restorasyon masraflarının % 50'sini karşılayacağı sözünü vermiş, Macar Devleti de hesabın geri kalan kısmını üstlenecekmiş. Sorun binanın nasıl kullanılacağında yatıyor. Türkler binanın yine hamam olarak kullanılmasını, Macarlar ise müze olmasını istiyorlar. İşte her şey sözlerde kaldı. Yazılı bir şey yok. "Ne zaman Budapeşte'de yeni bakanlarla yeni bir hükümet kurulsa sil baştan her şeye yeniden başlamak zorundasın."

Kısacası para yokmuş. Macar hükümetinin, bünyesinde çalıştığı vilayet ya da Eğri belediyesinin bu hamamın restorasyonundan hiç mi çıkarı olmayacak? Laszlö Fodor ümitsizce omuzlarını silkti. "Kalede de aynen böyle oldu. Alan çok büyük. Para olmadan tek başıma burada fazla bir şey yapamayacağım. Sadece ekibe ödemek için para çıkarsa bir şeyler yapılabilir, fakat finansman yok."

Yoksa bu Eğri'de Türklerin fazla sevilmemesinden mi kaynaklanıyor? Fodor hemen telaşla cevap verdi: "Hayır, hayır buna kesinlikle inanmam. Nitekim özellikle kültür konusunda benzerliklerimiz çok. Hikâye her yerde aynı. Bir tarafta kazananlar, diğer tarafta kaybedenler var. Macarlar sonuçta kazanan taraftı, bu da kaybedenlere fazla ilgi duyulmadığı anlamına geliyor."

GÉZA GÁRDONYİ

Gerçeklerin kurgulanarak çarpıtılmasının hikâyesi kazananlar ve kaybedenlerle başladı. Macaristan'da nereye gidersen git, her saygıdeğer kitapçıda Géza Gárdonyi'nin kitaplarını bulabilirsin. Gárdonyi bu kadar harcıalem bir yazar değildi. Çeşitli gazetelerin çalışanı ve kısa öykülerin yetenekli bir yazarı olarak, 1910'da, hâlâ seçkin bir kurum olarak kabul edilen Bilim Akademisi üyeliğine kabul edildi. Ama özel hayatı bu kadar başarılı olmadı. 1885'te yaptığı evlilik 1892'de boşanmayla bittikten sonra annesiyle beraber Eğri'ye inzivaya çekildi. Burada Macaristan tarihinin en sevilen kitabının temeli atıldı: *Egri csillagok*.[4]

4 İngilizce çevirisi *Eclipse of the Crescent Moon*, Almancası *Sterne von Eger* adını taşıyor.

Kitabın kapağındaki tanıtım yazısında, "1552'deki Eğri kuşatması hayret verici bir olaydı," diye yazıyor. "İstvan Dobó'nun komutanlığı altındaki küçük Macar ordusu altı hafta süresince müthiş Türk ordusuna karşı koyarak onu utanç içinde geri çekilmeye zorladı. Dobó bu zaferin kahramanı oldu. Ancak ilginç kurnazlıklarla Türklerin moralini bozan harika patlayıcı uzmanı Gergely Bornemisza hakkında fazla bir şey bilinmiyor." Yayıncı Gárdonyi'nin kitabını, "tarih ve kurgunun ikna edici bir karışımı" olarak tasvir etti. Söz konusu kitap "Macar edebiyatının klasikleşmiş, hem yetişkin hem de çocuklar için vazgeçilmez bir eseri." Ya da George Cushing'in kitabın İngilizce baskısının önsözünde yazdığı gibi: "Erkek çocuklara hitap eden Viktorya dönemine ait iyi bir macera öyküsü için gerekli tüm malzemeye sahip." Sanki Oliver Twist'in erkek kardeşi Eğriliymiş gibi.

Kitap 2006'da bol izleyicisi olan bir televizyon programında Macaristan'ın en sevilen ve en çok okunan kitabı ilan edildi. Da Vinci Şifresi'nin Macar örneği; bol bol tarih anlatılan ama her yazılanın doğru olmadığı kolay okunan bir kitap. Şunu kabul etmek gerek ki; Gardonyi acele etmemiş ve Budapeşte, Viyana ve İstanbul arşivlerinde araştırma yapmış. Kitaptaki kahramanların çoğu, Türk asker Yumurcak, dışında (İngilizce baskıda Yumurdjak) gerçekten yaşamış kişiler. Kitapta Yumurcak iki Macar çocuğun kaçırılmasıyla ortaya çıkar. Fakat sayfalar ilerledikçe Türklere yüklenen tüm kötülüklerin bir mecazı haline gelir. Bu o kadar ileriye gitmiş ki Macar dilinde 'Jumurdzsak' sözcüğü uzun zaman düşmanı tarif eden bir küfür olarak kullanılmış.

Beş bölümden oluşan kitapta kahraman Gergely Bornemissza ve gençlik aşkı Éva Cecey'in hikâyesi anlatılıyor. Gergely, Eğri'deki Türklere karşı yapılan direnişe katılmış gerçek bir kişi, ama romantik hayatı baştan sona uydurulmuş. Aynı durum hem onun hem de Osmanlı toplarının Eğri kalesini tahrip ettiği sırada Hızır gibi yanında beliren Éva'nın kaçırılışı için de geçerli. Gárdonyi okuru onlarca sayfa boyunca 1541 Budin fethinden alıp, 1542 Eğri kuşatmasına kadar götürüyor. Bu noktadan sonra tarihi gerçekler, yazarın fantezisiyle tutkulu ve şanlı bir ufkun arkasına atılıyor.

George Cushing İngilizce çevirinin önsözünde tarihin tahrif edilmesini edebiyat şemsiyesiyle örtbas etmeye çalışmış. "Gárdonyi'nin tarihi ikna edici bir kurguyla sunması okurların bu hikâyeyi ya da en azından büyük

Nakkaş Nigâri'nin (Haydar Reis) yaklaşık 1560'ta yaptığı minyatürde Sultan Süleyman.

Süleymanname'de yer alan ve sanatçısı bilinmeyen bir minyatürde devşirmeler, y. 1558

Matrakçı'nın İstanbul minyatüründe Ayasofya ve Topkapı Sarayı, y. 1537. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

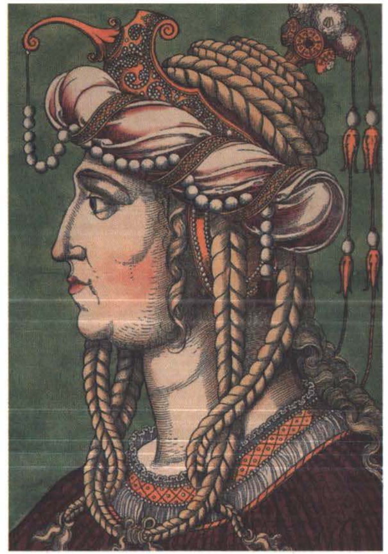

Topkapı Sarayı'nın birinci avlusu, anonim, y. 1520, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

Süleymanname'den bir minyatürde Rodos kuşatması. Ön planda solda lağımcılar görülüyor. Anonim y. 1558 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

Hürrem Sultan portresi, anonim, 19. yüzyıl (üstte solda) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

Hürrem Sultan portresi, Erhard Schön, y. 1530 Schloss Friedenstein Vakfı, Thüringen

Levni'nin bir minyatüründe haremde müzisyenler, 18. yüzyıl

Mohaç'ta 1526'yı hatırlatan mezar taşları. Geri planda Kral II. Lajosun heykeli

Alman ressam ve matbaacı Hans Guldenmundt'un karikatüründe Osmanlı Sultanı, 16. yüzyılın ikinci yarısı.

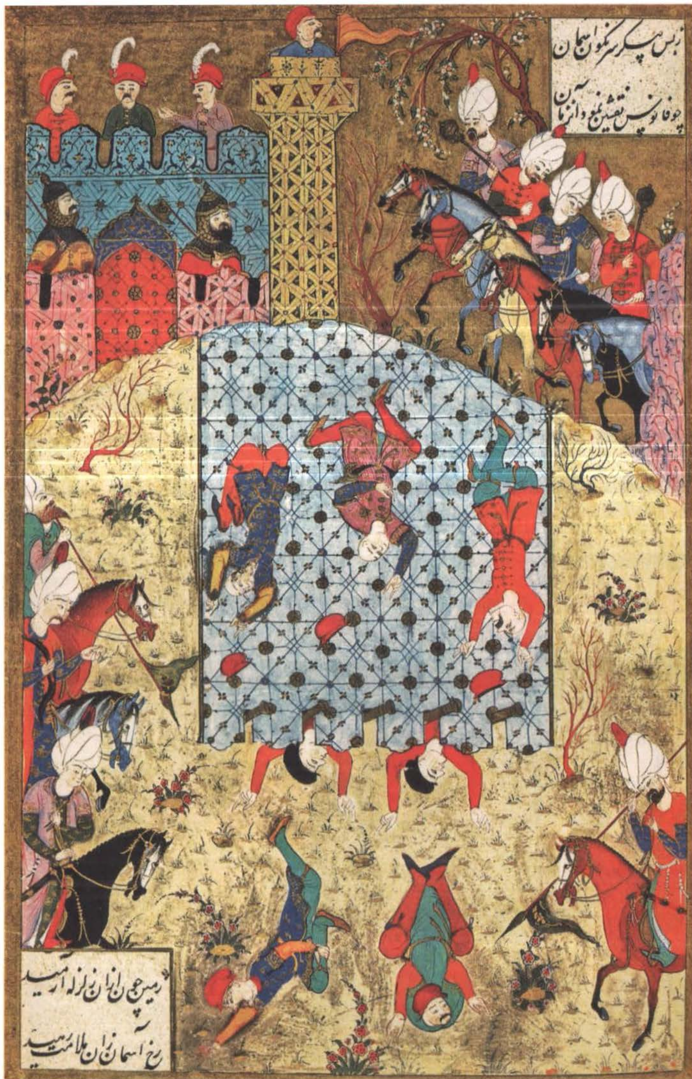

1529 Viyana kuşatması, 16. yüzyılın ilk yarısı. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

Süleymanname'den bir minyatürde Osmanlı Sultanı'nın 1532'de Niş'te Habsburg elçisini kabul edişi. Anonim, y. 1538.

Hans Holbein'ın *De ambassadeurs* (1533) adlı tablosu.
National Gallery, Londra

***Süleymanname*'den bir minyatürde Buda kuşatması 1541'deki, y. 1558.**

Tişört üzerine basılı 1552 Eğri savunmasını ele alan bir karikatür

1552 Eğri savunmasını gösteren bir bronz kabartma

Levni'nin bir minyatüründe mehter takımı

Amasya'da Yeşilırmak kıyısında Sultan Süleyman'ın torunu III. Murad'a ait bronz büst

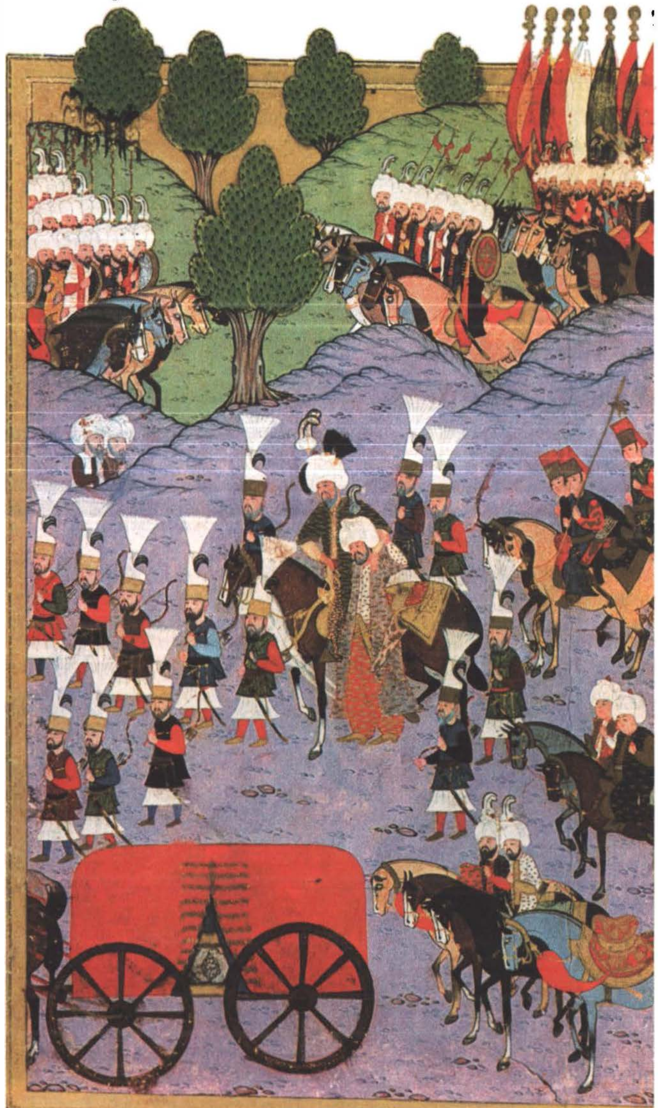

Amasya Şehzadeler müzesinden bir görünüm

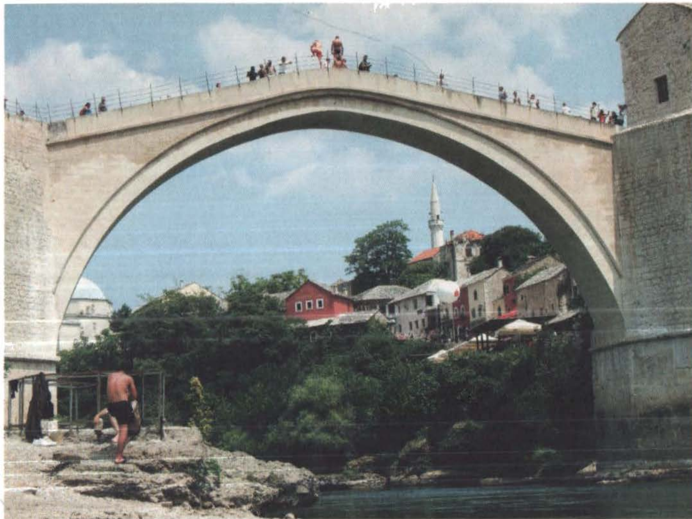
Minyatürcüler atölyelerinde çalışırken, 16. yüzyılın ikinci yarısı
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

Süleymaniye Camii

Sadrazam Sokollu
Mehmed Paşa
1566 Zigetvar seferi
sırasında at sırtındaki
hasta padişaha
eşlik ediyor.
Padişah kısa bir süre
sonra burada
vefat edecektir.
Anonim,
16. yüzyılın ikinci yarısı
Topkapı Sarayı
Müzesi Kütüphanesi

Bosna Hersek'teki Mostar Köprüsü

Kanuni Sultan SüleymanTürbesi

bir bölümünü kuşaklar boyunca gerçek olarak algılamasını sağlamıştır ve bu büyük bir başarıdır." Rivayete göre Gárdonyi'nin oğlu babasını çalışma odasının penceresinden Türklerin 1552'de fethetmeye çalıştıkları kaleyi sık sık seyrederken görüyormuş. Günün birinde oğlu Gárdonyi'nin ağzından alıntı yaparak Macarların Türk-Macar dönemindeki olayları yanlış algıladıklarını ifade etmiş. Gárdonyi güya, "Günün birinde biri olayları bu kişilerin (direniş kahramanları –HB) gözleriyle görmemizi, onların sözlerini ve kalp atışlarını duymamızı sağlayabilse," dermiş. Hakikaten dönemine ait gerçek bir romantik kişiliğe sahipmiş.

Gárdonyi kitabında okuru bir dizi aşk, keder, vaat ve savaşın getirdiği acılar arasında gezdiriyor. Sonunda Gergely Bornemissza'nın, *Sissi* filmini hatırlatan bir şekilde geri dönen Éva'sını kolları arasına almasına kadar. Aslında Bornemissza'nın hayatı gerçekte farklı bir yol izlemiş. Kuşatmadan kısa bir süre sonra Türkler tarafından tuzağa düşürülüp tutsak edilmiş ve asılmış. Eğri'nin kahramanı Dobó ise 1553'te o sıralarda bir süre Habsburglara yanaşan Erdel'in dükü ilan edilmiş. Ama hayatı pek kahramanca son bulmamış. İhanet suçuyla birkaç yıl Pressburg'ta (Bratislava) hapis tutulduktan sonra (bugünkü Slovak kenti Levice) Levá' daki kalesine geri gönderilmiş ve 1572'de orada ölmüş.

Eğri onu unutmadı. 2007 yılında uzun süren aramalardan sonra Slovakya'da, o zamanlar István Dobó'nun toprakları içinde kalan, Dobóruszka köyündeki kilisenin bodrumundaki mezarında kemiklerine ulaşıldı. Istvan Dobó'nun mirasını koruyan vakfın yönetim kurulu başkanı Laszlo Földesi-Szabo, "Haberi alınca Macar olmaktan gurur duydum," dedi. Fakat lahitteki kemiklerin gerçekten Eğri kahramanına ait olup olmadığı hâlâ bir muamma. Dobó'nun torunlarını bulma girişimi sonuçsuz kalınca DNA araştırması yapılamıyor. Antropolog Ildikó Pap, "İskeletin eksik olması ve kemiklerin iyi durumda olmaması antropolojik tahlillerin yapılmasını zorlaştırıyor," dedi. "Yine de kemiklerin Dobó'ya ait olduğu şüphe götürmez."

Sahte dünya

1552'de saltanat ordusunun mağlubiyetinden sonra Avrupa'ya bir bayram havası yayıldığı halde Osmanlı tarih kitaplarında Eğri'ye gösterilen

ilgi azdı. Caroline Finkel *Osman'ın Rüyası* isimli kitabında Eğri'ye ancak Türklerin 1596'da kenti fethetmesi vesilesiyle değinmiş. André Clot ve Fairfax Downey'nin birbirlerinden ayrı olarak kaleme aldıkları Sultan Süleyman biyografilerinde Almanca ismi kullanılarak Erlau'dan bahsediyorlar. Ama sadece sultan 1566'da Eğri'ye giderken yolda yaşanan olaylara ve yolculuk planlarındaki değişikliklere yer veriyorlar. İkisi de 1552'den söz etmiyor.

Süleymanname'de Erlau adı tesadüfen Romanya'nın en batısında bulunan Temeşvar (Timisoara) kentinin fethi ile ilgili bir minyatürde geçiyor. Kent 16. yüzyıl ortalarında Ahmed Paşa'nın önderliğindeki Osmanlı ordusunun sırayla fethettiği Macar hisarlarından biriydi. Sultanlar destanında Eğri'ye ayrılmış kısım şu sözlerle bitiyor, "Batı cephesindeki zaferleri Macaristan'ın kuzeyinde, stratejik bir konumda bulunan Erlau kentine yapılan başarısız saldırının gölgesinde kalıyordu. Sultan Süleyman'ın oğlunun torunu Sultan III. Mehmed 1596'da Erlau'yu yine de fethedecekti."

Demek ki Géza Gárdonyi'nin kitabıyla, Macaristan'ın *Dichtung und Wahrheit*'ıyla (Şiir ve Hakikat) yetinmek zorunda kalacağız. Yazar kitabın başından itibaren okurun önüne Macar tarihinin içine işlemiş olan kahramanlığını getiriyor. Gárdonyi kitabın kahramanı Istvan Dobó'ya, "Çocukluğumdan itibaren hayatım boyunca savaşın içinde yaşadım," dedirtiyor. Sonra da devam ettiriyor, "İşte Macarlar dünyanın başlangıcından beri böyle yaşadılar." Gárdonyi 1526 Mohaç Savaşını anlatırken Macar direnişine daha da derinlik vermek amacıyla abartılı bir anlatımda zorlanmamış. Orada, Mohaç'ta 24.000 Macarın kanı vatan için dökülmüştü. Gerçekte Lajos'un ordusu bu sayıya yaklaşamıyordu bile. Üstelik ordusu Macarlardan değil daha çok Bosna, Hırvatistan, Avusturya ve Almanya'dan paralı askerlerden oluşuyordu.

Türk ordusu nihayet ufukta Eğri'yi gördüğünde, Gárdonyi'ye göre savunmacılar, "150.000 insan suratlı kaplan, yırtıcı vahşi hayvanlar gördüler, sayıları belki de 200.000 idi. Çoğunluğu çocukluk yıllarından itibaren ok, yay ve tüfek gibi silahları kullanma, surlara tırmanma ve askerlik eğitimi almışlardı. Kılıçları Şam'da, zırhları Derbend çeliğinden, mızrakları Hindistan'ın usta demircileri tarafından yapılmıştı, topları Avrupa'nın en usta dökümhanelerinden geliyordu. Büyük miktarda barut, gülle, tüfek ve silahları vardı. Şeytan gibi kana susamışlardı."

Macaristan, Gárdonyi'nin önce tefrika olarak bir gazetede yayınladığı sonra kitaba çevirdiği *Egri csillagok* (Eğri'nin Yıldızları) adlı eserinde örnek alabileceği kahramanlarını buldu. Gárdonyi bu örneği, daha önce de adı geçen çağdaşı, yayınlarında milli kahramanlık izleri bırakmış tarihçi Sándor Takáts'ın eserlerinde bulmuştu. Gárdonyi bu dünyada yaşıyordu. Kitabında Eğri Savaşını yüce bir Macar şövalyeliği olarak tasvir etti. Dobó kahramanlık ve milli gururun kişiselleşmesiydi. Cesur yoldaşlarıyla birlikte on bin değil, yüz bin hatta iki yüz bin Türk'ü Kral Matthias'ın zamanından beri görülmemiş bir yenilgiye uğratmıştı. Kitabın piyasaya çıkmasıyla Mohaç utancı unutuldu. Macaristan canlandı. Şair ve ozan Sebestyén Tinódi Lantos'un 1552'den kısa bir süre sonra yazdığı ve Gárdonyi'nin kesinlikle bilgi sahibi olduğu çok sayıda şiiri yeniden arşivlerden çıkarıldı. Tıpkı 19. yüzyılda Eğri'deki olayları konu alan dramaturg Mihály Vörösmarty'nin destanı gibi.

Gárdonyi'nin kitabı 1899 yılında çıktı. Bu, yaklaşık bir yüzyıl sonra Macaristan'da ilköğretim okullarında hâlâ okunması zorunlu bir kitaptır. Her sınıf, okul yılı içinde en az bir kere Eğri'ye gezi düzenler. Elbette orada Gárdonyi'nin bir heykeli bulunmaktadır. Kitabının dökme bronzdan bir nüshası parkların birinde şeref köşesine konmuştur. Yazarın evi de Macaristan'ın en çok ziyaret edilen evlerindendir. Saygı gösterisinde bulunanların Gárdonyi'nin mezarına çiçek koyması sayesinde de çiçekçiler iyi para kazanıyorlar.

Eğri'nin merkezinde kendi adını taşıyan meydandaki heykelinde István Dobó gururlu, cesur ve kılıcını çekmiş duruyor. Arkadaki tepenin üstünde kale görünüyor. Yanında Anadolu'dan gelen saldırganlara taş atarak kaleyi müdafaa eden biriyle bir de kadın duruyor. Etkileyici bir anıt, etrafı içinde Türk hilallerinin işlendiği bronz bir zincirle çevrilmiş, adeta Osmanlı İmparatorluğu ebediyete kadar zincire vurulmuş. Meydanın başka bir yerinde, belediye binasının önünde at sırtında Türk istilacıya karşı savaşan sınır askerlerinin anıtı duruyor. Restore edilmiş kalenin bronzdan yapılmış kabartmalı giriş kapısı kuşatmayı hatırlatıyor. İçeride bir maketle ziyaretçiye kalenin 1552'deki durumu, temsili savaş görüntüsü ve bir Sultan Süleyman portresinin kopyası sunuluyor. Bu kadarı yetmezmiş gibi bazı dükkânlarda direnişin abartılı resimlerinin basılı olduğu çıkartma ve tişörtler satılıyor.

Bir tokatla bir Türkü yere deviren cesur kadınlar, kılıcıyla üç Türkü yerinde döndüren bir Macar asker ve eşkıya kılıklı, ümitlerini yitirmiş Türkler. Eğri'de iş iştir, söz konusu Türk'ün olumsuz imajını sürdürmek dahi olsa.

Binlerce ölü mü?

Binlerce ölü düşüncesi kent arkeoloğu Laszlö Fodor'un uykularını kaçırıyor. Nerede bütün bu iskeletler? Her ne kadar kalenin içinde ve dışında toprağı alt üst ettiyse de Mohaç'takine benzer bir toplu mezar bulamamıştı. Buna karşın kalenin duvarlarında caminin ve minarenin kalıntılarına rastlamıştı. Evliya Çelebi sayesinde kalenin içindeki caminin yanında eski bir mezarlık olduğunu biliyoruz. Çelebi'ye göre Türkler, Katolik ruhlardan korktukları için mezarlığın yakınından geçmezlermiş.

Laszlö Fodor çevresine sürekli olarak, "İskelet bulan bunu derhal bildirsin," diyormuş. 16. yüzyılda gömülmüş birkaç Macar vatandaşın mezarları ortaya çıkmış. Ancak gülle veya kılıçla öldürülen askerlerin tahrip edilmiş iskeletlerine neredeyse hiç rastlanmamış. "Katedralin etrafındaki mezarlıktan çıkarttığımız üç bin iskeletten ancak birinin eli kesikti. Bunun dışında on dört iskelette kılıçla açılmış yaralar tespit edildi. Bana kalırsa bu çok az. Bu da kuşatmada binlerce kişinin öldüğünü ispatlamak için yeterince delilin bulunmadığı anlamına geliyor."

Peki, kaleyi bu kadar yiğitçe savunan kadınların mezarlarına da mı rastlanmamış? Laszlö güldü; "Kadınların isimlerinin yazılı olduğu bazı yazıtlardan başka bir şey bulamadık."

Bu tespitlerin ne anlama geldiğini sorduğumda neredeyse af dileyerek tarihçi olarak değil, arkeolog olarak konuştuğunu söyledi. Kaleyi savunanların kahramanlık hikâyelerinden şüphe duymak için arkeolog olarak geçerli bir nedeni daha var. "Kalenin toplam alanı on altı hektar. Rivayete göre burada yaşayan nüfus iki bin kişiydi. Bunlardan sekiz yüzü askerdi. Geri kalanlar ev kadınları, çiftçi, çocuk, işçi ve küçük esnaftı. Fakat sadece sekiz yüz askerle on altı hektar nasıl savunulabilir sorabilir miyim? Bunlar değil 200.000, 70.000 Türk'e karşı bile nasıl direnebilmişler? Bu büyüklükteki kaleyi savunmak için en az iki misli, yani bin altı yüz asker gerekirdi."

Laszlö'nün düşüncesine göre, savaşıldığı doğruydu, ancak iddia edilen haberlerin bizi inandırmaya çalıştığı kadar uzun sürmemişti. Kendi kaynaklarına göre Eğri'nin on dört kilometre uzağında sadece yedi bin askerlik bir Türk karargâhı bulunuyordu. Bunların arasından sadece seçkin askerlerden oluşan birlikler kalenin etrafını sardıkları Eğri'ye gelmişti. Laszlö Fodor ne kalenin duvarlarındaki zayıf noktaları hedef alan topların atıldığına ne de Dobó'nun çok iyi bir asker olduğuna ve kendine sadık olanlarla duvarlardaki gedikleri her defasında onarabildiklerine dair anlatılanlardan kuşku duyuyordu. "Ancak kuşatmanın söylenenden daha kısa sürdüğünü ve daha az savaşıldığını varsayıyorum. Diğerlerinin sözünü ettikleri 70.000 asker vardı, fakat burada değillerdi. Onlar Macaristan'ın başka bir yerindeydiler. Ordunun sadece onda biri Eğri'ye yollanmıştı."

Demek ki kalenin kuşatılması tarihten ziyade bir efsaneydi. Ya da...? Laszlö açık kapı bırakmak istedi. "Bir dereceye kadar," diye mırıldandı, fakat bu hikâyeye zerre kadar inanmadığını belli ediyordu. Gárdonyi'nin kitabının bu efsaneleştirilme faaliyetine katkıda bulunduğundan emindi. "Gárdonyi Viyana ve İstanbul arşivlerinden birçok belge toplamayı başardı. Ancak bütün bu bilgilerle bir tarih kitabı yerine bir roman yazdı. Romanda gerçek olmayan birçok kişinin adı geçiyor. Genel olarak hangi roman olursa olsun içinde kanıtlarla ispatlanmamış birçok ayrıntı bulunuyor. Gárdonyi 1552 ve 1591 yıllarındaki kuşatmaları bir araya getirmiş. Ancak kitapta sadece birinci kuşatma anlatılıyor."

Sessizlik. Hafta ortası olmasına rağmen cennetlik bir huzur kasabayı ipeksi bir perde gibi sarmış durumda. Her metrekaresini bildiği kalenin avlusunda Gárdonyi'nin heykeline yakın bir yerde oturuyorduk. Ekim ayının bu ilk gününde etrafta fazla turist de yoktu. Dobó'nun kale savunmasında kullandığı Almanya'dan getirilmiş toplar hâlâ düşmanın geldiği yöne doğru çevrilmişlerdi. Bir zamanlar gümbürdeyen toplara ve imdat çığlıklarına sahne olmuş kale şimdi sessiz bir vaha gibiydi. Laszlö başını salladı, bütün kazı sonuçları henüz resmi bir raporda toplanmadığı için özür diledi. Daha fazlasını ne söyleyebiliyor ne de söylemek istiyordu. Bir defa bu konuda televizyondaki bir açıkoturuma katılmayı kabul etmişti. "Benim için çok tatsız bir deneyim oldu. Macar televizyonunda benimle

bir söyleşi yapmak istediler amaçları benim ağzımdan 1552'de ölü sayısının fazla olduğunu duyurmaktı. Sonunda reddettim. Program yapımcıları heyecan ve polemik peşindeydi, buna destek olmak istemedim. Nihayetinde bilimsel bir araştırmacı olarak yeterli delil olmadan herhangi bir savda bulunamam."

Gárdonyi her nedense kendi zamanındaki arşiv araştırmalarını temel almıştı. Yoksa bugün onun bildiğinden daha fazlasını mı biliyoruz? Daha fazla belge mi var? Yeni gerçekleri gün ışığına çıkartacak bilimsel araştırmalar mı geliştirildi? Başka bir deyişle tarih yeniden... Laszlö sözümü kesti. "Tabii ki tarih durağan değildir," dedi. "Yine de; Gárdonyi bir roman yazarıydı. Yazdıklarının kesinlikle doğru olduğunu hiçbir zaman varsayamayız. Ne de olsa bir roman. Kalenin çok iyi savunulması sonucunda Türklerin geri çekilmek zorunda kaldığına inanıyor. Kitabının neticesinin böyle olmasını istediği için böyle yazdı. Türklerin sayısı fazla olacaktı, savunanlarınki az, kale büyük olacaktı ve bütün bunlara rağmen Türkler geri püskürtülebilecekti."

Gárdonyi'nin hayatını adadığı eserle vedalaşarak yazarın mezarının bulunduğu büyük ağacın yanından ilerleyip alanı yavaş yavaş gezmeye başladık. Az ileride Fodor'un yıllar önce yerde Farsça yazılı bir muska bulduğu çeşme duruyor. İlk sarayın bulunduğu yeri gösterdi. 10. ve 11. yüzyılda burada yaşamış kişilerin mezarlarını bulduğu halde kolları kesik iskeletler bulamamıştı. Kale maketini, kuşatmanın sahnelenmesi ve Sultan Süleyman portresinin kopyasını görmek üzere içeri girmeden evvel arkeologlarla tarihçiler arasında bir rekabet olup olmadığını sordum. Sonunda Laszlö toprağı kazmış ve çıkan sonuçların bazı tarihçilerin savlarıyla uymadığı ortaya çıkmıştı.

Laszlö başını salladı; "Bazı tarihçiler sık sık dayanağı olmayan tarihi olaylar düşlerler. Bütün olgu ve delilleri bulmaksızın aceleyle sonuçlar çıkarıyorlar. Sonra herkes kendi uzmanlığını diğerinkinden üstün görerek kendi savını ve uzmanlığını savunuyor. Yine de arkeologların genellikle mesleki icraatlarında göstermeci olan tarihçilerden daha objektif olduklarını sanıyorum. Her zaman bir şeyi ispat etmeye çalışırlar. Bizim mesleğimizin daha temiz olduğunu söyleyebiliriz."

Budapeşte'ye döndükten sonra tarihçi Pál Fodor'a bu hikâye hakkında ne düşündüğünü sordum. Toplu mezarlardan iz yok. Peki, kalenin savunması; içinde iki bin insan var mıydı? Bunların kaçı askerdi? Kalenin ne kadar büyük olduğu ve yüzlerce hayvanın barınabildiği düşünülürse içinde daha fazla insan yaşamış olamaz mı?

Fodor omuzlarını silkti. "Araştırdığımız belgelerden kalenin gerçekten iki bin kişi tarafından savunulduğu anlaşılıyor. İddia edildiği gibi sadece sekiz yüz askerin söz konusu olduğuna inanmıyorum. Fakat zaten Gárdonyi de böyle yazmamış."

Gárdonyi kaleyi kuşatan Türklerin sayısının 200.000 olduğunda ısrar ediyordu. Pál Fodor itiraz etti. "Çok abartılmış. Osmanlı ordusu o zaman en fazla 40.000 askere sahipti. Bütün Macaristan için geride kalan ordunun tamamı bu kadardı. Aslında üç orduydu. Eğri kuşatması başlayınca sayı epeyce azalmıştı. Her halükârda 30.000'i geçmiyordu. O dönem içinde onlarca kalenin kuşatıldığını unutmamalıyız. Türkler sadece iki kere yenilgiye uğradı."

Gárdonyi kitabının büyük başarı elde etmesine engel olmamış. Kurgu hakikatin yerini almış. Şimdi Eğri'de Türklerin gerçekleri saklamayan görüntüleri satılıyor. Eğri'den satın aldığım çıkartmaları gösterdiğimde şaşırıp güldü. "Bunlar karikatürize edilmiş gerçekler," diye hayretle bağırdı. "Her Macar çocuk bunlara inanıyor," diye tepki gösterdim. Fodor başını salladı. "Maalesef öyle. Bu hikâyenin kökleri 16. yüzyıla ve Sebestyén Tinódi Lantos'un kuşatmadan iki yıl sonra yazdığı uzun şiire kadar gidiyor. Bu şiir sonradan Macaristan krallığının her köşesinde okunuyor ve ezberleniyordu. Eğri'nin kuşatılması ve savunması Macarların bilincine bu şekilde kazınmış. Şiirde Macarların Türklere karşı nasıl direnmeleri gerektiği anlatılıyor. Eğri direnişin simgesi oldu, bu durum 16. ve 17. yüzyıla kadar böyle kalacaktı. Aslında Gárdonyi bunu düşünmemişti. Hikâyesini o şiire dayandırmıştı. Onu yazdığı günlerde Macarlar şanlı hikâyelere susamışlardı. Eğri zaferi Mohaç travmasının yerine geçmeliydi. O yıllarda Macar tarihinde başarı hikâyesi eksikti. Gárdonyi'nin tek yaptığı bu hikâyeyi edebi bir kalıba sokarak ebedileştirmekti. Kitap, ülkenin şeref duyacağı kahramanlara olan

ihtiyacına büyük ölçüde katkıda bulundu. Kendini vatan ve inanç için feda eden kahramanlar."

Sosyolog Pál Tomás'a Eğri'den aldığım Türk aleyhtarı çıkartmaları gösterdiğimde bir an için ne düşüneceğini bilemedi. Sessizliği bozarak, "ilginç," dedi. "Biliyor musun, seksenli yıllarda, daha komünist rejim sürerken, kanadı kırık bir kuşu anlatan çok sevilen bir çocuk şarkısı vardı. Bir Türk çocuk kuşun kanadını kırmıştı. Macar çocuk kanadını iyileştirip kuşun yeniden uçması için elinden geleni yapıyordu. Bir çocuk şarkısında başka bir ülkeye hakaret edilip edilmeyeceği, bunun kimin aklına geleceği konusunda uzun tartışmalar yapıldı. Anlaşılan Eğri'de şimdi yine bunlar yaşanıyor. Yerel aptallığın bir örneği. Bu tür meselelere çok duyarlı olduğum halde sana tavsiyem; bunları fazla önemseme."

Buna rağmen anlaşılan Macaristan'da kimse Gárdonyi'nin kitabını görmezden gelemiyor. Pál Tomás: "Ne diyeyim? On yaşındayken okumak zorunda kaldığımız bir kitap. Kimse bunu ciddi edebiyat olarak kabul etmez. Okuldaki okunacak kitaplar listesinin bir parçasıdır. Ne yazık ki tarih yazmalarımızın biz ve ötekinin konu edildiği düalizm bölümünde çok etkin olmuştur. İnsanlar her zaman bir yabancıya ihtiyaç duyar. Bu durumda söz konusu olan soyut bir yabancıdır. Bu hikâye Hollanda ya da Almanya'da geçmiş olsaydı farklı olurdu. O zaman okur sokak temizleyen bir Türk gördüğünde acaba yağmacı Türk'ün akrabası mı diye aklından geçirebilirdi. Burada böyle bir karşılaştırma yapılamıyor. Macaristan'da pek Türk yok, olanlar da otel ve restoran sektöründe çalışıyor, her yerde saygıyla kabul görüyorlar."

On İkinci Bölüm

BARIŞA GİDEN UZUN YOL

Avrupa'da diplomasi hizmetleri üstüne bilinen ilk kitap olan *Ambaxiator*'da, daha sonra Toulouse başpiskoposu olacak Bernard du Rosier 1436'da "Diplomasinin en önemli hedefi barıştır," diye yazmış. Sürekli, hatta kimi zaman birden fazla cephede savaş yapıldığı için en azından aynı sıklıkla hatta bazen ondan daha fazla barış antlaşması veya ateşkesleri amaçlayan diplomatik temaslarda bulunuluyordu. Bunlar sık sık pragmatik nedenlerle yapılıyordu. Sultan Süleyman Irak ve İran'a karşı askeri harekâtlar düzenlediğinde batı cephesinin sakin olması tercih ediliyordu. Buna karşın imparator Karl da aynı anda hem Almanya'daki Protestanlara hem de Luksemburg, Flanders, Picardie ve Artesia'daki Fransız ordusuna karşı savaşmayı göze alamazdı. Üstelik karşısında iki Osmanlı cephesi bulunuyordu; Akdeniz ve Kuzey Afrika'da Barbaros Hayrettin Paşa'nın emrindeki donanma, Macaristan'da ise Sultan Süleyman'ın ordusu. Reel politikanın her gün daha önem kazanması sonucunda barış antlaşmalarını sağlamak giderek zorlaşıyordu. Ardından da diplomatların antlaşmaların neden ihlal edildiğini izah etmeleri gerekiyordu.

Osmanlı tarafında Kuran diplomatik temaslarda yol göstericiydi. Prensip olarak siyasi meselelerde dinsizlerle diplomatik seviyede pazarlığa oturmak ahlaksızlık sayılırdı. Yine de pragmatizm çoğu zaman prensiplere tercih edilirdi. Ama kimi zaman da tereddütte kalınırdı. Habsburg Elçisi Justus de Argento 1547'de V. Karl ve I. Ferdinand'ın imzaladıkları barış antlaşmasıyla İstanbul'a döndüğünde sadrazam iki hükümdarın Tanrı, peygamber, atalarımız ve kılıcı üstüne yemin edip etmediklerini sormuş. De Argento, kendilerinin imparator ve krallık sözü üstüne ant içmelerinin aynı anlama geldiğine yemin etmiş. Türkler için "kılıçla fethedilmiş" ifadesi çok ciddi bir anlam taşıyordu. Allah'ın yüce cömertliğiyle sultanın kılıcını zafere taşıdığını ve sadece bu nedenle bile karşı tarafın bu yoldan kazanılmış bir zafere derin bir saygı duyması gerektiği anlamına geliyordu.

Karşı tarafın da tereddütleri vardı. Karl, 1533'te ateşkesin yaklaştığını anladığında, Hıristiyan İmparatorluğu adına Konstantinopolis'teki dinsizlerle

pazarlık yapmasının doğru olup olmadığında tereddüt ediyordu. İmparator, pragmatik bir yaklaşımla barış antlaşmasının bütün Hıristiyanlığın yararına olacağını düşünerek meseleyi çözdü. Böylece amaç aracı meşru kıldı. Bu tam Machiavelli'ye layık bir çözümdü. Sultan Süleyman, Temmuz 1564'te, tahtını babası Ferdinand'tan devralmış II. Maksimilian'a daha önce yapılmış bir antlaşmayı hatırlatırken İsa Peygamber'in varlığından söz etti. Antlaşmaya göre şanlı İsa Peygamberin inayeti ve selametiyle, takvimin 1 Haziran 1562 gününden başlayarak Dersaadet'e her yıl 30.000 duka altın ödenmesi gerekiyordu.

Sefir değiş tokuşu İstanbul'daki temayüle göre ancak eşitlik temelinde mümkündü. Hiçbir devlet, krallık veya cumhuriyet kendini Osmanlı Devleti'yle kıyaslayamayacağı için ilk zamanlar plânsız diplomasi söz konusu oldu. Dış ülkelerde sürekli olarak diplomatik bir temsilciliğin bulundurulmasına yüzyıllar sonra geçildi. Sultan, yurtdışına bir elçinin gönderilmesi söz konusu olduğunda tercihini sarayda seçkin bir konuma gelmiş ve İslamı kabul etmiş bir Yahudi veya Hıristiyanı tercih ediyordu. Dinsiz sayılmadıkları için şeriata aykırı davranılmış olmuyordu. Yurtdışında muhatap oldukları kişilerle ana dillerinde konuşabilmeleri de iletişim açısından bir avantaj sayılıyordu.

Bu elçilere çavuş denirdi. Osmanlı kitaplarına İbrahim Çavuş ya da Ahmet Çavuş olarak kaydedildiler. Görevleri sınırlıydı. Kimi zaman ticari bir anlaşma veya bir teslimat içeren ahdname denilen bir kararla yollanırlardı. Kimi zaman sultanın savaştaki son zaferlerini bildiren, kimisi şiir tarzında yazılmış, fetihname veya zafername denilen haberlerle gönderilirlerdi. Fransızlar bu bildirilere *Bulletins de Victoire* derlerdi. Bazen de Batıda çok sözü edilen şenliklere davet etmek amacıyla Viyana veya Venedik'e elçi yollanırdı. 1524'te Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Hatice Sultan'ın Sadrazam İbrahim Paşa'yla evlenmesi ve 1530'da oğulları Selim, Mehmed ve Mustafa'nın sünnet törenleri bu tür şenliklere birer örnektir.

İstanbul'da yabancı elçilere kibar davranmak adettendi. Buna rağmen diplomatik dokunulmazlığın garantisi yoktu. Sultan Süleyman Arşidük Ferdinand'a yazdığı mektuplarda defalarca, "Konuşmalarında muhalefet olmadıkça sefirlerinizin dostluk ve düşmanlık içinde gelip gitmelerine engel olunmayacak ve yasaklanmayacak," diye belirtti. Ancak bir sefirin gerekli

bulunandan daha uzun süre kalması veya vaat edilenlerin hakikati yansıtmaması hareket etme özgürlüklerinin kısıtlanmasına yol açabilirdi, hapse atılmaları istisna değildi. 1547'de Sultan Süleyman ile Ferdinand arasında beş yıllık ateşkes imzalanmasından sonra, Avusturyalı elçi Johann Maria Malvezzi iki yıl hapiste tutuldu. Nedeni belliydi. Ferdinand ateşkes anlaşmasına uymamış oysa Malvezzi bunun böyle olmadığında ısrar etmişti.

Sultan Süleyman'ın bildiği diller arasında Fransızca, İtalyanca ve Almanca yoktu. Bu nedenle görüşmelerde *dragoman*[1] denilen tercümanlar kullanılırdı. Bu loncalar için özellikle Osmanlı Sarayı'nın kul sisteminde yüksek mertebeye yükselenler seçilirdi. Bunlar sadece Osmanlı Türkçesi, Arapça, Farsça değil anadillerinin yanı sıra (Slavca, Macarca, Yunanca) Latince ve çeşitli Avrupa dilleri bilirlerdi. Saygıdeğer bir mertebede oldukları ve genelde sarayda olup bitenden haberleri olduğu için tercümanlar diplomatik trafiğin vazgeçilmez öğesiydi. Anahtar konumda bulunmaları onları sıkça ikili oynamaya hatta casusluğa itebiliyordu. Ayrıca başkentteki haber ve dedikoduların da kaynağında bulunuyorlardı. Tercüme ettikleri belgeleri, konuşmaları yanıltıcı ya da kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayarak tercüme etmek birçok tercümanın yaptığı sıradan bir uygulamaydı.

Habsburglar tarafından gönderilen Flaman Sefir Cornelis de Schepper, Arşidük Ferdinand'a yazdığı İtalyanca mektupta kendini *interpreto dell'eccelsa Porta del Gran Signore* (Gran Senyörün Babıâli'deki tercümanı) olarak tanıtan ama aslen Rum olan Yunus Bey'le böyle tanıştı. Kendisi gibi Flaman bir sefir olan Van Busbeck Polonya kökenli İbrahim Bey'le yetinmek zorunda kalmış, fakat hiç memnun kalmamıştı. Van Busbeck'in mektup saklamasından şüpheleniliyordu, günün birinde Brüksel'den gelen bir paket mektup ortaya çıktı. Mektuplardan biri o zamanki Burgonya Hanedanı sekreteri ve dostu olan Hieronymus de Cock'tan geliyordu. Tarih bize mektubun Flaman dilinde mi, Brabant lehçesi mi yoksa Felemenkçe mi yazıldığını açıklamıyor, ancak tercüman İbrahim Bey metni tercüme etmeyi beceremediği için şifreli bir mektup olduğunu sanmış. Söz konusu mektup kesinlikle çok önemli olmalıymış.

1 'Dragoman' sözcüğü Arapça *tarjuman* sözcüğünden türemiş olan Türkçe *tercüman* sözcüğünün İngilizcesidir. İtalyanlar *dragomanno* derken Fransızlar *drogman*'da karar kıldılar.

Mektup Venedik elçisi olan balyosun sekreteri ve paşalara danışıldıktan sonra çok yaşlı bir patriğe okutulmuş. Yabancı dil bilgisiyle mektubun gizemli içeriğini muhakkak o çözebilirmiş. Van Busbeck daha sonra, "O adam da mektuptan bir şey anlamadı; ne Yunanca, ne Latince, ne İbranice ne de Keldani dilindeydi," diye açıklayacaktı. Mektup nihayetinde içeriği anlaşılamadan kendisine geri verilmiş. Bu olay tercümanla olan ilişkisine yaramamış. İbrahim Bey ilerde tarihe güvenilmez bir kişi olarak geçecekti. 1571 yılında öldükten sonra arkasından, "Para karşılığında her şeyi yapardı. Avusturya ve Hıristiyanlığın en tehlikeli düşmanıydı," diye söylentiler çıkmıştı.

Babıâli'de sürekli olarak bulunan tek diplomatik temsilci iki yılda bir değişen balyostu. En önemli görevi barışı sağlamak değil o yıllarda Serenissima Reppublica diye anılan Yüce Venedik Cumhuriyeti'nin ticari çıkarlarını gözetmekti. Bu konularla ilgili *dispacci* denen detaylı bir rapor yayınlardı. Ancak raporda çoğu zaman ticari ilişkilerle alakası olmayan hadiseler, dedikodular ve saray entrikaları yer alırdı. Balyoslar aralarında Topkapı Sarayına serbest olarak girebilen Yahudi doktorların da bulunduğu bir danışmanlar ağı kurmuştu. Görev süresi bittikten sonra Venedik senatosunda *relazione* denilen sözlü bir sunum yaparlardı. Sunum genellikle gelenekselleşmiş bir cümleyle başlardı: *Il Sultan Solimano è patrone di gran parto del mondo* (Sultan Süleyman dünyanın büyük bir bölümüne hükmeder). Ardından görev yılları süresince Osmanlı Devleti'nin politik, askeri ve ekonomik durumunu anlatırdı. Böylece Venedik İstanbul'la ilgili politik haberlerin ve son dedikoduların dolaştığı ve abartılmış halleriyle Avrupa'ya yayıldığı fevkalade bir yerdi.

Avrupa'dan İstanbul'a ilk kapsamlı diplomatik heyet 1534'te geldi. Fransız heyetinin bu iyi niyet seyahatinin amacı Türk-Fransız dostluk ilişkilerini kapitülasyonla sağlamlaştırmaktı. Heyetin öncülüğünü Fransızcanın yanı sıra Yunanca, İtalyanca ve Latinceyi de akıcı olarak konuşabilen deneyimli diplomat Jean de la Fôret üstlenmişti. De la Fôret ilkönce Barbaros Hayrettin ile buluşmak üzere Kuzey Afrika'ya gitti. Elçi, Osmanlı amiraline "İmparator Karl'ın İspanya kıyılarında çeşitli yollardan huzurunun kaçırılması" dileğiyle elli gemi hediye etti. Elçi Mayıs ayında I. François'dan bir haberle İstanbul'a ulaştı. Fransız hükümdar; Gran Senyör için sorun yaratmayacak bir miktar olduğunu düşündüğü bir milyon duka altın karşılığında

Karl'a karşı yapılacak savaşta, Karl direnemeyeceği noktaya gelene kadar Hıristiyan dünyasını seferber etmeye hazırdı. Ayrıca İtalya'ya karşı birlikte askeri bir harekât düzenlenmesini kararlaştırdılar. Fransızlar Lombardiya'ya saldırırken Türkler, Sultan Süleyman'ın büyük büyük babası II. Mehmed'in Otranto fethini örnek alarak, İtalya'nın çizmesini istila edeceklerdi.

De la Fôret iyi niyetini göstermek için 1535'te Osmanlı ordusuyla Azerbaycan'a gitti ve İranlılara karşı yapılan sefere katıldı. 1536'da döndükten sonra sultan anlaşmayı onayladı. Anlaşmada küçük harflerle Osmanlı donanmasının Fransız limanlarını kullanabileceği –1554'te Tolon'da gerçekleşeceği gibi– yazılıyordu. Fransızlar bunun karşılığında Konstantinopolis, Şam ve Kahire'de sürekli sefaretler açabilecekti. Karşılıklı sefaretler açılması söz konusu değildi.[2] Osmanlı İmparatorluğu ancak 1793'te ilk sürekli sefaretini, bu şerefe layık görülen Londra'da açacaktı. Londra'yı Viyana, Paris ve Berlin takip etti. Tarihçi Nuri Yurdusev "The Ottoman Attitude toward Diplomacy" (Osmanlıların Diplomasiye Bakışı) adlı makalesinde, "Sultanlar o güne kadar Hıristiyan Avrupa'da sürekli elçi bulundurma sistemini en azından sakıncalı ama daha çok gülünç buluyordu," diye yazdı.

Tören

Hediyelerin sunulması İstanbul'daki diplomatik protokolün önemli bir bölümüydü. Hediyelere peşkeş denirdi ve bu alt seviyeden bir otoritenin üstün olana hediye vermesini ifade ederdi. Fil, balıkçıl türleri, doğan, deve, Osmanlı ordusunun fethettiği şehrin anahtarı; şan ve gücü temsil eden her şey hediye sunma törenine layık olabilirdi. Çeşitli saatler en beğenilen hediyeydi. Fransız ve İsviçre menşeli ince el becerileri Osmanlı Devleti'nde bilinmiyordu. Hollanda uyruklu Habsburg Elçisi Gerard Veltwijck bu hediye törenlerinden hoşlanmıyordu. İmparator Karl'a yazdığı bir mektupta, diplomatik heyetin bütçesinin büyük bir bölümünü yutan bu "kötü alışkanlıkların" fevkalade masraflı oluşundan yakınıyordu.

2 Fransa'dan sonra Babıâli İngiltere ve Felemenk Cumhuriyeti'yle kapitülasyon üzerine anlaştı. İlk Hollanda Elçisi Cornelis Haga 1612'de İstanbul'a geldi. Oranjlı Willem ondan önce birkaç elçi yollamıştı. Osmanlı elçiler de buna karşılık Felemenk topraklarına keşfe gelmişlerdi. Bunun sonucunda "Papacı olmaktansa Türk olmayı yeğlerim" şiariyla Katolik İspanyollara karşı savaşan korsanları, "*watergeuzen*"leri desteklemişlerdi.

1545'te İstanbul'a geldiğinde Veltwijck'e cömertçe hediyeler vermenin paşaların ve Sultan Süleyman'ın hasekisi Hürrem'in güvenini kazanmak için faydalı olacağı anlatıldı. "Saat getir, bu şekilde her şey yoluna girer," gibi tavsiyelerde bulunuldu. Veltwijck'in 1547'de barış antlaşmasıyla dönmesinden sonra yerine geçen Justus de Argento'ya Viyana'dan İstanbul'a bir saatçi göndermesi şiddetle tavsiye edildi. Saatlere, özellikle de çanlı olanlara bu merak nereden çıkmıştı? Alain Servantie, Brüksel'de Avrupa Komisyonu'nun Berlay'daki binasının gölgesinde oturduğumuz bir kafede bana, "bu modaydı," dedi. Görevi nedeniyle Brüksel'de bulunan Fransız diplomat Servantie, De Schepper ve Veltwijck'in İstanbul'da yaptıklarını ciddi bir şekilde araştırmış. Servantie, "Sultan Süleyman Karl'ın da saatlerden hoşlandığını biliyormuş," dedi. "Augsburg'ta yapılan saatlerden istiyordu. Buna karşın Fransız elçi yüzük kadar küçük olan saatler getirirmiş. Hatta kimisi özel olarak Sultan Süleyman için yaptırılmıştı. Sultanın bir saatçi istemesi de şaşırtıcı olmamalı. İmparatorlukta saatler konusunda henüz kimsenin bilgisi yoktu." Ta 1559'da o zamanlar dünyanın en önemli bilim adamı sayılan, Osmanlı gök bilimcisi ve mühendis, Takîyüddîn konik bir spirali temel alarak çan sesli bir saat yaptı. Bu saat sadece saati değil, haftanın günleri ve ayın evrelerini de gösteriyordu.

Diplomatlar o yıllarda belirli bir rotaya göre yolculuk ediyorlardı. Genellikle önce en taze haberleri toplamak için Venedik veya Ragusa'ya gidilirdi. 1675 km'lik Viyana Konstantinopolis yolculuğu kısmen karadan kısmen (Budapeşte – Belgrad arasında) Tuna Nehri'nden yapılırdı. Belgrad'tan Sofya'ya Türklerin yeniden döşedikleri Roma yolundan geçilirdi. Ordu aynı yolu birkaç defa Macaristan'a hızla ulaşmak için kullanmıştı. Yolculuk, iklim şartlarına, heyetin büyüklüğüne ve araba sayısına göre üç ila dört ay sürerdi. Heyetler çoğu zaman elli sekreter, hekim, tercüman ve hizmetçilerden oluşurdu.

Elçiler, Balkanlar'da Türklerin inşa ettikleri han ya da kervansaraylarda kalırlardı. Van Busbeck, Niş kenti yakınlarında böyle bir yerde ilk defa konakladığında gözlerine inanamamıştı. İlk mektubunda kervansarayı yüklerin, arabaların, at, eşek ve develerin barındığı büyük, açık bir avlu olarak tasvir etmişti. Misafirler avluyu çevreleyen duvarın üstünde yatıyorlardı. Usulü

bilenler yere bir halı açıp üstüne paltolarını atarlar, eyeri de yastık olarak kullanırlarmış. Van Busbeck, "Mahremiyet bilmezler. Her şey ulu orta oluyor," diye sitem edip, "böyle konaklamalardan nefret ediyordum özellikle adetlerimizi yadırgayan Türkler bize sürekli baktıkları için," diye de eklemiş.

Adetlerin ters tepebileceği 1566'da İstanbul'da bir diplomatik heyetin ağırlanması esnasında acıklı bir şekilde hissedildi. Avrupalı diplomatlar kendi adetlerine uygun olarak içeri girerken şapkalarını çıkarmak istediklerinde Türk görevliler onları uyararak şapkalarını tekrar takmalarını aksi takdirde kafalarının kesilmesine yol açabileceğini açıklamışlar. *Süleymanname*'de Avrupalı sefirlerin kabulü ile ilgili resimlerde Türkler sarıklı, Avrupalılar siyah şapkalarla çizilmiştir.

Kervansaraylardaki rahatsızlıkların yanı sıra yolda eşkıyaların saldırısına uğrama ihtimali de çok kuvvetliydi, kimi elçiler esas varış yerine ulaşamıyordu. Sultan Süleyman tahta çıktıktan kısa bir süre sonra 1520'de elçi Behram Çavuş'u Macaristan'a yollamış fakat elçi yolda saldırıya uğramıştı. İstanbul'a kulakları ve burnundan başka bir parçası ulaşamadı. Sultan için bu hadise Belgrad'a saldırmak için iyi bir neden oluşturdu, sonradan bu olaydan "Macaristan'ı açan kapının anahtarı" diye söz edilecekti. François'nın Temmuz 1541'de Sultan Süleyman'a gönderdiği ilk elçi yoldayken, Bosna'da öldürüldü. Fransız Elçi Antoine de Rincon[3] İstanbul'a giderken kendisine eşlik eden César Fregoso ile Pavia civarında Temmuz 1541'de bir cinayete kurban gitti. Fransız tarihçilerin tahminine göre cinayet Karl'ın emriyle işlenmişti. Sultan Süleyman Ferdinand'a yazdığı 21 Eylül 1541 tarihli mektubunda elçinin hayatta kaldığını varsayarak, hadiseden duyduğu rahatsızlığı belirtmişti. "Fransa kralının elçisi yüce kapıma gelirken ağabeyiniz Kral Karl tarafından tutsak edilmiş. Arzunuz dostluk ise benim yüce emrime cevap verip bu elçiyi serbest bırakınız," diye yazmış ama geç kalınmıştı.

Cornelis de Schepper

İmparator Karl İstanbul'a yollanacak barış heyetleri için Felemenk'ten gelen elçileri tercih ediyordu. Bunlar güvenilir kişilerdi ve dilbilgileri geniş-

3 Antoine de Rincon'un asıl adı Antonio'ydu. V. Karl'a karşı yapılan Kastilya ayaklanmasında Fransızların tarafına geçen İspanyol bir soyluydu 1538 ile 1541 yılları arasında İstanbul'da Fransa elçisiydi.

ti. Felemenk'ten gelen elçilerin başlangıçta ağabeyinin yerine Ferdinand'ın temsilcisi olarak gösterilmelerinin nedeni başkaydı. Alain Servantie, "Elçilerin Ferdinand'ın Macaristan tahtına yönelik talebi olduğunu ve Almanya'da Protestanların durumunu bilmeleri gerekiyordu," diye belirtmiş. "O yüzden Almanca bilmek bir avantajdı. Elçilerin kendilerini sadece imparatorun elçisi olarak tanıtmaları halinde, Sultan Süleyman Karl'ın imparatorluk unvanını tanımadığı için, reddedilmelerinin önüne geçilmeye çalışılıyordu."

Cornelis de Schepper İstanbul'a gelen ilk Flaman elçiydi (Latince Cornelius Duplicus Scepperus). De Schepper, 1502'de Nieuwpoort'ta doğmuş, İyi Philippe'in emrindeki bir amiralin torunu ve Dunkerque belediye başkanının oğluydu. Paris'te okuduktan sonra Leuven Üniversitesinin Latince, Yunanca ve İbranice okutulan ünlü Collegium Trilingue'de (Üç Dil Enstitüsü) bir kursa katılmıştı. Burada ileri yaşına kadar epey mektuplaşacağı Erasmus'la dost oldu. 1526'da imparatorun hizmetine girdi, ilk yıllarda imparatorun en güvendiği kişiler olan Gattinara ve Granvelle'in gölgesinde mütevazı bir rol oynadı. Özellikle dilbilgisi sayesinde –Felemenkçe, Fransızca, Almanca, Latince, İtalyanca ve İspanyolca konuşuyordu– Mayıs 1533'te Sultan Süleyman'la barış müzakerelerini başlatması göreviyle İstanbul'a gönderildi.

De Schepper Büyük Türk'ün sarayında 27 Mayıs 1533'teki ilk görüşmesinde Sadrazam İbrahim Paşa'nın baskın karakteriyle yüz yüze geldi.[4] Von Hammer-Purgstall daha sonra, "Sadrazam gizemli yorumların, eleştirel soruların yanı sıra, büyük konuşuyor, kibir ve kurnazlık sergiliyordu," diye yazdı. De Schepper, İbrahim Paşa'nın kardeşi gibi gördüğü hükümdarını temsilen geldiğini açıklamasından sonra sıra problemli konulara geldi; Yunanistan'daki Koron[5] ve Macaristan. Koron bir yıl önce V. Karl'ın hizmetinde çalışan Cenovalı Amiral Andrea Doria tarafından fethedilmiş-

4 De Schepper tek başına gelmemişti. İmparator Karl, sultan tarafından tanınmadığı ve kardeşi Ferdinand'ın ayrı bir temsilcisinin olmasını istediği için Avusturyalı diplomat Hieronymus Von Zara, De Schepper'e eşlik ediyordu. İkisinin Ferdinand'ı temsil ettiklerini söyledikleri halde De Schepper aslında Karl'ın çıkarlarını koruyordu. Von Zara bir elmas, bir yakut, armut şeklinde bir inci, toplam yedi bin duka değerindeki hediyeleriyle iyi etki yapmıştı.

5 Koron Mora Yarımadası'nın güneybatısında bulunan bir liman kentidir. 16. yüzyılda Messina Boğazı'nda stratejik bir nokta sayılırdı. Sultan II. Bayezid zamanında 1500'te Osmanlılar tarafından fethedildi. Eylül 1532'de Amiral Andrea Doria tarafından geri alınması Akdeniz'in hegemonya savaşının asıl başlangıcıydı. Bu fetih sayesinde Sultan Süleyman'la yapılan barış müzakerelerinde V. Karl'ın pazarlık pozisyonu daha sağlamlaştı.

ti. Türkler bunu İstanbul'a yapılacak muhtemel saldırının ilk adımı olarak yorumladı. Ferdinand'ın birliklerinin kenti yeniden fethetmesiyle Budin sultan için hassas bir konu olmuştu. İbrahim Paşa, De Schepper'e alaycı bir ifadeyle arşidükün neden Macaristan üstünde hak talebinde bulunamayacağını bilip bilmediğini sordu. Arkasından sorunun cevabını kendi verdi. "Çünkü, Macaristan kralı (II. Lajos'u kastediyor –HB) yatağında değil savaşta öldü. Devleti bize ait. Kılıcımızla onu fethettik."

İbrahim Paşa bir bardak çay ve birkaç nezaket konuşmasından sonra ziyaretçilerine Osmanlı Devleti'nin gerçek gücünün nerede olduğunu Machiavelli'nin el kitabından neredeyse kopyaladığı bir benzetmeyle açıkladı. "Aslan bütün hayvanlar içinde en korktuğumuzdur, ancak güç kullanılarak değil, insanın kurnazlığıyla ve bakıcının verdiği yemekle kontrol altında tutulur. Aslanı korkutmak için bakıcının sadece bir değneğe ihtiyacı var. Bakıcının dışında kimse ona yemek veremez. Yabancılar buna cesaret edemez. İmparator da aslan gibidir. Sadrazamları ve elçileri onun bakıcılarıdır. Ben, Sadrazam İbrahim Paşa, efendimi, Büyük İmparatoru kontrol altında tutuyorum, tıpkı bakıcının aslana yaptığı gibi. Değneğim hakikat ve adaletin asasıdır. İmparator Karl da bir aslandır. Elçileri efendilerini benzer şekilde kontrol altında tutmuş olsalar iyi olurdu."

Böbürlenmesi bu kadarla bitmedi. Sadrazam, "Seyisten bir paşa yaparım. İstediğim zaman devletleri, ülkeleri bağışlayabilirim, efendimin bu konuda bir şey söylemesine gerek kalmadan. Bir emir verdiğinde ben kabul etmezsem o emir yerine getirilmez. Ancak ben bir emir verirsem ve o aksini emrederse, benim istediğim olur, onunki değil. Savaş ve barış benim elimde. Ben hazineleri dağıtırım. Onun devleti, ülkeleri, büyük, küçük hazineleri, her şey bana emanet edildi ve ben onlarla istediğimi yaparım."

De Schepper ertesi gün imparatoruna, "Adeta bütün güç İbrahim Paşa'nın elinde," diye yazdı. Felemenk ülkelerinden gelen elçi sultanı etkileyebilen tek kişinin sadrazam olduğu sonucuna varmıştı. De Schepper haklıydı, İbrahim Paşa'nın üç yıl sonra kibrinin kurbanı olacağını aklına getiremezdi.

Sadrazam gücünü sözler ve alegorilerle yeterince sergiledikten sonra, Karl'a verip veriştirdi. İlk görüşmede De Schepper'in kendisine

verdiği Karl'ın mektubuna gönderme yaparak, imparatorun hangi akla hizmet ederek kendine Kudüs'ün kralı der diyerek öfkeyle sordu. "Büyük İmparator'un Kudüs'ün efendisi olduğunu bilmiyor mu? İmparator Karl, efendimin ülkelerini ele geçirmeye mi çalışıyor? Bu yoldan onu hor görmeye mi kalkıyor?" Tirat bununla kalmadı. Sadrazam, "Büyük Hıristiyan efendilerin Kudüs'ü dilenci kılığında ziyaret ettiklerini duydum. Dilenci kılığında oraya giderse kendinden Kudüs kralı diye bahsedebileceğini mi sanıyor Karl? Böyle biri kendine Atina dükü diyor oysa bu bize ait küçük bir vilayettir. Efendimin unvan çalmaya ihtiyacı yok. Sahip oldukları ona yeter," diyerek küçümsedi.

Sultan Süleyman bir ay sonra 23 Haziran tarihinde De Schepper'i huzuruna kabul etti. Elçi bu kabulü ayrıntılarıyla günlüğüne aktardı. Önce çok güzel halılarla süslenmiş büyük bir mekâna götürüldüler. Üç paşa burada oturuyordu; sol tarafta İbrahim Paşa, sağ tarafta Kasım Paşa, ortalarında da Ayas Paşa oturuyordu. De Schepper; "Aralarındaki en güçlü kişi kimsenin tek söz edemediği İbrahim Paşa'dır. Kardeş ve kralın dostları olarak birbirimizle selamlaştıktan sonra aramıza masa niyetine bir oturak ve üstüne gümüşten büyük yuvarlak bir tepsi kondu. Ekmek getirildi ve tepsinin üstüne kondu. Sonra paşanın kucağı renkli ipekli bir çarşaf, bizim kucağımız da başka bir çarşafla örtüldü. Ardından önce İbrahim ve diğerlerine en son da bana el bezi verildi. Almanya'da balık yenirken içine sirke konan kapların benzeri çanaklar geldi. İçine sirkeli salatalık turşusu ve birkaç tane gül şekerlemesi konmuştu."

Ondan sonra elçiye küçük bir peçete, bir bıçak ve bir tahta kaşık verildi ve bir tabak dolusu kesilmiş, soğuk keklik eti ikram edildi. "İbrahim bizi yemeğe buyurdu. Çok aç olmadığım halde dediğini yaptım. Bu tabak önümden alındıktan sonra kanatlı et çeşitleriyle dolu başka bir tabak getirildi. Ardından bütün halinde keklik dolu bir tabak daha geldi. Servis yapılmasından sonra bir önceki tabağın kapağı alınıyordu. Daha sonra arka arkaya limonlu pilav ikram edildi ve içinde nar taneli yemekler, şekerle pişirilmiş olanlar ve nihayet birkaç çeşit yemek daha sunulduktan sonra gümüş tepsi içinde turkuaz bir bardakta İbrahim Paşa'ya içecek sunuldu. Kendisi içerken diğer paşalarla ben oturuyorduk. Arkasından paşalarla bana yine

gümüş tepsi içinde bu sefer gümüş bardaklarda içecek ikram edildi; şerbet dedikleri şekerli bir suydu bu. İbrahim bana daha çok yemem için ısrar ediyordu, kendisi bizi sevdiği için yemişti, aksi takdirde ağzına bir lokma dahi atmayacağını söyledi. Bana dönerek, 'Sıkılgan ve düşüncelisiniz,' dedi. Bu tür riyakârlıklardan hoşlandıklarını bildiğim için, genç birine sıkılganlığın yakıştığını söyledim. Bu cevabım çok hoşlarına gitti."

Bu sevimli ağırlamadan sonra sıra protokolün gerçeklerine geldi. De Schepper'e sultanı hangi sözlerle selamlayacağı söylendi. "Oğlunuz, Kral Ferdinand babası olduğunuz için sahip olduğu her şeyin kendine, sizin sahip olduğunuz her şeyin de size ait olduğunu düşünüyor. Macaristan Krallığını elinizde tutmak istediğinizi bilmiyordu, bilseydi orada savaşmazdı. Babası olduğunuz ve bunu arzuladığınız için size mutluluk ve sağlık diler. Babası olarak bu devleti ona vereceğinizden şüphe etmiyor."

De Schepper bu metni ezberlediğine yemin ettikten sonra iki elçi sultanın huzuruna kabul edildi. De Schepper günlüğünde, "İmparator tamamı altın kumaşla kaplanmış ve kıymetli taşlarla bezenmiş yüksekçe bir tahtta oturuyordu," diye yazmış. "Her tarafa birçok paha biçilmez yastık konmuştu, duvarlar lacivert taşlar ve altınla bezenmiş mozaiklerle örülmüştü. Odadaki şöminenin dış tarafı altın kaplamalı saf gümüştendi. Odanın yanında, duvara yerleştirilmiş çeşmeden içme suyu akıyordu, yanında altından bir maşrapa vardı. Mekânı çevreleyen galerilerin duvarları da mozaiklerle örülmüş. Böylece içeriye girip usulüne uygun olarak eğildikten sonra büyük imparatorun eteğini diz yüksekliğinden öptüm. Bu şeref gösterilerinden çok hoşlanıyorlar."

De Schepper ev sahibini, "yapılı bir kişi, uzun boylu, yanık tenli, orantılı yuvarlak bir çehre, burnu ile dudaklarının arası dar, çenesini açıkta bırakan gür sakalları ve şahin gibi gözleri var," diye tasvir etti. Sadrazamının aksine sultan o kadar konuşkan değildi. Tercüman sözlerini tercüme ederken, De Schepper'e kendisinden önce gelen altı kişinin elde edemediklerini vaat ediyordu; barış. "Yedi ya da yirmi beş yıl süreli değil, yüz, iki yüz, üç yüz yıl, hatta ebediyen barış. Şayet kral anlaşmayı bozmazsa."

Elçi mütevazı bir ifadeyle İmparator Karl'ın kendini Kudüs Kralı olarak tanıtırken sultana kesinlikle hakaret etme niyetinde olmadığını

açıkladı. Bir an sessizlik oldu. Sonra sultan bir el işaretiyle açıklamayı kabul ettiğini, barışın yakın olduğunu belirtti. Sadece İmparator Karl ile Arşidük Ferdinand'ın imzaları eksikti. De Schepper'e salonu terk ederken sultanın elini öpmesine müsaade edildi. Bu büyük bir şeref sayılırdı. Avusturyalı meslektaşı Von Zara sultanın eteğini öpmekle yetinmek zorunda kaldı.[6]

De Schepper Sultan Süleyman'ın yazdırdığı barış antlaşmasıyla, Aragon'un Monzón kentinde bulunan İmparator Karl'ın karşısına çıktı.[7] Hükümdar, Büyük Türk ile yapılacak barış antlaşmasının ancak Hıristiyan dünyasının lideri olan papanın imzasını da taşırsa yasal olarak geçerli olabileceğini belirtti. De Schepper ertesi yıl 26 Nisan 1534'te gerekli onaylarla İstanbul'a geri döndü. Fakat geç kalmıştı. Türkler bu arada Koron'u geri almışlardı. Ferdinand'ın Macaristan'a yönelik hak talepleri tanınmadı. Barış antlaşmasının mimarı İbrahim Paşa'yla pazarlık mümkün değildi, çünkü kendisi Halep'te Irak seferine hazırlanıyordu. İki paşayla birlikte Kaptanıderya Barbaros Hayrettin seyyah elçiyi bir akşam yemeğiyle ağırladılar. Daha tatlıya sıra gelmeden sorular geldi. De Schepper aslında kimi temsil ediyordu? İmparatoru mu? Arşidükü mü? Yoksa papayı mı? Ardından sultan ile yaptığı müzakere tam bir uyuşmazlık içinde geçti. Sultan sert sözlerle o anda orada bulunmayan, antlaşmanın metninden sorumlu sadrazamı eleştiriyordu. Nasıl olur da Karl'ın adı bu antlaşmada "egemen hükümdar" olarak geçerdi? Tek bir hükümdardan söz edilebilirdi o da padişahın kendisiydi. Padişahın, sadrazamın idaresine artık koşulsuz güvenmediğinin ilk işaretiydi bu. De Schepper'in elleri boş kaldı. Antlaşmada kaydedilmiş tüm müzakere ve kararlar Boğaz'dan gelen bir esintiyle tehlikeye girdi. De Schepper, 2 Haziran 1534'te vardığı sonucu şöyle ifade etti: "Tanrım, Türkler bir anlaşma ya da barışa yanaşmıyor."

6 Osmanlı'daki protokole göre padişaha üç şekilde yaklaşılabilirdi; ayaklarını, diz yüksekliğinde eteklerini veya elini öperek. Sonuncusu büyük bir şerefti. Protokole göre ayrıca ziyaretçiler sultanın sol tarafında durmak zorundaydılar. Böylece sultanın sağ eli kılıcını çekmek için serbest kalırdı.

7 Aragon, Karl'ın büyükbabası Aragonlu Ferdinand'ın Kastilyalı Isabella (Katolik Krallar) ile evliliği ve kızları (Deli) Juana'nın Avusturyalı Maximilian ve Burgonyalı Maria'nın oğlu Güzel Philipp ile evlenmesi sayesinde Habsburg İmparatorluğu'na ait kaldı.

Gerard Veltwyck

Gerard Veltwyck,[8] De Schepper'in başaramadığını iki yıl süren pazarlıklardan sonra 1547'de elde etti: beş yıllık bir barış antlaşması. Fakat bu kolay olmamıştı. Avusturya ve İspanya arşivlerinde saklanan belgeler ve Sultan Süleyman'ın o yıllarda yazdığı mektuplardan karışık bir durum olduğu ortaya çıkıyor. Zorluk, sadece bitmek bilmeyen müzakerelerden değil, başka unsurlardan da kaynaklanıyordu, örneğin Avusturya-Macaristan sınırındaki çatışmalar ya da ordu ve donanmanın hareketleriyle ilgili haberler gibi. Ayrıca casusluk, entrika, rüşvet ve Fransız elçinin düzenbazlığına yönelik eleştiriler, ara sıra da Osmanlı Sarayı'nda olup bitenlerle ilgili garip haberler önemli rol oynamıştı.

Veltwyck 1505'te Hıristiyanlığı kabul etmiş Yahudi bir ailenin oğlu olarak Utrecht'te doğmuş. Veltwyck, Leuven Üniversitesinde (De Schepper gibi Collegium Trilingue'de) Paris ve Roma'da okuması sonucunda Felemenkçe, İbranice, Fransızca, İtalyanca, Latince ve Yunanca gibi birçok dile hâkimmiş. Almanca olarak da derdini anlatabiliyormuş. Macar Maria ile Granvelle'in sekreterliği sayesinde Karl'ın dikkatini çekmişti. O da kendisini Kasım 1544'te İstanbul'a göndermiş ve kente ancak altı ay kadar sonra varmıştı.

Kritik bir zamandı. İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra Kral François ile İmparator Karl arasında imzalanan Crépy-en-Lannois barış antlaşmasıyla Katolik imparator ve Hıristiyan hükümdar arasında yıllarca süren savaşa son verildi.[9] Veltwyck'e uzun süreli bir barış antlaşmasıyla geri dönmesi talimatı verilmişti. Sultan Süleyman'ın da isteği buydu. Macaristan, Osmanlı Devleti'ne ilhak edildiğine göre batı cephesini düşünmeksizin İran'a yapacağı bir saldırıya odaklanmak istiyordu. İmparator da kendi açısından Almanya'da Protestanlara karşı sürdürdüğü savaşın netlik

8 Veltwyck'e de tıpkı De Schepper'de olduğu gibi Ferdinand'ın bir sefiri Nikolaus Sick eşlik etti.

9 Veltwyck ve (yerine geçen Malvezzi dahil) meslektaşlarının Kral Ferdinand ve İmparator Karl'a yazdıkları mektupların içerikleri ve hükümdarların onlara verdikleri talimatlarla ilgili başvurulan en önemli kaynaklar Karl Nehring'in *Austro-Turcica, 1541-1552: Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehr mit der Hohen Pforte im Zeitalters Süleymans des Prächtigen* (Avusturya-Türkiye, 1541 – 1552; Muhteşem Süleyman zamanında Habsburg elçi trafiği ve Babıâli ile arasındaki diplomatik evraklar) adlı derleme kitabında bir araya getirildi.

kazanmasını istiyordu. İki tarafın da dilediği antlaşmanın kabul edilmesi ve imzalanması iki yıldan fazla zaman aldı. O günlerde haberciler, İran ordusuna karşı ağır yenilgi, Edirne civarında sel ya da Amasya'da deprem gibi son dakika haberleri getirirlerdi. Hatta sultanın birkaç oyuncuyu ve bir şarkıcıyı işten atması, ya da saraydaki entrikalarla ilgili son haberler ve özellikle Hürrem'in yaptıkları ve Sultan Süleyman'ın oğulları arasındaki rekabet gibi haberlere de yer verilirdi.

Macaristan ile Erdel her defasında zorlu müzakerelerin kırılma noktasını oluşturuyordu. Başlangıçta Ferdinand sultanın, o zaman Yüce Kapı'nın vasal devleti konumunda olan Erdel'i Hıristiyanlığa bırakmasını talep ediyordu. Sonra mevcut durumu kabul etti. Ne zaman anlaşmaya yaklaşılsa araya bir şeyler giriyordu. Avusturyalıların bölgedeki birliklerinin hareket etmeleri, İstanbul'da Erdel'i istila girişimi olarak yorumlanıyordu. Habsburg elçileri, her fırsatta barış girişimlerini engellemeye çalışan Fransızların yaydıkları boş dedikodulardan ibaret olduğuna yeminler ederek bunları bertaraf etmeye çalışıyorlardı. Bir ara kavga o kadar şiddetlendi ki Karl sultana bundan böyle Erdel'in ebediyen Hıristiyan bölgesi olması gerektiğini duyurdu. "Bir Türk işgali bütün Hıristiyanlığı ayağa kaldırabilir," diye de uyarıda bulundu.

Veltwyck Türklerin kuşkularına rağmen olumlu düşünüyordu. Sadece ateşkes değil, uzun sürecek bir barış antlaşması bile olanaklardan biri gibi görünüyordu. François'nın sultana danışmadan Karl ile barış antlaşması yapmasına Türklerin öfkelenmiş olması önemliydi. Veltwyck bu durumdan Karl'ın İstanbul'da ciddi derecede saygınlık kazandığı ve gücüne, eskiye oranla daha fazla değer verildiği sonucunu çıkarttı. Yine de durum hassastı. Yazdığı mektupları Sadrazam Rüstem Paşa ve tercüman Yunus Bey değiştirdiği halde müzakereleri tehlikeye atmamak için bir şey yapamıyordu.

Zaman antlaşma yapılamadan geçiyordu. Veltwyck Kasım 1546'da Viyana'dan döndükten sonra iki ay "pis kokan ve penceresi olmayan bir kervansarayda" tutsak edildiğini bildirdi. Müzakerelerle ilgili tek söz etmedi. Sadece Portekiz baharat ticareti, Mısır'dan ithal edilen mallarda yüzde 30 yükseliş ve İranlıların Basra Körfezi'ni ele geçirdiklerini bildirdi. Yeni yıl yeni dedikodularla başladı. Sultan sözde büyük bir savaşa hazırlanıyormuş.

Fransız elçi, Türkler aleyhine Karl ile Ferdinand'ın öncülüğünde, papanın, Venedik dogesinin ve VIII. Henri'nin destekledikleri bir ittifak kurulacağı haberini yayıyordu. Her ihtimale karşı Veltwyck yeniden gözaltına alındı, gelen giden evrak bu nedenle her zaman yerine ulaşmıyordu.

Venedik balyosu tarafından 1547 baharında İstanbul'da İmparator Karl'ın Schmalkalda Savaşında Protestanları yenilgiye uğrattığı haberi yayıldı. Bu haber divanın Topkapı Sarayı'nda acilen toplanmasına neden oldu. Karl'ın zaferi Habsburgların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı saldırıya geçeceğinin habercisi olarak yorumlanmıştı. Veltwyck Rüstem Paşa'yı bunun tersinin söz konusu olduğuna ikna etmeye çabaladı. Almanya'daki savaş Fransız kralın bilgisi dahilinde yapılmıştı ve amaç sadece Protestan isyanını bastırmaktı. Veltwyck, Ferdinand ve Karl'ın uzun sürecek bir barıştan başka bir şey istemedikleri mesajını verdi. İşler ancak başka perspektifler sunan iki olaydan sonra yoluna girebildi; I. François'nın ölümü ve İran şahının kardeşinin Türk tarafına geçmesi. Veltwyck bir mektubunda, "Barış hiçbir zaman bu kadar yakın olmadı"diye belirtti. Haklı da çıktı; kısa bir süre sonra sultan kaleme aldığı iki mektupla beş yıllık ateşkes teklif etti. Şartlarının üç ay içinde onaylanması gerekiyordu.

Birinci mektubu imparator unvanını kabul etmeksizin Karl'a hitaben yazmıştı; "Siz ki İspanya Kralı Karel'siniz," Sultan Süleyman mektubunda Macaristan'ın müzakere konusu olmadığını tekrarlamıştı. "Allah'ın izni ve muzaffer kılıcımızla fethettiğimiz bizim toprağımız." Macaristan'ın Habsburg yönetimi altında kalan ve 'Macar kraliyeti' denen bölge yılda 30.000 duka altını ödemekle yükümlüydü. Bunun yanı sıra Karl Kuzey Afrika kıyılarına saldırmama sözü vermek zorunda kaldı.

Sultan, "....ben ki Akdeniz'in, Karadeniz'in, Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Rum'un ve Karaman'ın ve Erzurum'un ve Diyarbekir'in ve Kürdistan'ın ve Luristan'ın ve Acem'in ve Dulkadir vilayetinin ve Mısır'ın ve Şam'ın ve Halep'in ve Kuds-ı Şerif'in ve külliyen Arabistan vilayetlerinin ve Bağdat ve Basra ve Aden ve Yemen memleketlerinin ve Tatar ve Dest-i Kıpçak iklimlerinin ve Budin tahtının ve ona tabi olan yerlerin ve dahi kılıcımızla alınmış nice memleketlerin padişahı ve sultanı Sultan Süleyman Şah bin Sultan Selim Şah Han'ım, sen ki Nemçe vilayetinin kralı Ferdinand'sın"

diye başlayan ikinci mektubunda Veltwyck'i "Hıristiyan cemaatinin saygın bir şahsiyeti" olarak övüyor ve onun Viyana'dan getirdiği yazıya cevaben Ferdinand'a da beş yıllık bir ateşkes önerisinde bulunuyordu. Ancak bu defa antlaşmanın "büyük Hıristiyan hükümdar" Fransız kralı ile "Yüce kapıma saadetin kapısı, dostluk ve yakınlığı atfeden' Venedik dogesi tarafından da imzalanmasını şart koştu.

Ben, Sultanlar sultanı, hakanlar hakanı hükümdarlara taç veren Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Karaman'ın ve Rum'un ve Dulkadir Vilayeti'nin ve Diyarbakır'ın ve Kürdistan ve Azerbaycan'ın Acem'in ve Şam'ın ve Halep'in ve Mısır'ın ve Mekke'nin ve Medine'nin ve Kudüs'ün ve bütün Arap diyarının ve Yemen'in ve daha nice memleketlerin ki, yüce atalarımızın ezici kuvvetleriyle fethettikleri ve benim dâhi ateş saçan zafer kılıcımla fetheylediğim nice diyarın sultanı ve padişahı Sultan Bayezıd Hân'ın torunu, Sultan Selim Hân'ın oğlu, Sultan Süleyman Hân'ım.

Veltwyck bu iki mektupla birlikte, çabuk geri geleceği beklentisiyle gönderildi. Sultan, saray kapısının Karl ve Ferdinand'ın elçilerine her zaman açık olacağını bir daha tekrarladı. "Kimsenin gelip gitmesine engel olunmayacak. Allah'ın izniyle elçiniz, antlaşma şartlarımın kabul edilmesinden sonra hükümdarların sığındığı kapıma geri gönderilsin." Veltwyck mektuplarda kayda geçmeyen bilgileri sadrazamla son buluşmasında duydu; barış, padişahın yüce merhameti sonucu ortaya çıkmıştı. Veltwyck, acil postayla önden gönderdiği mektubunda, "Kaygı verici sözler fakat tasdik edilmesine engel olmamalı"diye yazdı.

Karl ve Ferdinand Augsburg ve Viyana'da Sultan Süleyman'ın tanzim ettiği beş yıllık barış antlaşmasını imzaladılar. Veltwyck'in yerini alan Viyana Elçisi Justus de Argento Venedik dogesi ve Fransız kralının imzaladığı antlaşmayla "hükümdarların sığınağına" geri döndü. Antlaşma üç yıldan fazla sürmedi. Karl'ın Tunus sahillerinde iki yerleşimi fethederek antlaşmayı ihlal etmesi üzerine Türkler Aralık 1550'de çok kızgın olduklarını bildirdiler. Sultan Süleyman Ferdinand'a yazdığı mektupta, "Dostluğumuza ve barış antlaşmamıza zarar verilmiştir," tespitinde bulundu. Kardeşi Karl'a bir kelime dahi yazmadı.

Ferdinand altı ay sonra bir Türk elçinin ölümünden sorumlu tutuldu. Bu arada İstanbul'a dönmüş olan Malvezzi 21 Temmuz 1551 tarihinde Viyana'ya karamsar bir mektup gönderdi. Avusturya elçisi, "Savaşın fazla uzağımızda olmadığı anlaşılıyor," diye yazdı. Malvezzi haklı çıktı. Sultan, Ferdinand'ın Erdel'i istila etmesini barış antlaşmasının bozulması için yeterli bir gerekçe kabul etti. Tepkisi acı doluydu; "Dostluğumuzun sona ermesine yine sizin taraf sebep oldu."

Ogier Ghiselin van Busbecq

Malvezzi'nin, Habsburg ordusunun Erdel'e saldırı hazırlığında bulunduğunu sürekli olarak reddetmesi onun Kara Kule denilen yerde [Rumeli Hisarı] tutsak edilmesine yol açmıştı. Malvezzi ancak iki yıl sonra serbest bırakıldı. Ferdinand ona yeni barış önerileriyle İstanbul'a dönmesi emrini vermiş ancak o sınırda durarak yola devam etmeyi reddetmiş. Gerekçe olarak sağlığının kötü olduğunu ileri sürmüş ancak yeniden Kara Kule'de zorunlu ikamet ihtimalinin gözünü korkutmuş olması ihtimali daha yüksek.

İşte o an, adı çok duyulacak olan Ogier Ghiselin van Busbecq'in İstanbul'daki diplomatik çevrelere girdiği andı. Busbecq, senyör II. George Ghiselin'in evlilik dışı çocuğu olarak 1520'de (ya da 1521'de) Fransız Flanders'ının Komen kentinde doğmuştu. Leuven, Bologna ve Venedik'te okudu. Van Busbecq 1552'de Ferdinand'ın sarayına girdi, din meselelerinde Karl'dan daha hoşgörülü bulduğu için onu tercih etmişti. Seleflerinin de başına geldiği gibi İstanbul'a giden diplomatik yol engelsiz değildi. Elçi uzun ve yorucu bir seyahatle İstanbul'a vardığında sultanın İran'a yaptığı başarısız seferden sonra şehzade kenti Amasya'da kaldığını, kendisinin de oraya devam etmesi gerektiğini öğrendi. Van Busbecq dönüş yolculuğuna çıkarken yanında diplomatik başarı olarak altı aylık ateşkes ve efendisi için "altın iplikten dokunmuş bir kılıfta bulunan mühürlü bir mektup" götürdü.

Van Busbecq Ocak 1556'da İstanbul'a geri döndü. Amasya'da kendini ağırlamış olan Sadrazam Ahmed Paşa bu arada beceriksizlik ve yolsuzluk nedeniyle azledilmiş ve boğdurulmuştu. Bu daha önce Veltwyck'in de muhatabı olan Rüstem Paşa'nın göreve döneceği anlamına geliyordu. Karşılaşmaları son derece uyumsuz geçti. Sadrazam Van Busbecq'in Ferdinand'tan

getirdiği mektubu okuduktan sonra Avusturya hükümdarının bu kadar müsamahasız oluşuna öyle kızmış ki gecelediği kervansarayda elçinin tutsak edilmesini emretmişti.

Türk Avusturya sınırında yeni hadiseler patlak verirken elçinin kısmen hapiste, kısmen kısıtlı özgürlükte geçirdiği bir bekleyiş başladı. Sultan Süleyman elçinin durumu hakkında bir karar vermeden kışı geçirmek üzere Edirne'ye gitti. Saray ile yapılan tek iletişim Habsburg diplomatı ile sadrazam arasında kendilerine verilen yemeklerin yetmemesi hususuna gücenmiş olan sadrazamın öfkeli haberlerinden ibaretti. Van Busbecq hayal kırıklığı içinde Ferdinand'a, "Özgür doğmuş bir insan için bu halkla geçinmek son derece zor ve berbat," diye yazdı.

Nitekim Van Busbecq 1526 yazına kadar her zaman mükemmel olmayan şartlar altında önce Edirne'de sonra yine İstanbul'da kaldı. O dönemde kendine bir ev kiralamasına izin verilmiş, zaman geçirmek için hayvanat bahçesi misali birçok hayvan toplamıştı. Gezilere çıkmasının yanı sıra zaman zaman evde tutsak kalmaya zorlanıyor, sonra yine sultanın arkasından Edirne'ye gidiyordu. Veba salgını esnasında hekimi Willem Quackelbeen vefat etti. Padişahın oğlu Bayezid ve çocuklarının taht kavgası nedeniyle öldürülmesinden sonra yeni barış müzakereleri için vakti vardı. Van Busbecq, 1526 yılının Ağustos ayı sonunda az çok barışın tutsağı gibi yaşadığı Boğaz'daki kenti, tekrar gelmesi için davet aldıktan sonra terk etti. Sadrazam onu gülerek, "Her zamankinden daha çekici şartlarla," diye ikna etmişti.

Van Busbecq'in "şerefli ve iyi bir edebiyat eğitimi görmüş bir kişi," olarak tanımladığı Hollanda'nın Amersfoort kentinden gelen elçi Albert de Wijs, kendi istemi dışında ebediyen burada kaldı. De Wijs, 1567'de İstanbul'a geri dönmek istemeyen Van Busbecq'in resmi olarak yerine geçtikten kısa bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu başkentinde vefat etti. Barış bir an için çok yakındı ama bu uzun sürmedi. Van Busbecq'in İstanbul'u terk etmesinden dört yıl sonra Sultan Süleyman ordusunu tekrar Habsburg sınırlarına gönderdi.

On Üçüncü Bölüm

ŞEHZADELER KENTİ

Amasya, kenti ikiye bölen İris Irmağı'nın iki yakasına öylesine konumlandırılmış ki, yamaçların her bir tarafından hem nehir hem de kentin karşı yakası tümüyle gözler önünde." Elçi Ogier Ghiselin van Busbecq bu sözlerle Anadolu'nun orta doğusunda o zaman İris de denen Yeşilırmak'ın kıyısındaki Amasya'yı anlatıyordu. Sultan Süleyman İran'da Safevilere karşı yaptığı üçüncü seferinden sonra 1554-1555 kışını o kentte geçirdiği için sultanın huzuruna kabul edilmek isteyen elçilere İstanbul'dan Amasya'ya uzanmaktan başka bir çare kalmıyordu. Van Busbecq'in Yeşilırmak kıyısındaki kentte kalması esnasında kentte bir barış anlaşması imzalanarak tarihi bir olay gerçekleşmişti. Bu anlaşma Habsburg elçisinin eve götürmek istediği değildi, anlaşma Sultan Süleyman ile İran Şahı Tahmasp arasında imzalanan uzun süreli bir ateşkesti.

Van Busbecq yolculuğuna aslında önceki sene, Temmuz ayının 25'inde, II. Felipe ile Mary Tudor'un evliliği için kaldığı Londra'da başlamıştı. Yaşadığı kent olan Rijssel'e döndüğünde derhal Viyana'ya gitmesi gerektiği haberini almıştı. Daha sonra bir mektubunda anlattığı gibi posta atıyla aşılması zor yollardan geçen tehlikeli bir yolculuk yaptı. Buluşmalarında Ferdinand'tan sultanla yapılacak barış müzakereleri için İstanbul'a devam etmesi gerektiğini duyacaktı. Müzakerelerde arşidükün Erdel'e yönelik hak taleplerine yeniden öncelik tanınması gerekiyordu.

Flaman elçiye Viyana'da kaldığı süre içinde hekimi Willem Quackelbeen ve Augsburg'ta Anton Fugger'in bankacılık şirketinde yıllarca çalışmış olan ve dünyayı keşfe çıkmak isteyen maceraperest Hans Dernschwam eşlik etti.[1] Heyet 20 Ocak 1555'te İstanbul'a vardı. Van Busbecq Sultan Süleyman'ın Amasya'da olduğunu ve birkaç ay daha orada kalacağını öğrendi. Boğaziçi'nde üç ay daha kaldıktan sonra Macar Piskopos Anatal Vrancic ve Habsburg'un Tuna donanması amirali

1 Hans Dernschwam'ın notları *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Klein Asien* (1553-1555, Bir Konstantinopolis ve Asya yolculuğunun günlüğü) adı altında yayınlanmış, kapsamlı bir seyahatnamede toplanmıştır.

Fransiscus Zay'la genişletilmiş heyet, otuz gün sürecek Amasya yolculuğuna çıktı.

Uzun yolculuğun yapıldığı sırada dünya hegemonyası için kavga eden başrol oyuncuları yorgunluk ve yaşlılıktan mustariptiler. V. Karl elli beş yaşındaydı ve Fransızları Henegouwen'dan sürmeyi amaçladığı seferi zar zor başarıyla tamamlamıştı.[2] Tahtan inmesine ve İspanya'nın Yuste kentinde bulunan manastırda inzivaya çekilmesine az kalmıştı. Altmış yaşındaki Sultan Süleyman ise kendini İran'daki Safevilere karşı üçüncü sefere çıkacak kadar dinç hissediyordu. 1547'de ölen I. François'dan tahtı devralmış II. Henri babası gibi Habsburg aleyhtarı, Osmanlı yanlısı bir politika izliyordu. Savaş tehditlerinde ortaya hâlâ Macaristan konuyordu. Buna rağmen her iki tarafın da huzura ve barışa ihtiyacı vardı, bu arzunun temelinde her ne kadar pragmatik olgular yatıyor olsa bile.

Van Busbecq'in heyeti 7 Nisanda yolculuğun hedefine ulaştı. Dernschwam seyahatnamesinde, "Bağlıca'dan Amasya'ya giderken her iki yandan dağlar yükseliyor. Sağ elimizin altından güzel, tertemiz sular kente doğru akmakta," diye kaydetti. Kente varmadan tek arabanın bile zor geçeceği yüksek bir taş köprüden geçmişlerdi. Dernschwam; "Kayaların, kırılamadığı yerlerde patika yolu açılmış. Toprak olan yerlerde bağcılık yapılıyor, meyve ve sebze ekiliyor. Kentin içine en azından seksen adım uzunluğunda ahşap bir köprü inşa edilmiş. Kentin girişinde sağlı sollu iki eski, güzel kilise duruyor." Van Busbecq Amasya'daki evleri İspanya'daki evlerle kıyaslıyordu. "Güzelliğini görmek için evlere girmeye lüzum yok," diye belirtti, "yazın üzerinde yattıkları düz killi toprak çatıları var." İkisi de seyahatnamesinde Amasya'ya vardıklarında çıkan büyük bir yangından bahsediyorlardı. Van Busbecq'in ifadesine göre, "Yeniçeri usulüyle komşu evler yıkılarak yangına hâkim olundu."

Dernschwam kente geldikten sonraki ilk günlerini kenti gezerek, izleyerek ve not alarak geçirdi. Derhal en sevdiği konu olan şaraba değindi. Bahtiyar bir şarap sever olarak Kuran'ın alkollü içkiyi yasakladığı ülkede epey sıkıntı çekmiş olmalı. İlk hayal kırıklığını İstanbul'da yaşamıştı. "Şa-

2 Bir önceki yıl Fransız birlikleri Dinant'a kadar ilerlemişlerdi. Yolda 1526'da Mohaç Savaşında ölen II. Lajos'un dul karısı genel vali Macar Maria'nın Binche ve Mariemont'daki kaleleri yok edilmişti.

rap içilen birçok taverna olduğu halde buraya ziyaretçi ve yabancılar kabul edilmiyor. Sadece Yahudi ve Rumlar şarap servisi yapabiliyorlardı. Gizlice çok şarap içtikleri halde Türklerin içmesine izin yok ama askerler dışında herkes gizlice şarap içiyor." Amasya'ya geldiğinde bağlar görmüş fakat burada da şarap servisi yapılan tavernalar yoktu. Uzun bir arayıştan sonra hasır kulübesinde sakladığı şarabı satan bir Rum bulmuştu. Şarap başka Rumlardan alınmış, ama epeyce pahalıymış.

3 Mayısta ansızın sürekli "kayser" dediği sultanla göz göze gelmiş. Dernschwam, sultanın Cuma namazı için nehrin güney kıyısındaki II. Bayezid'in adını taşıyan iki minareli camiye, "iki kuleli kilise" geleneksel alayla götürülmesine şahit olmuş. "Sultan yeşil bir kıyafet giymişti, önünden eyer ve koşum takımları altın paralarla süslenmiş altı at gidiyordu. Alayın başında Türk adetlerine uygun olarak ipek ve altın işlemeli elbiseler giymiş üç paşa ilerliyordu."

Dernschwam *Et Amasya patria fuit Strabonis* (Ve Amasya Strabon'un ülkesiydi) sözleriyle milattan önce 64 yılında Amasya'da doğmuş Yunan tarihçi, coğrafyacı ve filozof Strabon'u anımsadı. Busbecq de ondan bir satırla söz etti. Kayaların tepesinde, bugün de hâlâ görülebilen kale ikisinin de gözünden kaçmamıştı. Van Busbecq, buradan "Sürekli bir garnizonun hazır bulunduğu karargâh," diye bahsetti. "Ya Asya'da Türk yönetiminden hazzetmeyen kabilelere ya da büyük mesafeye rağmen yağmalayarak buraya kadar gelen İranlılara karşı konumlanmış."

Van Busbecq her şeye rağmen Avrupa'ya döndükten sonra yazdığı mektuplarda önemli bir ayrıntıyı unutmuştu. Eski Yunan zamanında, milattan önce 333 yılından milattan sonra 26 yılına kadar Amasya'da ikamet eden Pontus krallarının yüksek yerlerde yaptıkları kaya mezarlarının yüzyıllar boyunca yani 1555'te de hâlâ Amasya'ya hâkim oluşuydu. Dernschwam ise, "Putperest kralların dağlara yontulmuş beş mezarı"ndan bahsederken notlarına küçük bir eskiz bile eklemiş.

Her ikisi de şehzadelerin sancakbeyliği ve ordu komutanlığı görevlerinde tecrübe edindikleri şehrin Amasya olduğunun farkında değilmiş. Van Busbecq mektuplarında yine de Sultan Süleyman'ın büyük oğlu Mustafa'yla ilgili çok şey yazmış. Ancak Mustafa'nın 1533'te öldürülene

kadar Amasya sancakbeyi olduğu Van Busbecq'in ilgisini çekmemiş. Bu konudan hiç bahsetmemiş. Buna karşılık Dernschwam bu ayrıntıya birkaç defa değinmiş. Alman, daha İstanbul'dayken sultanın Mustafa ile Macar ya da Hırvat olan annesini 'Kapadokya ülkesi' Amasya'ya gönderdiğini kaydetmiş. Dernschwam, Mustafa'nın Amasya'ya vardıktan sonra dağların eteğinde bir evde yaşadığından bahsetmiş. "Büyük bahçeli basit bir köy evi. Ahşap kapılı girişi tezekten örülmüş. Avluda tek odalı yeni bir ev var. Ahşabı işlenmemiş." Küçük bir saraydan ziyade ucuz malzemeden yapılmış bir köy eviymiş.

Osmanlı Hanedanından Mustafa gibi şehzadelerin kuşaklar boyunca Amasya'da eğitim görmeleri, deneyim kazanma geleneğinden hiç söz edilmiyordu bu satırlarda. Amasya ününü kentin stratejik konumuna borçluydu. Sultan Süleyman tahta çıkmadan önce başkenti Amasya olan Rum vilayeti Safeviler ile sınır komşusuydu. Günümüzde birçok turistik gezinin düzenlendiği Kars, Van gibi Türk kentleri tıpkı Tebriz gibi İran Devleti'nin sınırları içindeydi. Anadolu'nun bu bölgesinde sıkça sınır çatışmalarıyla sonuçlanan, askeri gerilimler yaşandığı için Amasya, şehzadelerin ilk askeri becerilerini gösterdikleri önemli bir garnizon kenti olmuştu. Hatta Kemalpaşazade II. Bayezid zamanında Amasya'nın şehzadelerin en çok tercih ettikleri görev yeri olduğunu yazdı. Bu kentte kalmış olmak şehzadenin siciline itibar kazandırırmış.

Mustafa, 1541'de sancakbeyi olarak Amasya'ya atandığında yirmi beş yaşındaydı. Amasya şehzade kenti olarak önemini kaybetmişti bile. Şii fikirlerine yakınlıkları dolayısıyla sapkın olarak görülen fanatik Kızılbaşların giderek artan gücü nedeniyle Amasya ile komşu kentler Sivas ve Tokat'ta ciddi huzursuzluklar yaşanıyordu. Kızılbaşların bölgede saldırı için hazırlık yaptığı haberleri Sultan Süleyman'ın babası Selim'in Amasya'ya cezai bir sefer için yeterli bir neden teşkil etmiş. Sefer sonucunda kentte ve çevredeki köylerde altı bin kişinin öldürüldüğü rivayet edilmiş. Sancakbeyliği makamı geçici olarak Sivas'a taşınmış. Sultan Selim bir süre sonra bir geleneği bozarak oğlu Süleyman'ı Amasya yerine İstanbul'a daha yakın bir kent olan Manisa'ya sancakbeyi olarak göndermiş. 1526 yılının sonunda Kızılbaşların gerçekten ayaklanmaları Sultan Süleyman'ın ordusuyla apar topar yeni fet-

hedilen Budin'den geri çekilmesine neden olmuş. Sadrazam İbrahim Paşa ertesi yıl ayaklanmayı bastırmış.

Amasya'ya sancakbeyi olarak gönderilen sondan bir önceki şehzadeler Sultan Süleyman'ın iki büyük oğlu, Mustafa (1541-1553) ve Bayezid (1558-1559) olmuşlar. Bu şehzadeler tahta çıkamayacaklardır; Mustafa 1553'te İran seferine giderken Ereğli'de bulunan babasının otağında öldürüldü. Bayezid ise hayatta kalan tek kardeşi Selim'le uzun süren bir savaştan sonra 1562'de dört oğluyla beraber idam edildi.

"Guisel guisel"

Van Busbecq barış antlaşması müzakereleri için Amasya'ya gelmişti. Fakat sultan onu huzuruna kabul etmedi. Bu ayrıcalık Van Busbecq'ten yaklaşık bir buçuk ay sonra 17 Mayıs 1555 tarihinde kente gelen İran elçisine tanındı. Elçi büyük bir nezaketle karşılandı. Dernschwam, "Beyaz saçlı, uzun sakallı yaşlı bir adam ve beraberinde yüzden fazla kişi," diye kaydetti. Sultan ile Şah Tahmasp savaş meydanında bir zafer sevinci yaşamanın imkânsız bir misyon, *mission impossible* olduğu konusunda daha önceden anlaşmışlardı. Bu şartlarda bir barış antlaşması en iyi çözüm olacaktı. Oryantal bir reelpolitika.

O günlerde yurtdışından gelen üçüncü elçi Fransız Michel de Codignac'tı. Görevi Amasya'daki barış müzakerelerinin Fransa lehine sonuçlanmasını sağlamaktı. Habsburglara büyük avantajlar sunulmasını engellemek Codignac'ın ana hedefiydi. Osmanlılarla barış imzalandığında Habsburgların Fransız topraklarına saldırmaları için bir engel kalmayacaktı. Tahmasp ile bir barış antlaşmanın tam zamanıydı. Bu şekilde Habsburg İmparatorluğu'na yeni bir saldırıda bulunmak için sultanın yeterince vakti, enerjisi ve emrinde büyük bir ordusu olacaktı. İşte bu şekilde Mayıs 1555'te Amasya bir an için "dünyanın başkenti" olmuştu.

İran heyetinin orada oluşu ve Fransız elçinin baskın davranışı nedeniyle Van Busbecq'e figüranlıktan başka bir rol düşmedi. Uzun bir bekleme ve ısrardan sonra nihayet Sultan Süleyman'ın huzuruna kabul edildi. Tıpkı İstanbul'da olduğu gibi sultan etrafında muhteşem yastıklar ve değerli halılarla alçak bir sedirde oturuyordu. "Sağında bir yay solunda oklar

bulunuyordu. Güler yüzlü bir tavrı olmamakla beraber hatta bilakis yüzünden keder okunmasına rağmen büyüklük ve haşmet saçan bir hali vardı." Van Busbecq'e ilk görüşmede onun alışık olduğu diplomasi protokolünden çok farklı davranılmıştı. Sultanın bulunduğu odaya girer girmez birkaç mabeyinci tarafından kollarından tutulup sultanın önüne götürülmüştü. Diplomatın açıklamasına göre bu davranış huzura çıkan bir Hırvat'ın Sultan Murad'ı öldürmesinden sonra adet haline gelmişti.[3] Sultan Süleyman muhtemelen kendine düşmanca gelen bir kentte hayatını tehlikeye atmak istemiyordu.

Bu görüşme iki farklı şekilde aktarıldı; biri Van Busbecq'in diğeri sultanın sonradan Ferdinand'a gönderdiği bir mektupta yazıya döktüğü şekliyle. Habsburg elçisi görüşmeyi biraz küçümseyerek anlatmıştı. "Sultanın elini 'adet yerini bulsun diye' öptükten sonra geri geri yürüyerek, Türkler hükümdara arkasını dönmeyi terbiyeye aykırı sayarlar, karşı duvara kadar çekildik. Ferdinand'ın şartlarını haysiyet ve özgürlük dolu gerekçelerle aktardıktan sonra, söylediklerim hiç hoşuna gitmediği cihetle oldukça hor gören bir edayla 'Güzel, güzel' dedi ve bizi gerisin geriye konağımıza gönderdiler," diye yazdı.

Haftalar boyunca bekledikten sonra Van Busbecq'i ziyarete gelen sultanın elçisi kendisine değerli bir kaftan hediye ederek saraya tekrar davet etmiş. Dernschwam'a göre beş hizmetçiye kötü ipekten dokunmuş beş hırka gelmiş. Van Busbecq bir gün sonra yeniden sultanın huzuruna çağrılmış. Sonuç beklendiği gibi olmamış. Sultan Süleyman Oyeryüz a Büzbeg (Ogier Ghiselin van Busbecq'in Osmanlı metinlerinde yazılışı) ile yapılan görüşmeyle ilgili 31 Mayıs 1555 tarihli uzun bir mektup yazmış. Van Busbecq sultana atfettiği ilgisizlik konusunda şimdilik haksız çıkmıştı. Şartlar kabul edilirse altı aylık bir ateşkes kabul edilecekti. Ferdinand'ın Erdel'i yeniden Hıristiyan yönetimi altına almaya yönelik isteği düşünülemez bir öneriymiş. Sultan Süleyman'a göre, "Egemen hâkimiyetimiz içinde karşılıksız olarak toprak vermek görülmedik bir şey. Erdel Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıdır." Ayrıca sınırın iki tarafında gerginlik

3 Van Busbecq burada 1389'da Sultan I. Murad'ın Polje (Kosova) Savaşından sonra otağında öldürüldüğü olayı aktarıyor.

ve kurbanlara sebep olan sınır çatışmalarını önlemek için birkaç güvenilir adam görevlendirmeyi de önermiş.

Hayal kırıklığına uğrayan Van Busbecq dişlerini sıkarak ayrılırken sultanın İran şahıyla tam tersine uzun bir barış antlaşması yaptığını duymuş. Sonra üçüncü mektubunda, "Anlaşılan bizi utandırmak için İran elçisinin barış isteği hemen kabul edildi," diye yazmış. Buradan şahla yapılan antlaşmanın Habsburglarla olan müzakereleri zorlaştıracağı sonucunu çıkarmış. İran elçisinin, kendisine gösterilmediği kadar, saygı ve övgüyle ağırlanmasını kuşkuyla karşılamış: "Dostları bu kadar onurlandırmak ya da düşmanları alay ve küçümsemeyle aşağılamak, her iki durum da mübalağalı."

Barış antlaşması

Amasya Antlaşmasıyla baş düşman iyi bir komşu haline geldi. Şah Tahmasp da babası İsmail gibi Şii olduğu için İstanbul'da her zaman lanetlenmişti. Şiiler için dini meşruiyet kaynağı Ebubekir, Ömer ve Osman halifelerde değil, Muhammed Peygamber'in damadı ve kuzeni olan Ali'dedir. İsmail 1502'de on beş yaşındayken tahta çıkmıştı. Aynı yıl Azerbaycan ve Tebriz'i (bugünkü İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinin başkenti) fethetti. Ardından hızlı bir şekilde Hazar Denizi kıyısındaki birkaç vilayetle Suriye'nin kuzeyi, Bağdat (1508) ve güneydoğu İran'ın (bugünkü Afganistan'ın) Herat şehrine kadar olan bölgesini ele geçirdi.

Sultan Süleyman'ın İranlı düşmanları hakkında neler düşündüğü 1 Aralık 1549 tarihinde Viyana'ya gönderdiği bir mektupla açıklığa kavuştu. İsmail'in oğullarını şeytan ve korkak diye niteliyordu. 1524'te babasından tahtı devraldığında henüz on yaşında olan Tahmasp mektupta 'Kızılbaşların sapkın lideri' diye nitelendirilmişti. "İsyan ve ahlaksızlık ateşinin yükseldiği ayaktakımı, dinsizlerin cephesi örf ve âdetlerin yollarını kesiyor, sapkınlığın yayıldığı, lanet olası Şiilerin tarikatı öylesine alevleniyor ki hükümdarlığın ışığı gerçek inanç ateşinden uzaklaşıyor."

Sultan Süleyman gerçek İslam inancını Dicle ve Fırat'ın ötesine yaymak için 1534'te Safevilere karşı ilk seferine çıkmıştı. Avusturya kenti Güns'te Habsburglara, ordusunun Orta-Avrupa'nın ne kadar içine ilerleyebileceğini gösterdikten kısa bir süre sonraydı bu. Belgrad, Rodos ve Mo-

haç zaferlerinin başarıları doğu cephesinde devam edecekti. İranlılar önce Anadolu'nun doğusunda, Erzurum'un çevresinden geri püskürtülecekti. Ardından Irak'ı Osmanlı Devleti'ne ilhak etti. 1548-1549 yılları arasında İran İmparatorluğu'nun fethi amacıyla düzenlenen ikinci sefer amacına ulaşamadı. Sadece Anadolu'nun doğu ucundaki Van ve çevresi Osmanlı idaresinin altına girdi.

Üçüncü askeri sefer, sultanı bugünkü Ermenistan'ın başkenti Erivan'ın ve bugün aynı ismi taşıyan, neredeyse tamamen bağımsız ancak Azerbaycan'la kuvvetli bağları olan Kafkas bölgesinin başkenti Nahçıvan kapılarına kadar götürdü. Sultan Süleyman daha fazla ilerleyemedi. Tahmasp, Türklerle doğrudan bir çatışmayı önlemek için ısrarlı bir şekilde yanmış toprak taktiği uygulamıştı. Osmanlı ordusunun ilerlediği yerler yakılmış, yıkılmış ve terk edilmişti. Evler, hasat, hayvanlar askerlerin işine yarayabilecek tüm erzak ve barınacak yerler ateşe verilmişti. Ganimet yoktu, insanlar (ölmüş ya da kaçmıştı), erzak stokuna gerekli takviye yapılamıyordu. Sultan Süleyman böylece doğuda da imparatorluğunun sınırlarını fark edecek ve savaşın devamının anlamsız olacağı sonucuna varacaktı. Barış antlaşması tek çözüm olmakla kalmayıp imparatorluğun diğer sınırları ve Amasya'da beklenen Kızılbaş isyanıyla ilgilenebilmek için de kaçınılmazdı.

Sultan Süleyman 26 Eylül 1554'te dönüş yolundayken Erzurum'da durduklarında İran elçisi Korçi [Korucu] Başı Şah Kulu'nu kabul etti. İki taraf ertesi gün geçici bir barış antlaşmasına varmıştı. Antlaşmada daha önce Habsburgların İstanbul'da duydukları yanlış anlaşılmaya meydan bırakmayan ifadeler kullanıldı; kılıçla ele geçirilen topraklar geri verilmeyecekti. Bu durumda önce Kızılbaşların işgal ettikleri sonra Osmanlıların fethettikleri kent ve bölgeler üstünde başkalarının hiçbir zaman hak talebi olamayacaktı. Şahın şartları kabul etmemesi durumunda sultan yok edici bir orduyla geri dönüp Tebriz ve Erdebil gibi kentleri tamamen ortadan kaldırmakla tehdit ediyordu.

10 Mayıs'ta Amasya'da halılar İran elçisi Ferruhzâde Bey'in ziyareti için serilmiş. Elçinin elleri boş değilmiş, o zamana ait birçok hikâyede sultana aşırı pahalı hediyeler verdiği yazılı. Van Busbecq gözlerine inanamıyormuş. Her şeyi ayıplayarak tek tek not etmiş. "En kaliteli halılar, Babil'den iç tarafı rengârenk işlenmiş çadırlar, atlar için süsler ve ustaca işlenmiş

çapraklar, Şam'dan kıymetli taşlarla bezenmiş kılıçlar ve usta işi kalkanlar." Hediyelerin doruk noktasını üstü şahane bir şekilde işlenmiş Kuran'ı Kerim oluşturuyormuş. Van Busbecq her şeyi uzaktan üzüntüyle izlemiş. Sonra "Kitap, Muhammed'in kutsal bir ilhamla kaleme aldığı, inandığı tören ve yasaları içeriyor," diye yazmış. Ev sahibinin böyle bir hediyeyi çok beğeneceğinden eminmiş.

Ertesi gün Amasya'da bulunan divan, barış şartlarının ayrıntılarını bir daha tartışmak için toplanmış. Çıkış noktası o anda bulunulan vaziyeti esas almak anlamına gelen *Uti possedetis* prensibiymiş. Peki, kılıçla fethedilmiş olan ne oldu? Irak Osmanlıda kalmışken Sultan Azerbaycan'a yönelik taleplerinden vazgeçmiş. Gürcistan ile Ermenistan, Osmanlı ve İran arasında ikiye bölünmüş, bu bölünme Kafkas bölgesinde günümüze kadar gelen politik ve askeri gerginliğe yol açmış. Şahın Şii hacıların Mekke, Medine ve Kerbela'ya serbestçe geçebilmeleri isteği kabul edilmiş.

Antlaşmanın satır aralarına Tahmasp'ın İsmail adı verilen (büyük babasının adı) oğlunun İran'ın iç bölgelerine yollanacağı eklenmişti. Genç adamın saldırgan kişiliğinin barışı tehdit eden bir unsur olarak göründüğünü duyan Van Busbecq bu konuya dördüncü mektubunda değinmiş. Van Busbecq'in kulağına İsmail'in doğumu sırasında "annesinin döl yatağından kanlı bir yumruk çıkardığı" hikâyesi gelmiş. O nedenle İranlılar Tahmasp'ın kaderinden farklı olarak, onun büyük bir kahraman olacağına inanırlarmış. Van Busbecq'e göre Tahmasp sarayında boş boş geziniyor, kendini tembelliğin ve sürekli etrafında dolanıp ona türlü eğlenceler sunan bir alay cazibeli cariyenin kollarına bırakıyormuş. Devlet içinde suç, soygun ve başıbozukluk kol gezdiği halde halk şahı hâlâ ellerini yıkadığı suyun hastalıklara şifa verdiği bir aziz gibi görüyormuş.

Antlaşma, satır aralarında yazılanlar dahil Elçi Michel de Codignac'tan tam onay almış. Fransız elçi, doğu cephesine huzurun dönmesiyle, hükümdarına Habsburg Devleti'ne karşı sürdürdükleri savaşta Türklerin artık eskisinden daha fazla onların yanında olacağı müjdesini vermeyi ummuş. Van Busbecq ile Codignac'ın buluşmasında bazı kaynaklara göre şiddetli tartışmalar yaşanmış, nedeni Fransızların Van Busbecq'in heyetinden bazı kişilerin Osmanlı vezirlere rüşvet olarak altın verdiğini görmeleriymiş. Niyet-

leri Habsburglarla barış antlaşması yaptığı takdirde sultanın İran Devleti'ni daha rahat fethedebileceğine onları ikna etmekmiş. Kulis ve rüşvet bir işe yaramamış. Sonuç olarak Van Busbecq'in uzun Viyana yolculuğuna başlarken yanında sadece sultanın altı aylık ateşkes teklifini içeren bir mektup varmış. Elçi onca müzakere sonunda daha fazlasını elde edememiş.

Buna karşılık Sultan Süleyman'ın Amasya'da kalması çifte başarıyla sonuçlandı. Kızılbaş yandaşlarının isyan çıkarma ihtimali bertaraf edildi. Aynı zamanda en büyük düşmanlarından biriyle barış antlaşması imzalandı. Ama sultan henüz tam olarak rahatlamamıştı. Şah Tahmasp'a yazdığı mektupta iki devletin şanına vurgu yaptıktan sonra; "İran tarafında antlaşmanın şartlarına uyulması halinde bizim tarafımızdan da barış korunacak ve sınırın iki tarafında bulunan bölge yöneticilerinin arasında çatışmaya sebep olabilecek eylemlerde bulunmayacak," diye yazmış.

İranlılarla barış antlaşması imzalandıktan ve mektup Van Busbecq'e teslim edildikten sonra Amasya'nın üstlendiği cihanın geçici başkenti rolünün de sonu geldi. Barış heyetleri 2 Haziran'da kendi ikametgâhlarına geri döndüler. Sultan Süleyman İstanbul'a döndükten sonra zaman çarkının nasıl döndüğünün farkına vardı. İlgisi öncelikle Mimar Sinan'ın başyapıtı olan ve sultana atfedilen caminin açılışınaydı. Hayatta kalan iki oğlu, Bayezid ve Selim arasındaki kardeş kavgası birkaç yıl sonra yeniden alevlendi. Bayezid Konya civarlarında yapılan bir savaştan sonra Amasya üzerinden İran'a kaçmıştı. Önce kahraman gibi karşılandıktan sonra Şah Tahmasp onu rehin alıp yüksek bir bedel karşılığında Selim'e teslim etti. Ertesi gün Bayezid oğullarıyla birlikte boğularak öldürüldü. Böylece taht meselesi radikal bir şekilde çözülmüştü.

Sultan Süleyman ailevi meselelerin bitmesinden sonra Habsburglarla yapılabilecek bir barış antlaşmasına tekrar ilgi duymaya başladı. Sultan bu defa alttan alıyordu. Avusturyalıların daha sonra Erdel'e ilişkin taleplerinden vazgeçtikleri bilgisini aldığı için uzun sürecek bir barışı kabul edebilirdi. Sadece Macaristan'ın sınır bölgelerinde önce birkaç ayrıntının "halledilmesi" gerekiyordu. Anlaşma yapılır yapılmaz Osmanlı donanması antlaşma dışında tutulan Akdeniz'e çıkartma yaptı. En önemli hedef Malta'ydı. Fakat 1565'te elle tutulur bir sonuca ulaşılamadan kuşatmadan vazgeçildi.

Sultanın elinde gazi imajını kurtarmak için lanetli Habsburglara karşı yeni bir sefer düzenlemekten başka bir imkân yoktu. Van Busbecq de bunları öngörmüştü. Son mektubunda, "Macar topraklarını iki yüz bin at ile eziyor," diye yazdı. "Her an Avusturya'ya saldırabilir. Almanya'nın diğer bölgeleri için de tehlike yaratıyor... Yeryüzündeki her bir kıta yok edilişimize hizmet ediyor. Yolda önüne çıkanı bir şimşek gibi vuruyor, siliyor ve yok ediyor."

Saray

Amasya hâlâ eskisi gibi; Yeşilırmak'ın kıyısında, dağlar ve tarihin arasına sıkışmış, çok güzel bir kent. İranlılarla yapılan barış antlaşması bugün de değerini koruyor, çünkü Osmanlı ile İran Devleti'nin o zaman anlaştığı sınırlar bugün Türkiye ve İran sınırlarıyla aynı. Fakat bunun anısına Amasya'da bayraklar dalgalanmıyor. Daha çok Atatürk'e dikkat çekiliyor. Kent merkezinde onun anısına dikilmiş kahramanlığını gösteren bir heykel oradan geçenlere Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün 1919'da Amasya'da bağımsızlık tamimi yayınladığını hatırlatıyor. Yeşilırmak'ın kıyısında doğmuş olduğu için Strabon'un da bir heykeli var.

Fakat Sultan Süleyman'dan iz yok. Amasya'nın arkeoloji müzesi müdürü Muzaffer Doğanbaş'ın bürosunda buluştuğumuzda özür dileyerek, "Bizim için en önemli şahsiyet o değildi. Şehzade olarak burada değil başka bir yerde eğitilmişti," dedi. Sultan Süleyman'ın Amasya'da en azından gölgesini bırakmış olduğunu söylediğimde yüzünde geniş bir gülümseme belirdi. "Evet, evet, ona öyle deniliyordu: Allah'ın yeryüzündeki gölgesi. 16. yüzyıl elbette Amasya tarihinin en önemli dönemiydi. Fakat biz de olayları öğrenebilmek için Dernschwam ve Van Busbecq'in yazmalarıyla yetiniyoruz. Bu tarihi ayrıntılarıyla şekillendirmek için bilgimiz yetmiyor. Birçok şey arşivlerde ve toprakta saklı kaldı. Tıpkı sizin gibi araştırma yapmak isterdim fakat maalesef ona ne vakit ne de para var."

Birkaç gün içinde 1555 yılında yaşanmış olayların canlandırmasını yapmak kolay değil. Van Busbecq ve Dernschwam'ın 16. yüzyılda gördüğü evler ve resmi binaların çoğu 1603 ve 1721'de büyük yangınlarda yok olmuş. Nehrin kuzey kıyısında eski toprak sahiplerinin malikânelerinin yeri-

ni 19. yüzyılın tipik Osmanlı mimarisine uygun cumbalı ahşap evler almış. Evlerin arkasından Samsun'la bağlantıyı sağlayan tren günde birkaç defa, zorlanarak gidip geliyor. Dağlar tren yolunun arkasında dimdik yükseliyor. Elli metre kadar yükseklikte kente ebedi bir kimlik veren Pontus krallarının kaya mezarları bulunuyor. Mezarlarla aynı yükseklikte bir düzlükte inşa edilmiş vali konağında, muhtemelen şehzadelerin haremi olan "kadınlar sarayı" denilen kısmın bir duvarı duruyor.

Sultan Süleyman 1554-55 kışını o düzlükte geçirmiş olabilir mi? Muzaffer Doğanbaş öyle olduğunu sanmıyor. "Saray yağmur yüzünden ve bir deprem nedeniyle o kış oturulmaz haldeymiş," diye açıklıyor. "Bu nedenle Sultan Süleyman güney kıyısında Bayezid Camisi'nden fazla uzakta olmayan basit bir evde oturmuş. O evden de geriye bir şey kalmamış." Tabii ki bir de gittiği her yerde sultana eşlik eden otağ-ı hümayun, saltanat çadırı vardı. André Clot kaleme aldığı Sultan Süleyman biyografisinde sultanın misafirlerini bir çadırda kabul ettiğini yazmıştı. Clot bu bilgiyi *Süleymannâme*'ye dayandırmış olmalı. Minyatürlerden birinde İran heyetinin Amasya'nın hemen dışında nehir kıyısında kurulmuş çadırda kabul edildiğini görüyoruz. Fakat bunun Van Busbecq ve Dernschwam'ın 2 Haziran'da kenti terk ederken gördükleri "birbirine yakın kurulmuş çadırlar" ordugâhı olup olmadığı bir muammadır.

Süleymannâme'deki ikinci minyatürde Sultan Süleyman ile İran elçisinin sultana birçok hediyenin verildiği, 10 Mayıs 1555 günündeki buluşma tasvir ediliyor. İsmi bilinmeyen nakkaş çok odalı bir ev resmetmiş. Açıklama metniinde Amasya Sarayı deniliyor ancak bu, itibarını artırmak için bir iki kubbe ve kule eklenmiş soylu bir Osmanlının evi de olabilir.

Dernschwam birkaç gün sonra sultanı evinden çıkıp Bayezid Camisi'ne giderken görmüş. Alman, "pencereleri girintili çok küçük odaları olan bir evden" bahsetmiş. Bu ev müze müdürü Muzaffer Doğanbaş'ın söz ettiği ev olabilir. Dernschwam içeride sultanın çadırının parçalarını görmüş. "Bunun gibi çadır çok. Değnekleri bir dokuma tezgâhının ağaçları kalınlığında," diye belirtmiş. Sonra da çadırların bütün parçalarının taşınması için herhalde bin kadar devenin gerektiği sonucunu çıkarmış.

Dernschwam bir sonraki sayfada kaleden bahsetmiş. Muhtemelen çadırları ve dört atın ancak taşıyabileceği kadar ağır ve masif bir tahtırevanı

da gördüğü evi kastediyormuş. Tahtırevanın dört tarafında ızgaralar varmış: "Tıpkı pencerelerin önüne takılmış ve üzerine bir örtü veya ipekten şeffaf bir bezin konabileceği ızgaralar gibi." Dernschwam'ın bu kafesten çok etkilendiği anlaşılıyor. Ona göre taşınması için en azından altı katır veya deve gerekliymiş.

Mikheil Svanidze Sultan Süleyman'ın ikametgâhı ve konukların konaklaması konusundaki karmaşıklığı daha da karışık hale getirmek için, Gürcistan Milli Bilimler Akademisi'nin yeni yayınlanan bülteninde, İranlı diplomatların kendileri için özel seçilmiş bir sarayda konakladıklarını yazmış. Bunun Dernschwam'ın bahsettiği "kale" olup olmadığı muamma olarak kalmış. Van Busbecq mektuplarında Amasya'daki konaklamalardan hiç söz etmemiş. Dernschwam ise bir handan bahsetmiş. Buna karşın İran heyeti bu ziyaret için aceleyle hazırlanmış çeşitli evlere yerleştirilmiş. Han ve evlerin, bozulmuş vali konağından da daha yüksekte, kuzey kıyısında bulunduğu farz edilebilir.

Alın yazısı

Irmağın güney kıyısındaki birçok bahçe ve kamu binası ayakta kalmış. Dernschwam'ın saydığı on bir camiden geometrik süslemeli tipik Selçuk stilindeki camilerin de birkaçı duruyor. "İki kuleli kilise" dediği iki minareli Bayezid Camii Unesco'nun finanse ettiği esaslı bir restorasyon sayesinde hâlâ mimari bir başyapıt sayılabilir. 14. yüzyılda ruh hastalarının müzikle tedavi edildiği Bimarhane bugünlerde kent konservatuvarına ev sahipliği yapıyor. Kuzey kıyısında 1448'de açılan kubbeli Büyük Ağa Medresesi duruyor. Avlusunda onlarca öğrenci bugünlerde hâlâ Kuran surelerini okuyor. Başları sürekli bir öne bir arkaya ritmik bir şekilde hareket ediyor, aynı Kudüs'teki Ağlama Duvarının önünde ortodoks Yahudilerin yaptığı gibi.

1485 yılında törenle açılan Bayezid Camii Amasya'da en uzun yaşayan şehzadeyi hatırlatıyor. Sultan II. Bayezid 1454'te henüz yedi yaşındayken babası II. Mehmed tarafından beylerbeyi görevine getirildi. Yirmi yedi yıl boyunca Amasya'da kaldı. O yıllarda camiyi bahçeler, medrese ve hizmet binaları çevreliyordu. 1555'te sultan ve sadrazam büyük yabancı heyetleri burada ağırlıyordu. Van Busbecq yazdığı mektuplardan birinde, davet

edilmediği için hafif kıskanarak, "Ali Paşa'nın bahçelerinde"ki bir davetten bahsediyor. Söz konusu bahçe camiyi çevreleyen bahçelerden bir olmalı.

Amasya'nın şehzade şehri olduğu yıllarda, burada muhakkak çok daha fazla resmi bina vardı. Bu durum Alman tarihçi Petra Kappert'in araştırmasından anlaşılıyor.[4] Şehzadeler tek başlarına gelmezlerdi. Beraberlerinde saray maiyetini, bir kâtip ve becerilerini elyazmaları, evrak ve yıllıklara kaydedecek şair ve nakkaşlar götürürlerdi. Biraz da onların sayesinde Amasya'da göreceli olarak çok sayıda cami ve medrese yapılmış olmalı. Hat sanatının 15. ve 16. yüzyılda gösterdiği gelişme sayesinde Amasya bu konudaki en önemli şehir haline geldi.

Şeyh Hamdullah doğduğu Amasya'da hat sanatında yeni bir stil yarattı. Bayezid 1481'de sultan olduğunda İstanbul'a giderken onu da yanında götürdü. Bu saray nakkaşının hayranlık uyandıran stili hâlâ İstanbul'daki Bayezid Camii'ndeki bir yazıtta, birkaç hat sanatı albümünde ve Topkapı Müzesinde saklanan Kuran'da görülebilir. Aynı yıllarda şiir sanatı da, özellikle Amasya kadısının kızı Mihri Hatun'un şiirleri sayesinde, önemli bir gelişme gösterdi. Mihri Hatun önceleri edebi yeteneğiyle övgü topluyordu. Daha sonra şiirlerinde kentin edebi çevrelerinden edindiği sevgililerinin isimlerini açıklayınca durum tersine döndü. Adı geçenler 1506'da evlenmeden vefat eden kadınla sadece platonik bir ilişkinin söz konusu olduğunu aceleyle açıklamak zorunda kaldılar.

Lakin Amasya en çok geçmişindeki şehzadelerle gurur duyuyor. Strabon ile birlikte yedi şehzade bronzla ebedileştirilmiş milli kahramanlar olarak Yeşilırmak'ın kıyısındaki yürüyüş yolunda duruyorlar. Osmanlı İmparatorluğu tarihine damga vurmuş sultan oğullarının bronzdan yapılmış yedi büstü. İkisi, sultan Süleyman'ın babası Selim gibi, Amasya'da doğmuş. Dördü genç yaşta Rum eyaletinin sancakbeyi olarak atanmıştı.

Şehzade Müzesinin üst katında sarayı andıran bir düzenlemede şehzadeler bizimle konuşuyorlar. İleri bir teknolojiyle gösterilen videoda şehzadeler teker teker söz alıyor. Şehzade Bayezid başarısını neye borçlu ol-

4 Petra Kappert'ın Amasya'da şehzadelerin rolü konulu araştırmasını 1976'da İstanbul'daki Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü *Die Osmanischen Prinzen und Ihre Residenz Amasya im 15. und 16. Jahrhundert* (15. ve 16. yüzyılda Osmanlı şehzadeleri ve Amasya'daki ikametgâhları) adlı kitapta derledi.

duğunu anlatıyor. "Ok atma alıştırmasında babam bana 'Her zaman ok gibi dümdüz ol, zinhar yay gibi bükülme. Ok gibi olduğun sürece her zaman hedefine ulaşırsın,' dedi." Babasının dümdüz olma tavsiyesi bazı sonuçlar doğurdu. Şehzade 1389'da Sultan I. Bayezid olarak ve adına Yıldırım eklenerek tahta geçti, Amasya'da eğitim gören ilk şehzadeydi.

Onu, aralarında Sultan Süleyman'ın 1567'de son Amasya sancakbeyi olarak atadığı III. Murad'ın da bulunduğu altı şehzade takip etti. Ayrıca vakitsiz infazları sebebiyle en yüksek mertebeye ulaşamamış beş padişah oğlu vardı. Sultan Süleyman'ın en büyük oğlu Şehzade Mustafa müzedeki videoda merhamet uyandıran bir ifadeyle, "Kader bize iyiliğini gösterseydi biz padişah olacaktık. Lakin alınyazımız farklıydı." Alınyazısı mı? Mustafa'nın tahta çıkmasına Allah mı rıza göstermemişti? Alınyazısı değil, babası istemediği için tahta çıkamadı Mustafa.

On Dördüncü Bölüm

GÜÇ GÖSTERGESİ

Venedik Elçisi Bernardo Navagero 1533'te, "Türklerin sarayı müthiş, fakat sultanın kendisi daha da müthiş," diye yazmış. "Bütün bu altınların ve kıymetli taşların parıltıları gözleri kör ediyor. İpekler ve sırmalar kıvılcımlar saçıyor. Sultan Süleyman'ın en dikkat çeken özelliği giydiği dökümlü kumaşlardan elbiseler ya da yüksek kavuğu değil, emsalleri arasında onu benzersiz yapan sahip olduğu kendine has, gerçekten büyük bir imparator tavrıdır."

İstanbul'da görkem, şan ve gurur var. Sultanın kız kardeşinin ve kızının düğünleri, oğullarının sünnet düğünleri ve şatafatlı elçi kabulleri birbirini izliyor. Sultan Süleyman dış dünyayı etkilemek amacıyla kendini göz kamaştırıcı bir ihtişam bulutunda göstermek için hiçbir fırsatı kaçırmazdı. Bu durum Avrupa'nın dikkatinden kaçmadı. Arşidük olsun, dük, kral, imparator ya da papa olsun herkes varlık ve lüks içinde büyümüştü. Ya hayranlıktan ya da kıskançlıktan en büyük düşmanlar bile diğerinin şatafat ve görkemine her zaman ilgi duyarlardı. Avrupa hanedanları, savaş vahşetine odaklanan Türk aleyhtarı el ilanlarının olumsuz propagandalarına rağmen Sultan Süleyman'dan Büyük Türk veya Gran Senyör diye bahsederlerdi. İngilizcede *the Magnificent,* Hollandacada "Şahane" veya "İhtişam Seven" ve örneğin Orhan Pamuk'un kitaplarının çevirilerinde "Muhteşem" nitelemesinin kullanıldığı görülür. Elmas, altın ve satenin parlaklığı kültürü, zenginliği ve otoriteyi yansıtırdı. İşte güç göstergesi buna denir.

Gösteriş, Osmanlı İmparatorluğu'nun, her ne kadar başlangıçta Avrupa bunu kabul etmek istememiş olsa da içinde bir dönem kültür ve bilimi de barındıran özelliklerinden biriydi. Sultan Süleyman'ın büyük büyük babası bunun temellerini atmıştı. Konstantinopolis'in fethinden hemen sonra kente eski saygınlığını kazandırmak için Bizanslı bilim adamlarını çağırmış, okul ve eğitime büyük öncelik tanımıştı. Rönesans tarihiyle antikçağın klasik eserleri inceleniyordu. İstanbul'a şanını vermiş imparatorların biyografilerini yazmak üzere Yunanistan ve Batı Avrupa'dan yazarlar davet

ediliyordu. Ardından sanat ve bilgiye olan merak azaldı. Mehmed'in oğlu Bayezid ve torunu Selim'in ilgileri daha çok savaş sanatına yönelikti. Sultan Süleyman'a gelince, o da büyük büyük babası gibi kendini sanata meraklı biri olarak sundu. İktidarı döneminde nakkaşlık, hat sanatı, kitap resimleme, süsleme ve ciltleme sanatı, seramik, çinicilik, halıcılık, altın kuyumculuğu, haritacılık, ahşap işleme sanatı ve özellikle mimarlıkta yaratıcılık, stil ve uygulama anlamında doruklarına ulaştı. Esin Atıl, 1987 ve 1988 yıllarında Washington ve New York'ta düzenlediği *The Age of Sultan Süleyman the Magnificent* (Muhteşem Süleyman'ın Çağı) adlı serginin kataloğunda, coşkuyla, "Bu dönemde Avrupa, İslam ve Türk geleneklerinin bir sentezini görüyoruz. Dünyada benzeri görülmeyen sanatsal bir sözcük hazinesi doğdu," diye yazdı.

O zaman savaş meydanının barut bulutları arkasındaki görünmeyeni şimdi biliyoruz: Osmanlı İmparatorluğu Sultan Süleyman'ın hükümdarlığında altın çağını yaşadı. Tarihçi Süreyya Faroqhi, "Yüksek savaş giderlerine rağmen kültür ve mimari projelerin finansmanına sorun olmaksızın para ayrıldığı," sonucuna vardı. Sultan için hâkimiyet ve saygınlık imajını desteklemek amacıyla şan ve görkem gösterisi önemliyken, silah ve askeri donanıma Avrupa hanedanlarında olduğu kadar yer verilmiyordu. Türkler zırhı bilmezdi. Avrupa hanedanları için armacılık önemliyken İstanbul'da miğfer ve kılıç sanat objeleri kabul edilirdi. Topkapı Müzesi daimi koleksiyonunda bunlardan birçok değerli parça bulunmaktadır. Bunlar kıymetli taşlarla ve Kuran'dan metinlerle işlenmiş kılıçlardır. Sultan Süleyman mutlak salahiyetini 1520'deki cülus töreninde kuşandığı Muhammed Peygamber'in kılıcına borçluydu. Nitekim sadrazamların Macaristan'la ilgili pazarlık yapmak isteyen Habsburglara birkaç defa açıkça ifade ettikleri gibi; kılıçla fethedilen ebediyen Osmanlıya ait olurdu.

Kılıcın, Avrupalı hükümdarlara ilk haçlı seferlerini hatırlatan dini bir anlamı vardı. Hıristiyanlık, İsa'nın çarmıhını andıran bir kılıçla savunuluyordu. 1531 tarihli bir gravürde Karl'ı savaşta kullanacağı kılıcı kabul ederken görüyoruz. Resimde II. Makkabiler kitabından bir alıntı var: "Halkımın düşmanlarını boyunduruk altına almak için Tanrı'nın hediyesi olan kutsal

kılıcı kabul ediniz."[1] Kalkan genel olarak altınla işlenmiş alegorilerle zengin bir şekilde süslenmişti, miğfer genellikle gerçek bir sanat yapıtıydı, zırh ise politik bir kavram olarak hükümdarın Katolik inancını koruma arzusunu sembolize ederdi. Askeri donanımlar böylece hakiki bir sanat koleksiyonuna dönüşüyordu. Tablo olarak tercihen hükümdarın mağrur bir at üstünde zırhla kuşanmış vaziyette portresi, tarihi olayları gösteren alegorik gravür ve duvar halıları imaj politikasını tamamlardı. Tiziano'nun 1548'te Karl'ın Protestanlara karşı sürdürdüğü Schmalkalda Savaşı sonrasında Mühlberg'te kazandığı zafer nedeniyle yaptığı resmi, muzaffer hükümdarların aslında üniformalı tanrılar oldukları savını teyit eder nitelikteydi.

Böylece kral, imparator ve sultan Romalı imparatorların geleneğini örnek alarak sanatı korumakta rekabet ediyorlardı. İktidar sahibi, hâkimiyet maharetinin yanı sıra sanat koleksiyonuyla da gösteriş yapıyordu. Amacı, tabiri caizse sanatın gücünü göstermekti. Sanat, dünya hegemonyasını ortaya koyarak iktidarı simgeliyor, psikolojik savaşta silah olarak kullanılıyordu. İtalyan ve Alman yapımı silahlar Avrupa'daki turnuvalarda, resmi davet ve alaylarda gösteriş amaçlı kullanılıyordu. Sultan Süleyman da şanını daha geniş kitlelere göstermek için resmi geçitlerde, haftalık cuma namazında ve ordunun İstanbul'dan ayrılışında benzer malzemeler kullanırdı.

İmparatorluk içinden ya da dışından gelen resmi ziyaretçiler için, daha kişisel durumlar söz konusu olduğunda resimler ve minyatürler tercih edilirdi. İslam dünyasında resim dini nedenlerle pek kabul görmezdi. Buna rağmen nakkaşlar gece gündüz fazla mesai yapıyorlardı. Hükümdarın, ilerde resmi tarih yazmalarında yer alacak olan kahramanlıklarının ayrıntılı çizimlerini büyük bir itina ve emek harcayarak çiziyorlardı. Sultan savaş meydanında, sultan müzikli bir akşam davetinde, sultan divana katıldığında, sultan ordunun başında: Avrupa'da olduğu gibi bu resimlerin de her biri güç göstergesiydi.

Gücün sembolize edilmesi 1532 yılında Sırp kenti Niş'te doruğa ulaştı. Sultan Süleyman burada, daha önce anlatıldığı gibi iki Habsburg el-

1 Kılıç (neredeyse) kutsal emanet olarak Venezüella Cumhurbaşkanı Hugo Chávez'ın devrimci demagojilerinde geri gelmişe benziyor. Nisan 2010'da Rus Başbakanı Vladimir Putin'e Latin Amerika'nın özgürlük savaşçısı Simón Bolívar'ın kılıcının bir reprodüksiyonu hediye edilmiş.

çisine Venedik'te yaptırdığı Osmanlı Devleti'nin şanını yansıtacak kıymetli taşlar ve elmaslarla işlenmiş bir miğfer gösterdi. Gülru Necipoğlu miğferin ayrıntılarıyla ilgili yaptığı araştırmada Sadrazam İbrahim Paşa'nın talimatıyla Venedik'te yapılan miğferin bir benzerinin bulunmadığını tespit etmiş.[2] Kademeli bir roket gibi yükselen altın miğfer üstüne on iki karatlık incilerin konduğu yedi kat sayılıyordu. Miğfer ile geleneksel sorguç arasına Sultan Süleyman'ın hüküm sürdüğü cihanın dört istikametini simgeleyen dört taç konmuş. Tümüne işlenmiş taşlar, elli elmas, kırk yedi yakut, yirmi yedi zümrüt ve kırk yedi inci kadarmış. Sadrazam İbrahim Paşa böbürlenerek, "Büyük İskender'den kalma bir ganimet," diye yalan söylemiş. Nitekim elçiler ülkelerine, sultanın miğferinin görkemi ve imgeselliğiyle, papanın üç katlı tacını ve imparatorun tacını gölgede bıraktığı bilgisiyle dönmek zorunda kaldılar. Sayfa 11'de gösterilen miğfere sanat ve hâkimiyeti simgeleyecek ne varsa işlenmişti.

Nakkaşhane

Sultan Süleyman kültürle iç içe büyümüştü. Genç yaşta Trabzon'da altın kuyumculuğunu öğrenmiş, bilirkişilerin söylediklerine bakılırsa yaşı ilerlediğinde Arapça, Farsça ve Doğu Türklerinin dili olan Çağatayca gibi birçok dili konuşuyormuş. Kimi kaynaklara göre Boşnakçayı da oldukça iyi düzeyde konuşuyormuş (annesinin Boşnak olduğunun bir göstergesi) ve Yunanca konuşurken de pek zorluk çekmiyormuş. Dile yatkınlığını şiir yazarken de kullanırmış. Kaleminden doğan şiirleri zarafet ve belli bir stil içinde Baki ve Fuzuli gibi kabul görmüş divan şairlerinin eserleriyle rekabet edemese de özellikle alçak gönüllü bir şekilde okunduğunda bize dokunan bir içtenlik gösteriyor. Bu tanımlamayı, Osmanlı şiiri konusunda uzman, çok alıntılanan, 1901'de ölen Britanyalı oryantalist E.J.W. Gibb yapıyor. Sultan Süleyman ('tutkulu dost' veya 'sevgili' anlamına gelen) Muhibbi adı altında Allah'a ve eşi Hürrem'e duyduğu sonsuz sevgiyi birçok gazelde kaleme almış.

2 Gülru Necipoğlu yaptığı araştırmanın sonuçlarını 1989'da yayınladığı "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry" (Muhteşem Süleyman ve Osmanlı-Habsburg- Papa Rekabetinde Hâkimiyetin Temsili) adlı makalesinde ortaya koydu.

Saltanat didükleri ancak cihân gavgaasıdur
Olmaya baht u saâdet âlem-i vahdet gibi
Ger huzûr itmek dilesen ey Muhibbî fârig ol
Var mıdur vahdet makaamı gûşe-i uzlet gibi

Ya da,

Sorma aşkın halini Mecnun'a, Mecnun divanedir.
Açma aşkın sırrını Ferhad'a ki efsanedir.

Sultan Süleyman, Türkiye'de kanun koyuculuğuna vurgu yapılırken Avrupa'da neden "şatafat seven" diye anılıyor? Osmanlı sanatında Avrupa'nın etkisi konusunu uzmanlık alanlarından sayan Prof. Günsel Renda, İstanbul Pera Müzesi lobisinde sohbet ederken sorduğum bu soruya gülümsedi. "Bu soruyu aslında Avrupa'ya sormalısınız," diye karşılık verdi. "Her neyse, biz olağanüstü idari becerileri nedeniyle ona Kanuni adını verdik. Şimdi anayasa diyeceğimiz, muazzam bir devletin tüm hukuki ve sosyal yapısı ile merkezi idarenin temellerini attı. Bunca kamu işleri, su işleri, camiler, hastaneler, idari yapılar ve sosyal refah için gerekli olan kurumların inşa edilişi o tarihe kadar görülmemişti. Her ne kadar Sultan II. Mehmed'e Avrupa'da Fatih ismi verilmişse de (lakabını küçümseyerek telaffuz etti – HB) ve bu hukuki yapı da onun saltanatı esnasında tasarlanmıştı, ancak Sultan Süleyman'ın iktidarında hayata geçirildi."[3]

Van Busbecq ve Machiavelli gibi çağdaşlarının Sultan Süleyman'ın kurduğu bu idari yapıya hayran oldukları bilgisini bir yorumda bulunmadan kabul etti. "Machiavelli İtalya'da çok sevilmiyordu. Zaten bu konudaki bilgisi kulaktan dolmaydı. Buna karşılık Van Busbecq İstanbul'da bir süre

3 Sultan Süleyman Türk tarihine gerçekten Kanuni, kanun koyucu olarak geçti. İmparatorluğun tamamında geçerli olan sivil mahkemeler sistemini onun başlattığı kabul ediliyor. Yasalar büyük ölçüde şeriata dayanıyordu. Yeni araştırmalar II. Mehmed'in bu yasaların ön çalışmasını yaptığını gösteriyor. Sultan Süleyman'ın saltanatı altında bu metinler kanun halinde derlenmiş, sisteme konmuş ve yaygınlaştırılmış. Kadastro Osmanlı hukuk devletinin bir diğer göstergesi. Devlete dahil olan ülkelerin hepsi İstanbul'da takip edilen merkezi bir tapuda kayda geçiriliyordu. Böylece Osmanlı toprak kayıt sistemi Avrupa'nın tümünde daha sonra başlatılacak benzer uygulamaların öncüsüydü. Rodos'taki kadastro halen adada 1522'de (şimdi Yunan olan) başlatılmış toprak kayıt sistemine dayanıyor.

kalıp Anadolu'yu gezerken Osmanlı İmparatorluğu gerçeğine tanık olmuş. Avrupa'nın hiçbir ülkesinde o dönemde böyle merkezi bir sistemin olmadığını unutmayın. Avrupalı hükümdarlar elçilerin bu konuyla ilgili getirdikleri bilgilerden çok etkileniyorlardı."

Günsel Renda'ya göre Avrupa'da özellikle elçilerin İstanbul'dan döndükten sonra kaleme aldıkları sanata ilişkin bilgilerden etkilenmeleri tuhaf değil. "Hem sanat hem de kültür bu merkezi idari yapı sayesinde doruğa ulaşıyordu. Ve hakikaten, o yıllarda sultanı ya da sadrazamı ziyaret etmiş olan herkes bu benzersiz görkem ve şatafattan etkilenmiş olarak geri dönüyordu. Saraydaki hayat, resmi geçitler, elbette Osmanlı Devleti'nin askeri yapısı da unutulmamalı, hepsi bu etkiyi kuvvetlendiriyordu. Bu nedenle şimdi Osmanlı Devleti'nin altın çağından bahsedebiliriz. Avrupa biraz da bu nedenle başlangıçta barbar olarak tanımlanan ülkenin aslında bir medeniyet olduğunun ve Hıristiyan Avrupa'dan farklı bir kültürü bulunduğunun farkına vardı. Avrupa'da tekstil ve seramikte giderek daha fazla Türk motifi kullanılmaya başlandı. Dürer daha çok oryantal giyime ilgi duyuyor ve bunlarla ilgili birçok gravür çalışması yapıyordu. Rembrandt'ın bile doğu çizimlerini topladığı biliniyor. İncil'in sahnelenmesinde alaturka giysili insanlar yer alıyordu. Zaten İncil ne? Doğunun başkenti Kudüs'te geçen hikâyelerden oluşmuyor mu? O günlerde Kudüs Osmanlıya aitti. Doğu imajı aslında Osmanlı imajı sayılırdı."

Rönesans sanatıyla bağlar daha önceden kurulmuştu. Sultan Mehmed Konstantinopolis'i 1453'te fethettikten sonra Gentile Bellini'ye portresini yaptırdı. Oğlu Bayezid'in Da Vinci ve Michelangelo ile teması vardı. Peki, Sultan Süleyman buna benzer temaslar kurmak istiyor muydu? Renda: "Aslında Bayezid de büyük ölçekli resimle sanat icra edilmesine karşı çekimserdi. İslam dünyasında mesela Kuran'ı resimle tasvir etmek yasak değil. Ancak Hıristiyan dünyasında olduğu gibi, resme tapınılmasından korkuluyordu. Sultan Süleyman'ın hareket noktası da bunu önlemekti."

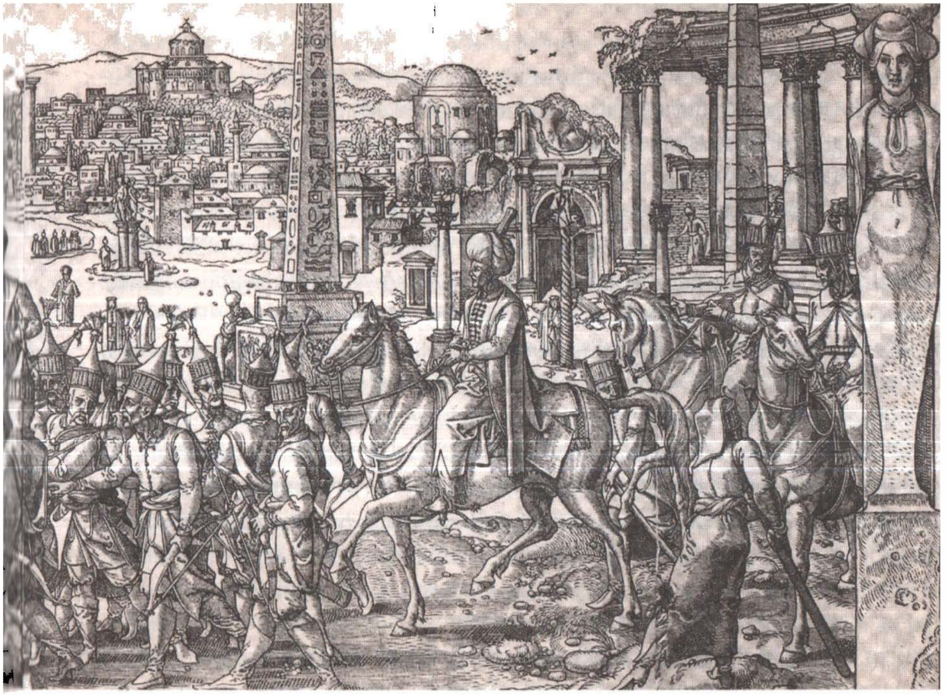
İki farklı yaklaşım var, Renda: "Siz Rönesansı bireysellik, hümanizm, Yunan ve Roma antikçağına ve felsefesine dayandırıyordunuz. Avrupa'da, özellikle İtalya'da sıklıkla çatışan bağımsız devletler çoktu. Fakat hepsinin ortak noktası Rönesanstı. Buna karşılık Osmanlı Devleti

De Grote Turk Sultan Soleman op het Hippodroom te Constantinopel (Büyük Türk Sultan Süleyman Konstantinopolis Hipodromu'nda). 1533'te Flaman Ressam Pieter Coecke van Aelst'ın İstanbul'da yaptığı bir gravür. Sultan Süleyman'ı askerlerin eşliğinde Ayasofya'daki Cuma namazına giderken görüyoruz. Alay Atmeydanı'ndan geçiyor.

içine dönük, dış dünyaya kapalı bir toplum oluşturuyordu. Bu noktada Rönesansın kökeninin daha eskilere dayandığını unutmamalıyız. Emeviler 8. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasında felsefe, klasik bilimler ve kültürü İspanya'ya götürmüşlerdi. Oradan bu bilgiler Latince çevirilerle Avrupa'ya yayıldı. Haçlı şövalyeleri Arap dünyasından yeni dürtüler, keşifler ve bilgilerle geri dönerlerdi."

Rönesans sanatı ile Osmanlı kültürünü konu eden kitaplar bize daha çok birincinin ikincisinin etkisinde kaldığını anlatır. Tersi olmu-

yor muydu? Renda'ya göre oluyordu. V. Karl ve I. François'nın portrelerinde olduğu gibi birçok kaynak Osmanlı sarayına ulaşıyordu. Nitekim Osmanlı ressam Nigari portreler için Avrupa'dan gelmiş gravürleri kullanırdı. Buna karşılık Sultan Süleyman Pieter Coecke van Aelst'ın duvar halılarına ilgi duymuyormuş. Buna resmi görüşe göre büyük ölçekli resim sanatına odaklanmanın yanlış olduğu inancı yol açıyordu. Diğer taraftan Avrupa'nın görsel sanatına kesinlikle hayranlık duyulduğunu, geniş kitlelere açık olmayan özel arşivlerde elyazmalarının saklanmış olmasından anlıyoruz. Avrupa'da resimlerle yapılan propaganda yerine sultanlar başka yöntemlere başvuruyorlardı. Minyatür ve elyazmaları zaferlere tanıklık ederdi. Fakat bunlar sadece sadrazama ve diğer saray erkânına aitti."

Peki ya güzel sanatlar, her ne kadar Avrupalı elçilerin alıştıklarından farklı bir kavram olsa da ne durumdaydı? Renda: "Sanat, mimarlık, seramik, halıcılık olsun ya da minyatür sanatı olsun her alanda Sultan Süleyman döneminde doruğa ulaştı. Osmanlı Devleti'nde idarenin merkezileşmesi gibi el sanatçıları ve saray esnaf birliği de İstanbul'da toplanmıştı. Bu lonca denen sanatçılar topluluğu elyazması ve duvar resimlerinin biçimlerinin, motiflerinin belirlenmesinde söz sahibiydi."

Sohbet, uzmanlık alanlarından biri olarak saydığı saray atölyesinde geliştirilen kendine has Osmanlı resimlemesi diye tanımlayabileceğimiz nakkaşhane konusuna geldi. Renda: "Neredeyse her şeyin izini ödemelerin kaydedildiği el yazmalarından sürebiliriz. Bu şekilde belli bir resmin bölümlerinden kimin sorumlu olduğunu ve devletin hangi bölgesinden geldiğini tespit edebildim. Kimileri Macaristan ya da Bosna'dan, kimileri İsfahan ve Tebriz'den gelmiş. Her ne kadar şimdi isimlerini bilsek de bu sanatçılar nakkaşhanede çalıştıkları için kolektif kural ve şartlara uymak zorundaydılar. Sultan Süleyman zamanında yapılmış resimler dikkatle incelendiği zaman perspektif ve gölgelerde en ufak ayrıntılar bile keşfedilebilir. Böyle bir ayrıntı söz konusu ressamın Osmanlı Devleti'nin batısından mı yoksa doğusundan mı geldiğini anlatıyor."

Orhan Pamuk'un detaylı olarak incelediği ve *Benim Adım Kırmızı* adlı kitabında kaleme aldığı gibi. Renda başını sallıyor. "Pamuk bunu büyük bir titizlikle yapmış. Osmanlı ve İran sanatı hakkında birçok kitap okumuş olmalı. O yıllarda resimlerin nasıl yapıldığı ve ressamların birbirleriyle nasıl rekabet ettiklerinin detayları doğrudur. Nitekim kolektif içinde de herkes diğerinden farklı olduğunun görülmesini istiyordu."

Ehl-i Hiref

Pamuk İstanbul hakkında yazdığı kitabında "Osmanlı resim sanatında günümüz zevkine kolayca hitap eden bir örnek göremeyiz" diye belirtmiş. "Osmanlı minyatür sanatçıları," diye devam ediyor, "İstanbul'u üç boyutlu olarak değil düz bir bölge ya da harita olarak görmüşlerdir." Günsel Renda Osmanlı minyatürleri hakkında birkaç araştırma yapmış. Onun görüşüne göre nakkaş, anlatılan metni, İslamın koyduğu kısıtlamalara sadık

kalarak, resmeden kişi. "Minyatür," diyor, "aslında birçok küçük figür içeren bir resimdir, bir şeyi resmetme şeklidir."

Işık, gölge, renk değerleri ve perspektiften yararlanılan Avrupa resim sanatından farklı olarak nakkaş, kişi ve nesneleri birbirinden soyutlardı tıpkı örnek aldığı İran minyatür sanatında olduğu gibi. Resmedilecek asker, elçi ve saray görevlilerini bir süs unsuruna dönüştürürdü. Yüzleri, sultanınki de dahil neredeyse ifadesiz bırakırdı. Kadınlar genellikle küçücük bir ağız, badem gibi gözler ve ince kaşlarla tasvir edilirdi. Parlak renkler gerçeğin yansıması olmak zorunda değildi. At mavi, su mor olabilirdi. Figürler iki boyutlu tasvir edilip çevresindeki nesnelerle orantılı büyüklükte olmak zorunda değildi. Kompozisyonun her detayına gereken ilgi gösterilirdi. Figürler minyatüre çoğu zaman farklı bakış açılarından görülebilecek şekilde yerleştirilmişti. Söz konusu minyatür sultan ile alakalı ise diğer kişiler hiyerarşiyi sıkı takip eden bir büyüklükte çizilirdi. Bu, Rönesans ressamı Andrea Mantegna'nın Toskana'nın Mantova kentindeki duvar resimlerine uyguladığı anlam perspektifinin bir çeşidiydi. Günsel Renda, "Buna karşın nakkaşlar doğa ve insanları mümkün olduğu kadar doğaya sadık kalarak resmetmeye çalışan batılı ressamlardan kendilerini bu yaklaşımlarıyla farklılaştırabiliyorlardı" sonucuna varıyordu.

Bosna doğumlu Matrakçı (asıl adı Nasuh el-Silahî) böyle bir nakkaştı. En iyi eserlerini *Beyan-i Mezanil-i Sefer-i İrakeyn* adlı kitapta toplamış, bu eserler Sultan Süleyman'ın ordusunun 1534 ve 1535 yıllarında Irak ve İran seferleri esnasındaki uğrak yerlerini kapsıyordu. Matrakçı Avrupa'da Konstantinopolis kent planı ile tanındı. Resimleri başka bir gezegenden gelmiş gibiydi. Matrakçı inanılmaz hayal gücü sayesinde şekil, yön ve perspektifle oynuyordu. Tabiri caizse kuşbakışı bir perspektif kullanırdı. 16. yüzyıla ait bir *Google Maps* çıktısı gibi şehrin ufuk çizgisi, silueti, manzarası değil de 'havadan resmini' çizerdi. Matrakçı bu resmin içine olağanüstü bir titizlikle ne kadar değerli yapı varsa; cami, kilise, saray, medrese, pazaryeri, anıt, dikilitaş ve limanlar yerleştirmişti. Haliç'e, daha fazla önem atfettiği için, onu Boğaziçi'nden daha geniş boyamıştı. Dört yelkenli tekneler kentin ticari önemini vurguluyordu. Kenti iki perspektiften tasvir etti. Kentin yedi tepeli surlarla çevrilmiş bölümü ve ona ait tüm önemli binalar sadece

minyatür yatay tutulunca görülebiliyor. Haliç'in karşı tarafındaki Galata'yı görebilmek için minyatürü çevirip dikey olarak tutmamız gerekiyor.

Matrakçı fazla önemli olmayan evleri ve sokakları dışarda bırakarak şehrin iki bölümündeki binaları üst üste gelmeden iki boyutlu bir perspektifle çizmiş. Matrakçı, Müslümanların hep Mekke yönüne dönük dua ettikleri gibi, evlerin dış yüzeylerini de seyirciye dönük şekilde resmetmiş. Arkasında ise söz konusu binanın dış hatları görünüyor. İnsanlar eksik, çünkü burada mesele kentin mimarisi. Sonuç olarak ortaya 1537-1538 yılları arasına ait gerçek bir tarihi belge çıkmış.

Matrakçı tıpkı meslektaşları gibi Topkapı Sarayı'nın hemen yakınında bulunan sanatçı örgütünün üyesiymiş. Sanat ve el becerileriyle ilgili loncaların tümü *ehl-i hiref* denilen yetenekliler cemaati altında bir araya gelmişti. Sanatçılar buraya öğrenci olarak katılıp sonra ustalığa kadar yükselebiliyorlardı. İsimleri sultanın maaş listesinde kayıtlıydı ve ödenekleri günlük ödeniyordu. Bunun kaydı defterlerde düzenli olarak tutuluyordu. Günsel Renda gibi araştırmacılar bu defterler sayesinde birçok kitabın resimlemesinin kim tarafından yapıldığını öğrenebilmişlerdi. Resimler imzalanmazdı. Her lonca gibi, ressamların loncasında da özellikle üslup ve icrayı gösteren ve kontrol eden bir "usta"nın yönetiminde ad kullanılmadan çalışılırdı.

1526 tarihli bir belgeden ehl-i hiref'in kırk lonca ve toplam altı yüz üyeden oluştuğu anlaşılıyor. Yaklaşık bir yüzyıl sonra loncaların sayısı artmış ve üye sayısı da iki bine ulaşmış. Dünyanın her tarafından yetenekli insanlar gelirdi. Doğudan gelenler daha çok İran'ın eski nakkaş kentleri olarak bilinen Herat ve Tebriz'den gelirdi. Diğerleri 1517'de Sultan Süleyman'ın Ortadoğu fethinden sonra Şam ve Kahire'den geldiler. Boşnak, Macar hatta Avusturyalı sanatçılar Osmanlı Devletinin Avrupa tarafı olan Rumu temsil ederlerdi. Yeteneklerin karışımından İstanbul'da Fars, Türk ve Avrupa motiflerine dayanan tamamen yeni bir tarz doğuyordu.

En iyi sanatçılar sözü edilen nakkaşhanede bir araya gelmişti. Bu örgüt içinde geliştirilen grafik üslup, Osmanlı ikonografyasına, Müslüman komşu ülkelerdekinden farklı kendine has bir kimlik kazandıracaktı. Bu konuda Esin Atıl, "Nakkaşhane ustaları sadece zamanın süsleme sanatının

kelime hazinesini yansıtan yeni, özgün üslup ve temalar yaratmakla kalmıyor, aynı zamanda minyatürü, tarihi olay ve kişilerle ilgili hikâyelere eşlik eden resimler olarak da geliştiriyorlardı"[4] diyor.

Bu hikâyelere örnek olarak II. Mehmed tarafından uygulamaya konan *şehnamecilik,* yani imparatorluk tutanağını yazma sanatını sayabiliriz. Sultanın hayatındaki önemli olaylar destan ve minyatürlerle resimli kitaplarda ebedileştiriliyordu. Sultana atfedilen iki nitelik bu resimlemelerde çok önemliydi. Asker olarak en tutkulu din savaşçısı, yenilmez gaziye atfedilen bütün fiziki ve askeri özelliklere sahip olmalı, ayrıca üstün kabiliyet ve gizemli güçlere sahip bir sufi lider olarak resmedilmeliydi.

Bu kitaplardan biri, altmış dokuz minyatürle süslenmiş sıkça bahsettiğimiz *Süleymannâme,* Arifi adıyla bilinen vakanüvis Fethullah Arif Çelebi'nin önderliğinde ortaya çıktı. Arifi'nin resmi unvanı, şehname veya kralların kitabının yazarı anlamına gelen şehnâmenüvistti. Osmanlı hanedan tarihinin beşinci bölümü olan *Süleymannâme (Şahnâme-i Al-i Osman)* Osmanlı Devleti'nin Sultan Süleyman'ın iktidar dönemine ait tarih yazmalarının en önemli kaynağını oluşturuyor. Her biri on beş satırlık dört kolonla tasarlanmış 617 varak altmış dokuz minyatürle süslenmiş.

Arifi 1555 yılından öteye gidemedi. Vakanüvis olarak yerine geçen Seyyid Lokman *Tarih-i Sultan Süleyman* adlı kitabında son on yılı kaleme aldı. Bu kitapta Nakkaş Osman, Avrupa gerçekçiliğinin Osmanlı varyasyonunu geliştirdi; minyatür sanatında hayalden çok hakikate dayanan bir algılama üslubuydu bu. Devletin gösterişli, görkemli yapısını sembolize etmesi gereken debdebeli hiyerarşik yapıyı tasvir etmekte ustaydı. Sultan Süleyman'ın son seferi, ölümü ve II. Selim'in tahta çıkışının minyatürleri bunun en iyi örnekleridir.

Sultan Süleyman'ın yaşadığı yıllarda resimleme sanatında iki üslup ayırt ediliyordu. "Eski üslup"u öğrenciliği Tebriz'de geçmiş Bağdatlı Şahkulu yaratmıştı. Birkaç yıl Amasya'da kaldıktan sonra cülus töreninden kısa bir müddet sonra 1520'de nakkaşhaneye girmişti. Nakkaşbaşı olarak Orta Asya'da şamanların anlattıkları hikâyelere mitolojik yaklaşım olarak tanım-

4 Esin Atıl o yıllarda "boyayan" ve "çizen" için ayrı kelimelerin bulunmadığını, ikisinin aynı başlık altında adlandırıldığını belirtti.

lanabilecek, deyim yerindeyse *saz*-üslubunu geliştirdi. Bu hikâyelerde kötü ile iyi anlatılırdı. Kötülük, aslan, ejderha veya kana susamış hayal ürünü hayvanlarla canlandırılırdı. İyilik ise çiçek ve yaprak düzenlemeleriyle tasvir ediliyordu. Şahkulu öldükten sonra nakkaşbaşı olan Kara Memi canavarlar yerine sümbül, gül, karanfil ve lale kullanarak yani dört çiçek motifiyle dekoratif bir üslup yarattı. Kara Memi bu üslubu İranlıların benzer süslemelerinden esinlenerek geliştirmişti. İranlılar ise bunu Çinlilerden almıştı. Antik Nicaea, İznik kentinin seramik kültüründe süs öğesi olarak lale tercih edilirdi, çünkü 'Allah' sözcüğündeki sesli harfler lalede de bulunuyordu. Lalenin üst kısmının dış çizgisi Allah kelimesinin Arapça yazılışına benziyordu. Bu nedenle birçok caminin iç duvar fayanslarında lale hâkimdir.[5]

Ahmed Karahisari hat sanatında zarif ve ince bir üslup yarattı. Gerçek bir derviş gibi sabırla ortaya çıkarttığı Kuran hayatının eseri oldu. 1540 yılında başladığı eseri evlatlık oğlu Hasan 1593 yılında bitirebildi. Kuran'ın Mekke'de ortaya çıktığı, güzel konuşma sanatının Kahire'de geliştirildiği ve surelerin kitap haline getirilerek yazma sanatının İstanbul'da mükemmelleştirildiği hâlâ onun sayesinde söylenir.

Haritacılıkta buna benzer bir ustalığa Piri Reis ulaşmıştı. Flaman haritacı Gerard Mercator'un çağdaşı olan ve Avrupa'da da tanınan bu coğrafyacı, aynı zamanda Osmanlı donanmasının da amiraliydi. Piri Reis'in 1513'te, Yeni Dünyanın Kolomb tarafından keşfedilişinden yirmi bir yıl sonra yaptığı iki Amerika'yı kapsayan harita hâlâ hayranlık uyandırmaktadır. Dolaştığı denizlerden topladığı bilgileri en önemli eserlerinden biri olan, her birinde haritaların da bulunduğu toplam 129 bölümden oluşan *Kitab-i Bahriye*'de derlemişti. Erasmus'un Türklerin cahil barbarlar olduklarına dair ettiği tüm laflara rağmen ait olduğu medeniyet kadar gerçek bir başyapıt.

Süleymaniye

Sultan Süleyman'ın saltanatı Matrakçı, Şahkulu, Ahmed Karahisari veya Piri Reis'ten ziyade Sinan ile özdeşleştiriliyor. İstanbul'da ona "İlahi

5 Türk lalesini Flaman ülkelerinde Van Busbecq tanıtmıştır. Hollandaca 'tulp' denir ve bu ismin bir yanlış anlaşılmadan kaynaklandığı düşünülür. Rivayete göre elçi bir saray görevlisine çiçeğin ismini sorduğunda, adam sarığını sorduğunu sanmış. Sarığın etrafındaki tülbenti kastederek, "Tülbent," diye mırıldamış. Van Busbecq bunu 'Tulp' anlamış ve yanlış anlaşılma da buradan kaynaklanmış.

mimar," Avrupa'da "Türkiye'nin Michelangelo'su" derlermiş. Şair, tarihçi, biyografi yazarı ve dostu Sâi Mustafa Çelebi, Sinan ve geride bıraktığı eserleri topladığı *Tezkiret-ül- Bünyan* adlı biyografisinde ona Koca Mimar diyor. Hayatında sadece Sultan Süleyman'ın değil, oğlu II. Selim ve torunu II. Murad'ın da hizmetinde görev yapmış. O süreç içinde Sinan'ın ismi 480'i aşkın anıtsal eserle ilişkilendiriliyordu; bunlar arasında doksan dört cami, elli iki mescit, elli yedi medrese, kırk bir hamam, otuz beş saray, yirmi iki türbe, yirmi kervansaray, on yedi imaret, sekiz köprü, altı su kemeri ve üç hastaneyi sayabiliriz.[6]

Sinan 1490 civarında Kapadokya'nın bir köyünde doğmuş. Rum ailesi Sinan'ın İstanbul'a götürülmesini ve devşirme olmasını kabul etmek zorunda kalmış. Yeniçeri birliğine katılan Sinan, Sultan Süleyman'ın Rodos ve Viyana kuşatması ile Mohaç Savaşında bulunmuş Irak, Boğdan ve Korfu'ya yapılan seferlere katılmış. Askeri seferlerde mimarlık ve mühendisliğe olan yatkınlığını ve yeteneğini gösterdikten sonra 1538'de baş mimar olarak atanmış. On yıl sonra Sultan Süleyman ona yüzyılın siparişini layık görmüş, 1506 yılında Papa II. Julius'un Aziz Petrus Bazilikasını yapmasını istediği zaman Bramante'ye söylediği gibi: Sultan Süleyman "Sinan sen tarih yazacaksın. Benim adımla özdeşleşecek şimdiye dek yapılmış camilerin en güzel, en yüksek ve en etkileyicisini yapacaksın," dedikten sonra tehditkâr bir ifadeyle caminin en az Ayasofya kadar büyük ve göz alıcı olması gerektiğini de sözlerine eklemiş.

Mustafa Çelebi Celâlzade *Tabakat ül-Memalik ve Derecat ül-Mesalik* adlı kitabında cami inşaatı için Haliç'e bakan yedi tepenin en yükseğinin tepesindeki II. Mehmed'in eski sarayına ait bir yerin seçildiğini yazdı. Beklentiler èpeyce yüksekti. Venedik elçisi 1550 yılında dogeye gönderdiği bir mektupta sadrazam Rüstem Paşa'nın iki diplomat arasındaki özel sohbet sırasında söylediği şu sözlerine yer verdi: "Bugün, hayatta ve iktidarda olan Padişahımız Sultan Süleyman'ın camisinin temeli atıldı. Tepenin sonundaki eski sarayın büyük bir bölümü kaldırıldı. Şimdiye kadar yapılan camilerden daha büyük, daha güzel ve gösterişli olacak." Evliya Çelebi daha

6 T.C. Kültür Bakanlığı Suriye ve Yunanistan'ın da desteğiyle 2010 yılının Mart ayında kırk ülkede Sinan'ın eserlerinin restorasyonu projesini başlattı.

sonra temel atılırken kullanılan kazmaların sesinin adeta dünyanın öbür tarafından bile duyulduğunu yazacaktı.

Bu büyük olay Pierre Gilles'in gözünden de kaçmamış. 1551'de İstanbul'daki ikinci misafirliğinden sonra ayrılırken caminin yükseleceği tepeye Hipodrom'dan on yedi sütunun taşınmasına tanık olmuş. Gilles'e göre Türk topraklarının çeşitli yerlerinden getirilmiş en zarif mermerler kullanılıyormuş. Küçümseyici bir detay eklemeden de duramamış. Ona göre yeni mermer kullanılmıyor ve sadece Bizans'ın değil Yunanistan ve Mısır'ın prens ve kral saraylarından sökülen mermerler de kullanılıyormuş.

Rivayete göre üç bin köle ancak üç yılda araziyi düzeltebilmişler. Müneccimin tavsiye ettiği gün olan 13 Haziran 1550'de esas inşaata başlanabilmiş. Sultan Süleyman Şeyhülislam Mehmet Ebussuud Efendi'nin eşliğinde temel atma törenine katılmış, Kuran okunmuş. O gün Sultan Süleyman'ın ölümsüzlüğünün başlangıç günü olmuş. Bu bina, tıpkı arzu ettiği gibi, onun büyük işlerini ebediyen hatırlatacaktı. Sinan inşaat malzemeleri için bütün dünyayı taramıştı. Marmara'nın taşocaklarından bej renkli kireç taşı, Balkanlar'dan demir ve kayağantaşı geldi. Süslemelerin çinileri İznik damgalıydı. Kıble duvarının renkli camları Venedik'ten geldi. Tıpkı Ayasofya'da olduğu gibi caminin mermer sütunları İskenderiye ve Lübnan'ın Baalbek kentinden gelmeydi ve taban halıları Anadolu tezgâhlarında dokutulmuştu.

Bütün hazırlıklara rağmen işler planlandığından yavaş ilerliyordu. Padişahın hazine sandığının boşaldığı dedikoduları yapılıyordu. Bu dedikoduları duyan Şah Tahmasp derhal padişaha bir sepet dolusu değerli taş yollayarak bunların satışından elde edilecek parayla cami inşaatına devam edilebileceğini belirtmiş. Öfkeli padişah hâlâ baş düşmanı olan şahın bu alçak hediyesine çok gücenip, Sinan'a hediyeyi caminin harcına karmasını emretmiş. Tahmasp'ın istediği de buymuş. Sinan'ın gözlerini kırpmadan, hediye sepetini (taşlarıyla beraber) bir destek duvarına yerleştirdiği rivayet edilir.

Yıllar geçti, Sultan Süleyman üçüncü doğu seferine çıktı ve 1555'te Amasya'da Tahmasp ile barış yaptı. Ancak caminin açılış töreni haberi henüz gelmemişti. Sinan'ı sevmeyenler onun başka inşaat işleriyle uğraştığı, bu yüzden her gün işin başında olmadığı söylentisini yaymışlardı. Günün birinde Sultan Süleyman kontrole gelince Sinan'ı kubbenin altındaki koca

mekânda tek başına nargile içerken bulmuş. Sultan caminin kutsallığının bu şekilde bozulmasına öfkelenmiş ancak Sinan çalıştığını iddia etmiş. Nargileden çıkan dumanla kapalı mekândaki havalandırmayı deniyormuş, çünkü açılış töreninde dört bin yağ lambasından çıkan islerin beyaz duvarları kirletmesini istemiyormuş. Hâlâ sakinleşemememiş olan padişah, Sinan'a inşaatın ne zaman biteceğini sormuş. Sinan, "İki ay," diye cevaplamış. Sultan, "Bundan bir gün daha fazla sürmeyecek," diye çıkışmış. Süleymaniye Camii tam iki ay sonra 1557 yılının Ekim ayında açıldı.

Sinan tören gününde ana girişin altın anahtarlarını padişaha teslim etti. Törene katılan davetlilerin nefesi kesilmişti, Padişah sessizliği bozana kadar ortalık sessizdi. "Bina eylediğin beytullahı, sıdk-u safa ve dua ile senin açman evladır" dedi. Sinan anahtarları geri alıp kapıyı açtığında törene katılanlar kubbenin altındaki mekâna 138 pencereden sızan gün ışığını görünce hayranlık çığlıkları attı.

Sinan İlahi Işığın Evini yaratmıştı. Mükemmeldi. Kuran'da yazdığı gibi "Allahtan korkanlar için örnek" bir bina olmuştu. En güzel camiyi yapmakla kalmayıp kıble duvarının dış tarafına padişah ve (1558'de) ölen eşi Hürrem için iki de türbe yapmıştı. Arazinin başka bir yerinde sıkı bir geometri içinde beş medrese inşa edilmişti. Medreselerden birinde yüksek eğitim almışlar Peygamber'e atfedilmiş hadisleri ve Kuran metinlerinin açıklamalarını inceleyebilirlerdi. Okula hastane, çocuklar için günlük bakımevi, imarethane, kervansaray, hamam ve bir sıra dükkân eklenmişti. Bu ek binaların bazılarını günümüzde yemek sektörü ve turistik eşya satıcıları kullanıyor.

Sinan'ın başyapıtının aldığı övgüler sınır tanımıyordu. Caminin orta bölümü cennet bahçesine benzetiliyordu. Kırmızı granitten yapılmış dört devasa sütun İslamın taşıyıcıları olarak görülüyordu. Her biri yetmiş metre yüksekliğinde olan dört minare dört halifeyi canlandırırken kubbe ise İslamın çatısı kabul ediliyordu. Ön avlunun ortasındaki şadırvan cennette semavi nehirlerin toplandığı yere benzetiliyordu. Çinilerdeki çiçek motifleri cennet öğesini destekliyordu. Sinan'ın pencerelerden içeriye süzdürdüğü ışık Kuran'daki, 'Allah cennet ve yeryüzünün ışığıdır,' ifadesine gönderme yapıyordu.

Kubbe, Osmanlı camilerini 16. yüzyıldan sonra klasik Arap ve İran camilerinden farklı kılan, yeni cami mimarisinin en özgün öğesidir. Sinan kubbe için Ayasofya'dan esinlenmiş. Gülru Necipoğlu birkaç sene önce bir televizyon belgeselinde, "Kubbe iktidar ve zenginliği, ayrıca Akdeniz ülkelerinde kutsallığı simgeler," dedi. Necipoğlu'na göre "Roma'da Panteon ve İstanbul'da Ayasofya Roma ve Bizans mimarisinin en önemli örnekleri sayılır. Hatta Rönesans döneminde İtalya'da yapılanlar bunlarla paralellikler içerir. Anıtsal kubbeler yapmak ve antikçağdan üstün olmak iki medeniyet için de bir ideal oluşturmuş." Sinan kubbeleri farklı büyüklüklerde yapardı. Bu şekilde ortaya çıkan piramit siluet onun tarzını karakterize ediyordu. Diğer binalarda hep kare şeklinde olan destek payandaları yükselirdi. Sinan bu hantal görüntüye piramit şeklindeki yapıyla çözüm bulmuştu. Nitekim hantallık yerini bu binada zarafete bırakmıştı. Necipoğlu: "Sinan en büyük arzum dediği, kuvvetli bir yapıyla estetik zarafet ve inceliğin bir araya getirilmesini bu eserde gözler önüne seriyor." Sinan, cami içindeki mekân kavramını kuvvetlendirmek amacıyla dışarıdan ışığın girebilmesi için çok fazla pencere açmıştı. Türk sanat tarihçisi Jale Erzen aynı televizyon belgeselinde, "İnsanların dua ettikleri zemin katta bile açıklıklar var," dedi. "Pencereler binanın alt katına doğru büyümektedir. Camiyle kurulan ilişki de fiziki bir ilişki. Ayakkabılar çıkıyor, alın yere değiyor, imamın sesi duyuluyor. Sesin kalitesi Sinan'ın binalarında, yuvarlak şekillerin sesi emmesi düşünülerek bilinçli bir şekilde tasarlanmıştı."

Caminin kuzey girişinin üstündeki levhada caminin kuruluşuyla alakalı, Sultan Süleyman'ın insanlık için önemini zarif bir şekilde ifade eden Arapça bir hat var. Hattat Ahmed el-Karahisari 'nin talebesi Hasan Çelebi'nin hattıyla yazılan kitabe günümüz Türkçesiyle şöyle:

> Rabbanî kudretle kudretli kulu, O'nun sübhanî değeri ile değerli
> Halifesi, "Mahfuz Kitab"ın emriyle ve bunun hükümlerini
> dünyanın her tarafında icra ile ka'im,
> Aziz Allah'ın yardımı ve galib ordusu ile Meşrık ve Magrib
> ülkelerinin Fâtihi,
> Âlem ülkelerin sahibi, bütün halklar üzerinde Allah'ın gölgesi,
> Arap ve Acemin Sultanı

Saltanat kanunlarının yayıcısı, Osmanlı Hâkanlarının onuncusu
Sultan oğlu Sultan Sultân Süleyman Han

Bin es-Sultan Selim	Bin es-Sultan Bayazid
Bin es-Sultan Muhammed	Bin es-Sultan Murad
Bin es-Sultan Muhammad	Bin es-Sultan Bayazid
Bin es-Sultan Murad	Bin es-Sultan Orhan
Bin es-Sultan Osman	

Saltanat silsilesi devrân silsilesinin sonuna kadar zincirleme gitsün ve seleflerinin ruhları cennetin bahçesinde dâim mütenezzih bulunsun
Halkın kendini ibadete verenleri ile namaza duranları, rükü' ve secde edenleri için,
Allah'a ibadetlerinde, toplantı yeri olmak üzre,
Bu yüksek yapılı, eşsiz örnekli, olağan üstü nitelikli camii inşa ile,
Yücelik ve kudret sahibine, mülk ve melekût âlemin yaratıcısına yaklaştı
(Binanın) başlangıcı dokuz yüz elli yedi yılı Cümadalûâlasının sonlarında, tamamlanması ise dokuz yüz altmış dört yılı Zilhiccesinin sonlarında idi.
(Bu yazıyı Hasan bin Ahmed el-Karahisârî yazdı)[7]

Gülru Necipoğlu *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire* (Sinan'ın Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarlık Kültürü) adlı kitabında caminin orta bölümüyle ilgili olarak, Ayasofya'nın merkezi mekân kavramı sayesinde, inşaat planının rasyonalizasyonuna yapısal bir eleştiri sağladığını açıkladı. Eski bazilikanın iç mekânında parlak mozaikler hâkimken Süleymaniye'deki iç süslemeler burada yok, fazlasıyla beyaz taş ve titiz geometrisiyle mimari biçimlerin yapısal gücünü vurgulayan bir düzen var. Kemerler, mozaikler ve kademeli olarak yerleştirilmiş pencereleri ona ün kazandıran tasavvuf ışığının kaynağıdır. Süleymaniye'de gün ışığı doğrudan ve sürekli olarak kubbenin altına kadar giren ilahi ışık olarak algılanır.

7 Cevdet Çulpan, "İstanbul Süleymaniye Camii Kitabesi," *Kanuni Armağanı*, s. 295, TTK, Ankara 1970.

Sinan Süleymaniye'nin açılışından itibaren Aristoteles gibi, öğrencisi olmak için can atılan bir kişi olarak fevkalade övgüler topladı. Sai Mustafa Çelebi üstadının ilahi bilgisini ifade etmek için doğru sözleri bulamıyordu: "Minareleri ve sütunları Kıbrıs ağacı, dalga desenli mermerleri okyanuslar gibidir. Kemerleri gökyüzüne gökkuşağı gibi uzanır. Küçük tonozlar haz denizinin üstünden yükseliyor. Büyük tonozlar yerküreden yontulmuş dağlar gibi. Kubbeleri semavi âlemleri andırıyor ve avluları cennetin bahçeleri gibi duruyor."

Lakin Sultan Süleyman'a atfedilen cami Sinan'dan talep edildiği gibi gerçekten Ayasofya'dan büyük müdür? Sai Çelebi "dinsizlerin mimarları" dediği Avrupalı yapı ustalarının hiçbir Müslümanın Ayasofya'nın kubbesini aşamayacağı iddialarını küçümseyen satırlar yazdı. Ayasofya'nın kubbesi 31,24 metre çap ve yüksekliği 55,6 metreyken Süleymaniye'nin kubbesinin çapı 27,4 metreden fazla değildi ve yüksekliği 47 metreydi. Süleymaniye'nin sahını kare şeklindedir ve 57 çarpı 57 metredir. Ayasofya'nın nefi 73,5'e 69,5 metredir. Sai Çelebi çok daha sonra haklı çıkacaktı. Sinan 1574'te Edirne'de Süleyman'ın oğlu Selim'e atfedilen Selimiye'yi yaparken 31,28 metre çapında bir kubbe ile Ayasofya'nın ölçülerini kıl payı geçecekti.

Bütün bunlar Süleymaniye'ye duyulan hayranlığı etkilemiyordu. Evliya Çelebi yüz yıla yakın bir zaman sonra bir grup Avrupalı mimara camiyi gezdirirken misafirler şaşkına dönmüşler. Aralarından biri çekinerek, "Her eser, her yapı güzel olabilir fakat hiçbir zaman ikisi birbirinin aynı olmaz," demiş. Çelebi'ye göre bir diğeri, " Her halükârda bu caminin hem iç hem de dış mekânı zarif bir şekilde yapılmış. Bütün Avrupa'daki örnekleri arasında, bilimsel geometri açısından bu kadar mükemmelini görmedik," diye yorumlamış. Çelebi'nin Ayasofya ile bir kıyaslama yapılmasında ısrar etmesi elma ile armudun kıyaslanması anlamına gelirmiş. Avrupa'dan gelen yorumlar Eski Ayasofya'nın büyük olmasına rağmen çok eski bir bina olması dolayısıyla zarafet, sadelik ve güzellikte Sinan'ın yüce eserinin dengi olamayacağı yönündeymiş.

"Allaha Şükür"

Süleymaniye'nin açılış töreni sadece Sinan'ın kariyerinde değil Sultan Süleyman'ın hayatında da bir dönüm noktası oldu. Hayatı değişmişti.

Aslında değişim çok daha önceden İbrahim Paşa'nın 1536'daki ölümünden sonra başlamıştı. Tutucu çevrelerin sultana yaptığı baskı sadrazamın itibardan düşmesine doğrudan neden olmuştu. Mollalar sadrazamın gösteriş düşkünlüğünü, sadelik ve tevazuu yücelten Kuran prensiplerine uygun bulmuyorlardı. 1526'da Budin'den, Matthias Corvinus'un sarayından ganimet olarak getirdiği ve kendi sarayının önüne koydurduğu üç bronz aslan heykeli gösteriş tutkusunun tipik bir örneğiydi. Heykeller infazından hemen sonra öfkeli bir grup tarafından yerle bir edildi.

Sultan, uzun yıllardır sahip olduğu dostunu kaybetmenin üzüntüsüyle kendini giderek inzivaya çekti. İbrahim Paşa'nın saray hayatına soktuğu gösteriş ve görkem yavaş yavaş azalıyordu. Yıllar geçtikçe Sultan Süleyman sade ve dini geleneklerin ağır bastığı neredeyse sofu bir hayat sürmeye başladı. Hürrem'in 1558'de Süleymaniye Camisi'nin bitmesinden bir yıl sonra ölmesi bu sade yaşam tarzını daha da belirginleştirecekti.

Van Busbecq dördüncü mektubunda Sultan Süleyman'ın dini meselelerde daha katı olmakla yetinmeyip aynı zamanda batıl inançlara da saplandığını yazdı. Topkapı sarayında her sözüne inanılan bir falcı kadının tavsiyesine uyularak telli sazların çalınması ve oğlanların şarkı söylemeleri yasak edilmişti. Van Busbecq, "Sultan öylesine etkilenmiş ki, sahip olduğu altın ve kıymetli taşlarla işlenmiş bütün telli sazları usta yapımı olduğuna aldırmadan kırıp ateşe attı," diye yazmış.

Yeni sadrazam Rüstem Paşa'nın girişimiyle Topkapı Sarayı'nda katı bir tasarruf politikası izleniyordu. Balyos Bernardo Navagero, "Tüccarlarımız İbrahim Paşa zamanında saraya bir haftada sattıklarını şimdi iki yılda zor satabiliyor," diye şikâyet ediyordu. Her gün temiz giyinmekle ünlenen Sultan Süleyman'ın pahalı kaftanları dolaptan çıkarılmıyordu. Müzik ve şarap kara listeye alınmıştı. Bugünlerde Topkapı Müzesinde sarayın eski mutfakları sergisinin doruk noktasını teşkil eden Yüan ve Ming hanedan çinileri pişmiş kil tabaklarla değiştirilmişti. İktidar mevcudiyetini sürdürürken sanatın renkleri solmaya başlamıştı. Geriye bir de Avrupa ve İran kimliğinden farklı olarak, kendi kimliğine sahip klasik Osmanlı kültürünün yüzyıllar boyu konuşulacak gelenekleri kalıyordu.

Sade ve sofu bir yaşantı süren padişahın sağlığı gerilemeye başlamıştı. Venedik sefaretinde 1559 -1562 yılları arasında kâtip olan Marcantino Donini bunu bir yazısında şöyle anlatıyor: "Majestelerimiz, aylarca öylesine zayıf düştü ki ölüm ona yakın oldu. Bacakları şişmiş, su toplamış, iştahı yok, suratı şiş, rengi kötü görünüyor. Bu yılın Mart ayında dört beş defa bayıldı. Bir keresinde öyle kötü görünüyormuş ki hizmetkârları onun öldüğünü sanmışlar. Genelde ölümünün çok uzak olmadığı biliniyordu. Oğlunun (dört oğluyla beraber öldürülmüş Bayezid'i kastediyor – HB) ölüm haberini alınca, "Şükürler olsun ki Müslümanların oğullarımın taht kavgaları yüzünden çekecekleri sıkıntılardan kurtulduğunu görmek bana nasip oldu; artık çaresizlik içinde yaşayıp ölmektense kalan günlerimi huzur içinde geçirebileceğim," dediği iddia ediliyor.

On Beşinci Bölüm

SON ASKERİ SEFER

Sultan Süleyman 1 Mayıs 1566 (Hicri takvime göre 973) tarihinde yıllardır uzak kaldığı meydan muharebelerine geri dönerek on üçüncü askeri harekâtına başladı. İstanbul'un yeni kuşakları yeniçerilerin görkemli mehter marşlarıyla ilk defa tanıştı. Askeri musikide kullanılan büyük davul Kös'ün ve büyük zillerin çıkardığı sesler ta Pera'dan duyuluyordu. Haber bir kıvılcım gibi şehre yayılmıştı. Rumun aslanı, Topkapı padişahı, cihanın muhafızı, Kanuni Sultan Süleyman Han yine savaş meydanlarına çıkıyordu. Mehter takımından önce adet olduğu üzere sadrazam hemen sultanın arkasından onu takip ediyordu. Arkasında üçüncü, dördüncü ve beşinci sadrazamlar, onların arkasından Yüce Kapı önde gelenleri, yeniçeri ağası, sefer boyunca sultanın kahramanlıklarını kaleme alacak olan şairler, yazarlar ile diğer devlet erkânı geliyordu. En son bölümde de egemen devletin kapısından muzaffer bir edayla yürüyen insanlar vardı. Tek eksik ikinci sadrazamdı. İkinci sadrazam Rumeli'deki sipahilere Belgrad'a giderek hazır bulunmalarını iletmek için bir ay öncesinden gönderilmişti. Savaş kapıdaydı.

Sultan Süleyman'ın nesi vardı? Yetmiş iki yaşında, aylar sürecek bir yolculukla kötü yollardan, taşan nehirlerden, yol vermeyen dağlardan geçerek onu Habsburgların surları önüne götürecek bir askeri harekâtı yönetme şevkini nereden buluyordu? Sağlığı yıllardır kaygı ve dedikodu konusuydu. Öldüğü yolundaki haberler birkaç defa yalanlanmıştı. Yoksa gerçek bir gazi gibi savaş meydanında şerefiyle ölmek için mi bir kere daha ordusunun başına geçiyordu? Her ne olursa olsun herkes için Padişah artık yaşlı ve fiziksel sorunları olan biriydi. Gut hastalığından mustarip olduğu için kendi başına yürüyemiyor ve at süremiyor, bu yüzden de sefere tahtırevanla çıkıyordu.

Askeri harekât bir ceza harekâtı gibi başladı. Defterdarlar sınırlardaki barışın korunması karşılığında varılan anlaşmaya göre Viyana'nın yükümlü olduğu yıllık ödemeyi yerine getirmediğini saptamıştı. Ayrıca Habsburg ordularının devamlı sınır ihlalleri sultanı öfkelendiriyordu.

İki yıl önce Ferdinand'ın ölümünden sonra tahta çıkan II. Maximilian'ın tahriki miydi bu? Yoksa Habsburg hazinesinin dibi mi görün-

müştü? Yaklaşık dokuz ay kadar önce 29 Temmuz 1565'te Sultan Süleyman II. Maximilian'a yazdığı mektupta (Güçlü Hıristiyan hükümdarların en ünlüsü) Erdel sınırında Habsburg ordularının düşmanlıklarından yakınmıştı. Barış anlaşmasının uzatılması söz konusuysa Habsburg hükümdarının işe el koyması gerekiyordu. Sultan mektubunda, "Yüreğinizin derinliklerinde imzalamış olduğumuz mükemmel anlaşmaya saygı duyduğunuza ve değer verdiğinize inanıyorum. Zigetvar, Eğri ve diğer sınırlar belirlenmiştir" ikazında bulundu. Birkaç satır sonra tehditler vardı. Avusturya askeri birlikleri tez zamanda asıl konumlarına geri çekilmezlerse Yüce Kapı ile dostluk tehlikeye girecekti. "Barış ve düzen dışı davranışlar bundan böyle kabul edilmeyecek. Düşmanlık yapmaya devam ederseniz gerekli tedbirler alınacaktır."

Yıllık ödemenin yapılmamış olması iyi bir bahane oluşturmuştu. Ancak askeri sefer için en önemli neden bu muydu bilinmiyor. Elde kesin kanıtlar olmamasına rağmen Sultan Süleyman'ı Hıristiyan Avrupa'ya ders vermek üzere gerçek bir gazi gibi orduların başına geçmeye kızı Mihrimah'ın ikna ettiği rivayet ediliyor. Belki de sultan dosta düşmana, ileri yaşına rağmen başarılı askeri seferleri yönetebilecek güçte olduğunu göstermek istiyordu. Bu ihtimal de kuvvetliydi, zira ordusu ve donanması bir sene önce Malta kıyılarında 1522 de Rodos'tan atılan St. Jean Şövalyeleri tarafından mağlubiyete uğramış, hanedanın yenilmezlik imgesi hasar görmüştü. Her ne kadar bu seferlere sultan şahsen katılmamış olsa da bu önemli bir prestij kaybıydı. Yeni bir askeri başarıyla gücünün etkisini tazeleyebilirdi.

Bu arada Avrupa'da bazı değişiklikler olmuştu. Sultan Süleyman'ın ilk düşmanları artık yoktu. Erasmus ile Luther çoktan ölmüştü. İspanya Yuste'de inzivaya çekilmiş olan V. Karl 1558'de son nefesini verdikten sonra krallık tacı önce kardeşi Ferdinand'a, sırası geldiğinde de Maximilian'a devredilmişti. İspanya ve Flaman ülkelerinde II. Felipe var gücüyle Katolik dini mirası korumaya çalışıyordu. Engizisyon mahkemeleri uzun mesailer yapıyordu. Trent Konseyindeki reform karşıtı sesler giderek yükseliyordu. I. François öldükten sonra yerine II. Henri, onun ölümünden sonra ise yerine üç küçük oğlunun annesi Catherine de Medicis geçti. Protestanlar Almanya'da giderek güçlenmişlerdi. Fransa'da Huguenotlar saflarını genişletiyordu. Sultan Süleyman yola çıktığında Felemenk sularında devlet destekli korsanlar dolaşmaya baş-

lamıştı. Geleneklere karşı gizli hazırlıklar başlamıştı. Avrupa direniş söylentileri ile çalkalanıyordu bu sadece Türklere karşı değildi.

KÖSTEBEK YUVASI

Belgrad, Rodos, Mohaç, Budin, Bağdat, Halep ve Tebriz topraklarına padişahın atının nalları değdi. Kılıcıyla her tarafta zaferler elde etti. Ama kılıcını en fazla Macaristan'da salladı. Budin 1529 ve 1541 de hedef seçilmişti. Şimdi sıra Eğri'deydi. Bunun nedeni sadece 1552'deki Osmanlı mağlubiyetinin rövanşını almak değildi. Habsburg askerleri ve Avusturyalı haydutlar devamlı olarak Budin-Erdel ticaret yolu üstündeki Eğri'ye saldırıyorlardı. Bu kaleyi ele geçirmek Habsburg'a karşı cezalandırma seferinin ilk adımı anlamına gelecekti.

Müneccimlerin olumlu beklentilerinin aksine bu kuzey seferi mutlu takımyıldızlarına denk düşmedi. 1529'daki zorlu seferin tekrarı gibi bu defa da yol boyunca gök delinmiş gibi yağmur yağdı. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın ikinci vezirle birlikte yolları düzeltmek amacıyla önden gitmiş olması öküzlerin çektiği topların defalarca çamura saplanmasına engel olamadı. Çadır, mühimmat ve erzak taşıyan develer acımasız hava koşullarına karşı direnemedi. Askerlerin morali bozuktu. Sultanın gut hastalığı azmıştı. Güneşin yüzünü gösterdiği bir anda Sultan Süleyman'a torununun çocuğu olduğu haberi ulaştı. Selim'in oğlu Murad baba olmuş ve dedesinden Osmanlı Hanedanının bu yeni filizine isim vermesini istemişti. Sultan Süleyman Peygamber'in adını önererek, çocuğun adının Muhammed [Mehmed] olmasını istedi.

Kırk dokuz gün süren zorlu mücadeleden sonra Belgrad'ın kuzey batısında, Sava'nın Tuna ile birleştiği yerdeki Zemun kentine ulaşıldı, birkaç gün dinlenmek amacıyla kamp kuruldu. Sultan Süleyman burada Budin'in fethinden kısa süre sonra vedalaştığı, 1540'ta ölen Janos Zapolya'nın oğlu Erdel kontu Janos Sigismund'u kabul etti. Sigismund çadırındaki altın tahtında oturan Sultan Süleyman'ın önünde, yetişkin yaşına rağmen defalarca eğildi. Kısa süren törende yanında dört yüz kadar güvendiği soylu olan Janos, sultana olan sadakatini dile getirdi. Sözlerinin yanı sıra yanında on iki süslü vazo, 50.000 duka değerinde kıymetli taşlar gibi krallara layık hediyeler de vardı.

Süleyman acı çeker bir yüz ifadesi ile yerinde doğruldu ve orada hazır bulunanların ifadesine göre; "Sevgili oğul" diye mırıldandı. Onun da Janos'a verecek hediyeleri vardı. Kıymetli taşlar işlenmiş bir eğer ve süslü birkaç kılıç.[1]

Janos Sultan'ın yanından duymak istediklerini duyduktan sonra ayrıldı. Sultan ona, babası için yaptığı gibi Macaristan Kralı olması için elinden gelen çabayı göstereceği sözünü vermişti. O akşam birlikte yemek yenemedi. Sultanın zayıf midesini göz önünde bulunduran sadrazam veda yemeğini iptal etmişti. Sultanın mide krampları misafirler tarafından zehirlenme ihtimali olarak algılanabilirdi. Güvensiz zamanlarda yanlış anlaşılmalar çok olurdu.

Zemun'daki kampın toplanmasından hemen önce haberci, Zigetvar Kalesi Komutanı Miklós Zrinyi'nin Osmanlı Otağına saldırdığı, sancakbeyi ile oğlunun öldürüldüğü, yüklüce miktar paranın çalındığı haberlerini getirdi. Haber bomba etkisi yaptı. Sultan köpürdü. Aynı gün sefer rotasını değiştirme emrini verdi. Önce Zrinyi ile hesaplaşılacak daha sonra Eğri'ye hareket edilecekti.

Sultanın morali yol boyunca düzelmedi. Şimdi Hırvatistan'ın en doğusunda kalan Vukovar hizasına geldiklerinde Tuna üstüne bir köprü yapılması emrini verdi ancak kendisine köprünün çoktan yapılmış olduğu bildirildi. Levazım subayı heyecan ve işgüzarlıkla emrindeki askerleri iki günlük yolu bir günde yürütmüştü. Sultan bunu duyar duymaz öfke krizine girdi ve "Kafasını kopartın," diye buyurdu. Ancak sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, sultanı levazım subayının henüz kendisinden emir almadan köprüyü yaptırmış olmasının kötü niyetinden kaynaklanmadığına ikna etti. Bu sayede herkes sultanın bu kadar hızla hareket edebilecek gücü kuvveti olduğunu düşünecekti. Levazım subayının hayatı kurtulmuştu. 118 geminin taşıdığı dubalı köprünün yapılması on yedi gün sürmüştü.

Zigetvar Kalesi'ne bir günlük mesafedeyken 4 Ağustos günü Sultan Süleyman hayatla ölüm arasındaki kararın kendisine ait olduğunu bir kere daha gösterdi. Bu sefer tepesini attıran levazım subayı değil, Budin Sancakbeyi Arslan Paşa'ydı. Önceden danışma gereği görmeden Habsburg-

1 Janos ziyarete gelen tek müttefikti. Onu Fransa Elçisi Grantrie de Grandchamp takip etti. Bir taraftan padişaha halen Fransa'nın desteğine güvenebileceğini söyledi, diğer taraftan ise amacı Fransız Huguenotlar ile Alman Protestanlarının zorunlu göçüyle ilgili pazarlıklar yapmaktı.

lara ait bir Macar kalesini kuşatmıştı. Bu erken askeri harekât başarısızlıkla son bulmasının yanı sıra Habsburguların Osmanlıya ait iki köprüyü ele geçirmelerine de yol açmıştı. Sultan, "Bana kellesini getirin," diye emretti. Arslan Paşa kendi ayağıyla sultanın yanına geldi ancak kabul edilmedi. Sadrazam onu ertesi gün, "Dinsizlere iki kalemizi verdin," diye suçladı. Arslan Paşa sustu. Onu neyin beklediğini biliyordu. Sadrazam onunla "Senin ölüm emrin verildi, lanetlendin" diye alay etti. Kısa süre sonra cellat geldi Arslan Paşa'nın son sözleri, "Elinizi çabuk tutun" oldu. Sultan Süleyman'ın Peç'e muzafferce girdiği gün Arslan Paşa öldü.

Bir gün sonra 5 Ağustos'ta Zigetvar'a varıldı. Bunun sözcük anlamı adadaki kaledir. Aslında kale Almas Nehri üstündeki üç adadan oluşuyordu. Sultan Süleyman buraya "Köstebek yuvası" demişti. Bu defa tam rakamı tahmin etmek zor da olsa birçok tarihçi Osmanlı ordusunun 90.000 askerden oluştuğunda hemfikir. Zrinyi'nin elinde 2300 asker vardı. Hava koşulları bu defa da savunan taraf için elverişli değildi. Yol boyunca ne kadar yağmur yağdıysa Macaristan'ın güneyi de o kadar kuruydu. Zrinyi için bu büyük bir dezavantajdı. Köstebek yuvasının çevresindeki savunma kanalları neredeyse tamamen kurumuştu.

İki adadaki tahkimat, kısmen çaresizlik içindeki Zrinyi tarafından, bir anda yerle bir edildi. Ardından askerleri gerçekten kaleye ait üçüncü adada köstebekler gibi siperler kazarak saklandılar. İç avluya da kendi inançları doğrultusunda kocaman bir haç astılar. Türklere "hoş geldiniz" anlamında büyük kırmızı bezler kalenin duvarlarına asıldı. Birkaç gün sonra Zrinyi, yakındaki bir tepede sultanın görüldüğü bilgisini alınca "hoş geldiniz" topları atılmaya başlandı. Bundan daha alaycı bir karşılama olamazdı.

Bir anda Eğri'nin tarihi tekrarlanacak gibi oldu. Kayıplara, top atışlarına ve mayınlara rağmen Zrinyi ayakta duruyordu. Sultan Süleyman'ın romantik bir biyografisini yazan Fairfax Downey, "Sultanın hiddeti kör bir şiddete dönüştü," diye yazmış. "Hışmından yüzündeki damarlar şişiyordu. İnatçı Macarlara günlerini gösterecekti. Son dinsizi de Zigetvar harabelerinin içine gömmeden kılıcı huzur bulmayacaktı."

Sultanın öfkesi birkaç gün içinde duruldukdan ve nispeten sükûnet ortama hâkim olduktan sonra Osmanlılar Zrinyi'nin adamlarına daha fazla

kan akıtmadan silahlarını teslim etmeleri çağrısında bulundu. Bu talep bir kâğıda Hırvatça, Almanca ve Macarca yazıldıktan sonra ok yardımıyla kale duvarlarının arkasına gönderildi. Zyrinyi'ye Dalmaçya, Hırvatistan ve Slovenya valiliği önerilirken askerleri de serbest bırakılacaktı. Cevap aynı gün top atışları şeklinde geldi.

Sultan Süleyman, ya hep ya hiç diye düşünüp gerçek bir lider olarak atına atlayıp kaleye saldırı emrini şahsen kendisi vermek istedi. Tarih, 1526 ve 1541 yıllarında ordularının Mohaç ve Budin zaferlerini kazandığı 29 Ağustos'tu. Zigetvar ile Macar üçlüsü tamamlanmış olacaktı. Ama işler böyle yürümedi. Sultan ordusunu "Ya Allah!" diye ölüme kadar savaşa çağırdığında Fairfax Downey'e göre korkunç bir mücadele başladı. Kaleye arka arkaya saldırılar yapıldı ancak istenilen sonuç elde edilemiyordu. Gücü tükenmiş olan sultan çadırına çekilmişti ve saldırıları izleyemiyordu. Hatta bir Türk lağımının kale duvarında açtığı gediği de göremedi. Gecenin karanlığını büyük bir yangın aydınlattı. Alevlerin ışığı Osmanlı padişahının çadırına ulaştı. Ama o bunları göremedi. Bir hafta sonra, 5 Eylülü 6 Eylüle bağlayan gece tarihe onuncu Osmanlı padişahı olarak geçecek olan Sultan Süleyman iktidardaki kırk yedinci yılına girmesine dokuz gün kala hayata gözlerini yumdu. Allah'ın yeryüzündeki gölgesi karardı. Sultan Süleyman Han ölmüştü.

Ölen sultanın torunuyla evli olan Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa sultanın fani dünyadan ebedi dünyaya göç ettiğinin duyurulmaması emrini derhal verdi. Bu emrin verilmesindeki amaç bir yandan ordu içinde oluşabilecek huzursuzluğu diğer yandan da İstanbul'daki iktidar mücadelesini önlemekti. Aynı gece sultanın bedeninden organları çıkartıldı, ilaçlandı ve saklandı. Bu işlemi gerçekleştiren hekim başkalarına duyurmasın diye boğularak öldürüldü. Çadır hava geçirmeyecek şekilde kapatıldı. Sadece sadrazam ve sultanın iki yakın görevlisinin çadıra girme hakkı vardı. Onların dışında hiç kimse çadırda olan bitenden haberdar değildi.

Sultanın aniden ölmesi kuşatmanın son bulması anlamını taşımıyordu. Aksine 7 Eylül sabahı sadrazam kuşatmayı sonuca ulaştıracak saldırı emrini verdi. Ancak iş bu noktaya gelmedi. Kalenin hasarlı duvarları arkasında Zrinyi altı yüz adamını bir araya topladı. Kalenin bir saat daha ayakta kalamayacağını biliyordu. Boynunda aile yadigârı altın zincir, başında özel

günlerde giyilen tüylü şapkası vardı. Yeleğinin altındaki deri kesede yüz duka altın bulunuyordu. "Biri üstümdekileri çıkarttığında bir şey bulamadığını söyleyemeyecek," dedi. Son giriş kapısının anahtarını da altınların yanına koydu. Elimi oynatabildiğim sürece hiç kimse anahtara ve altınlara ulaşamaz. Ancak ben öldükten sonra ganimet ele geçirilir."

Dört altın kaplamalı kılıç içinde en eski olanını seçti. "Bu kılıçla," dedi, "şeref ve ün kazandım. Yine aynı kılıçla Tanrı hakkımdaki kararını verecek," miğfersiz, kalkansız bir şekilde atına binip son sefere çıkan ordusunun başına geçti. Kapılar açılırken üç kere, "İsa adına," diye haykırdı. Dörtnala çıktığı kapıda onu Osmanlı ordusu bekliyordu. Başına ok ve göğsüne iki merminin isabet etmesi sadece yirmi saniye sürdü. Yeniçeriler onu canlı vaziyette ele geçirip bir topun ağzına başını sabitleyerek bağladılar. Sadrazam, "Ateş" emrini verdi. Göze göz, dişe diş, başa baş. Zigetvar aslanı Sultan Süleyman'ın kendinden önce gittiğini bilemeden savaş meydanında savaşarak öldü.

Zigetvar'daki olan bitenler kısa sürede duyuldu. II. Maximilan başlangıçta sultanın ölümünden fazla kuşkulanmamış gibi göründü. Kraliyet orduları 12 Ağustos 1566'da Viyana'yı terk etmişti. Habsburg kralının, amcası Karl ile babası Ferdinand'ın yapmaktan çekindiğini yapacağı izlenimi verildi; Sultanın ordusuyla doğrudan çatışmaya girmek. Ancak ordusu Tuna kıyısındaki Bratislava-Estergon üzerinde bulunan o zamanki adıyla Raab, Györ'den öteye gidemedi. Kral orada Osmanlı ordusunun kuzeye doğru ilerlemesine ilişkin haberleri bekledi. Maximilian'a Zrinyi'nin Zigetvar kuşatması esnasında öldürüldüğü ve Sultan Süleyman'ın ordusunun nedensiz yere Zigetvar'dan çekildiği bilgisi gelince Habsburglar da gerisin geri Viyana'ya döndüler.

Osmanlı ve Habsburg güçleri arasında yüz yüze bir mücadele yine yaşanamamıştı. Avrupa yeniden tekrar avantajlı duruma geçmişti. İlk defa II. Mehmed'in ölümüyle 1481'de İtalya çizmesinde bulunan Osmanlı ordusu İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştı. İkinci defa ise 1532'de Sultan Süleyman Güns yakınlarında Karl'ın ordusuyla çarpışmayı planladığında gerçekleşmişti. Üçüncü defa 1537'de Fransa ve Osmanlı ordularının İtalya'ya ortak saldırısında son anda iptal edilmesiyle oldu. Ve şimdi yine oldu. Bu sefer karşı karşıya gelinmiş olsaydı Maximilian 25.000 askerlik ordusuyla

kesinlikle kazanan taraf olamazdı, Sultan Süleyman'ın ordusu onun dört misli kadardı. Sultan Süleyman'ın ölümü Avrupa'da şenliklerle karşılandı.

Taht sorunları

Zigetvar'ın kuşatılmasından sonra Sokullu Mehmed Paşa'nın yetki ve beceri göstererek çözmesi gereken sorunlar hiç de azımsanacak gibi değildi. Padişahın ölümünden sonra Yeniçerilerin ek ödenek almalarının yanı sıra statülerinin de tahta yeni gelen tarafından teyit edilmesi adettendi. Sadrazam askeri birliklerde huzurun bozulmasını engellemek için padişahın ölümünü elinden geldiğince sakladı. İlkönce kardeşi Bayezid'in 1562'de öldürülmesinden sonra hayatta kalan tek oğlu Kütahya Sancakbeyi Selim'in babasının ölümünden bir an önce haberdar edilmesi gerekiyordu.

Çeşitli aldatmaca ve hilelerle Sultan Süleyman'ın hâlâ hayatta olduğu izlenimi veriliyordu. Orduya taklit imzayla yazılı talimatlar verildi. Venedik dukasına, İran şahına Mekke kadısına Fransız kralına resmi bilgilendirme olarak Zigetvar'ın artık Osmanlıların elinde olduğu bilgisi aynı şekilde onun ağzından gönderildi. Gizlilik komplosuna dahil olmayan saray görevlilerine padişahın ayaklarının şiştiği, sağlığının zayıf olduğu, dinlenmesi gerektiği için cuma namazına katılamayacağı, tamamen iyileştikten sonra İstanbul'a dönebileceği söylendi.

Bu tuhaf durum tam üç hafta sürdü. Orduda homurdanmalar oluyordu ancak sadrazam bunları bastırmayı başarıyordu. Selim'in gelmesi beklenirken padişahın cansız bedeni sultanlık çadırında tutuluyordu. Bu arada Selim babasının ölümünden sekiz gün sonra Zigetvar'da olan bitenden ve babasının ölümünden haberdar olmuştu. Üç gün sonra muazzam ordusuyla birlikte Boğaz'ın kıyısına gelmiş karşıya geçmeye hazırlanıyordu. Selim'in kız kardeşi Mihrimah'ın babasının ölümünden haberdar olmaması bir anda karışıklığa yol açtı. Kayıklar malları, saray çalışanlarını karşı kıyıya taşıyıp durdu nihayet, protokol gereği saltanat kayığı tıpkı 1520 yılı eylül ayının son günü olduğu gibi Topkapı Sarayı rıhtımına yanaştı.

Selim iki gün sonra Belgrad'a hareket etti. Sofya'dan, babasının ölüm haberini ve tahta çıkışını İran'a, Venedik'e, Fransa ve Ragusa'ya resmen duyurdu. II. Felipe 25 Ekim'de Napoli'den Escorial'e gelen bir haberciyle sulta-

nın ölüm haberini alacaktı.[2] Selim'in babasının cenazesini Belgrad'da beklemesi hususunda anlaşılmıştı. Ona eşlik eden ordunun padişahın ölümünden ancak 24 Ekimde haberi oldu. Ölümünden tamı tamına kırk sekiz gün sonra Fatiha suresi okundu, "Rahmân (ve) rahîm (olan) Allah'ın adıyla. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. O, rahmândır ve rahîmdir. Ceza gününün mâlikidir. (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız. Bize doğru yolu göster. Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil!"

İmam yeniçerilerin homurdanmalarından dolayı sureyi sakin bir şekilde okuyamadı. Ulufeleri nerede kalmıştı? Neden bir şey söylenmemişti? Askerler söylenip duruyorlardı. Belgrad'da da siyahlar içindeki sadrazam ve vezirler padişahın tabutunu oğlu ve tahtın yeni sahibi Selim'e teslim ederken de homurdanmalar susmadı: "Cülus bahşişi için bir şey söylenmedi," dedi askerlerin sözcüsü, "vezirler bunu neden yaptınız? Suçluyu arayıp bulacağız. Ve sen sultan, seninle hesaplaşacağız."

Alay Halkalı'ya geldiğinde birden durdu. Sadrazam, "Ne oldu?" diye bağırdı. "yolda otluk arabası var, devam edemiyoruz," cevabı verildi. Bu bir tuzaktı. Kargaşa başladı, arbede yaşandı. Öfkeli yeniçeriler, "Hakkımızı verin," diye bağırıyorlardı. Selim sadrazama, "İstediklerini verin," diye buyurdu. Bu şekilde ayaklanma bastırıldı ve alay yoluna devam edebildi. Nihayet 10 Aralık günü Sultan Süleyman'ın cansız bedeni, saray mimarı Mimar Koca Sinan'ın başyapıtı sayılan Süleymaniye'nin yanındaki türbesine ulaştı.

Szulejman Szultan

Fetih 1566 yılındaydı. Yaklaşık dört yüz yıl, altı ay sonra Zigetvar'a gittiğimde Peç'den farklı olarak Türkleri hatırlatan neredeyse hiçbir şeye rastlamadım. Cami, minare, hamam hiçbiri yoktu. Sadece merkezdeki meydanda, mihrabın Mekke'ye yönelik olduğuna bakılırsa eskiden cami olduğunu tahmin ettiğim barok tarzı bir Katolik kilisesi gördüm. Yan cephesine dikkatlice bakınca duvara sıvanmış çiniden bunun Ali Paşa tarafından 1589'da yaptırılmış bir cami olduğunu anladım. Birden tuğladan örülmüş bir Türk

2 Resmi belgelerin Avrupa içinde dolaşımı oldukça hızlanmıştı. V. Karl'ın onun uzun zaman önce öldüğünden habersiz olarak İran şahına mektup gönderdiği olurdu.

evi olduğunu anladığım "Török Has" yazılı bir tabela gözüme iliști. Bu yağmurlu pazar günü maalesef kapalıydı. Yolda sokak adı, meydan, heykel ve plaketler olarak birçok Zrinyi'ye rastladım. 19. yüzyılda restore edilen kaleye giderken Sultan Süleyman'ın sık sık karşılaştığı bardaktan boşanırcasına yağan yağmur bana da eşlik ediyor.[3] Bu kalede Zrinyi ile Sultan Süleyman'ın son günlerinin hatıralarının canlı tutulduğu söylenmişti. Zrinyi için bu ziyadesiyle geçerli. Binanın arkasındaki açık alanda elinde vatanını savunduğu kılıcıyla atının üstünde heybetli bir şekilde oturan Zrinyi'nin bronz heykeli duruyor. Heykelin ayaklarında ıslanmış çelenkler var. Çelenklerin üstündeki kurdeleler Macar bayrağının renkleri olan kırmızı, beyaz ve yeşil renklerde. Macarlar kahramanlarını onurlandırmayı çok seviyorlar.

İçerdeki müze insanı hayal kırıklığına uğratıyor. Duvarlarına Arapça ve Farsça metinlerin yazılı olduğu bir salonun, kalenin kuşatılmasından sonra buraya bir cami inşa edildiğini ziyaretçiye hatırlatması amaçlanıyor. Büyük kalenin dışındaki Sultan Süleyman'ın adını taşıyan diğer cami 1689'da kale el değiştirdikten sonra yerle bir edilmiş. Bir başka salondaki birkaç koyu renkli vitrinde eğri Türk kılıçları sergileniyor. Bir köşede üst üste istiflenmiş top gülleleri duruyor. Duvarda Macarların dediği gibi Szulejman Szultan'ın kötü bir portresi asılı. Üstünde Salymanus Turcat Emper yazılı. Alman ressam Erhard Schön'ü taklit eden birinin çalışması olmalı. Aynı duvarda Pieter Coecke van Aelst'in İstanbul'dayken yaptığı cuma namazı tablosunun kötü bir kopyası asılı.

Kasvetli son salon ise tam bir fiyasko. Köşedeki renkli çadır Otağ-ı Hümayunun, beceriksizce yapılmış bir kopyası. Gerçeği bunun yüz misli daha büyük olmalı. Bu çadırın Osmanlı tarihi ile bağlantısını ziyaretçinin kendisinin kurması gerekiyor. Konuyla ilgili Macar dilinde bile herhangi bir broşür yok. Bilgi sahibi değilseniz bu sakallı Avrupai adamın çevresindeki askerlerle orada oturmuş ne yaptığını anlayamazsınız.

Hayal kırıklığı içinde ıssız merkeze doğru geri dönüyorum. Yağmurun durmasıyla çevremi daha iyi görmeye başladığım için merkezdeki,

3 2008 yılında Zigetvar Kalesi'nin geleceği ile ilgili anlaşmazlıklar yaşandı. Bazı Türk yatırımcılar kaleyi restore ettirmek, minare dikmek ve restoran ile kervansarayı otel olarak kullanıma açmak istiyorlardı. Macar muhalifleri ise kalenin Macar halkına ait olduğunu, böylesine büyük bir tarihi değeri olan binaların işletmesinin Türklere kalmadığını belirtiyorlardı.

ayaklarının altında bir Türk olan Macar aslanı heykeli gözüme ilişti. Heykelin altındaki sütunda altın harflerle, "7 Eylül 1566'da Zigetvar'ı kahramanca savunurken düştü" diye yazıyor. Elbette Zigetvar aslanıyla Miklos Zrinyi kastediliyor. Pençelerinin arasında hilal var. At nalları altında ezilen ya da aslanın pençeleri arasında kalmış Türk figürü Macaristan'da vatan sevgisinin nihai muzaffer kahraman sembolü olarak her yerde karşımıza çıkıyor.

Sultan'ın kalbi

Zigetvar'da yine de takdire şayan bir şey oldu. Birkaç kilometre ilerde solda Kaposvar'a giden yol üstündeki terk edilmiş tarlaların üstünde iki anıt duruyor. Metrelerce yükseklikte, toprak renkli taştan yapılmış ikisi de sakallı, büyük kafalı heykeller. Sağda Sultan Süleyman'ın başı, solda birkaç santimetre daha büyük Miklos Zrinyi'ninki. Bana Meksika'nın Veracruz vilayetinde görülen bazalt Olmek figürlerini hatırlattı. Sultan Süleyman ile Zrinyi'nin yan yana ebedileştirilmesi tuhaf demesek bile takdire şayan bir durum. Avrupa'da herhangi bir yerde birbirlerine düşman olan V. Karl ile I. François, II. Felipe ile Oranjlı Willem ya da Luther ile Papa VII. Clement'in heykellerini yan yana görebilir misiniz?

1566 yılı anısına Macaristan-Türkiye Dostluk Parkı düzenlenmiş, geçmişin üstüne kalın bir çizgi çekmek amacıyla atılmış iyi niyetli bir adım. Anıtların etrafı düzeltilmiş, çevresi yıldız motifli beyaz bir duvarla çevrilmiş. Giriş kapısının iki yanında Macaristan ve Türkiye bayrakları pastoral bir örgüyle birbiri içine geçirilmiş. Girişin önündeki park yerine bir Türk çeşmesi kopyası konmuş. Anıtların arkasında çatısına bronz bir hilal konmuş küçük basit bir anıt mezar olan bir türbe görünüyor. Lahdin içinde Sultan Süleyman'ın kalbi olmalı, ister inanın ister inanmayın.

Hiçbir zaman bulunamamış olan kalp zamanında birçok tartışmaya yol açmış. Zigetvar'daki trajik olaylardan yaklaşık yüz yıl kadar sonra Miklos Zrinyi'nin torunu Nicholas Zrinyi büyük babasına yapmacık edalı bir methiye düzmüş. 1566 beyitten oluşan bu uzun şiir Macaristan'da Géza Gárdonyi'nin 1522'de Eğri Kuşatması adlı daha önce sözü edilen romanı kadar ün yapmış. Gárdonyi gibi Zrinyi de hakikate bağlı kalma gereğini hissetmemiş. Büyük babasına Sultan Süleyman'ın ölümüne neden olduğu için gururla *Szigeti ves-*

zedelem (Adadaki tehlike) diyormuş. Aynı zamanda Sultan Süleyman'ı da Osmanlı İmparatorluğu'nun cesur ve bilge hükümdarı olarak övmüş. "Yüreğinde bunca gaddarlık olmasa Sultan Süleyman dünyanın en büyük liderlerinden biri olabilirdi, hatta Hıristiyanların gözünde bile." Elbette methiye, büyük baba Zrinyi'nin gaddar düşmanını yiğitlikle dize getirmesine övgü ile son bulmuş.

Efsaneye göre bir kutunun içinde konulan Sultan Süleyman'ın gaddar yüreği Dostluk Parkı karşısındaki altın çatılı caminin içine bırakılmıştı. Zaman geçiyor caminin bakımı onarımı istenilen şekilde yapılmıyordu. Habsburgların dönüşüyle birlikte cami küçük bir kiliseye dönüştürüldü.[4] Neden sonra komünizm döneminde Sultan Süleyman'ın ölümünün büyük bir heykelle anılmasına karar verildi. O dönemdeki yönetim Sultan Süleyman'ın da en az Lenin ve Stalin kadar heykelinin dikilmesine hakkı olduğunu düşünüyordu.

Heykel henüz yerine konmuştu ki Macar milliyetçilerinin direnişi ile karşı karşıya kaldı. Millete yapılan bir hakaret olarak gördükleri heykele boyalar atıldı, kurşunlandı. Türk yetkililerin girişimiyle sultanın heykelinin yanına, Miklos Zrinyi'nin de heykeli yerleştirildi. "Hatta onunki sultanın heykelinden biraz daha büyük," diye açıkladı bir Türk diplomat, "yerel bir kaleyi savunan Komutan Zrinyi'nin üç kıtanın padişahının yanında yer alması onun için çok büyük bir şeref," diye de ekledi.

Daha sonra Dostluk Parkı'na havadan baktığımda derinde yatan sembolik yaklaşımı daha iyi anladım. Parkın etrafında zikzak çizen duvar aslında yıldız şeklinde, tıpkı Türk Bayrağındaki yıldız gibi. Her iki heykel de türbe modelinin üstündeki sekiz kenarlı ayağın üstünde duruyordu. Macaristan'ın başka hiçbir yerinde milli kahraman bu kadar çok Türk simgesiyle kucaklanmıyor.

4 Yakın zamanda yapılan bir araştırmaya göre kilise zamanında caminin olduğu yere yapılmamıştı. Peç Üniversitesinden Erika Hancz'ın bana elektronik postayla bildirdiğine göre Sultan Süleyman'ın kalbi hâlâ aranıyordu.

On Altıncı Bölüm

CENNET

Tarihçi Tursun Bey, 15. yüzyılda Balkan fethine çıkan II. Mehmed'e eşlik ettikten sonra Bosna Hersek için orası bir cennet demiş. Kuran'ı kerimde yazdığı gibi, "Ölümsüz bahçelerin ortasından nehirler akıyor." Sultan Süleyman'ın bu cennetle özel bir bağı vardı. 16. yüzyıl yazarlarından Ragusa doğumlu Giacomo di Pietro Luccari'nin yazdığına göre Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultan Bosna'nın doğu bölgesindeki Zvornik'de doğmuştu. Baş minyatürcü Matrakçı ise kesinlikle Bosna doğumluydu. Damadı sadrazam Rüstem Paşa Hırvattı ve Saraybosna doğumluydu. Süleyman'ın bir torunu Bosna kökenli, gözlerini Saraybosna'nın kırk kilometre kadar doğusunda Visegrad yolu üstünde ormanlık bir bölge Sokolovic'de açmış olan Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa ile evlendi.

Sultan Süleyman hayatı boyunca birkaç kere Bosna'ya gitti.[1] Buna rağmen Allah'ın yeryüzündeki gölgesi bu cennette görülür izler bıraktı. Adını verdikleri Mostar köprüsü, yapılması emrini verdiği Saraybosna'daki bir cami, Sokullu Mehmed Paşa'nın Visegrad'da Drina üstüne yaptırdığı köprü, Sırp ve Hırvat milliyetçilerin ısrarla bu mirası silme çabalarına karşı, her biri sultanlığı hatırlatan tarihi birer mücevher olarak yaşıyorlar.

Yaklaşık beş yüzyıl sonra Drina kenarında giderken Bosna bana da hâlâ bir cennet gibi göründü. Nehrin iki yanındaki bozulmamış doğa insanı kamp kurmaya davet ediyordu. Ama durumun göründüğü gibi olmadığını anlamam uzun sürmedi. Bugün gördüğümüz yeşilliğin, eski zamanların yüzyıllık saadetinin arkasına, birbirlerini tahrik ederek karşılıklı asılmış etnik gruplara ait bayrakların simgelediği bir trajedinin gizlenmiş olduğunu kısa sürede anladım. Ortodoks Hırvatların kırmızı beyaz, satranç tahtası görünümündeki bayrağı. Ortodoks Sırpların, milliyetçi Slavların kırmızı, mavi, beyaz renkli bayrağı. Müslümanların mavi sarı, dokuz yıldızlı bayrağı. Kurşun delikleri, havan topu izleri, görünmez mayınlar ve sayılamayacak kadar çok mezar etnik temizliğin sessiz tanıklığını yapıyor. Şehirler ve köy-

1 Bosna adı Hint Avrupa dil ailesinde akan su anlamına gelen "bos" sözcüğünden geliyor.

ler, bir zamanlar Hırvatistan ve Sırbistan'ın cumhurbaşkanları olan Franjo Tudjman ile Slobodan Milošević'in önce birbirleriyle savaşmak, daha sonra ultra milliyetçi duygularla birleşerek Osmanlı sultanlarının bıraktığı İslam kültürünün izlerini silmek amacıyla sürdürdükleri pis savaşın izlerini taşıyor. Cenneti cehenneme dönüştürdüler. 1993 ile 1995 yılları arasında kesinlikle 250.000 kişi öldü. On binlerce Müslüman kadına tecavüz edildi. Yüzlerce cami ve Müslüman mezarlığı önce havan topları, sonra dinamit, arkasından da buldozerlerle yerle bir edildi. İslamı, Sultan Süleyman'ı ya da Osmanlı İmparatorluğu'nu hatırlatan her şey radikal bir biçimde yok edildi.

Osmanlı ordularının gelişi ile Milošević'in hezeyan içinde kurduğu Büyük Sırbistan hayali arasında altı yüzyıl var. Bu uzun süre içinde Bosna bazen Hersek ile bazen o olmadan, Batı ile Doğunun iç içe geçmiş etnik, dinsel ve milliyetçi çıkarlarının kesişme noktasını oluşturdu. Nefret kültürünün prelüdü 1389 yılında Sırp orduları ile Osmanlı orduları arasında Polje (Kosova) Savaşıyla başladı. 28 Haziran'da Sultan I. Murad ile Sırp Despotu Lazar hayatlarını kaybetti. Bu olaylarla ilgili çeşitli rivayetler var, birine göre; I. Murad çadırına teslim olma koşullarını konuşmaya gelen bir Sırp asilzadesi tarafından öldürülmüştü. Öç almak amacıyla asilzadenin kafası I. Murad'ın cansız bedeninin yanında kopartılmıştı. Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyeti bu savaşla başladı. Sırplı tarihçiler bu konuda hemfikir değiller. Onlar 1389 yılında yaşanan olayları Sırp bilinçlenmesine kahramanca bir katkı olarak görüyorlar.

Sırp takviminde 28 Haziran efsanevi bir bayram günü kabul ediliyor. 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da Bosnalı Hırvat bir militan Gavrilo Princip Avusturyalı Arşidük Franz Ferdinand ile eşi Hohenberg düşesini hedefini vuran kurşunlarla öldürdü. İkili Bosna'daki Avusturya Askeri Birliklerini incelemek üzere orada bulunuyordu. Saldırı Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcıydı. Milošević de 4 Mayıs 1980'de ölen Mareşal Tito'dan meşaleyi devralmak için 28 Haziran tarihini seçti. Sırplı lider haftalar boyunca kutsallığı kabul edilen Despot Lazar'ın kemikleriyle zafer gösterileri yaptı. Zafer alayı Sırpların altı yüzyıl kadar önce Türklere karşı kahramanca savaşarak "Avrupa'yı çöküşten kurtardıkları" yerde son buldu. Burası *ante murale christianitatis* yani ilköğretim tarih kitaplarında sözü edildiği şekliyle

Türk güruhuna direnen Hıristiyan duvarıydı. Ortodoks kilisenin siyah cübbeler içindeki üyeleri ve güneş gözlüklü takım elbiseli hızlı gençlerden oluşan güvenlik görevlileri eşliğinde Slobodan Milošević 28 Haziran 1989'da Kosova'nın başkenti Priştine'daki gösteride bundan sonra olacakların işaretini veriyordu. "Altı asır sonra tekrar savaşların içine düştük, yeni meydan muharebeleriyle karşı karşıya geldik. Henüz silahlı çatışmalardan söz edemeyiz ama bunun olmayacağının garantisi yok" sözleri uzun süren alkışlarla ödüllendirildi.

17 Mayıs 1992'de Sırp milliyetçisi Radovan Karadzic ilk saldırı emrini verdi. Silahlı çatışmalar Saraybosna'da Osmanlı arşivinin bulunduğu binanın bombalanmasıyla başladı. Holiday Inn Oteli yakınlarındaki üniversite kampüsünde yer alan, bakımsız bir binada Doğu Enstitüsü bölüm başkanı Dr. Lejla Gazic o zamanlar belediye binasının üçüncü katında bulunan enstitünün gururu ve bilgi kaynağının nasıl alevler içinde kaldığını bedbaht bir ifadeyle anlattı. "Doğrudan ateş edilmesi emri verilerek bilinçli olarak tarihimizin silinmesi hedeflenmişti. İtfaiyeciler geldiğinde onlara bile ateş edildi. Bu, günlerce devam etti. Şehrin sokaklarında yanmış kitapların sayfaları uçuşuyordu. 5263 elyazması, 300.000 orijinal belge ve 20.000 tarihi kitap kül oldu. Elimizdekilerin sadece % 1'i sağlam kaldı. Bu benzeri olmayan kültürel bir afetti."

Üç yıl süren bu pis savaş Kuzey Amerika Dayton üssünde 14 Aralık 1995'te imzalanan barış anlaşmasıyla son buldu. Bosna Hersek bağımsız kaldı ama iki politik yapıya bölündü: Hırvat Müslüman Federasyonu ile Sırp Cumhuriyeti. Savaş bitmiş ancak etnik, dinsel ve milliyetçi sorunlar sürüyordu. Sadece dil konusunda fazla değişiklik olmadı. Ülkede eskiden beri Slav dilleri konuşulurdu. Her ne kadar Müslümanlar Boşnakça, Hırvatlar Hırvatça, Sırplar ise Sırpça konuştuklarını söyleseler de uzmanlara göre sadece bölgesel olarak sözcük seçimi farklılıkları mevcuttu, bir de Sırp bölgesinde Kiril yazısının kullanılıyordu. Eski ile en önemli farkın "Boşnak" sözcüğüne yüklenen anlam olduğunu söylemeliyiz. Eskiden Bosna'da yaşayan, Hırvat ve Sırplı olmayan halk için kullanılan bu sıfatla şimdi sadece Müslümanlar kastediliyor.

Bosna Hersek'in tarihi asırlardır mitoloji, efsane, propaganda ve yalanlarla dolu savaşların üzerine kurulmuştur.[2] Bu nedenle tarihyazımı neredeyse kesintisiz olarak hep tek taraflı ve sübjektif olmuş. Saraybosna Tarih Enstitüsü Müdürü Ramiza Smajic, "Balkanlar'da birçok araştırmacı ürkütücü bir milliyetçilikle yaklaştıkları tarihte diğer etnik grupların, çok uluslu toplulukların ve onların ait oldukları devletlerin geçmişlerini ve etkilerini görmezden geliyorlar" dedi. Smajic ile savaş sonrasından kalma harap olmuş bir apartman dairesindeki ofisinde görüştüm, binanın ön cephesini kurşun delikleri süslüyordu. İçerisi loştu. Enstitü kullanılmış birkaç mobilya ve tek bir arşiv dolabından ibaretti. Ofis duvarında 1992 öncesinde çekilmiş sararmış Saraybosna fotoğrafları asılıydı. Burayı minimal ölçülerde modern hale getirmek için para yoktu. Smajic (buruk bir ifadeyle) "Kültürün ve tarihin Dayton Anlaşmasının kurbanları olduğunu artık biliyoruz," dedi.

Bosnalı Müslüman Tarihçi Ramiza Smajic, Kuzey Amerikalı ve Batı Avrupalı siyasetçileri tarih bilgisinden yoksun olmakla suçluyor. Smajic'e göre bu siyasetçilerin tarih bilgisi Rebecca West'in kocası ile birlikte 1941 yılında Balkan ülkelerine yaptığı yolculuktan sonra kaleme aldığı *Black Lamb and Grey Falcon* adlı popüler seyahat notlarından öteye gitmiyor. West'in, düzgün bir dayanağı olmadan yazdığı notlarda Türkler Balkanlar'da beş yüz yıl süren kölelikten sorumlu tutuluyor. West'e göre Osmanlı ve Habsburg İmparatorluğu arasında Hırvatlar tampon olmasaydı Viyana çoktan Müslüman başkenti olmuştu. Smajic, "West, Türklerin Balkanları mahvettiğine ve Müslümanların ikinci sınıf bir ırk olduklarına inanıyor. Bu yaklaşımlar iki kuşak boyunca toplu psikanaliz yoluyla oluşturduğu stereo tiplemesiyle hem İngiltere hem de Amerika'da okurları, üst düzey siyasetçileri etkisi altına aldı, kastettiğim bilgisizlikten ziyade organize bir tarihi cahillik."

Saraybosna Üniversitesinde felsefe dersleri veren tarihçi Profesör Enes Pelidija'nın da tereddütleri var. Merkezle havaalanını birleştiren Mar-

2 Lahey BM Mahkemesi'nin talebiyle 1993-1995 yılları arasında Sırp basınında çıkan yaklaşık 20.000 makaleyi inceleyen Fransız Medya uzmanı Renaud de La Brosse'nin vardığı sonuca göre Sırp medyası yalan yanlış kampanyalarla toplumda nefret duyguları oluşmasına ve Slobodan Milošević'in savaşına karşılıksız destek sağlamıştır.

sala Tita üstündeki Holiday Inn'in tam karşısında bulunan fakülte binasında sınav döneminde onunla konuşurken, "Tarihyazımının hakikatlere dayanması gerekir mitolojiye değil" dedi. "Ne mutlu ki geçmişe olumlu bakan yeni kuşak tarihçiler geldi, sadece Bosna Hersek'te değil, Hırvatistan, Sırbistan, Slovakya ve Karadağ'da da. Komşu ülkelerden birçok öğrenci doktora eğitimi için kendi ülkelerine kıyasla daha objektif bir yaklaşımımız olduğunu düşündükleri için bizim üniversiteyi tercih ediyor. Sırplı öğrenciler bizim üniversitede Osmanlı dönemiyle ilgili olarak Belgrad'dan daha fazla bilgi olduğunda ısrar ediyorlar."

Yazılı tarihte tereddüt edilmeyen tek konu Slavların gelişi. 6. yüzyılda kuzeyden gelip Tuna Nehri'ni geçtiler ve Balkan ülkelerine yerleştiler, bu göç asıl İllirya halkının da asimilasyonu anlamına geldi. İkinci dalga göçmenler 7. yüzyılda geldiler. Slav kökünden gelen Hırvatlar Dalmaçya sahilinden uzakta, Romalı misyonerlerin etkili olduğu alana yerleştiler. Diğerleri, Sırplar ülkenin içine doğru girerek Bizans'ın Hıristiyan Ortodoks kilise cemaatleri tarafından sahiplenildiler. Bosna Hersek tam arada kalıyordu. Bu şekilde Bosna Hersek her zamanki gibi bir tampon oluşturuyordu.

Birkaç yüzyıl sonra Bosna'nın konuk sevmez iç bölgelerine, kökenleri Bulgaristan olan küçük bir cemaat, Bogomiller geldi. Tarihte Bosna Kilisesi *Ecclesia Bosnensis* gibi geri kalmışlardı. Dini inançları Kathar mezhebiyle benzerlik gösteriyordu. Çıkış noktası dünyanın ışık ve karanlık üzerine kurulu olduğuydu. Bogomiller her ne kadar kıyamet gününe inanıyor olsalar da Katolik inancına aykırıydılar. Haç, vaftiz ve ölümden sonra bedenin dirilmesini reddediyorlardı. Kutsal teslis konusuna da sıcak bakmıyorlardı. İlginç olarak İslamla birçok benzerlik gösteriyorlardı. Günde beş kere namaza duruyorlardı. Bulundukları yerin önemi yoktu. Müslümanlar gibi onların da dini tatil günü cumaydı.

Türkler ortaya çıktığında tarafsızlık ve öznellik arasındaki çatlak daha da büyüdü. Önce bazı hakikatleri sıralayalım. Kosova'da üç yıl süren savaştan sonra Makedonya'nın başkenti Üsküp Osmanlıların eline geçti. 1459'da Smederevo Kalesi önünde Sırplar teslim oldu. Dört yıl sonra II. Mehmed 150.000 askerle Bosna'yı ele geçirdi. Bunu 1482'de Hersek takip etti. Sultan Süleyman döneminde, Osmanlının Mohaç zaferinden iki yıl

sonra, Viyana Kuşatmasından bir yıl önce 1528'de Bosna kenti Jajce düştü. 1592'de ele geçirilen son şehir Bihaç oldu.

Bosna Hersek'in hızlı denebilecek şekilde Müslümanlaşması tartışma ve araştırma konusu olmaya devam edecekti. Sırp ve Hırvat tarafında yaygın olarak anlatılan insanların zorla Müslümanlaştırıldığı hikâyeleri, dinsel olarak toleranslarıyla bilinen Bektaşi ve Sufi geleneğine tamamen zıttı. Kimse Müslüman olmaya zorlanmıyordu.[3] Daha İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce Bosnalı tarihçi Vladislav Skaric bu hâkim görüşe itiraz ediyordu, çalışmalarının birinde şöyle yazmıştı: "Müslümanlık zor kullanılarak yayılmış olsaydı, hiç kimse, tek bir Hıristiyan bile kilise ya da manastır göremezdi."

Yine de 1463'te Osmanlı İmparatorluğu'na ilhakından sonra Bosna'nın Müslüman bir ülke olması fazla uzun sürmedi. Kabul gören bir teoriye göre ülkelerinin işgal edilmesinden sonra Bogomiller İslamı kendilerine yakın bularak kitle halinde din değiştirdiler. Bunun karşılığında işgal edilmiş bölgelerde yaşayan her gayrimüslimin ödemek zorunda olduğu haraçtan muaf tutuldular. Bogomillerin topluca din değiştirmelerinin bir başka nedeni Katolik Kilisesi'nin tehdidi de olabilir. Bosna'daki ilk manastırlarını 1340'ta inşa eden Fransisken rahiplerin gelmesiyle, papa Bogomillere iki alternatif sundu: din değiştirme ya da yakılarak ölüm. Bogomiller Müslümanlığı kabul ederek papanın tehditlerinden kurtulmayı ümit ettiler. Her şey bununla bitmedi çünkü Bogomiller azınlık oluşturuyordu. 15. yüzyıl sonunda sayılarının 80.000 ilâ 90.000 arasında olduğu tahmin ediliyor. 25.000 Ortodoks Sırp nüfusa karşı sayıları 750.000'e varan Katolik Hırvatlar ezici bir çoğunluğa sahipti.

Yakınlarda yapılan bir araştırma İslamileşmenin istiladan çok daha önce başlamış olduğunu gösteriyor. 6. yüzyılda Balkanlar'da doğmuş Slavlarla Müslüman Araplar arasında temasların olduğu biliniyor. Müslüman olan Slavlar ya Anadolu'ya ya da İberya Yarımadası'ndaki Kurtuba Halifeliğine göç ettiler. *Sakalibe* denilen Slavlar o dönemde Akdeniz çevresindeki

3 İşgal edilen diğer bölgelerin aksine Sırbistan ve Makedonya'da Bosnalı soylular kendilerine Bosna kralları tarafından verilen topraklar üstündeki haklarından feragat etmediler. Bosnalı soylular adım adım Müslümanlığa geçiyordu. İnalcık'a göre bu konuda baskı uygulanmıyordu. Müslümanlık toprak sahibi olmak için koşul sayılmıyordu.

pazarlarda çok tutuluyordu. Müslüman olup da kölelikten kurtulanların akrabaları, torunları daha sonra geri dönerek Bosna'ya yerleştiler.

Müslümanlaşma sürecinin bir başka etkeni de gizemli bir göçebe soyu olan, çobanlar ve dağ köylülerinden oluşan Ulahların gelmesiydi. Dilleri Rumenler gibi Latince kökenliydi. Türkler gelmeden önce Arnavutluk, Yunanistan, Makedonya ve Bulgaristan'da yaşıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. yüzyıldaki genişleme döneminde Ulahların bir bölümü Türkler tarafından Bosna'ya yerleştirildi. Srebrenitsa vilayetinin 1512 yılında Osmanlıların eline geçmesi ve Ulahların Bosna'nın kuzeydoğusuna gitmeleriyle göçün sınırları daha belirginleşti. Göçlerinin ekonomik ve stratejik nedenleri vardı. Ulahlar sürülerin bakımı ve katır kervanlarının düzenlenmesinde Sırplara ve Hırvatlara kıyasla daha becerikliydiler. İslama geçmekte zorlanmadılar. Bu kararlarında Hıristiyan cemaatlerin zayıf durumda olmaları da etken oldu. Sırbistan'da Ortodoks Kilisesi, Hırvatistan'da Katolik Kilisesi ne kadar güçlüyse her iki kilisenin de Bosna'daki altyapısı o kadar zayıftı. Ulahların gösterdikleri sadakate karşılık verimli topraklar ve bazı imtiyazlar kazanmaları birçok Sırp ve Hırvatın bu imtiyazları kazanmak için en iyi yolun İslama geçmek olduğunun farkına varmasına neden oldu.

Osmanlı yazarları başlangıçta Ortodoks ve Katolikler arasında ayrım yapmıyordu. İki dine mensup kişilere de Hıristiyanlara denildiği gibi *gebran* adı veriliyordu. Bosna'nın fethinden kısa bir süre sonra Sultan II. Mehmed bir fermanla yayınlayarak Bosnalı rahiplere duyduğu saygıyı belirtti ve "Hiç kimse onlara ve sahip olduğu mallara ki buna kiliseler de dahildir, saldıramaz, hakaret edemez," dedi. Aynı fermanda Fransiskenlerin sultana hesap vermeye zorunlu oldukları da belirtiliyordu. Ancak papazların Osmanlı yönetimine karşı direniş çağrısında bulunmasıyla hoşgörü ortamı da son buldu. Sadık Ortodokslara özellikle Sırbistan'da yeni kilise inşa etmelerine izin verilirken, Hersek'teki dik kafalı Katoliklerin dilekçeleri reddediliyordu. Terk edilen kilise ve manastırlar ya camiye dönüştürülüyor ya da farklı bir amaç için kullanılıyordu.

Bosna-Hersek'in İslamileşmesinde, sultanın Bosna'ya sancak statüsü verileceğini ilan etmesinin rolü olduğunu da hiç tereddütsüz söyleyebiliriz. 1580 yılında Hırvatistan, Sırbistan, Slovenya ve Dalmaçya tamamen

birer Osmanlı vilayeti haline geldi ve bu durum 1878 yılına kadar sürdü. O yıllarda Hırvat ve Sırp kaynaklarının iddia ettiği gibi ülke ne Araplaştırıldı ne de Türkleştirildi, ama Müslümanlaştırıldı, bunun sonucunda 16. yüzyılın yarısında ülke nüfusunun % 40'ı Müslümandı ve burada 1200 cami, bin tekke, yüz medrese ve elli hamam bulunuyordu.

Bosna'nın Türklerin sömürgesi olduğunu düşünenler arasında en çok sesi duyulan Sırplı eleştirmen Travnikli (Bosna) bir Hırvat anne babadan doğma Nobel ödüllü İvo Andriç oldu. Andriç, Bogomillerin, Ulahların, Hıristiyan Ortodoks Sırpların ve Katolik Hırvatların Müslümanlaştırılmasında zor kullanıldığında ısrar etti. 1924 yılında kaleme aldığı ancak ölümünden sonra yayınlanan, "Türk Egemenliği Altındaki Bosna'da Dini Hayatın Gelişimi " başlıklı tezinde "Elde edilecek ekonomik avantajlar ve siyasi statü göz önüne alındığında din değiştirmenin zoraki olmadığını düşünmek durumu ciddiye almamaktır," diye yazmıştı.

Andriç 1961 yılında ödül alan kitabı Drina Köprüsü'nde Türk demeyi ısrarla sürdürdüğü Müslümanlara olumlu yaklaşmıyor. Andriç, Sırp Slavlarının, yerli nüfusun kültürü üstündeki etkisinin Hıristiyan bir özü bulunduğunu ve bunun Asyalı askerlerin olumsuz etkilerinin çok üzerinde olduğunu varsayıyordu. "Hain" bir Slav'ın yüksek bir direğe bağlanarak rektumuna bir kazığın yavaş yavaş sokulmasını tasvir edişi, hayal gücümüzü kullanırsak İsa'nın çarmıha gerilişini anımsatabilir. Andriç böylece Sırp kurban bir Sırp şehidi haline getiriyordu.

İslamileştirme hakkındaki farklı yorumlar 19. yüzyılda ortaçağ dönemi krallığı Bosna'nın Avusturya-Macaristan monarşisinin bir parçası haline gelmesiyle son buldu. Bosnalı Müslümanların Sırp ve Hırvatlardan ayırt edilebilmesi için yeni bir ideolojik tanımlama olarak Boşnak (*bosnjaci*) sözcüğü kullanılmaya başlandı. Bosnalı ifadesi, tüm coğrafi özellikleri içinde barındırdığı için sınırlı kalıyordu. Sırp ve Hırvat milliyetçi çevreler tarafından bu yeni ifade, Sırbistan ve Hırvatistan'daki Bosna'ya ait bölgelerde yaşayan Müslümanları otonom bir Müslüman devlet altında toplamak için bahane olarak kullanıldı.

1923'te Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesiyle Bosna Avrupa'nın kendi devletine sahip olmayan Müslüman kalbi haline geldi. İkinci Dün-

ya Savaşı sonrasında Tito iktidara geldiğinde komünizme sadık kalmaları koşuluyla Yugoslavya Federal Cumhuriyeti içinde Müslümanlara özgürlük hakkının verileceğine söz verdiği halde pratikte böyle olmadı. Cumhuriyet Anayasasında sadece beş milliyet, Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Karadağ yer alıyordu. Boşnaklar anayasaya dahil edilmedi. Başörtüleri, tekkeleri, medreseleri yasaklandı, şeriat kanunlarının yerine medeni kanun getirildi. Sadece Bosna'daki Müslümanları bir arada toplayan enstitü *Umma* zarar görmedi hatta hükümetten teşvik almaya devam etti. Bu kararın temelinde çıkarcı bir yaklaşım vardı. Bağlantısızlar hareketi içinde kendine yer açmak ve İslam dünyası içinde etkin olabilmek için Tito bu önemli Müslüman enstitünün hayatta kalması için çaba göstermişti. Bu şekilde *Umma* Bosnalı Müslümanların kendi devletleri ve ona bağlı olarak milliyetçi kimliklerinin bekçisi haline geldi.

Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin parçalanmasından sonra 1989'da kurulmuş SDA, *De Stranka Demokratske Akcije* (Demokrat Eylem Partisi) içinde iki akım ayırt ediliyordu. Bir tarafta İslam Birliği'nden yana olan, Balkan ülkelerini kapsayan, Umma enstitüsü çatısı altında birleşen ve dini devletin üstünde tutan Müslümanlar. Diğer tarafta ise Boşnak Devleti'ni hedef alan Müslümanlar. Her iki tarafın da bağımsız bir İslami devlet altında birleşip birleşemeyeceği konusunda Müslüman çoğunluğun yaşadığı Sırp vilayeti Bosna ve Sancak'ta düzenlenen referandumda bir sonuca ulaşılamadı, bu ihtimal hayat bulamadı. Tam tersine başlayan savaşla Sırp ve Hırvat milliyetçiliği patladı.

Cami ile köprü

Sultan Süleyman dönemindeki Osmanlı mimarisinin izini sürerken, Sırp Cumhuriyeti'nin dağlık sınır bölgesinde geniş gümüş bir kurdele gibi süzülerek akan Drina'yı takip ediyorum. Irmağın iki tarafındaki minareler Müslümanların geri döndüğünün işareti. İnançlı kişilerin kendi yaptırdıklarından daha önce de Suudi Arabistan desteğiyle camiler yapılmıştı.

İlk hedefim Foça. Burası bir zamanlar Ragusa, Sofya ve Konstantinopolis arasındaki ticaret yolunun üstünde yer alıyordu. Pazarda bölgenin şanından kaynaklanan, çeşitli ürünler sunuluyordu. Habsburg Sefiri Ge-

rard Veltwyck 1544-1545 yıllarında İstanbul'a Sultan Süleyman'a giderken Foça'dan geçmiş ve iki yıl sonra elinde barış sözleşmesiyle geri dönmüştü. Altı yıl sonra uzmanlara göre Balkanlar'ın en güzel camii olan Aladza Camii inşa edildi. Cami dekorasyonunda dört çiçek motifi, lale, sümbül, karanfil ve yabani gül kullanılmış.

Foça'da dolaşırken bu çiçek şiirselliğinden geriye bir şey kalmadığını fark ettim. Onların yerine karşıma sokaklarda küme halinde toplanmış bira içen serseriler çıktı. Ayrıca yıllar önce kazılmış gibi duran bir sokak, boyası dökülmüş dükkânının cephesini silen bir tezgâhtar ve üst katta tamirat yapan bir adam gördüm. Şu anki huzur 1992-1995 yılları arasında Müslümanlara yönelik etnik temizlik esnasında yaşananlarla büyük tezat oluşturuyor. Yaklaşık 2.700 genç ve yetişkin erkek öldürüldü. Şimdi Sırp Milliyetçilerin Kültür Merkezi olan Partizan salonlarında yüzlerce kadına sistematik olarak tecavüz edildi. Birkaç dükkâna Aladza Camii'nin yaklaşık olarak nerede olabileceğini Almanca ve İngilizce olarak sorduğumda sadece düşmanca bakışlarla karşılaştım. Sırp Cumhuriyeti'nde yaşayanlar böyle sorular soran yabancı gezginlerden pek hoşlanmıyor.

Savaştan sonra camiyle ilgili olarak anlatılan hikâyeyle yetinmek zorundayım. Bina Mayıs 1992'de Milošević'in özel timleri tarafından havaya uçurulmuş. Buldozerler de mezarlığı yerle bir etmişler. Arazi otogar yapılmak amacıyla düzeltilmiş. Hem tarihi değeri olması nedeniyle hem de Sırplara Osmanlı geçmişini hatırlattığı için bu binanın özellikle ortadan kaldırılması gerekiyormuş. Kentin Foça olan adı aynı gün değiştirilerek, "arınmak" anlamına gelen Srbinje olmuş.

Yoluma devam ediyorum. Visegrad yaklaşık altmış kilometre kuzeyde. Drina Irmağı orada çok geniş, Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa 1571'de saray mimarı Koca Mimar Sinan'a oraya anıtsal bir köprü inşa etmesi emrini vermiş. Bu ancak Sinan'a emanet edilebilecek bir işmiş. Köprü Sırbistan ile Bosna ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerine önemli bir bağlantı sağlamış. Bosna, 179 metre uzunluğunda, dört metre genişliğinde ve on bir sıvalı kemerden oluşan bu gurur duyulacak köprüyü yapan Sultan Süleyman'ın son sadrazamına müteşekkir olmalı. Drina Köprüsü romanında Ivo Andric beni bu köprünün 16. yüzyıldaki uzun ve hareketli tarihine

götürüyor, "Birçok zengin ve kalabalık kentte bulunmayan, benzersiz güzelliğin nadir bir örneği."

Bir yaz günü öğleden sonrası Drina Köprüsü'nde yürürken neredeyse yalnız olduğumu fark ettim. Sadece ırmak değil, gök kubbenin altındaki tüm binalar, her şeyleriyle ayaklarımın altında. Ancak hiç minare görmüyorum. Burada Sırpların borusunun öttüğünü gösteren şey Ortodoks kilisesinin kuleleri. Köprüyle neredeyse aynı zamanda yapılmış olan kervansaraydan geriye bir şey kalmamış. Köprü karşı kıyıda bir otelin terk edilmiş gibi duran geniş terasına kavuşuyor. Burası Andric'in anlattığına göre köyün bütün adamlarına direnen Lotte'nin pansiyonu olmalı. Batı kıyısında kamp yapan Çingeneler bana *Merdjan de Zigeuner*'ün (Çingene Mercan) hikâyesini hatırlattı. Türkler, köprü inşaatını sabote eden hainlerin kimler olduğunu öğrenmek için onun göğsünü kızgın demirle dağlamışlardı.

Andric'in uzun uzun anlattığı köprünün ortasındaki eklenti *kapiya*'da tam bir sükûnet hâkim. Geçmişin dramatik anılarıyla ciddi bir çelişki içinde. Orada yoldan geçenlerin kelleleri kesilmiş, babasının seçtiği adamla evlenmek istemeyen genç kız kendini buradan suya atmış, afetlere ve talihsizliklere karşı Stoja ve Ostaja adlı ikizler canlı canlı köprüye sıvanmıştı. Gördüğüm tek farklı şey 1896 yılına ait soğuk bir plaketti. Bu tarih köprünün 1,60 metre üstüne çıkan ve kentin birçok bölgesini sular altında bırakan selin yaşandığı tarihti. Yaklaşık yüz yıl sonra durduğum bu noktada Sırplı milliyetçilerin tezahüratları eşliğinde, onlarca Müslümanın Çingene Mercan gibi işkence edilerek öldürülmüş ve nehre atılmış olduğu sadece bazı gazetelerde yer aldı.

Stari most / Mostar Köprüsü

Visegrad'daki devasa köprüyle kıyaslandığında Bosna Hersek'in batı bölgesinde Mostar'da Neretva Nehri üzerinde bulunan küçücük, kemerli köprü doğu masallarını andırıyor. İlk köprü Sultan Süleyman'ın öldüğü 1566 yılında yapılmış. Herkes onun ordularının ve kılıçlarının bu köprüden daha çok geçeceğini düşündüğü için köprüye onun adı verilmiş. Halk dilinde eski köprü manasına gelen *stari most* deniyormuş. Köprünün iki tarafındaki güçlü kulelerde güvenlikten sorumlu Mostarlılar duruyormuş. Mimar

Hayreddin'e inşaat bitip de tahta kalıplar çıkarılırken köprünün yıkılması halinde kafasının kopartılacağı tehdidinde bulunulduğu rivayet ediliyor. Kendine güvenmeyen Hayreddin kalıplar çıkartılırken kendi mezarını kazdırmaya başlamış. Köprü yıkılmamış. Hayreddin daha uzun yıllar boyunca bilgi ve becerisi ile anılmış.

Sırpların 9 Kasım 1993'te attıkları havan toplarına karşı ne Mostarlılar ne de koruma amacıyla yerleştirilen araba lastikleri bu çok etnikli toplumsal hoşgörü simgesini koruyabilmiş. Hırvatlar ve Müslümanlar yüzyıllar boyunca bu köprüyü sorunsuz bir şekilde kullanmışlardı. Bir tarafta Bosna diğer tarafta Hersek, bir tarafta Müslümanlar, diğer tarafta Katolikler, bir tarafta minareler, diğer tarafta kilisenin çan kuleleri vardı. Köprü, depremlere, Avusturya Habsburg ordularına, Tito komünizmine kadar her şeye direnmişti. Ta ki, Tudjman orduya köprünün yerle bir edilmesi emrini verene kadar.

23 Temmuz 2004'te açılışı yapılan yeni köprü eskisi gibi yirmi dokuz metre uzunlukta ve nehrin yirmi metre yüksekliğindeydi, Unesco bu töreni, Prens Charles ve dünyanın birçok ülkesinden toplanan bağışlarla gerçekleştirdi. Yararlı bir amaç için yapılan bir kampanya ile toplanmıştı yardımlar. O dönemde Bosna'da Birleşmiş Milletler temsilcisi olan Lord Patty Ashdown ciddiyetle, “Bu muhteşem köprünün yıkılması evlerinde oturan milyonlarca insana buradaki kötülüğün gücünü gösterdi,” dedi.

Bir cumartesi öğleden sonra köprü üzerinde yürürken ben de turistlerin arasında bir turistim. Şimdiden çatlaklar oluştuğu söylenen ve eski tekniğe uygun olarak inşa edilen köprü Bosna tarafındaki dağınık sokak ticareti ile Hırvat tarafındaki gürültülü bar ve diskotekleri birbirine bağlıyor. Köprü eskiden şehri birleştirirdi şimdi ikiye ayırıyor. Her iki tarafın kendi tarih kitapları, kendi sağlık kuruluşları ve kendi radyo istasyonları var. Mostar'da yine köprü var ama ruhu eksik.

1566'da yapılan asıl köprüden kalan tek parça Hırvat tarafındaki bir çimenliğin üstünde duruyor. Köprünün törenle açılışında yerine konulan Osmanlı yazıtından eser yok. İki sokak ötedeki tampon bölgede yerle bir olmuş binalar arasından yürüdüm. Arkada kırmızı beyaz damalı Hırvat bayrağı sallanıyordu. Sokaklar daha geniş, dükkânlar daha lüks. Müezzinin sesinin yerini karşı taraftaki minarelerden daha yüksek duran Katolik kili-

sesinin çanları almış. Müslüman rehberim, "Bu düpedüz kışkırtma," diyor. 2004 yılında Ashdown tarafından dikte edilen iyimserlik, yerine getirilemeyen bir temenni olarak kalmış. Savaş yaraları kapanmıyor. Yerlilere gelecekte neler olacağını sorduğumda cevap olarak, "Rüşvet ve yolsuzluk bayım, burada her şey rüşvetle harap oluyor," diyorlar.

Saraybosna

Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna'nın doğu bölgesinde bulunan Osmanlı geçmişinin adeta vitrini diyebileceğimiz Başçarşı'ya dönelim. Semti ortadan bölen Ferhadija Caddesi'nin sağı solu insana eski mimariyi hatırlatıyor, şehrin en büyük camisi olan Gazi Hüsrev Bey Camisi gibi. Dar sokağın karşısında şimdi sergi salonu olarak kullanılan eski medrese var. Az ilerde 16. yüzyıldaki kervansaraylara iyi bir örnek oluşturan Morica Han'ın girişi görünüyor. O zamanlar Saraybosna'da yaklaşık elli kervansaray varmış, bu kervansaraylarda bir tarafta Venedik ile Viyana, diğer tarafta Belgrad, Sofya ve İstanbul'un bulunduğu yol boyunca kervanlarla gidip gelen seyyahlar kalırmış. Bir zamanlar atların ve eşeklerin durduğu bölüm şimdi halılarla kaplı. Hâlâ yerinde duran odalarla çevrili avlunun sakinliği insanı şaşırtıyor. Burada Saraybosna'nın eski semtinden yükselen turistik gürültü-patırtı duyulmuyor.

Bir zamanlar şehre ortaçağdan kalma Bosna ilinin adı olan Vrhbosna deniyormuş. Bugünkü adı *Saray-ovası*'ndan türemiş. 1580'de Saraybosna Osmanlı vilayeti Bosna'nın başşehri olmuş. 1463'teki Osmanlı saldırısından önce şehirde birkaç cami bulunuyormuş. Haseki Hatun 1436-1437 arasında Müslümanların ibadet edebilecekleri küçük bir mescit yaptırmış. Bunu, 1462'de Miljacka Nehri kenarındaki Mevlevi tekkesi gibi diğer cami ve tekkeler takip etmiş. Şair Reşit Efendi burayı kırk ayetle, "meleklerin yuvası gibi, cennet kadar güzel bir yer" diye övmüş.

Karadzic'in, bu Osmanlı cennetinin el bombaları ve keskin nişancılarla yok edilmesi emrini vermesine rağmen burada sokağın görüntüsünü hâlâ İslam belirliyor. Merkezdeki katedral ve Ortodoks kilisesinin kuleleri, İslam kültürünün ispatı olarak çevrede yükselen minarelerle rekabet içinde. En önemli cami adını Gazi Hüsrev Bey'den alıyor. Annesi II. Sultan Bayezid'in torunuymuş. Kendisi Sultan Süleyman döneminde 16.

yüzyılın ilk aylarında Bosna paşasıymış. 1531'de düzenlenmiş vakıf senedinde hizmetlerinin değerinin ölçülemeyeceği belirtilmiş. "Eşi benzeri yok, emir oğlu, inancın parlayan yıldızı, en etkileyici, en şahane illerden olan Saraybosna'da olağanüstü güzellikte her şeye kadir Allah'ın kullarının sığınacağı kutsal bir mekân yarattı."

Efsaneye göre Sultan Süleyman sancakbeyine "Biri sana diğeri de bana," diyerek iki cami yapılması için emir vermişti. Birkaç yıl sonra görevin yerine getirildiği haberi İstanbul'a ulaştığında Sultan Süleyman bir caminin diğerinden epeyce büyük olduğunu çoktan duymuştu. Sultan burada bir hile olduğunu düşündü ve derhal, "Kendin için yaptığın cami benim, benim için yaptığın da seninki olmalı," diye haber gönderdi. Bu büyük bir yanlışlıktı. Gazi Hüsrev Bey tüm tevazuu ve sadakatiyle küçük camiyi kendine ayırmıştı ancak Sultan'ın emrine de karşı gelemezdi. Böylece büyük olan onun camisi oldu ve adını aldı.

Kimlik Sorunu

Peki ya Türkler? Eğer Bosna sokaklarında bir ülke açıkça öne çıkıyorsa bunun kesinlikle Türkiye olduğunu söyleyebiliriz. Japonlar ve Almanlar tevazuyla bağışladıkları otobüs ve tramvaylarla yetiniyorlar. Avusturya Raffaisenbank ile temsil ediliyor. Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten gelen milyonlarca dolarla yeni camiler ve medreseler inşa edilmiş. Buna karşılık Türkiye'nin mevcudiyeti sürekli hissediliyor. Türk Hava Yolları, Türk bankaları, Mostar'da Türk Konsolosluğu, Blagaj'da 1466'da kurulan Bektaşi tarikatına ait tekke, Saraybosna'daki Türk Kültür Merkezi, Mostar'daki Türk Evi, Türklerin mütevazı davranarak geri planda kaldıklarını söyleyemeyiz.

Sırp ders kitaplarında Türkler hâlâ masum insanları kazığa oturtan gözü dönmüş canavar haydutlar olarak gösteriliyor.[4] Kaba ifadelerle öğren-

4 2005 yılında ilköğrenim kitaplarındaki metinlerde değişiklik yapılması ve daha tarafsız olunması kararı alındı. Yeni baskı yapmak için para olmaması halinde nefret söylemi içeren metinler siyahla kapatılacak ya da kitabın arasına bir kâğıt parçası konarak bu yazılanların gerçeği yansıtmadığı belirtilecekti. Buna rağmen 2005 yılından sonra da Sırp öğrenciler Türk işgalinin tarih boyunca en berbat işgal olduğunu ve 1389 yılına ait kahramanlıkları okumayı sürdürdüler. Hırvat okullarında ise Türklerin üç yüz Bosna şehrini yerle bir ettiği öğretiliyor. Kolayca düzeltilebilecek yanlışlar olduğu halde hiçbirine dokunulmamış. Bir Bosna ders kitabında da Sultan Süleyman'ın 1529 yılında Viyana kuşatması esnasında hayatını kaybettiği yazıyor.

cilere akıncıların yaptıkları barbarlıklar anlatılıyor, ama çoğu akıncının Balkan ülkelerinden geldikleri vurgulanmadan. Bir başka deyişle akıncılar onların ataları oluyordu. Şimdiki Müslümanlar söz konusu olduğunda bunlar ister Müslümanlığı kabul etmiş Sırp kökenden geliyor olsun, ister Boşnak ya da başka ülkelerden göç etmiş Müslümanlar olsun Türk sayılıyorlar. Bosna Hersek'te yaşayan nüfusun DNA'sında Osmanlı döneminde buraya yerleşmiş Türk Müslümanlardan çok Slav (Hırvat ve Sırp) kâfirlerin ve Ulahların genetik kodları bulunuyor. Saraybosna'da Müslüman bir kitapçı kimlik sorununu şöyle söze döktü: "Türkler bize dini getirdi. Benim için en önemli Osmanlı mirası budur. Ama bu bizim Türk olduğumuz anlamına gelmez. Biz Türk de değiliz, batılı da değiliz. Biz bîtarafız. Dinimiz, kimliğimizdir."

Profesör Enes Pelidija'ya Türk ya da Müslüman olup olmadığını sorduğumda gülümseyerek şöyle cevap verdi: "Müslümanım, Boşnak'ım ve Bosnalı Müslümanım. Müslümanım çünkü dinim İslam. Boşnak olduğumu söyleyerek kendimi diğer Müslümanlardan ayırıyorum. Bosnalı olmam ise Bosna Hersek vatandaşı olduğumu belirtiyor. Bütün bunlar benim kimliğimi oluşturuyor. Bosna Hersek'te yaşayan Müslümanların diğer Müslüman halklardan farklı kendilerine has kimlikleri var."

Saraybosna'daki hayatı coşkuyla methediyor, geleneksel kıyafetiyle kapalı Müslüman bir kız, batılı görünümlü kız arkadaşı ya da kız kardeşiyle el ele yürüyor. "Buradaki Müslümanlar karışık yaşarlar, biri gelenekseldir diğeri modern. Biz bunlara alıştık. Bu üniversitede başı örtülü öğrenci de var mini etekle gelen öğrenci de. Ve bu kızlar arkadaşlar. Müslümanlar gettolarda yaşamak istemiyor. Herkes aynı Müslüman cemaatine mensup. Psikolojik engeller yok ve olmasını da istemiyoruz."

"Türk" sözcüğünün Sırp ve Hırvat tarafında olumsuz anlamda kullanılması Pelidija'ya göre tarihi hakikatlere mal edilemez. "Sultan Süleyman döneminde Türklerin kötü bir imajı vardı diye Müslümanlar hakkında olumsuz konuşulduğunu söyleyemeyiz. Hatta komünizm zamanında bile Bosnalı tarihçiler, Sultan Süleyman dönemini, o zamanlar da etnik ve dinsel kültür farklılıkları olmasına rağmen, istikrarlı ve olumlu bir dönem olarak anarlar. Sultan daha önce hakkı olmayan insanlara haklarını verdi. Bu nedenle Sultan Süleyman'ı tarihimizin olumlu bir unsuru olarak görü-

yoruz. Ayrıca Osmanlıda birçok sadrazam ya da paşa, Yunanistan, Sırbistan ya da Bosna'dan gelmiyor muydu?"

Türklerle özdeşleşme yine de, özellikle etnik huzursuzluğun arttığı dönemlerde, azalmıyor. Tıpkı Haziran 2008'de Avrupa Futbol Şampiyonası çeyrek finalinde Türkiye ile Hırvatistan'ın Viyana Ernst Happel Stadyum'unda karşı karşıya geldiği maçta olduğu gibi. Bosnalı gençler kendilerini Türklerle özdeşleştirmiş, Türk takımının galibiyeti Mostar'da adeta Hırvatların 1993'teki saldırılarına misilleme yapar gibi, büyük şenliklerle kutlanmıştı. Bir Türk diplomat bu tür tepkilerin gökten düşmediğini söyledi. "Hırvatlar ve Sırplar Müslümanlara her zaman 'aşağılık Türkler' diye hakaret ediyorlar. Kastettikleri günümüz Türkiye'sinde yaşayan Türkler değil, 16. yüzyıldaki Türkler. Devamlı olarak 'Pis Türkler' sözlerini duyarız. Dolayısıyla elbette gençler de Hırvatları devre dışı bırakan Türk takımı ile özdeşleşiyor."

Pelidija, Bosnalı futbol taraftarlarının şiddetli tepkilerini neden sonuç ilişkisi olarak görüyor. "Söylediklerinin tam olarak bilincinde değillerdi. Hırvat taraftarların söylediklerine tepki veriyorlardı. Öncesinde bazı siyasetçiler Müslümanları Türk olmakla itham ettiler oysa onlar bunu kabul etmiyordu. Bosnalı Müslümanlar Türkiye'yi olsa olsa İtalya ya da İspanya gibi bir dost ülke olarak görüyor. Mostar'daki huzursuzluğun bu kadar yükselmesi köprüden kaynaklandı. Ne de olsa bu köprü bizim birlikteliğimizin sembolüydü."

Birlik mi? İşte o anda birkaç yıl önce beklenmedik bir coşkuyla Avrupa'da yaşayan bütün Sünni ve Şii Müslümanları kucaklayacak bir Avrupa hilafeti kurulmasından yana olduğunu söyleyen Bosna Hersek büyük müftüsü Mustafa Ceric'in adı gündeme geldi. Bu birlik planı, bir Balkan Panislamizm'i, ümmet fikrinden daha ileri gidiyordu. Bosna'da çıkan haftalık dergi *Dani*'nin redaktörü Ceric'in söylediklerini tekrarladı: "Bize Türk diyorlar. Biz Türk olmadığımızı söylüyoruz. Biz kimliğimizi Türklerin bize getirdiği İslamdan alıyoruz. Ancak biz Boşnak'ız."

Profesör Pelidija Mustafa Ceric hakkında konuşurken üniversitedeki odasının camından dışarı bakıyordu. Anlaşılan kendisini büyük müftü ile aynı cephede görmüyordu. Diplomatik bir tavırla, "Bak," dedi, "bu-

radaki Müslümanları sadece hayatta kalma mücadelesi harekete geçiriyor. Ceric'in söyledikleri kendi şahsi fikirleri. Bu fikirleri genel görüşü temsil etmiyor."

NUH'UN GEMİSİ

Bosna ve Sancak'taki Müslümanların dini lideri, Reis ül Ulema, büyük müftü Mustafa Ceric siyasi çevrelerde tartışılan bir kişilik.[5] Avrupa Birliği Yüksek Temsilcisi Dr. Javier Solana Balkan ülkelerindeki yaraların sarılması için çaba gösterirken Ceric'i "tehlikeli fikirleri olan bir adam" olarak tanımladı. Türk çevrelerde ise Ceric, "Uzlaşma arayışı içinde olan, Bosna'ya Suudi Arabistan'dan gelen para akımından kaygı duyan, mükemmel bir kişi," olarak algılanıyor.

Ceric ile Madrid'de Suudi Arabistan tarafından düzenlenen 'Dinler ve Kültürler arası diyalog' kongresinde karşılaştığımda bana en cana yakın, en nazik yanını gösterdi. Üstünde siyah uzun cübbe, başında Osmanlı dönemini hatırlatan geleneksel sarık vardı. Tek koşulu Sünni ve Şiiler için Avrupa Hilafeti kurulması konusundaki düşüncelerini sormayacaktım. O zaman başka bir konu seçelim; Mostar'daki futbol maçı ve Türklerle özdeşleşme. Ceric'in yüzü aydınlandı, "Bizim Müslüman gençlerin tepkileri beni de şaşırttı. Maç başladığında Zagreb'teydim Hırvat televizyonundan yapılan yorumu duydum; 'Viyana'ya Türklerin bizi yine fethetmesine engel olmak için gidiyoruz,' ifade şekli böyleydi. Bu duyduklarımın Türkiye'deki Türklerle hiçbir ilişkisi yoktu. Benimle ilişkisi vardı. Bosna Hersek'te yaşayan Müslümanlarla ilişkisi vardı. Ben Zagreb'de hâlâ Türk olarak algılanıyorum."

Ceric'e göre Bosna'daki ateşli tepkiler gençlerin Osmanlı İmparatorluğu ya da Türkiye'nin tarihi hakkında bilgi sahibi olduklarını kesinlikle göstermiyor. "Belgrad'a gittiğinde çok farklı. Oradaki her Sırp sana 1389'da neler olduğunu anlatabilir. Orada her gün Osmanlı hatıralarıyla yaşanıyor. Biz Saraybosna'da artık bunları konuşmuyoruz. Ama Sırbistan ve Hırvatistan'da konuşuluyor. Milli takımın kazanması ya da kaybetmesi

5 Mayıs 2009'da Sırp Din İşleri Bakanı Sırp halkına aşağılayıcı ve tehditkâr yazılar yollamış olması nedeniyle Mustafa Ceric'i "istenmeyen kişi" ilan etti. Bakan, Ceric'in Boşnakların aslında Türk olduklarını söylediğini ve Bosna Devleti'nin üç etnik gruptan oluşmasını arzuladığını iddia etti.

gibi her türlü bahane Bosnalı Müslümanlara Türk etiketi yapıştırmak için gerekçe oluşturuyor."

Bir alternatif olup olmadığını sorduğumda Ceric güven içinde cevap veriyor. "Biz Bosna'da İsviçre kültürüyle yaşamak zorundayız, bir taraftan uzlaşma diğer taraftan sadakat. Bu, hem biz hem de Sırplar ve Hırvatlar için geçerli. Bosna Hersek kimlik sorunu ile biliniyor. Sırplar kendilerini Sırbistan'a, Hırvatlar da Hırvatistan'a yakın hissediyorlar."

Bosna Hersekli dini liderin kimliğinden ne haber? diye sorduğumda Ceric, "Ben gururlu bir Müslüman, gururlu bir Avrupalı ve Boşnak'ım," cevabını veriyor. "Boşnak olmam benim etnik kimliğim. Boşnaklık benim milliyetim. Bir İngiliz isen bu sana etnik bir kimlik sağlar. Çıkış noktası bu. Umuyorum ki bir gün bizim geleceğimiz için de bu bir temel oluşturacak."

Ceric'e göre gelecek, Avrupa Birliği'nin geleceğinde demirlenmiş. "Avrupa geçmişimle gurur duyuyorum. Başka bir geçmişim yok. Avrupa dünyadaki bütün iyiliklerin ve kötülüklerin beşiği. Bu kıtanın iki aşırılığı da bunlar. Şunu eklemek zorundayım, biz Müslümanlar olarak ikili bir devleti hiç arzu etmedik. Avrupa bize Dayton Anlaşması gereği sürekli olarak Sırplar ve Hırvatlarla anlaşmamızı öneriyor. Bir zamanlar Yahudilere de Hitler ile anlaşmaları önerilmiş miydi?"

"Ama olan oldu," diye söze girdim. Ceric, öfkeyle, "Peki ne görüyoruz? Eski Yugoslavya'daki bütün milli gruplar kendi devletlerini kuruyor. 600.000 nüfuslu Karadağ bile. Hatta çoğunluk Belgrad rejimi altında yaşamak istemediği için Kosova da. Peki en fazla acıyı çekenler olarak biz ne durumdayız? Bölünmüş bir ülkemiz var. Uluslararası toplum ne diyor? 'Bu durumun sorumlusu siz değilsiniz. Siz Müslümansınız.' Ama kendi devletimize sahip olma hakkımız yok. Bir zamanlar Yahudilerin 1492'de İspanya'dan sınır dışı edilene kadar yaşadıkları gibi gettolarda yaşıyoruz."

Birçokları Bosnalı Ceric'i Bosna Gazze şeridinin lideri olarak görüyor ancak o bu fikri fazla abartılı buluyor. "Eski Yugoslav halklarından sadece biz, 'Sırplar, Hırvatlar lütfen burada kalın. Biz bu ülkenin geleceğini hep birlikte kurmak istiyoruz, istesek de istemesek de aynı Nuh'un gemisinin içindeyiz' diyoruz."

İslamın bu süreçteki rolü ne olur zaman gösterecek. Ceric, "Bence Müslümanlar bazı insani değerler göz önüne alınmazsa hayatta kalamayacağımızı açıklamaya çalışıyor. Ancak şu ya da bu şekilde Avrupa'da her zaman İslam şeytan olarak gösteriliyor. Haçlı seferlerinden beri bu yaklaşım değişmedi. Bunu esefle karşılıyorum. Avrupa'daki Müslümanların amacı sadece ve yalnızca İslami değerlerin öğretilmesinden yana değil. Sultan Süleyman'ın dönemi geride kaldı. Artık konu insani değerler. Bunlar mücadele etmeye değecek idealler. Nasıl sonuçlanacağını göreceğiz. Nihayetinde insanlık tarihini belirleyecek olan Allah'tır."

Son söz

İnanç sahibi kişilere göre insanlık tarihini Tanrı belirler. İnsanlık tarihini özetleyen, analiz eden ve yorumlayanlar tarihçilerdir. Geçmişte iz bırakmayı başaran hükümdarlara başarıyla uygun sıfatlar yakıştırıldı. Büyük İskender, Charlemagne (Büyük Karl), Yaramaz Karl, İyi Philippe, Güzel Philippe, Tedbirli Felipe, Korkunç İvan, Yavuz Selim, Deli Petro vb.

Sultan Süleyman da kesinlikle bu meşhur hükümdarlar listesinde yer almalıdır. Ancak "Büyük" ya da "Muhteşem" sıfatları onun insanlık tarihinde oynadığı önemli rolü yeterince ifade ediyor mu emin değilim. "Büyük" fazla genel bir tanım, "Muhteşem" kırk altı yıl boyunca sadece şaşaalı bir yaşam sürdüğünü ima edebilir. Bununla beraber döneminde Erasmus'a rağmen Luther ve diğerlerinin üstünde bıraktığı izlenime gönderme yaparak "haydut" Süleyman da denemez.

Med cezir devam eder. 16. yüzyıldan günümüze kalan propagandanın etkisine rağmen ne mutlu ki son yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili daha objektif yazan tarihçilerin sayısı arttı. Yavaş yavaş o inatçı propagandanın maskesi düşüyor. Sultan Süleyman artık sadece fetihçi olarak değil, dönemin ölçüleri ve kuralları içinde sert ama adaletli bir imparator, kültür ve diplomasi alanında altın yıllarını yaşayan bir imparatorluğun lideri olarak kabul ediliyor.

Neden ülkesindeki yorumların peşinden gidilmiyor? Kanuni Sultan Süleyman'ın yaşadığı ve liderlik yaptığı dönemde imparatorluğunu bir cihan padişahı ve halife olarak şeriat kanunlarına dayanarak yönetmiştir. Ancak o dönemde inanıldığı ve bugün de kabul edildiği gibi, şeriata dogmatik olarak bağlı kalmamıştır. Bu nedenle Türkiye'de Kanuni olarak bilinir. Artık Türkiye dışında da bu özelliğine vurgu yapılmaya başlandı. Batı mecaz geleneğine uygun olarak ona Adaletli Süleyman demek yanlış olmayacaktır.

Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra onun anısına ilk şiiri Saray Şairi Baki adıyla anılan, Mahmud Abdülbaki yazmıştır.

Ey pây-bend-i dâm-geh-i kayd-ı nâm ü neng
Tâ key hevâ/yi meşgale-i dehr-i bî-direng

An ol günü ki âhir olub nev-bahâr-ı ömr
Berg-i hazana dönse gerek ruy-ı lale-reng

Âhir mekânın olsa gerek cür'a gibi hâk
Devrân elinde irse gerek câm-ı ayşa seng

İnsân odur ki âyine veş kalbi sâf ola
Sînende n'eyler âdem isen kîne-i peleng

İbret gözünde niceye dek gaflet uyhusu
Yetmez mi sana vâkıa-i şâh-ı şîr-çeng

Ol şeh-süvâr-ı mülk-i saâdet ki rahşına
Cevlân deminde arsa-i âlem gelürdi teng

Baş eğdi âb-ı tîğına küffâr-ı Engerüs
Şemşîri gevherini pesend eyledi Freng

Yüz yire kodu lûtf ile gül-berg-i ter gibi
Sanduka saldı hâzin-i devrân güher gibi

Günümüz Türkçesiyle;

Ey şan ve şöhret düşüncesinin tuzağına ayağı bağlı olan kişi,
Bu kararsız dünyanın işleriyle uğraşma hevesi daha ne zamana kadar sürecek?

Ömrünün ilkbaharının son bulup
Lâle renkli yüzünün güz yaprağına döneceği o günü düşün.

Sonunda senin de hayat kadehine feleğin elinden bir taş gelecek
Ve yerin, kadehin son yudumu gibi toprak olacak.

Gerçek insan, yüreği ayna gibi temiz ve lekesiz olan insandır.
Eğer sen de insansan, göğsünde bu kaplan kini ne arıyor?
Bâkî da ibret alması gereken gözünde bu gaflet uykusu
ne zamana kadar sürecek?
Sana aslan pençeli padişahın başına gelen olay ibret alman için yetmez mi?

O, mutluluk ülkesinin usta binicisi padişahın atına,
Dolaşırken dünya alanı dar gelirdi.

Macar kâfirleri onun kılıcının suyuna baş eğdiler.
Fransız kâfirleri de kılıcının cevherinin tadını tadıp beğendiler.

Taze gül yaprağı gibi yüzünü yavaşça yere koydu.
Devran hazinecisi de onu değerli bir mücevher gibi sandukaya yerleştirdi

Evliya Çelebi, sultan için yüzyıl sonra onun saygınlığına şu sözlerle gönderme yaptı: "Fetihleri yedi iklimi kapsıyor. Onun için 2060 farklı camide cuma duaları okunuyor." Kuzey Amerikalı yazar Fairfax Downey 1929'da *The Grande Turke* (Büyük Türk) adıyla yayınlanan Sultan Süleyman biyografisinde onun hoşgörüsüne methiyede bulundu. "Yirmi farklı ırk sultanın egemenliğindeki ülkede birbirleriyle dövüşmeden huzur ve barış içinde yaşıyordu. Gayrimüslimler de, sadakat içinde oldukları sürece ülke yönetiminde görev alabilir ülkeyi şekillendirebilirlerdi. Avrupa krallıklarından ağır vergi koşullarından ve adaletsizlikten kaçan birçok kişi Osmanlı topraklarına yerleşmiştir."

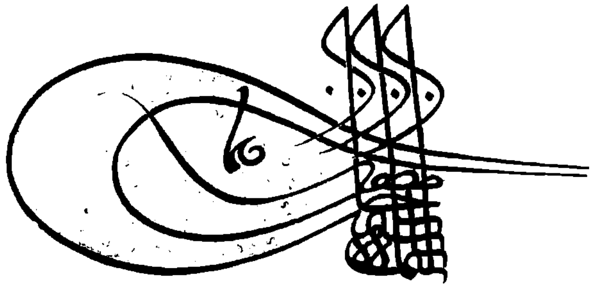
Macar tarihçi Joseph Matuz'un yaklaşımı bu kadar olumlu değil. "Sultan Süleyman o kadar zeki değildi ayrıca, farklı bir izlenim bıraksa da başına buyruktu. Ortalamanın iyi bir temsilcisi ve kesinlikle iktidar hırsı olan biriydi. Buna bağlı olarak kendisine ve Osmanlı Devleti'ne zarar verecek her unsuru dışlardı. İki sadrazamını ve iki oğlunu öldürtmüş olmasını modern insani ölçülerle değerlendirmek doğru olmaz. En önemli Osmanlı sultanı olarak kabul edilmesinde uzun yaşaması kuşkusuz rol oynamıştır. Osmanlı iktidarının en üst noktaya ulaştığı ve düşüşün henüz başlamadığı bir dönemde hükümdarlık yaptı."

Günümüz tarihçilerinden Gilles Veinstein Sultan Süleyman'ın öne çıkan karakteristik özelliklerini şöyle sıralıyor: "Sadelik, itidal, tevazu, sadakat, cömertlik, sözünün eri olmak, mistisizme yaklaşan evliyalık." Fransız tarihçiye göre Sultan Süleyman ilk askeri zaferinden sonra mahcubiyetle Mesihvari bir heyecana kapılmış ve içindeki köklü inanca dayanarak Allah'ın İslam dinini cihana yayma görevinde kendisine doğrudan yardım ettiğine inanmıştır.

Sanat tarihçisi Esin Atıl'a göre Sultan Süleyman içinde yaşadığı dönemin önemli fiziksel ve ahlaki değerlerini temsil ediyordu. "Sultan Süleyman yakın çalışanlarının ve tebaasının sempati ve saygısını kazanmıştı. Her zaman devletinin refahını gözetmiş adaletli bir hükümdardı, bu uğurda sadrazamını hatta çocuğunu dahi feda edebildi. Devlet görevlilerini hep deneyimli ve yetenekli kişilerden seçerdi."

Tarihçi Özlem Kumrular, Sultan Süleyman'ın, icraatlarının büyüklüğü, iktidarda en uzun kalan Sultan olması ve adil olmasından dolayı Büyük Türk unvanını hak ettiğini düşünüyor. "Bu nedenle ona hâlâ hayranlık duyuluyor." Ancak her şeye rağmen Sultan Süleyman da bir insandı ve Kumrular'a göre Hürrem'e âşık olunca onun kendisini yönlendirmesine izin verdi.

Mehmet İpşirli, son olarak Sultan Süleyman'ın devlet adamlığına vurgu yapıyor. "Sultan Süleyman tarih yazmıştır, sadece imparatorluğun sınırlarının genişletilmesi anlamında değil askeri gelişmeler, mimari, bilim ve elbette yasalar anlamında da. Onun topluma en büyük katkısı hoşgörü olmuştur. Bu şekilde dünyaya farklı bir ufuk sunmuştur."

Sultan Süleyman'ın tuğrası.

Kronoloji

Osmanlı İmparatorluğu

1517	I. Selim'in Mısır'ı fethi.
1520	Sultan Süleyman'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun 10. sultanı ilan edilmesi.
1521	Belgrad'ın fethi.
1522	Venedik'le barış anlaşması, Rodos'un fethi.
1523	İbrahim Paşa'nın sadrazam ilan edilmesi.
1524	Babasının selefi olacak Selim'in doğumu. İbrahim Paşa'nın Mısır'daki isyanı bastırması.
1526	Mohaç Muharebesi ve Budin'in fethi.
1527	İbrahim Paşa'nın Anadolu'daki isyanı bastırması.
1529	Budin'in Habsburg işgalcilerinden geri alınması ve Viyana kuşatması.
1532	Graz'da son bulan Askeri Harekât. V. Karl tarafından tutulmuş Amiral Andrea Doria'nın Yunan kenti Koron'u işgal etmesi.
1533	Elçi Cornelis de Schepper'in İstanbul'da barış anlaşması için nafile çabaları.
1534	Osmanlı Donanması'nın Koron'u fethi. Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı kaptanıderyası olması. Tunus, Tebriz ve Bağdat'ın fethedilmesi.
1535	V. Karl tarafından Tunus'un yeniden fethi, Sultan Süleyman'ın askerlerini Azerbaycan'a yürütmesi.
1536	Sultan Süleyman'ın Fransa'ya kapitülasyonların tanıması. Sadrazam İbrahim Paşa'nın idam edilmesi.
1537	Venedik'le savaş, Korfu'nun fethedilmesi.
1538	Boğdan'a askeri harekât.
1539	Aden'in fethedilmesi. Yemen'in Osmanlı vilayeti olması.
1540	Venedik'le Sulh Anlaşması.
1541	Sultan Süleyman tekrar Budin'de. Macaristan'ın büyük bir bölü-

münün Osmanlı vilayeti haline gelmesi. V. Karl'ın Cezayir kıyılarında uğradığı yenilgi.

1543 Osmanlı ordularının Peç, Estergon ve İstolni Belgrad'ı fethetmesi.

1544 Rüstem Paşa'nın sadrazamlığı.

1546 Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümü.

1547 Gerard Veltwyck'in Habsburg Hanedanı adına Sultan Süleyman ile barış anlaşması imzalaması.

1548 İran'a karşı ikinci askeri harekât.

1552 Eğri Kalesi'nin (Macaristan) kuşatılması.

1553 Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi. Sadrazam Rüstem Paşa'nın yerine Ahmed Paşa'nın geçmesi.

1554 İran'a karşı üçüncü askeri harekât.

1555 İran'la Sulh Anlaşması. Sadrazam Ahmed Paşa'nın idam edilmesi. Yerine kendinden önceki Rüstem Paşa'nın getirilmesi.

1556 Macaristan'a askeri harekât.

1557 Süleymaniye Camii'nin açılışı. Osmanlı donanmasının Mayorka'ya saldırması.

1559 Anadolu'da Bayezid ile Selim'in taht kavgası.

1562 Bayezid ile dört çocuğunun öldürülmesi. I. Ferdinand ile Sulh Anlaşması. Sadrazam Rüstem Paşa'nın ölümü ile yerine Ali Paşa'nın geçmesi.

1565 Malta kuşatması ve başarısızlıkla sonuçlanması. Sadrazam Ali Paşa'nın ölümü yerine Sokollu Mehmed Paşa'nın geçmesi.

1566 Sultan Süleyman'ın on üçüncü defa ordusu ile birlikte askeri sefere giderken Zigetvar'da ölümü. Yerine II. Selim'in tahta geçmesi.

1570 Osmanlı İmparatorluğu'nun başarılı son fethi olan, Kıbrıs'ın fethedilmesi.

1571 Osmanlı donanmasının İnebahtı Deniz Muharebesinde mağlup olması. Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüşe geçmesi.

Avrupa

1515 I. François'nın Reims'de Fransa Kralı ilan edilmesi.

1516 Luther'in doksan beş maddeden oluşan tezini Wittenberg Saray

Kilisesi'nin duvarına asması. Macaristan Kralı II. Vladislav'ın yerine Lajos'un geçmesi. 1517 V. Karl'ın İspanya'ya gitmesi.

1519 V. Karl'in dedesi İmparator Maximilian'ın ölümü.

1519-1521 Hernán Cortés'in Meksika'yı kuşatması. Ferdinand Macellan'ın dünyayı dolaşmak üzere denize açılması.

1520 Aachen'de V. Karl'ın Germen İmparatoru ilan edilmesi.

1521 Worms toplantılarında Luther'in aforoz edilmesi.

1522 V. Karl'in Avusturya'da miras kalan topraklarını kardeşi I. Ferdinand'a vermesi. Utrechtli Adriaan'ın VI. Papa Hadrianus ilan edilmesi.

1523 VI. Adrianus'un ölmesi. Luther'in iki yandaşının Brüksel'de ceza olarak yakılması ve böylece dini reformların ilk şehitlerini vermiş olması.

1524-1525 Almanya'da köylü isyanı.

1525 Pavia savaşı. François'nın yakalanması ve Madrid'e götürülmesi.

1526 Madrid'de sulh. François'nın Burgonya, Cenova ve Milano'yu Habsburglara geri vereceğine ve Flanders, Tournai ve Artesia üstünde hak iddia etmeyeceğine söz vermesi üzerine serbest bırakılması.

1527 François'nın ordularının Roma'da *Sacco di Roma* denilen yağmalamayı gerçekleştirmesi.

1528 Luther'in Türklere karşı savaşı destekleyen kitabının yayınlanması.

1529 V. Karl ve François arasındaki *Kamerijk* Barış Anlaşması. Yeni keşfedilmiş olan batı yarım kürenin İspanya ile Portekiz arasında Zaragos Antlaşmasıyla pay edilmesi.

1530 V. Karl'ın Kutsal Roma İmparatoru ilan edilmesi.

1531 1526 yılında Mohaç Muharebesinde ölen Lajos'un dul eşi Macar Maria'nın valiliğe atanması. İngiltere Kralı VIII. Henry'nin Katolik Kilisesi ile yollarını ayırması.

1538 İngiltere Kralı VIII. Henry'nin kiliseden uzaklaştırılması.

1541 Din reformcusu Jean Calvin'in Cenevre'de teokratik yönetim kurması.

1545 1563 yılına kadar sürecek Trent Konsili'nin başlaması.

1546 Luther'in ölümü.

1547 Mühlberg'de mağlubiyetle sonuçlanan Schmalkalda Savaşı. İngiltere Kralı VIII. Henry'nin ölümünden sonra VI. Edward'ın yerine geçmesi, I. François'nın ölümünden sonra II. Henry'nin yerine geçmesi, IV. İvan'ın (Korkunç İvan) Rus çarı ilân edilmesi.

1553 VI. Edward'ın ölümü ve Mary Tudor'un yerine geçmesi.

1554 Mary Tudor'un II. Philip ile evlenmesi.

1555 *Cuius regio, eius religio* (Bölge kime aitse din de ona aittir) prensibiyle imzalanan Augsburg Barışı.

1556 V. Karl'ın İspanya, İtalya ve Alman İmparatorluğundan çekilmesi. V. Karl'ın Kutsal Roma İmparatoru unvanını kardeşi Avusturya Arşidükü Ferdinand'a bırakması.

1558 V. Karl'ın İspanya'daki Yunte Manastırı'nda ölmesi. Mary Tudor'un ölmesi ve yerine I. Elizabeth'in geçmesi.

1559 Fransa Kralı II. Henri'nin ölümünden sonra II. François'nın onun yerine geçmesi. Fransa ile İspanya arasındaki ihtilaf Cateau-Cambrésis Barışıyla daha da kötüleşti. Barışın tesisi için II. Felipe'nin II. Henri'nin kızı Elizabeth ile evlenmesi.

1560 IX. Charles'ın Fransa Kralı, Caterina de Medici'nin hükümdar vekili olması.

1562 Fransa'daki Huguenotlarla mücadele.

1564 I. Ferdinand'ın ölümü ve yerine II. Maximilian'ın geçmesi.

1568 Egmond ve Hoorn'un Brüksel'deki mezarlarının parçalanması. Seksen Yıl Savaşının başlaması.

Görsel sanat, edebiyat ve mimarlık

1501 Erasmus'un *Enchiridion*, el kitabını yazması.

1502 Leonardo da Vinci'nin *Mona Lisa* tablosunu yapması.

1506 Roma'da *Laocoön* grubunun keşfedilmesi. Bramante'nin yeni San Pietro Bazilikası'nın inşaatına başlaması.

1508 Michelangelo'nun Sistine Şapeli'nin tavan resimlerini yapmaya başlaması.

1507 Fatih Sultan Mehmed'in portresini yapmış olan ressam Gentile Bellini'nin ölümü.

1509 Erasmus'un *Deliliğe Övgü* kitabını yazması.
1516 Thomas More'un *Ütopya* kitabını yazması.
1519 Leonardo da Vinci'nin ölümü.
1527 Machiavelli'nin ölümü.
1530 Nikolaj Kopernik'in devrimci düşüncelerini *De revolutionibus orbium coelestium* (Göksel kürelerin devinimleri üstüne) adlı kitabında toplaması.
1532 Postume Yayınevi'nin Machiavelli'nin *Il Principe* (Hükümdar) adlı kitabını basması.
1533 Hans Holbein'in *Elçiler* adını verdiği tablosunu yapması.
1534 Luther'in ilk İncil'inin yayınlanması.
1536 Erasmus'un ölümü.
1541 Michelangelo'nun *Son Hüküm* adlı resmini tamamlaması.
1548 Tiziano'nun V. Karl'ın at üstünde portresini yapması.
1564 Shakespeare'in doğumu.
1562 Paolo Veronese'nin *Kana'da Düğün* tablosunu yapması.
1563 El Escorial'de II. Felipe'ye manastır sarayı yapılmaya başlanması.
1564 Michelangelo'nun ölümü.

AŞKIN SULTANI

Kanuni Sultan Süleyman hayatı boyunca Muhibbi takma adıyla şiirler yazmıştır. Yazdığı birçok şiir büyük bir aşkla sevdiği eşi Hürrem Sultan'a yöneliktir. Buna en güzel örneklerden biri "Aşkın Sultanı" isimli gazeldir. Sultan Süleyman burada cenneti işaret eder, şiirin 1558 yılında Hürrem'in ölümünden sonra tamamlandığı anlaşılıyor. Kanuni muhtemelen şiiri daha önceden oluşturmaya başlamış ve bu gazelle Hürrem'e duyduğu aşkın cennetten de öteye gittiğini vurgulamak istemiş.

Celis-i halvetim, varım, habibim mah-ı tabanım
Enisim, mahremim, varım, güzeller şahı sultanım
Hayatım hasılım, ömrüm, şarab-ı kevserim, adnim
Baharım, behçetim, rüzum, nigarım verd-i handanım
Neşatım, işretim, bezmim, çerağım, neyyirim, şem'im
Turuncu u nar u narencim, benim şem'-i şebistanım
Nebatım, sükkerim, genc,m, cihan içinde bi-rencim
Azizim, Yusuf'um varım, gönül Mısr'ındaki hanım
Stanbulum, Karaman'ım, diyar-ı milket-i Rum'um
Bedahşan'ım ve Kıpçağım ve Bağdad'ım, Horasanım
Saçı marım, kaşı yayım, gözü pür fitne, bimarım
Ölürsem boynuna kanım, meded he na-müsülmanım
Kapında çünki meddahım, seni medh ederim daim
Yürek pür gam, gözüm pür nem, Muhibbi'yim hoş halim!

Günümüz Türkçesiyle:
Benim birlikte olduğum, sevgilim, parıldayan ayım,
Can dostum, en yakınım, güzellerin şahı sultanım.
Hayatımın, yaşamımın sebebi Cennetim, Kevser şarabım
Baharım, sevincim, günlerimin anlamı, gönlüme nakşolmuş resim gibi sevgilim, benim gülen gülüm,

Sevinç kaynağım, içkimdeki lezzet, eğlenceli meclisim, nurlu parlak ışığım, meş'alem.
Turuncum, narım, narencim, benim gecelerimin, visal odamın aydınlığı,
Nebatım, şekerim, hazinem, cihanda hiç örselenmemiş, el değmemiş sevgilim.
Gönlümdeki Mısır'ın Sultanı, Hazret-i Yusuf'um, varlığımın anlamı,
İstanbul'um, Karaman'ım, Bütün Anadolu ve Rum ülkesindeki diyara bedel sevgilim.
Değerli lal madeninin çıktığı yer olan Bedahşan'ım ve Kıpçağım, Bağdad'ım, Horasan'ım.
Güzel saçlım, yay kaşlım, gözleri ışıl ışıl fitneler koparan sevgilim, hastayım!
Eğer ölürsem benim vebalim senin boynunadır, çünkü bana eza ederek kanıma sen girdin, bana imdad et, ey Müslüman olmayan güzel sevgilim.
Kapında, devamlı olarak seni medhederim, seni överim, sanki hep seni öğmek için görevlendirilmiş gibiyim.
Yüreğim gam ile, gözlerim yaşlarla dolu, ben Muhibbi'yim, sevgi adamıyım, bana bir şeyler oldu, sarhoş gibiyim. Bir hoş hale geldim.

"SEN Kİ ...... KARLO..."

Sultan Süleyman'ın Arşidük I. Ferdinand'a yazmış olduğu birçok mektup günümüze ulaşmıştır. Ancak sadece bir mektup V. Karl'a (Şarlken) yöneliktir. Mektuplar her zaman uzun bir giriş bölümüyle başlardı: Ben ki Akdeniz'in, Karadeniz'in, Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Rum'un ve Karaman'ın ve Erzurum'un ve Diyarbekir'in ve Kürdistan'ın ve Luristan'ın ve Acem'in ve Dulkadir vilayetinin ve Mısır'ın ve Şam'ın ve Halep'in ve Kuds-ı Şerif'in ve külliyen Arabistan vilayetlerinin ve Bağdat ve Basra ve Aden ve Yemen memleketlerinin ve Tatar ve Dest-i Kıpçak iklimlerinin ve Budin tahtının ve ona tabi olan yerlerin ve dahi kılıcımızla alınmış nice memleketlerin padişahı ve sultanı Sultan Süleyman Şah bin Sultan Selim Şah Han'ım

Resmi mektup I. Ferdinand'a yönelikse devamı, "Sen ki, Hıristiyan âleminin şanlı hükümdarlarının ve Hıristiyan cemaatinin Avusturya memleketinin seçilmiş kralı Ferdinand'sın," diye gelirdi. Ancak şayet mektup rakibi V. Karl'a yönelikse, İspanya Krallığından öte bir paye vermek istemediğinden "Sen ki İspanya kralı Karlo'sun," diye devam ederdi.

Devamı 19-28 Haziran 1547 tarihleri arasında Topkapı Sarayı'nda tasarlanan mektuptu. Mektubun muhatabı V. Karl'a üç haftalık ateşkesi beş yıla uzatmak için hangi koşullara uyması gerektiği açıklanıyordu. Mektup, Venedik dükü ve Fransa kralını bilgilendirmek amacıyla Arşidük Ferdinand'ın sefiri Gerard Veltwyck'e verildi, içinde şunlar yazıyordu:

> Destgâhumuza karındaşunuz kıral Ferenduş [,] Yerardo nam elçisiyle mektub gönderüb sizün dahi müstakil mektubunuz vârid olub [*ulaşıp*] bâb-ı saadet-meabumuz canibi [*saadet sığınağı kapımız*] ile sulh u salah olunmak bâbında [*barış yapılması hususunda*] paye-i serir-i cihan-penahumuzdan [*alemin sığındığı tahtımın eşiğinden*] inayet-i hümayunumuz [*kutlu/mübarek yardımımızı*] reca eylemişsiz. Ve mezbur [*adı geçen*] elçinüz dahi hem sizün ve hem karındaşunuz tarafından vekil olduğunu arz edüb, aman-ı hümayunum [*not: amanın uzun bir açıklaması var aslında, teslim olmak şartıyla can ve mallarına dokunulmayacağını bildiren vesika*] verilmek bâbında enva-i temenna-yi [*not: orijinalinde temenni olabilir, temenna pek uymuyor gibi buradaki bağlama; yardım ve şefkat temennilerinde bulundu*] Eyle olsa [*Nitekim*] kemal-i refet-i mülukânemden [*padişahlara yakışır suretteki kusursuz merhametimden*] size ve karındaşunuza beş yıla değin aman-ı hümayunum ihsan olunub ve Üngürus vilayeti, ki hakk sübhanehu ve taalanun ülüvv-i inayeti ile şemşir-i zafer-te'sirümüzle feth olunmış [*Allah'ın yüce inayeti sayesinde zafer getiren kılıcımızla fethedilmiş*] memleketümüzdür [,]vilayet-i mezbureden [*adı geçen vilayetten*] ehl-i İslam tasarrufında olmayub bilfiil Hıristiyan tayifesinün ellerinde olan yerler içün beş yıla değin her yılda hazine-i amireme otuz bin sikke altun kesim tayin olunub, amma benüm memalik-i mahruseme ve Magrib'de Cezayir vilayetine ve Magrib canibinde sair ehl-i İslamun memleketlerine yaşdan ve kurudan [*denizden ve karadan*] dahl [*müdahale*] u taarruz olunmayub, zarar u gezend [*ziyan*] erişmeyüb, iki canibden emn u aman olmak üzre şart olunub ve hem südde-i saadetüm [*saadet eşiği* ya da doğrudan İstanbul da denebilir, ya da payitaht vb] canibi ile dostluk ve mahab-

bet üzre olan Françe padişahı ve Venedik dozı dahi ahd-i şerifümün içinde bile dahil ola, anlarun dahi memleketlerine sizün ve karındaşunuz taraflarından yaşdan ve kurudan dahl u taarruz olunmayub, zarar u gezend erişmeyüb, iki canibden bile ahd-i hümayunum riayet olunmak üzre ferman olunub, bilcümle bu bâbda aman-ı hümayunum her ne vechile [*her ne şekilde*] şart olunmış ise müşarünileyh [*ismi geçen*] karındaşunuza mufassal [*tafsilatlı*] hükm-i hümayunum irsal olundı [*gönderildi*] ve elçinüz dahi ol vech üzre ahd-i şerifümi ikinüz tarafından kabul edüb ve üç ay vade verilüb hüsn-i icazet-i şahanemüzle [*şaha yakışır suretteki kusursu icazetimizle*] ol canibe [*o tarafa*] irsal olundı [*gönderildi*]. Bâb-ı saadet-meabumuz [*saadet sığınağı kapımız*] daima açukdur, kimesnenün gelmesine ve gitmesine redd u men yokdur, inşaallahu l-a'azz ferman-ı hümayunum ne vechile inayet olunduğu malumunuz oldukdan sonra atebe-i alempenahumuz canibine [*alemin sığındığı eşiğimiz tarafina*] yine elçinüz gönderile ki mufassal ahdname-i hümayunum ihsan oluna. Tahriren fi evayili şehri cemaziyilevvel senede [*not: sene olması lazım, senede değildir muhtemelen, irab (Arapça okuma biçimi) varsa senete olur herhalde*] erbain ve- hamsine ve-tis'i mi'etin bi-makamı Kostantiniye. [*Hicri 954 yılı Cemaziyüvvel ayının başlarında Kostantiniyye'de kaleme alındı*]

Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamları

Sultan Süleyman'ın, kırk altı yıllık iktidarı süresince dokuz sadrazamı oldu. İkisi idam edilerek öldürüldü, içlerinden biri iki kere en yüksek memurluk mertebesine erişti.

Bu sadrazamlar şunlardı:

Piri Mehmed Paşa (1520-1523), Anadolu (Aksaray) doğumlu.
Pargalı İbrahim Paşa (1523-1536) Yunanistan doğumlu, idam edildi.
Ayas Mehmed Paşa (1536-1539) Arnavutluk doğumlu.
Çelebi Lütfi Paşa (1539-1541) Arnavutluk doğumlu.
Hadım Süleyman Paşa (1541-1544) Doğum yeri bilinmiyor.

Damat Rüstem Paşa (1544-1553) Bosna doğumlu.

Ahmed Paşa (1553-1555) Arnavutluk doğumlu, idam edildi.

Damat Rüstem Paşa (1555-1561) İkinci hizmet dönemi.

Semiz Ali Paşa (1561-1565) Sırbistan doğumlu.

Sokollu Mehmed Paşa (1565-1566) Bosna doğumlu, 1579'a kadar sadrazamlık yapmıştır.

Kaynakça

Albert Höfert – *Den Feind beschreiben – Türkengefahr und europäisches Wissen über das Osmanische Reich* (Frankfurt 2003).

André Clot – *Suleiman the Magnificent* (Londra 2005). Orijinal adı: Soliman le Magnifique (1989).

Anton C. Schaendlinger – *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karl v, Ferdinand i und Maximilian II* (Viyana 1983).

Bernard Lewis - *The muslim discovery of Europe* (Londra 2003). *Istanbul en de wereld van het Ottomaanse rijk* (Amsterdam 2007). Orjinal adı: *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire* (1989).

Caroline Finkel – *Osman's dream* (New York 2005).

Colin Imber – *El imperio Otomano* (Barselona 2005). Orjinal adı: *The Ottoman Empire* (2002).

Desiderius Erasmus – *De Turkenkrijg* (Rotterdam 2005).

Edward W. Said – *Orientalism* (Londra 2003).

Esin Atıl – *Süleymanname, The illustrated history of Süleyman the Magnificent* (Washington 1986).

Fairfax Downey – *Solimán el Magnífico* (Barcelona 1941). Orjinal adı: *The Grande Turke* (1929).

Franz Babinger – *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (Berlin 1986).

Géza Dávid (Pâl Fodor ile birlikte) – *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe* (Leiden 2000) ve *Ransom Slavery along the Ottoman Borders* (Leiden 2007).

Géza Fehér – *Türkische Miniaturen aus den Chroniken der Ungarischen Feldzüge* (Wiesbaden 1978).

Géza Gárdonyi – *Eclipse of the Crescent Moon* (Budapeşte 1991). Orjinal adı: *Egri csillagok* (1901).

Gil Veinstein (ve diğerleri) – *The Age of Sultan Süleyman the Magnificent* (Sidney 1990). Avustralya'daki ayıu adlı serginin kataloğu.

Godfrey Goodwin – *The Janissaries* (Londra 2006). *The Private World of Ottoman Women* (Londra 2006).

Gülru Necipoğlu – *The Age of Sinan, Architectural culture in the Ottoman Empire* (Londra 2005) ve *Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal rivalry* (1989).

Halil Inalcik – *The Ottoman Empire* (Londra 1973). *Turkey and Europe in History* (İstanbul 2006)

Ilber Ortayli – *Discovering the Ottomans* (Markfield 2009). Orjinal adı: *Osmanlı'yı yeniden keşfetmek* (2006).

Ivo Andric – *The Bridge over the Drina* (Londra 2007). Orjinal adı: *Na Drini cuprija* (1945).

Joseph von Hammer-Purgstall – *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Viyana 1828).

Karl Teply – *Türkische Sagen und Legenden um die Kaiserstadt Wien* (Viyana 1980).

Leslie P. Peirce – *The Imperial Harem* (New York, Oxford 1993).

Necdet Sakaoğlu – *The Imperial Palace* (İstanbul 2002).

Nicolas de Nicolay – *Dans l'empire de Soliman le Magnifique* (Paris 1989).

Noel Malcolm – *Bosnia, a Short History* (Londra 1994).

Ogier Ghiselin van Busbeck – *Vier brieven over het gezantschap Turkije* (Hilversum 1994; tercüme: Michel Goldsteen).

Özlem Kumrular - *El duelo entre Carlos V y Solimán el Magnífico* (İstanbul 2005).

Paul Coles – *The Ottoman Impact on Europe* (Londra 1986).
Pal Fodor – *In Quest of the Golden Apple* (İstanbul 2000).
Petra Kappert – *Die Osmanischen Prinzen und ihre Residenz Amasya im 15. und 16. Jahrhundert* (İstanbul 1976).
Pierre Gilles – *The Antiquities of Constantinople* (New York 1988). Orjinal adı: *The Four Books of the Antiquities of Constantinople* (1729).
Stefan Schreiner – *Die Osmanen in Europa* (Viyana 1955-1981).
Suraiya Faroqhi – *Subjects of the Sultan – Culture and Daily Life in the Ottoman Empire* (Londra, New York 2000). *The Ottoman Empire and the World around It (Londra* - New York 2007) *Approaching Ottoman History* (Cambridge 1999).

Dizin

Aa

Na

Oğ

"Bu kitap; Türkiye'de söylendiği şekliyle Kanuni Sultan Süleyman'ın, Batı yazılı tarihinde tanındığı şekliyle Muhteşem Süleyman'ın, bana kalırsa tarih arşivlerine Adaletli Süleyman olarak geçmesi gereken bu padişahın yaşadığı dönemi ve Avrupa'da bıraktığı izleri kapsıyor. 16. yüzyılda yaşananlarla ilgili fikir sahibi olabilmek amacıyla İstanbul, Amasya, Konya, Budapeşte, Eğri, Peç, Mohaç, Zigetvar, Viyana, Simmering, Rodos, Tolon, Saraybosna, Mostar ve Vişegrad'a gittim. Oralarda profesörler, tarihçiler ve uz-manlarla görüştüm. Bu görüşmeler sonunda bazı önemli konularda çelişkili fikirler ortaya çıktı. Sultan Süleyman'ın asıl hedefi Macaristan'ın işgal edilmesi miydi? Yoksa amacı sabık kraliyeti, Habsburg ve Osmanlı İmparatorluğu arasında tampon devlet haline mi ge-tirmekti? Viyana, imparatorluğa katıl-ması amacıyla mı kuşatılmıştı? Yoksa iktidar mücadelesinin irticalen oluşmuş bir göstergesi miydi? Kitabın ilerleyen sayfalarında yüzyıllar boyunca tarihçilerin, öykü yazarlarının, köşe yazarlarının topladıkları hakikatleri, hikâyeleri muhtemelen bir tarihçinin yapacağından farklı bir şekilde yeniden bir araya getirip sıraladım. Kitap geleneksel anlamıyla bir biyografiden çok kapsamlı bir röportaj oldu." Henk Boom.

Kitapta Kanuni'nin büyük bir aşkla sevdiği Hürrem'e yazdığı şiirlerden örnekler de var:

Celis-i halvetim, varım, habibim mah-ı tabanım
Enisim, mahremim, varım, güzeller şahı sultanım

Kitaptaki bir başka dörtlük de Kanuni'nin şehzadelerinden, taht mücadelesini hayatıyla ödeyen Bayezid'in babasına yazdığı yürek burkan satırlar:

Ey seraser âleme Sultan Süleyman'ım baba
Tende canım, canımın içinde cananım baba
Bayezîd'ine kıyar mısın benim canım baba
Bigünahım, Hak bilür, devletlü sultanım baba

Türk ve Osmanlı tarihine duyduğu özel ilgi nedeniyle Kasım 2012'de Tüyap İstanbul Kitap Fuarı'na özel konuk olarak davet edilen Henk Boom kırk yılı aşkın bir süredir Hollanda ve İspanya'da yayınlanan çeşitli gazetelerde muhabir olarak çalışıyor.

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

Kitap YAYINEVİ

BU KİTAP HOLLANDA VE TÜRKİYE ARASINDAKİ DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN 400. YILI KUTLAMALARI KAPSAMINDA YAYINLANMIŞTIR

GarantiBank International N.V.

DESTEĞİ İÇİN TEŞEKKÜR EDERİZ

ISBN 978-605-105-103-1

₺ 20,-